

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

ترجمہ تفسیر مجمع البیان

میں اس سلسلہ میں تفسیر مجمع البیان کے متن و تراجم کی تفسیر
تفسیر ابن کثیر ابن العسکری (رحمۃ اللہ علیہما)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه تفسیر مجمع البیان

نویسنده:

طبرسی (معروف) ، امین الاسلام ابوعلی فضل بن حسن
(صاحب مجمع البیان و اعلام الوری و ...)

ناشر چاپی:

فراهانی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۹	ترجمه تفسیر مجمع البیان جلد ۲۲
۱۹	مشخصات کتاب
۱۹	اشاره
۲۱	مقدمه مترجم:
۲۳	سوره حم سجده-۴۱
۲۳	اشاره
۲۳	[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۵]
۲۳	اشاره
۲۴	ترجمه آیات:
۲۴	تعداد آیات این سوره:
۲۴	فضیلت خواندن این سوره:
۲۵	اعراب آیات:
۲۶	معنی آیات:
۳۰	[سوره فصلت (۴۱): آیات ۶ تا ۱۰]
۳۰	اشاره
۳۰	ترجمه آیات:
۳۱	قرائت آیات:
۳۱	دلیل قرائت:
۳۱	توضیح و تفسیر آیات:
۳۸	[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۱ تا ۱۵]
۳۸	اشاره
۳۸	ترجمه آیات:
۳۹	اعراب آیات:

معنى آيات: ٣٩

[سوره فصلت (٤١): آيات ١٦ تا ٢٠] ٤٦

اشاره ٤٦

ترجمه آيات: ٤٦

قرائت آيات: ٤٧

دليل قرائت: ٤٧

شرح لغات: ٤٩

اعراب آيات: ٥٠

توضيح و تفسير آيات: ٥٠

[سوره فصلت (٤١): آيات ٢١ تا ٢٥] ٥٧

اشاره ٥٧

ترجمه آيات: ٥٧

قرائت آيات: ٥٨

دليل قرائت: ٥٨

لغات آيات: ٥٨

اعراب آيات: ٥٩

معنى آيات: ٦٠

[سوره فصلت (٤١): آيات ٢٦ تا ٣٠] ٦٥

اشاره ٦٥

ترجمه آيات: ٦٥

لغات آيات: ٦٦

اعراب آيات: ٦٦

معنى آيات: ٦٧

[سوره فصلت (٤١): آيات ٣١ تا ٣٥] ٧٣

اشاره ٧٣

ترجمه آيات: ٧٣

٧٤ اعراب آيات:

٧٤ معنى آيات:

٧٩ نظم آيات:

٨٠ [سوره فصلت (٤١): آيات ٣٦ تا ٤٢]

٨٠ اشاره

٨٠ ترجمه آيات:

٨١ لغات آيات:

٨١ اعراب آيات:

٨٢ معنى آيات:

٨٩ [سوره فصلت (٤١): آيات ٤٣ تا ٤٥]

٨٩ اشاره

٨٩ ترجمه آيات:

٩٠ قرائت:

٩٠ دليل قرائت:

٩٢ معنى آيات:

٩٦ [سوره فصلت (٤١): آيات ٤٦ تا ٥٠]

٩٦ اشاره

٩٦ ترجمه آيات:

٩٧ قرائت:

٩٧ دليل قرائت:

٩٧ لغات آيات:

٩٨ معنى آيات:

١٠٢ [سوره فصلت (٤١): آيات ٥١ تا ٥٤]

١٠٢ اشاره

١٠٢ ترجمه آيات:

١٠٣ معنى آيات:

سورة حمعسق (شورى): ١٠٧

اشاره ١٠٧

تعداد آيات: ١٠٨

فضيلت سوره ١٠٨

[سوره الشورى (٤٢): آيات ١ تا ٥] ١٠٩

اشاره ١٠٩

ترجمه آيات: ١٠٩

قرائت آيات: ١١٠

دليل قرائت: ١١٠

معنى آيات: ١١١

[سوره الشورى (٤٢): آيات ٦ تا ١٠] ١١٤

اشاره ١١٤

ترجمه آيات: ١١٤

معنى آيات: ١١٥

[سوره الشورى (٤٢): آيات ١١ تا ١٥] ١١٩

اشاره ١١٩

ترجمه آيات: ١٢٠

لغات آيات: ١٢١

اعراب آيات: ١٢١

معنى آيات: ١٢٢

[سوره الشورى (٤٢): آيات ١٦ تا ٢٠] ١٣٢

اشاره ١٣٢

ترجمه آيات: ١٣٢

معنى آيات: ١٣٣

[سوره الشورى (٤٢): آيات ٢١ تا ٢٥] ١٤٢

اشاره ١٤٢

١٤٢ ترجمه آیات:

١٤٣ قرائت آیات:

١٤٤ اعراب آیات:

١٤٤ معنی آیات:

١٤٤ تفسیر آیه مودت:

١٥٤ [سوره الشوری (٤٢): آیات ٢٦ تا ٣٠]

١٥٤ اشاره

١٥٤ ترجمه آیات:

١٥٥ قرائت آیات:

١٥٥ دلیل قرائت:

١٥٦ معنی آیات:

١٦٢ نظم آیات:

١٦٣ [سوره الشوری (٤٢): آیات ٣١ تا ٣٥]

١٦٣ اشاره

١٦٣ ترجمه آیات:

١٦٤ قرائت آیات:

١٦٤ دلیل قرائت:

١٦٤ لغات آیات:

١٦٨ معنی آیات:

١٧٠ [سوره الشوری (٤٢): آیات ٣٦ تا ٤٠]

١٧٠ اشاره

١٧٠ ترجمه آیات:

١٧١ قرائت آیات:

١٧١ دلیل قرائت:

١٧١ اعراب آیات:

١٧٢ معنی آیات:

١٧٧ [سوره الشورى (٤٢): آيات ٤١ تا ٤٥]

١٧٧ اشاره

١٧٧ ترجمه آيات:

١٧٨ اعراب آيات:

١٧٨ معنى آيات:

١٨٢ [سوره الشورى (٤٢): آيات ٤٦ تا ٥٠]

١٨٢ اشاره

١٨٢ ترجمه آيات:

١٨٣ معنى آيات:

١٨٧ [سوره الشورى (٤٢): آيات ٥١ تا ٥٣]

١٨٧ اشاره

١٨٧ ترجمه آيات:

١٨٨ قرائت آيات:

١٨٨ دليل قرائت:

١٩٢ معنى آيات:

١٩٦ سورة زخرف-٤٣

١٩٦ اشاره

١٩٦ تعداد آيات اين سوره:

١٩٦ ثواب قرائت اين سوره:

١٩٧ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ١ تا ٥]

١٩٧ اشاره

١٩٨ ترجمه آيات:

١٩٨ قرائت آيات:

١٩٨ دليل قرائت:

١٩٩ لغات آيات:

١٩٩ معنى آيات:

٢٠٣ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٦ تا ١٠]

٢٠٣ اشاره

٢٠٣ ترجمه آيات:

٢٠٤ معنى آيات:

٢٠٦ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ١١ تا ١٥]

٢٠٦ اشاره

٢٠٦ ترجمه آيات:

٢٠٧ لغات آيات:

٢٠٧ معنى آيات:

٢١٣ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ١٦ تا ٢٠]

٢١٣ اشاره

٢١٣ ترجمه آيات:

٢١٤ قرائت آيات:

٢١٤ دليل قرائت:

٢١٨ معنى آيات:

٢٢١ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٢١ تا ٢٥]

٢٢١ اشاره

٢٢١ ترجمه آيات:

٢٢٢ قرائت آيات:

٢٢٢ دليل قرائت:

٢٢٢ معنى آيات:

٢٢٦ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٢٦ تا ٣٠]

٢٢٦ اشاره

٢٢٦ ترجمه آيات:

٢٢٧ لغات آيات:

٢٢٧ معنى آيات:

نظم آيات: ٢٣٠

[سوره الزخرف (٤٣): آيات ٣١ تا ٣٥] ٢٣٢

اشاره ٢٣٢

ترجمه آيات: ٢٣٢

قرائت آيات: ٢٣٣

دليل قرائت: ٢٣٣

لغات آيات: ٢٣٤

معنى آيات: ٢٣٥

[سوره الزخرف (٤٣): آيات ٣٦ تا ٤٠] ٢٤٠

اشاره ٢٤٠

ترجمه آيات: ٢٤٠

قرائت آيات: ٢٤١

دليل قرائت: ٢٤١

لغات آيات: ٢٤٢

معنى آيات: ٢٤٢

[سوره الزخرف (٤٣): آيات ٤١ تا ٤٥] ٢٤٧

اشاره ٢٤٧

ترجمه آيات: ٢٤٧

اعراب آيات: ٢٤٨

معنى آيات: ٢٤٨

[سوره الزخرف (٤٣): آيات ٤٦ تا ٥٤] ٢٥٥

اشاره ٢٥٥

ترجمه آيات: ٢٥٥

قرائت آيات: ٢٥٦

دليل قرائت: ٢٥٦

معنى آيات: ٢٥٧

٢٦١ نظم آيات:

٢٦٢ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٥٥ تا ٦٠]

٢٦٢ اشاره

٢٦٢ ترجمه آيات:

٢٦٣ قرائت آيات:

٢٦٣ دليل قرائت:

٢٦٤ لغات آيات:

٢٦٥ معنى آيات:

٢٧٢ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٦١ تا ٦٥]

٢٧٢ اشاره

٢٧٢ ترجمه آيات:

٢٧٣ قرائت آيات:

٢٧٣ معنى آيات:

٢٧٨ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٦٦ تا ٧٥]

٢٧٨ اشاره

٢٧٨ ترجمه آيات:

٢٧٩ قرائت آيات:

٢٧٩ دليل قرائت:

٢٨٠ لغات آيات:

٢٨١ معنى آيات:

٢٨٥ [سوره الزخرف (٤٣): آيات ٧٦ تا ٨٥]

٢٨٥ اشاره

٢٨٥ ترجمه آيات:

٢٨٦ قرائت آيات:

٢٨٦ دليل قرائت:

٢٨٨ اعراب آيات:

معنى آيات: ٢٨٨

[سوره الزخرف (٤٣): آيات ٨٦ تا ٨٩] ٢٩٤

اشاره ٢٩٤

ترجمة آيات: ٢٩٤

قرائت آيات: ٢٩٤

دليل قرائت: ٢٩٥

معنى آيات: ٢٩٦

سورة دخان (مكي) ٣٠٠

اشاره ٣٠٠

تعداد آيات آن: ٣٠٠

اختلاف آيات: ٣٠٠

فضيلت سوره: ٣٠١

[سوره الدخان (٤٤): آيات ١ تا ١١] ٣٠٣

اشاره ٣٠٣

ترجمة آيات: ٣٠٣

قرائت آيات: ٣٠٤

اعراب آيات: ٣٠٤

معنى آيات: ٣٠٥

[سوره الدخان (٤٤): آيات ١٢ تا ٢١] ٣١٢

اشاره ٣١٢

ترجمة آيات: ٣١٢

اعراب آيات: ٣١٣

معنى آيات: ٣١٣

[سوره الدخان (٤٤): آيات ٢٢ تا ٢٩] ٣١٨

اشاره ٣١٨

ترجمة آيات: ٣١٨

لغات آيات: ٣١٩

اعراب آيات: ٣١٩

معنى آيات: ٣٢٠

[سوره الدخان (٤٤): آيات ٣٠ تا ٤٠] ٣٢٤

اشاره ٣٢٤

ترجمه آيات: ٣٢٤

اعراب آيات: ٣٢٧

معنى آيات: ٣٢٧

[سوره الدخان (٤٤): آيات ٤١ تا ٥٠] ٣٣٤

اشاره ٣٣٤

ترجمه آيات: ٣٣٤

قرائت آيات: ٣٣٥

دليل قرائت: ٣٣٥

معنى آيات: ٣٣٥

[سوره الدخان (٤٤): آيات ٥١ تا ٥٩] ٣٤١

اشاره ٣٤١

ترجمه آيات: ٣٤١

قرائت آيات: ٣٤٢

لغات آيات: ٣٤٢

اعراب آيات: ٣٤٣

معنى آيات: ٣٤٤

سوره جاثيه ٣٤٩

اشاره ٣٤٩

تعداد آيات: ٣٤٩

اختلاف آيات: ٣٤٩

فضيلت سوره: ٣٥٠

٣٥٠ ارتباط سورة بما قبل: - - - - -

٣٥١ [سوره الجاثيه (٤٥): آيات ١ تا ٥]

٣٥١ اشاره

٣٥١ ترجمه آيات:

٣٥٢ قرائت آيات:

٣٥٢ دليل قرائت:

٣٥٥ معنى آيات:

٣٥٨ [سوره الجاثيه (٤٥): آيات ٦ تا ١٠]

٣٥٨ اشاره

٣٥٨ ترجمه آيات:

٣٥٩ قرائت آيات:

٣٥٩ دليل قرائت:

٣٥٩ معنى آيات:

٣٦٣ [سوره الجاثيه (٤٥): آيات ١١ تا ١٥]

٣٦٣ اشاره

٣٦٣ ترجمه آيات:

٣٦٤ قرائت آيات:

٣٦٤ دليل قرائت:

٣٦٦ معنى آيات:

٣٧٠ [سوره الجاثيه (٤٥): آيات ١٦ تا ٢٠]

٣٧٠ اشاره

٣٧٠ ترجمه آيات:

٣٧١ معنى آيات:

٣٧٥ [سوره الجاثيه (٤٥): آيات ٢١ تا ٢٥]

٣٧٥ اشاره

٣٧٥ ترجمه آيات:

٣٧٦ قرائت آیات:

٣٧٦ دليل قرائت:

٣٧٩ لغات آیات:

٣٨٠ معنى آیات:

٣٨٧ [سوره الجاثیه (٤٥): آیات ٢٦ تا ٣٠]

٣٨٧ اشاره

٣٨٧ ترجمه آیات:

٣٨٨ قرائت آیات:

٣٨٨ دليل قرائت:

٣٨٨ معنى آیات:

٣٩٢ [سوره الجاثیه (٤٥): آیات ٣١ تا ٣٧]

٣٩٢ اشاره

٣٩٢ ترجمه آیات:

٣٩٣ قرائت آیات:

٣٩٣ دليل قرائت:

٣٩٤ معنى آیات:

٣٩٩ سورة احقاف

٣٩٩ اشاره

٣٩٩ تعداد آیات:

٣٩٩ فضيلت اين سوره:

٤٠٠ توضيح درباره سوره:

٤٠١ [سوره الأحقاف (٤٦): آیات ١ تا ٥]

٤٠١ اشاره

٤٠١ ترجمه آیات:

٤٠٢ قرائت آیات:

٤٠٢ دليل قرائت:

معنى آيات: ٤٠٣

[سوره الأحقاف (٤٦): آيات ٦ تا ١٠] ٤٠٤

اشاره ٤٠٤

ترجمة آيات: ٤٠٤

لغات آيات: ٤٠٧

شأن نزول آيه: ٤٠٨

معنى آيات: ٤٠٨

[سوره الأحقاف (٤٦): آيات ١١ تا ١٥] ٤١٣

اشاره ٤١٣

ترجمة آيات: ٤١٣

قراءت آيات: ٤١٤

دليل قراءت: ٤١٥

لغات آيات: ٤١٦

اعراب آيات: ٤١٧

معنى آيات: ٤١٨

[سوره الأحقاف (٤٦): آيات ١٦ تا ٢٠] ٤٢٤

اشاره ٤٢٤

ترجمة آيات: ٤٢٤

قراءت آيات: ٤٢٥

دليل قراءت: ٤٢٥

اعراب آيات: ٤٢٦

معنى آيات: ٤٢٧

فهرست ترجمه تفسير مجمع البيان ج ٢٢ ٤٣٤

درباره مركز ٤٣٦

مشخصات کتاب

سرشناسه : طبرسی، فضل بن حسن، ۴۶۸ - ۵۴۸ ق.

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه تفسیر مجمع البیان/ تالیف ابوعلی الفضل بن الحسن الطبرسی ؛ ترجمه و نگارش از احمد بهشتی ؛ تصحیح و تنظیم موسوی دامغانی.

مشخصات نشر : تهران : فراهانی ، ۱۳ - .

مشخصات ظاهری : ج.

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی توصیفی

یادداشت : فهرستنویسی براساس جلد هفتم: ۱۳۵۲.

شناسه افزوده : بهشتی، احمد، ۱۳۱۴ -، مترجم

شناسه افزوده : موسوی دامغانی، محمد، مترجم

شماره کتابشناسی ملی : ۱۵۸۷۹۰۷

ص : ۱

اشاره

مقدمه مترجم:

پس از حمد و ثنای پروردگار لاحد، و درود به پیشگاه حضرت ختمی مرتبت، و ادای سلام و تحیات باستان امامان و رهبران بشریت، به ویژه حضرت حجه بن الحسن العسکری ارواحنا له الفداء.

از آنجا که تفسیر مجمع البیان تفسیری تا حدی جامع و جالب و میان خاص و عام مشهور و معروف بوده و هست، و با وجود این همه تفاسیر جدید که نوشته شده است باز هم موقعیت خود را از دست نداده، و هم چنان در ردیف تفاسیر درجه اول محسوب میگردد، مطبوعاتی فراهانی که همواره ناشر آثار بزرگان شیعه بوده اند، کمر همت بسته و مجلدات این تفسیر ارزنده را به همکاری جمعی از نویسندگان و دانشمندان ترجمه و چاپ نمودند.

ترجمه مجلد نهم عربی را نیز با حسن نظری که داشتند بعهده این ناچیز گذاشتند، از همان اول بنابر محترم تذکر دادم که این تفسیر، با امتیازات ویژه و اهمیت فوق العاده ای که دارد، بخاطر موقعیت حساس که عصر تالیف آن از نظر شدت تقیه داشته است از بیانات اهل بیت عصمت و طهارت که حق تفسیر و تبیین قرآن منحصر بآنان است، در تفسیر آیات کمتر استفاده شده است، و ما بمنظور تکمیل این نقیصه پاورقیهایی از تفاسیر اهل بیت (ع) از کتب معتبر روایتی نقل خواهیم کرد، و بر این اساس این جلد از تفسیر ترجمه و در اختیار خوانندگان عزیز قرار میگیرد.

البته ناگفته نماند، چون یکی از امتیازات مهم این تفسیر قسمت های ادبی آنست، تمام جزئیات بخشهای کتاب بدون کم و زیاد تفسیر شده است و لذا توصیه میکنم آن دسته از خوانندگان محترمی که اطلاعاتی از صرف و نحو و ادبیات عرب ندارند، زحمت خواندن بخش (دلیل قرائت) و (اعراب آیات) را بخود ندهند و از سایر بخشها استفاده نمایند.

□
و ما توفیقی الا بالله حوزه علمیه قم - علی کاظمی موموندی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حم (١) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (٢) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣) بَشِيرًا وَنَذِيرًا
فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (٤) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا
عَامِلُونَ (٥)

ترجمه آیات:

حم.

۲- کتابی است که از جانب پروردگار رحمان و رحیم نازل شده است.

۳- کتابی که آیاتش تفصیل داده شده است، قرآنی عربی برای مردمی دانا.

۴- بشارت دهنده است و بیم رسان، از اکثریت آنان روی گردان، اینان شنوایی ندارند.

۵- گفتند: دل‌های ما نسبت بآنچه که ما را بسوی آن دعوت میکنید در پرده است، و در گوش ما پنبه گذاشته شده، و میان ما و تو فاصله است شما کوشش کنید، ما نیز خواهیم کوشید.

تعداد آیات این سوره:

این سوره از سوره های مکی قرآن است (۱) و آیاتش پنجاه و چهار عدد است، یک آیه کوفی، سه آیه حجازی، دو آیه بصری و شامی است.

و بعضی اختلاف کرده گفته اند دو آیه از حم، کوفی، عاد و ثمود حجازی است.

فضیلت خواندن این سوره:

ابی بن کعب از پیغمبر خدا (ص) روایت میکند:

(هر کس سوره حم سجده را بخواند بتعداد هر حرفی از آن ده حسنه به او داده خواهد شد).

ص: ۶

و نیز ذریح محاربی از حضرت صادق(ع) روایت کرده است که فرمودند (هر کس سوره حم سجده را بخواند روز قیامت به اندازه دید چشمش نور و سروری خواهد داشت، و در این دنیا هم مورد ستایش و غبطه دیگران خواهد بود) (۱).

تذکر:

پس از آنکه خداوند سوره مؤمن را بیاد آوری منکرین آیات الهی پایان داد، این سوره را با این آیات شروع کرد...

اعراب آیات:

زجاج گوید: «تنزیل» مرفوع است بنا بر ابتدائیت، و **كِتَابٌ فَصَّلْتُ** خبر آن می باشد این که گفتیم مذهب بصریین است، اما فراء کوفی گوید: جایز است «تنزیل» مرفوع است بوسیله «حم» (۲) و نیز جایز است که «تنزیل» مرفوع باشد بنا بر تقدیر گرفتن «هذا» (۳) و معنی اینست «هذا تنزیل» یا «هو تنزیل» (۴).

قُرْآنًا عَرَبِيًّا

قرآنا نصب داده شده است بنا بر اینکه حال باشد، به این معنی که آیات قرآن در حال جمع آوریش بیان شده است.

بَشِيرًا وَ نَذِيرًا

هم صفت قُرْآنًا عَرَبِيًّا است (۵).

ص: ۷

۱-۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۳۸ بنقل از ثواب الاعمال صدوق.

۲-۲) که «حم» مبتداء و تنزیل خبر است یعنی سوره حم از طرف خدا نازل شده است

۳-۳) که «هذا» مبتداء و تنزیل خبر باشد یعنی: این سوره از طرف خدا نازل شده است

۴-۴) در صورتی که بجای هذا هو تقدیر بگیریم

۵-۵) یا حال بعد از حال است.

«حم»

درباره این جمله قبلا سخن رفت، در اینکه این هفت سوره به کلمه «حم» ابتداء شده، گفته شده است وجه اشتراک این سوره ها شباهتی است که بیکدیگر دارند و این شباهت مخصوص این چند سوره است، و در دیگر سوره ها دیده نمیشود، که هر یک از این سوره ها با توصیف قرآن شروع شده، و نیز از نظر طول سوره بهمدیگر نزدیک میباشند، و نیز کلمات این سوره ها از نظر تنظیم بسیار شبیه بیکدیگر میباشند.

تَنْزِيلٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

یعنی جبرئیل این سوره را بر حضرت محمد (ص) نازل کرده است.

كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ

در این قسمت قرآن بتفصیل و توضیح موصوف گردیده است یعنی: در قرآن سر بسته و گنگ سخن نرفته است، برای آنکه وجوه بیان بطور مفصل آمده است، و بچند طریق بیان گردیده واجب از غیر واجب بیان شده، آنچه از نظر حکمت بهتر است از آنچه بهتر نیست توضیح داده شده، آنچه جایز است و آنچه جایز نیست تشریح شده، حق و باطل از هم جدا شده، راههایی که انسان را بحق میرساند از دیگر راهها روشن شده، چیزهایی باید بسوی آن تشویق کرد، از چیزهایی شایسته تشویق نیست، مشخص شده، چیزهایی که شایسته است از آن حذر نمود از چیزهایی که سزاوار اجتناب نیست بیان شده، و از این قبیل نمونه های تفصیل و توضیح.

بعضی هم گفته اند تفصیل آیات بوسیله امر و نهی، و عد و عید و تشویق

و تحذیر و حلال و حرام و مواعظ و امثال است.

بعضی هم گفته اند: تفصیل آیات بمعنی نظم آنست که بهترین شکلی منظم شده، و به بهترین بیانی توضیح گردیده است (۱).

قُرْآنًا عَرَبِيًّا

این کتاب را خداوند بلفظ قرآن توصیف فرموده است بدانجهت قسمتی از آن با قسمت دیگرش ضمیمه شده است، و توصیف به عربی شده است، برای آنکه مخالف است با تمام زبانهایی که عربی نیست و تمام اینها دلالت بر حدوث قرآن دارد (۲).

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

یعنی قرآن را برای مردمی که زبان عربی میدانند و زبانهای دیگری بلد نیستند نازل کردیم، و لذا پی باعجاز قرآن میبرند.

بعضی هم گفته اند: یعنی قرآن را برای کسانی نازل ساخته ایم که میدانند قرآن از طرف خدا نازل شده است، و این گفتار از ضحاک نقل شده.

بَشِيرًا وَ نَذِيرًا

بوسیله وعده های خود مؤمنان را بشارت داده بوسیله تهدیدهای خود کافران را وعید میدهد.

فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ

یعنی: بیشتر اهل مکه از ایمان آوردن بخدا و تفکر و تدبّر در قرآن رویگردان شدند.

فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ

و بعنوان تفکر و پذیرش بقرآن گوش فرامیدهند

ص: ۹

۱-۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی جلد ۲ صفحه ۲۶۱ «فُصِّلَتْ آيَاتُهُ» یعنی حلال و حرام و احکام و سنن آن بیان شده است.

۲-۲) بحثی است اختلافی میان اهل سنت و شیعیان، شیعه معتقد بحدوث قرآن است، اهل سنت معتقد بقدم بودن کلام خدا

که گویا براستی سخنان الهی را نمیشنوند.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّهِ

یعنی: دل‌های ما در پوشش قرار دارد و این معنی از مجاهد و سدی است.

مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ

و لذا آنچه را می گویی درک نمیکنیم، و این سخن را بدان جهت میگفتند که پیامبر(ص) را از پذیرفتن دینش ناامید سازند و گویا دل‌های خود را بچیزی تشبیه کرده اند که در یک محفظه و پوشش غیر قابل نفوذ قرار گرفته است که از بیرون چیزی در آن نمیتواند اثر بگذارد.

وَفِي آذَانِنَا وَقُفْرًا

یعنی گوش‌های ما از شنیدن قرآن سنگینی داشته کر است.

وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ

یعنی: میان ما و تو در دین و راه و روش جدایی و فاصله ای هست که با گفتار تو موافقت نداریم، و این معنی، از زجاج نقل شده است.

و بعضی از علی بن عیسی نقل کرده اند که مثال حجاب زدن برای آن بوده است که حضرت را از پاسخ مثبت شنیدن ناامید کنند.

فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ

گفته شده است که ابو جهل پارچه ای را میان خود و پیامبر(ص) آویخت و گفت: یا محمد تو آن طرف این پرده ما هم، این

(۲)

(دلیل شیعه بر اعتقادشان از قرآن این دو آیه است: ﴿يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مَنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ﴾ (سوره انبیاء آیه ۲ یعنی: (از طرف پروردگارشان هیچ یاد آوری تازه ای نمیآید) و آیه ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ (سوره حجر آیه ۱۰ یعنی: (ما قرآن را نازل کردیم و نگهدار آن هم هستیم)

ص: ۱۰

طرف پرده، تو بدین خودت رفتار کن، ما هم بدین خود عمل میکنیم، و این معنی از مقاتل نقل شده است.

و بنقل از فراء گفته اند: یعنی تو در نابود ساختن ما بکوش، ما هم در نابودی تو خواهیم کوشید.

و نیز گفته شده است تو در ابطال راه و روش ما بکوش، ما هم در ابطال راه و روش تو خواهیم کوشید، و این نهایت لجاجت و سرکشی است.

ص: ۱۱

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۶ تا ۱۰]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (۶) الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۷) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۸) قُلْ أَيْنَكُمْ الَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۹) وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَانَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ (۱۰)

ترجمه آیات:

بگو: من بشری هستم که بر من وحی میشود که خدای شما خدای یکتاست، با استقامت بسویش روی آرید، و از او آمرزش خواهید، و او بر مشرکان.

۷- کسانی که زکات نمیدهند و با آخرت کافر هستند.

۸- آنان که ایمان داشته کار نیک میکنند پاداشی بی منت دارند.

۹- بگو: آیا نسبت بخداوندی که زمین را در دو روز آفرید کافر میشوید و برای او کسانی را همتا می پندارید، این پروردگار جهانیان است.

۱۰- در چهار روز روی زمین لنگرهایی آفرید، و در آن برکت قرار داد، و روی آن روزیهایش را مقدر فرمود، که برای پرسش کنندگان کامل است.

قرائت آیات:

ابو جعفر کلمه سوا را در آیه ۱۰ برفع خوانده یعقوب سوا را به جرّ خوانده، بقیه قراء سوا را بنصب خوانده اند.

دلیل قرائت:

کسانی که سوا را برفع خوانده اند آن را خبر مبتدای محذوف دانسته اند که تقدیرش میشود هی سوا، و هر کس سوا را بجرّ بخواند آن را صفت ایام دانسته که تقدیر آن میشود اربعه ایام مستویات یعنی: در چهار روز کامل و اما نصب بنا بر مصدریت است بمعنی استوت سوا او استواء.

توضیح و تفسیر آیات:

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ

سپس پیامبرش فرمود: بگو من مانند شما بشری از نسل آدم هستم که دارای گوشت و خون هستم، و علت اینکه شما را دعوت میکنم آنست که خداوند مرا از میان شما برای نبوت خود برگزیده است و بر من وحی میفرستد.

يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ

:که شریکی در پرستش ندارد.

فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ

:یعنی از راهش منحرف نشوید، و با عبادت و

اطاعت بسویش روی آورید، همانطور که گفته میشود «استقم الی منزلک» یعنی از راه منزلت بسوی دیگری رو گردان مشو.

وَ اسْتَغْفِرُوهُ

و از گناه شریک گرفتن برای خدا آمرزش خواهید، و از درگاهش برای گناهایی که بواسطه شرک مرتکب شده اید طلب مغفرت کنید، سپس خداوند مشرکین را وعده عذاب داده فرمود:

وَ وَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

یعنی: زکات واجب را نمیدهند، و این آیه دلالت دارد بر اینکه کفار در مورد شرایع و احکام هم مخاطب هستند، و این معنی ظاهر و روشن است. (۱)

بعضی از عطاء و ابن عباس نقل کرده اند که معنی چنین است: چرا اینان خویشان را از لوٹ شرک پاکیزه نمیسازند و نمیگویند: «لا اله الا الله» زیرا که اقرار بتوحید زکات روح است، و این معنی بدانگونه است که میگویند «اعطی فلان من نفسه الطاعة» یعنی فلانی بخویشان طاعت داده یعنی:

خویشان را ملزم باطاعت پروردگار ساخت.

ص: ۱۴

۱- ۱) بعضی از محققین شیعه از جمله مرحوم فیض معتقدند که مشرکین و کفار در فروع دین مخاطب نبوده، تنها در اصول و ایمان مخاطب هستند و لذا در تفسیر این آیه روایتی نقل کرده اند که مناسب دیدیم آن را نقل کنیم: تفسیر جلد ۲ صفحه ۴۹۴ (قمی از حضرت صادق (ع) روایت کرده است: آیا بنظر تو خداوند از مشرکین خواسته است که زکات بدهند با اینکه مشرک هستند، آنجا که میفرماید: وای بر مشرکین که زکات نمیدهند و با آخرت هم کافرنند؟ گفته شد فدایت شوم آیه را برای من تفسیر کن، فرمودند

و مؤید این قول آنست که خداوند بزرگ کفر را بنجاست توصیف کرده، و میفرماید: **إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ** یعنی مشرکین نجس هستند، و در جای دیگر زکات را بمعنی تطهیر گرفته میفرماید: **خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةٌ** (۱).

از حسن و قتاده نقل شده است که معنی چنین است مشرکین اقرار به زکات نمیکنند، و پرداخت آن را لازم نمیدانند، و بدان ایمان ندارند.

و از کلبی آمده است که: خداوند مشرکین را که هم حج انجام میدادند و هم عمره، به پرداخت نکردن زکاه سرزنش فرموده است.

از ضحاک و مقاتل رسیده است که معنی آیه اینست که مشرکین در راه

(۱)

(معنی آیه اینست: (وای بر مشرکین که بامام اول مشرک شدند، و آنان بدیگر امامان هم کافرند). خداوند مردم را دعوت میکند که باو ایمان آورند اگر ایمان آورند، و رسولش را پذیرفتند آن وقت واجبات را بر آنان فرض میسازد) تفسیر قمی جلد ۲ صفحه ۲۶۲. سپس مرحوم فیض میگوید: این حدیث دلالت دارد بر آنچه که همان مطالب تحقیق است بنظر من که کفار مادامی که کافرند مکلف باحکام شرعی نیستند. مترجم گوید: در تفسیر و تأویل این آیه مرحوم طبرسی اقوال بسیاری از مفسرین عامه را نقل میکنند ولی با کمال تعجب هیچنوع اشاره ای بتفسیر اهل بیت (ع) در اینمورد نکرده اند، و این تأویل از امام صادق (ع) بسیار جالب و مناسب است.

ص: ۱۵

(۱-۱) سورة كهف آیه ۸۱: **فَارَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا**

اطاعت خدا مال صرف نمیکنند و صدقه نمیدهند مثل آنکه بگوئیم: «الزَّكَاةُ قَنْطَرَةُ الْإِسْلَامِ» یعنی: (زکات پل اسلام است) هر کس زکات داده باشد حق عبور دارد.

فَرَّاءٌ گفته است: زکات در این مورد بدین معنی است که قریش بحجاج غذا میدادند و آنان را سیراب میکردند، ولی این برنامه را نسبت بکسانی که بحضرت محمد(ص) ایمان آورده بودند تحریم کردند.

وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

و با این وصف اینان منکر گزارشات الهی از وضع آخرت هستند، و سپس خداوند بدنبال تهدیدهایی که نسبت به کافران انجام داده، بمؤمنین مژده هایی داده میفرماید:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا

یعنی کسانی که جریان آخرت را تصدیق میکنند و به ثواب و عذاب معتقد هستند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

یعنی: بواجبات خود عمل میکنند.

لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ

یعنی: مؤمنین در برابر ایمان و عمل نیکشان پاداشی همیشگی و متصل دارند، و میشود معنای آیه این باشد که پاداشی بی منت دارند که با منت گذاشتن اذیت نخواهند شد، و سپس آنان را به خاطر کفرشان سرزنش کرده میفرماید:

قُلْ أَأَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ

ای محمد بر وجه انکار بآنان بگو: چرا بخدا کافر میشوید؟ و این استفهام نوعی پرسش شگفت آمیز است

(۱)

مِنْهُ زَكَاةٌ وَأَقْرَبَ رُحْمًا یعنی: (خواستیم که پروردگارشان پاکتر، و دوستانه تر از آن پاداش دهدشان)

ص: ۱۶

یعنی: چگونه جایز میدانید که کافر شوید و منکر نعمت آفریدگار زمین شوید همانا خدایی که:

فِي يَوْمَيْنِ

در مقدار دو روز زمین را آفرید.

وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا

یعنی: برای او کسانی را مثل و مانند قرار می‌دهید، و آنان را می‌پرسید، و این آیه دلالت دارد بر اینکه خداوند برای اثبات ذات و صفاتش بافعال خود استدلال مینماید (۱) و افعال پروردگار یا خود بخود دلالت بر اثبات صفات الهی دارد همانگونه که صحت فعل دلالت بر قدرت او دارد، و محکم‌کاریش دلیل بر علم و دانش او است یا افعال پروردگار بواسطه دلالت بر اثبات صفاتش میکند، همانگونه که قدرت و علم هم دلالت بر حیات، وجود، شنوا بودن، بینا بودنش دارد ذَلِكُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ

یعنی: همین خدایی که در دو روز آفریده است، آفریدگار و مالک و متصرف در جهانیان است.

وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا

یعنی در روی زمین کوه‌هایی ثابت بعنوان لنگر آن آفریده است.

وَبَارَكْ فِيهَا

و با منافی که در آن آفریده است آن را برکت داده.

و بعضی گفته‌اند: برکت زمین بآنست که در روی آن درختانش را بدون نهالی که کاشته شود رویانده، و گیاهانش را بدون آنکه تخمی افشانده شود رویانده است، و در آن معادن و ذخایری قرار داده است که بندگان از

ص: ۱۷

(۱-۱) که در اینجا خلقت زمین در دو دوران یا دو روز دلیل بر وحدانیت و قدرت خداوند است.

آن بهره مند شوند، از سدی نقل شده.

وَ قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَانَهَا

یعنی: در روی زمین ساکنان آن را طبق نیاز آنان آفریده است، که برای بدن انسان و سایر حیوانات هر کدام چه چیز لازم است. و نیز گفته اند: در هر شهر و دیاری نعمتهایی تقدیر فرموده است که در دیگر جاها نیست، تا مردم بوسیله بازرگانی و تجارت از شهری به شهر دیگر وسائل زندگانی خود را فراهم سازند.

فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ

یعنی در باقیمانده چهار روز از ابتدای خلقت (۱) بنا بر این دو روز اول هم داخل آن خواهد بود، همانگونه که می گویی: من ده روزه از بصره به بغداد رفتم، و در پانزده روز بکوفه رسیدم.

سَوَاءٌ لِّلْسَائِلِينَ

یعنی: کامل و تمام است بدون کم و کاست برای آنان که از مدت زمان آفرینش میپرسند.

بعضی هم گفته اند (قتاده و سدی) منظور از سائلین کسانی است از خداوند ارزاق خود را درخواست میکنند، زیرا همه با زبان حال از خداوند درخواست روزی دارند.

در علت آفرینش زمین و موجودات آن در مدت چهار روز اختلاف شده است، بعضی گفته اند بنقل از زجاج - علت اینکه خداوند جهان را بمرور در ظرف مدت این چهار روز آفرید، تا بندگانش بدانند در هر کاری خوب است که انسان صبر و تحمل بخرج دهد، و کارها را با عجله انجام ندهد

ص: ۱۸

زیرا خداوند میتواندست تمام این جهان را در یک لحظه بیافریند.

و بعضی هم گفته اند: خداوند بدین جهت زمین را در این مدت، آفریده که بندگان بدانند آفرینش جهان از طرف آفریدگاری توانا و مختار و و عالم به مصالح و محکم کاری، آفریده شده است، زیرا اگر جهان ساخته موجودی بی اختیار بود در یک حالت بوجود میآمد.

عکرمه از ابن عباس از پیغمبر خدا(ص) روایت کرده که فرمودند:

(خداوند زمین را روز یکشنبه و دوشنبه آفریده و کوه ها را روز سه شنبه و درختان را و آب و سرزمینهای آباد و خراب را روز چهارشنبه آفرید، و در روز پنجشنبه آسمان و روز جمعه خورشید و ماه و ستارگان و فرشتگان و آدم را آفرید).

ص: ۱۹

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ (۱۱) فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ
وَ أَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَ زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَ حِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۱۲) فَإِنِ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ
صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ (۱۳) إِذِ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنْزَلَ
مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۱۴) فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ قَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي
خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۱۵)

ترجمه آیات:

آن گاه باسماں پرداخت بحالت دود و گاز بود، و باسماں و زمین فرمود: خواه ناخواه بیائید، گفتند: بدلخواه آمدیم.

۱۲- در دو روز آن را هفت آسمان آفرید، و در هر آسمانی فرمانی مخصوص وحی فرمود، و آسمان دنیا را با چراغهایی زینت دادیم و آن را از خطر حفظ کردیم، و این است تقدیر خدای توانای دانا.

۱۳- و اگر رویگردان شدند بآنان بگو: شما را از صاعقه عذابی مانند صاعقه عاد و ثمود میترسانم.

۱۴- هنگامی که پیامبران از هر طرف بسویشان آمدند که جز خداوند را نپرستید، در پاسخ پیامبران گفتند: اگر خداوند ما میخواست، فرشته میفرستاد، ما آن دینی را که برای آن فرستاده شده اید قبول نداریم.

۱۵- اما قوم عاد در روی زمین بنا حق تکبر ورزیدند، و گفتند: چه کسی از ما نیرومندتر خواهد بود؟ آیا نمی بینند همان خدایی که آنان را آفریده است از آنان نیرومندتر است، و این قوم آیات ما را انکار میکردند؟!

اعراب آیات:

طوعا و کرها هر دو مصدر هستند که بجای حال قرار گرفته اند که تقدیر آن چنین است «ائتیا تطیعان اطاعه او تکرهان کرها» (۱) و طائعين، که منصوب است بنا بر حالت دلیل بر این مدعاست. سبع سماوات نیز منصوب است بنا بر حالت بعد از فراغت از فعل.

معنی آیات:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ

:آن گاه از آفرینش آسمان یاد کرده فرمود: «ثم» یعنی: سپس آهنگ آفرینش آسمان کرد در حالی که

ص: ۲۱

(۱- ۱) که تطیعان و تکرهان فعل حال حذف شده و طوعا و کرها دو مصدر بجای دو فعل قرار گرفته است.

آسمان بصورت دود بود.

ابن عباس گوید: آسمان در آن هنگام بخار زمین بود.

و در اصل استواء بمعنی استقامت و آهنگ تدبیر مستقیم است، و گفته شده است **ثُمَّ اسْتَوَى** یعنی: سپس فرمانش را بر آسمان نفوذ داد، و این گفتار از حسن نقل شده است.

فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ انثِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

ابن عباس گوید: آسمان آنچه را در خود داشت از خورشید و ماه و ستارگان، و زمین آنچه را در خود داشت از جویبارها و درختان و میوه ها بیرون آوردند، و در اینجا فرمان خدا حقیقتاً فرمانی که با سخن باشد نیست، و جواب هم سخنی در مقابل این گفتار نیست، بلکه خداوند اینجا خبر داده است، از اینکه آسمانها و زمین را آفریده است، و آنها را بدون هیچنوع سختی و زحمتی ایجاد فرموده است، همانگونه که به مأموری دستور بدهند کاری را انجام بدهد و بدون توقّف و درنگی انجام دهد، خداوند از این آفرینش به امر و اطاعت تعبیر فرموده است، و این آیه هم مانند آن آیه است که میفرماید:

(**إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ**) (۱).

و علت اینکه گفته است **انثِيَا طَائِعِينَ** (۲) و نگفته است **اتينا طائعتين** آنست که معنی آنست که آمدیم با آنچه از عقلاء و غیر عقلاء در میان ما وجود دارد و جانب عقلاء را غلبه داده است.

از قطرب نقل شده است که گفته شده است آسمان و زمین چون به

ص: ۲۲

۱ - ۱) سوره یس ۳۶ آیه ۸۲ یعنی: (فرمان خداوند چنین است که هر گاه چیزی را بخواهد همین بس که باو بگوید باش، خواهد شد) که لفظی در کار نیست و همان اراده کافی است که از اراده چنین تعبیر شده است

۲ - ۲) طائعين

سبک ذوی العقول مورد خطاب قرار گرفته اند بطرز ذوی العقول هم جمع بسته شده اند، همانگونه که در جای دیگر فرموده است فِي فَلَكٍ يَسْبُحُونَ (۱) و نظیر آن در کلام عرب بسیار است...

و پیش از این بحدّ کفایت از این مثالها یاد آور شده ایم.

و اینکه فرموده است: ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ از آن فهمیده میشود که خداوند آسمان را بعد از زمین و پس از آفرینش روزی جنبندگان زمین آفریده است، و خداوند در جای دیگر فرموده است وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا (۲) بنا بر این فهمیده شد که زمین آفریده شده بود ولی گسترش نیافته بود، پس از آنکه خداوند آسمان را آفرید آن گاه بعد از آن زمین را گسترش داد.

و علّت آنکه خداوند اولاً- آسمان را بصورت گاز و دود آفریده سپس آن را بصورت آسمانهایی رویهم، و سپس آن را با چراغهایی تزئین فرموده است تا این آفرینش دلیل باشد بر آنکه خداوند بذاته مقتدر است و از هیچ عملی عاجز نخواهد بود، و ذاتا عالم است و چیزی بر او پنهان نخواهد ماند، بی نیاز است و محتاج کسی نیست، و ما سوای او همگان بدرگاه حضرتش نیازمند و محتاجند.

فَقَضَاهُنَّ

یعنی آسمان و زمین را بصورت هفت آسمان محکم، و

(۲)

(جمع با یاء و نون برای ذوی العقول میآید.

ص: ۲۳

۱- ۱) سورة انبیاء: ۲۱ آیه ۳۳ یعنی هر یک از ماه و خورشید، در مدار خود شناورند، که در اینجا نیز برای ماه و خورشید که غیر

ذوی العقول هستند (یسبحون) بسبک ذوی العقول جمع آورده شده است

۲- ۲) سورة نازعات: ۷۹ آیه ۳۰ یعنی: (زمین را پس از آفرینش آسمان گسترش داد)

استوار آفرید و آفرینش آنان تمام شد.

سَمِعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ

منظور از یومین دو روز پنجشنبه و جمعه است، سدی گوید: جمعه، جمعه نامیده شده است برای اینکه در آن آفرینش آسمانها و زمین یک جا انجام یافته است.

وَ أَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا

یعنی: در هر آسمانی از فرشتگان، و دیگر موجودات آنچه میخواست آفرید و این معنی را سدی و قتاده گفته اند.

و بعضی هم گفته اند یعنی: در هر آسمانی آنچه میخواست فرمان داد، و از علی بن عیسی نقل شده است که خداوند باهل هر آسمانی از فرشتگان دستورات عبادی آنان را وحی فرموده است.

وَ زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ

ستارگان چراغ نامیده شده اند بدان جهت که بوسیله آنها راهیابی میشود، همانگونه که در جای دیگر میفرماید (وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ) (۱).

وَ حِفْظًا

یعنی آسمان دنیا را از گوش فرا دادن و سوء استفاده کردن شیاطین و یا از هر نوع خطری، بوسیله ستارگان یا شهابهای آسمانی حفظ نمودیم (۲).

ص: ۲۴

۱-۱) سوره نحل: ۱۶ آیه ۱۶.

۲-۲) تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۴۱ بنقل از کمال الدین صدوق محمد بن ابراهیم بحضرت صادق(ع) نوشت بما خبر دهید شما اهل بیت چه فضلی دارید؟ حضرت صادق(ع) در پاسخش نوشت: (ستارگان موجب امتیت

این است اندازه گیری پروردگار توانایی که بر هر کاری مسلط است، و نسبت بمصالح بندگانش دانا، چیزی بر او پنهان نخواهد بود.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ

سپس خداوند بدنبال یاد آوری نشانه های توحید بتهدید مشرکین و منکرین پرداخته میفرماید: اگر پس از این بیان از ایمان بخدا رویگردان شدند ای محمد آنان را ترسانده بگو:

أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ

یعنی: دیگر آماده عذاب باشید، زیرا شما را از عذاب الهی میترسانم همانگونه که قوم عاد و ثمود پس از رویگردانی از ایمان بعذاب و صاعقه کشنده ترسانده شدند، صاعقه عرفا بآتش هایی گفته میشود که از آسمان فرود میآید و همه چیز را میسوزاند.

إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ

اذ متعلق است، به (صاعقه) و تقدیر چنین است (نزلت بهم حین اتتهم الرسل) یعنی:

صاعقه ای که بهنگام آمدن رسولان از هر سو بر آنان نازل شد.

از ابن عباس درباره (مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ) رسیده است که

(۲)

(ساکنان آسمانهاست، هر گاه ستارگان از بین روند، عذابی که برای اهل آسمان وعده شده است بآنان خواهد رسید، و رسول خدا (ص) فرمودند: اهل بیت من نیز موجب امنیت برای امت من قرار داده شده اند هر گاه اهل بیت من از میان رفتند، عذابی که بامتم وعده داده اند خواهد آمد)

منظور از آن پیامبرانی است که برای پدران آنان آمده اند و پیامبرانی که برای خودشان می‌آمدند، زیرا این قوم پشت سر پیامبرانی بوده اند، که برای پدرانشان آمده اند، بنا بر این ضمیر «هم» در من «خلفهم» به پیامبران بر میگردد.

بعضی هم گفته اند معنایش آنست که بعضی از آنان زمانشان متقدم و برخی زمانشان متأخر بوده است.

بلخی گوید: و نیز میشود معنا چنین باشد که برای قوم عاد و ثمود اخبار پیامبران از اینجا و آنجا می‌آمده است «که منظور از بین ایدیه‌م و خلفهم آمدن گزارشات و اخبار پیامبران باشد که از هر سو بآنان میرسیده است نه آنکه خود پیامبران بسوی آنان رفته باشند» (۱).

(أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ) یعنی: پیامبران را بسوی آنان فرستادیم که به آنان بگویند: جز خدای یکتا احدی را نپرستید، و دیگری را در پرستش شریک خدا نسازید.

(قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبَّنَا لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً) یعنی: پس از آنکه پیامبران را بسوی آنان فرستادیم مشرکین گفتند: اگر خداوند میخواهد به او ایمان بیاوریم، و شریکی برایش نگیریم باید فرشته بفرستد، و فرشتگان ما را بسوی راه او دعوت کنند، نه آنکه بشری مانند ما را بفرستد، گویا که اعلان میکرده اند ما حاضر

ص: ۲۶

۱- ۱) تفسیر کشاف جلد ۴ صفحه ۱۹۱ از حسن نقل میکند معنی اذ جاء نهم الرسل آنست که پیامبران آنان را از عذابهایی که خداوند بر امتهای پیشین فرستاده آگاه میساخته اند، و نیز آنان را میترسانده اند که شما هم اگر منکر شوید در آینده چنین عذاب خواهید شد.

نیستیم تسلیم بشری مانند خودمان شویم، ولی این را میدانستند که خداوند پیامبران را طبق مصالحی که خود برای بندگانش بهتر میداند مبعوث میفرماید و خودش خوب میداند چه کسی صلاحیت دارد که بار رسالت را بدوش گیرد.

(فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ) یعنی: قوم عاد از راه ستمگری بی آنکه حقی داشته باشند در روی زمین بر مردم تکبر ورزیده بر سر آنان مسلط شدند (وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً) پس از آنکه حضرت هود پیامبر آنان را تهدید بعذاب فرمود، قوم عاد بقدرت ناچیز خود مغرور شد گفتند: ما نیروی دفاعی داریم، و با نیروی عظیم خود با هر نوع تهدیدی مقابله خواهیم نمود، زیرا هیچکس از ما قوی تر نیست، خداوند بزرگ در پاسخ آنان فرمود:

«أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

مگر اینان نمیدانند همان خدایی که، آنان را آفریده است، و در میان آنان هم این نیروها را برایشان آفریده است، از آنان بسیار نیرومندتر است، و اگر بخواهد آنان را نابود خواهد ساخت؟! «وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ» اینان مردمی بی باور بودند که دلائل، و معجزات و نشانه هایی میدیدند ولی بآن ایمان نمیآوردند و منکر آن میشدند

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۶ تا ۲۰]

اشاره

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصِيرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصِرُونَ
 (۱۶) وَ أَمَا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۷) وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ
 آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ (۱۸) وَ يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۹) حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ
 وَ جُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۰)

ترجمه آیات:

در روزهایی نحس بادی سرد و سخت بسویشان فرستادیم تا در زندگی دنیا مزه عذاب خفت بار ما را بچشند، و عذاب آخرتشان از این خفت آورنده تر بوده، یاری هم نخواهند شد.

۱۷- اَمَا مَلَّتْ ثَمُودُ رَا مَا (راه) هدايت نموديم ولي گمراهي را بر هدايت ترجيح دادند، تا اينكه عاقبت بسزاي كارهايي كه داشتند صاعقه عذاب خفت بار گرفتارشان ساخت.

۱۸- و آنهایی را که ایمان آورده پرهیزکار بودند نجات دادیم.

۱۹- و روزی که دشمنان خدا بسوی آتش جهنم گسیل داده شوند و آنان را بازداشت نمایند.

۲۰- تا آن گاه که وارد جهنم شوند گوش و چشم و پوست بدنشان بر ضد آنان گناهانشان را شهادت دهند.

ابو جعفر و ابن عامر و اهل کوفه «نحسات» را بکسر حاء خوانده اند، بقیه «نحسات» را بسکون حاء میخوانند، نافع و یعقوب «یحشر» را «نحشر» با نون و «اعداء الله» را بنصب خوانده اند، ولی بقیه قراء «یحشر» را با یاء و به صیغه مجهول و اعداء الله را نیز بر رفع خوانده اند (۱)

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: (نحس) کلمه ای است که بر دو قسم است:

۱- آنکه کلمه «نحس» اسم باشد.

۲- آنکه وصف باشد.

از جاهایی که کلمه «نحس» در آن اسم مصدر آمده است این جمله است (يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ) (۲) و اینکه در اینجا کلمه یوم بآن اضافه شده است دلیل است بر آنکه نحس اسم است نه صفت، زیرا هیچگاه موصوف بوصف خود اضافه نخواهد شد.

ص: ۲۹

۱- بنا بر این اعداء الله نایب بجای فاعل خواهد بود، ولی در صورت اول مفعول نحشر خواهد بود، و طبق قرائت نافع و یعقوب معنی آیه میشود (روزی که ما دشمنان خدا را روانه جهنم کنیم) و طبق قرائت بقیه معنی آیه میشود: (روزی که دشمنان خدا بسوی جهنم روانه گردند)

۲- ۲) سوره قمر: ۵۴ آیه ۱۸ جمله (يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ) درباره عذاب قوم عاد در این سوره آمده است و در روایات این روز نحس روز چهارشنبه آخر ماه معرفی شده است:

مفسرین در کلمه (نحسات) دو قول دارند:

۱- بمعنی روزی که سرمایش سخت باشد.

۲- روزی که بر مردم بسیار شوم است، بنا بر این روز نحس بمعنی روز شوم است، و جمله (یوم نحس) را بدو قرائت خوانده اند: بعضی (یوم نحس) خوانده اند بکسر و تنوین یوم و نحس که نحس صفت یوم باشد، و برخی (یوم نحس) خوانده اند بکسر یوم که آن را بنحس اضافه کرده اند، هر کس بطریق دوم قرائت کرده و یوم را بنحس اضافه نموده است طبق آنچه در قرآن ضبط شده است قرائت کرده، و هر کس بطریق اول خوانده که یوم را با تنوین گفته که اضافه شده باشد دو احتمال دارد:

۱- آنکه (نحس) وصف باشد مانند (فصل و رذل) (۱) ۲- آنکه نحس مصدری باشد که او را وصف آورده اند مانند (رجل عدل) بنا بر این هر کس که (ایام نحسات) بسکون حاء خوانده است، بدانجهت حاء را سکون داده است که نحسات صفت باشد مانند (عبلات و صعبات) (۲) و

(۲)

(وسائل الشیعه جلد ۸ صفحه ۲۵۷ از علی (ع) روایتی نقل شده است که در مورد نحسی روز چهارشنبه وقایع مهمی از عذابهای اقوام سلف را میفرماید در روز چهارشنبه اتفاق افتاده است از جمله میفرماید: (...روز چهارشنبه خداوند باد تندی را بسوی قوم عاد فرستاد...) و نیز در روایت دیگری بعد از این روایت از حضرت رضا (ع) از پدرانش (ع) از حضرت رسول (ص) آمده است که فرمودند: (چهارشنبه آخر ماه همیشه روز نحس است)

ص: ۳۰

۱- ۱) یعنی فرومایه و پست

۲- ۲) عبله بمعنی ضخیم و کلفت و تمام است صعبه نیز بمعنی سخت و ناهموار است وقتی صفت زن باشد گویند امرأه عبله صعبه یعنی: (زنی زمخت و سرسخت)

نیز جایز است که (نحسات) جمع مصدر باشد، و حاء آن را هم چنان در جمع هم ساکن گذارده اند، همانگونه که گفته اند: (زوره و عدله).

ابو الحسن گوید: در نحس بجز سکون حاء چیز دیگری نشنیده ام.

ابو عبیده گفته است نحسات یعنی دارای نحوست، و ممکن است کسانی که عین الفعل آن را، کسره داده اند آن را صفت قرار داده اند از باب (فرق و نزق) (۱) و آن را بر این وزن جمع بسته اند.

و کسی که «نحشر اعداء الله» خوانده است دلیلش آنست که آن را معطوف میدانند بر جمله «و نجینا» و این قرائت را آیه یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا (۲) تقویت میکند.

و هر کس که «یحشر» خوانده است فعل را مبنی للمفعول گرفته و این قرائت را هم جمله «فهم یوزعون» تأیید میکنند، و هر دو قرائت نیکو است.

شرح لغات:

صرصر- از صریر گرفته شده است و بمنظور اعلان تشدید معنی لفظ آن را مشدد ساخته اند، گفته میشود صرّ یصرّ صریرا یا آنکه صرصر یصرصر صرصره و ریح صرصر یعنی: بادی که دارای صدایی شدید است و اصل «صرصر» صرر بوده است سپس راء قلب به صاد شده است، همانگونه که در نههه نهنهه (۳) گویند، و در کفّفه کفکفه (۴) گویند.

ص: ۳۱

۱-۱) فرق بمعنی فزع یعنی ترسید، و نزق بمعنی طاش یعنی در حال خشم سبکسری کرد.

۲-۲) سوره مریم: ۱۹ آیه ۵۸

۳-۳) یعنی او را باز داشت از کاری و او نیز دست کشید.

۴-۴) یعنی اشک چشم خود را پی در پی پاک کرد.

نابغه شاعر عرب گفته است:

«اکفکف عبره غلبت عزائی

إذا نهنتها عادت ذباحا» (۱)

خزى-یعنى خارى و پستى كه انسان از ترس رسوا شدن از مثل آن شرم داشته باشد.

هون-خارى.

یوزعون-وزع بمعنى منع و بازدارى است، یوزعون یعنى بازداشت میشوند، و از همین باب است قول حسن كه میگوید: (لا بد للناس من وزعه) یعنى: (برای مردم باز دارنده ای لازم است).

اعراب آیات:

قوله «وَيَوْمَ يُحْشَرُ» ظرف است و نصب آن بوسیله مدلول قوله «فَهُمْ يُوزَعُونَ» است، زیرا یوما بمنزله اذا است و نمیتوان آن را منصوب به «وَنَجِّينَا الَّذِينَ آمَنُوا» گرفت، زیرا نجینا ماضی است، و ظرف (يَوْمَ يُحْشَرُ) مستقبل است و ماضی نمیتواند در آن عمل کند.

توضیح و تفسیر آیات:

«فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ...»

سپس خداوند از هلاکت این قوم، خبر داده میفرماید: (آن گاه بادی بسیار سخت برایشان فرستادیم) که دارای صدایی هولناک بود، صرصر از (صره) است که در لغت بمعنی صیحه و صدا است،

ص: ۳۲

۱-۱) یعنی اشک چشمانم را که بر صبرم غلبه یافته است پی در پی پاک میکنم که سرازیر نشود، ولی از آمدن اشک که جلوگیری می کنم دردی گلوگیر باز میگردد.

بعضی هم گفته اند صرصر یعنی باد سرد است که از (صرّ) گرفته شده است که به معنی سرمای شدید است، و این معنی از ابن عباس و قتاده نقل گردیده است (۱).

فراء گوید: صرصر باد بسیار سردی است که بسان آتش همه چیز را میسوزاند.

﴿فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ﴾

یعنی در روزهایی شوم که دارای نحوست است به نقل از مجاهد، قتاده، سدی نحس سبب شرّ و سعد سبب خیر است، و به همین جهت ستارگان سعد و نحس نامیده شده اند.

بعضی هم بنقل از جبائی گفته اند نحسات یعنی دارای گرد و غبار به طوری که در آن روزها هیچکس هیچکس را نمی بیند.

و بنقل از ابی مسلم گفته شده است نحسات یعنی روزهای سرد و عرب سردی را نحس میدانند (۲).

﴿لِنَذِيقَهُمْ عَذَابًا...﴾

یعنی این عذاب را بر آنان نازل ساختیم تا مزه عذاب ذلّت بار را در دنیا بچشند، و یقین پیدا کنند که عذاب کننده آنان قدرت دارد، و قدرت پروردگار برای بازماندگان که شاهد حال آنان هستند روشن گردد.

﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ...﴾

عذاب آخرت ذلّت بارتر از عذاب دنیا است

ص: ۳۳

۱- (۱، ۲)) تفسیر علی بن ابراهیم قمی جلد ۲ صفحه ۲۶۳ ابی الجارود از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است در این آیه (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا) منظور از صرصر باد سرد است و منظور از (أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ) روزهای شوم است.

(در حالی که یاری نمیشوند) و کسی نیست در برابر عذابی که بر آنان وارد میشود از آنان دفاع کند، سپس بیاد آوری داستان ملت ثمود پرداخته فرمود:

﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ﴾

از قتاده نقل شده است که هدینا هم یعنی:

راه خیر و شر را برای آنان روشن نمودیم، و از ابن عباس و سدی و ابن زید رسیده است که هدینا هم یعنی راه حق را بآنان نشان دادیم و بر ایشان بیان کردیم. «فَاسْتَجَبُوا أَلْعَمَى عَلَى الْهُدَى» از حسن نقل شده یعنی: به اختیار خودشان گمراهی در دین را بر پذیرش هدایت ترجیح دادند، و این بد ترجیح و اختیاری است، و از ابن زید و فراء نقل شده است که یعنی: کفر را بر ایمان ترجیح دادند (۱).

ص: ۳۴

۱ - ۱) در این آیه طبق مذهب اهل بیت خداوند انتخاب و اختیار را به آنان نسبت داده میفرماید: (فَاسْتَجَبُوا) و نمیفرماید: (فَاسْتَجَبَ اللَّهُ) و انتخاب راه را بخدا نسبت نمیدهد، بر خلاف مذهب اهل جبر از اهل سنت که معتقدند خداوند انتخاب میکند، تفسیر قمی ج ۲ صفحه ۲۶۴. تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۰۷ از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت شده است (... وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ...) که فرمودند: راه هدایت را به آنان نشان دادیم و در حالی که راه هدایت را میشناختند گمراهی را بر هدایت ترجیح دادند، و در روایتی آمده است هدینا هم یعنی بینا لهم). و نیز در همان کتاب از حضرت صادق (ع) روایت شده فرمودند «کذبت ثمود» فرمودند ثمود گروهی از شیعیان خواهند بود که خداوند میفرماید: (فَأَمَّا

«فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةٌ...»

عذاب هون یعنی عذابی که دارای خفت و خواری است، آن عذابی که آنان را به پستی و خواری گرفتار میسازد، گفته شده است هر عذابی صاعقه است، زیرا هر کس آن عذاب را بشنود فریاد میکشد.

«بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

یعنی بخاطر اعمالی که داشتند از تکذیب پیامبرشان صالح پیامبر، و پی کردن شتر او عذاب شدند.

«وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا...»

یعنی آنها که ایمان آورده، و از شرک خویشتن داری میکردند نجات دادیم، صالح پیامبر و افرادی را که به او ایمان آورده بودند از عذاب نجات دادیم، و سپس خداوند از حالات کافران در روز قیامت خبر داده میفرماید:

«وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ»

یعنی: اولین آنان را نگاه میدارند تا آخرینشان بآنان پیوندند تا پراکنده نشوند، یعنی هنگامی که محشور شدند بازداشت میگردند (۱).

(۱)

(ثمود...) و آن صاعقه عذاب شمشیر است بهنگام قیام قائم آل محمد (ع) البته معلوم است که ثمود علم شخصی قوم صالح است، بنا بر این اینجا حضرت تأویل آیه را فرمودند باین معنی که در میان شیعیان هم قومی ثمود صفت ظاهر خواهد شد که بجرم تکذیبشان بعذاب دردناک و خفت بار شمشیر حضرت مهدی (ع) گرفتار خواهند شد و چه بسا این فرمایش حضرت پیشگویی وضع فرقه های گمراهان بابی و بهایی باشد که بسان قوم عاد و ثمود تکذیب کرده و عذاب خواهند شد.

ص: ۳۵

یعنی: تا آن گاه که بسوی جهنم کشیده شوند.

«شَهَدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

یعنی:

گوش آنان شهادت می‌دهد که چه سخنانی از دعوت بسوی حق شنیده و از آن رو گردان شده‌اند، و آن را نپذیرفته‌اند، و چشمان آنان شهادت می‌دهند که چه نشانه‌هایی را که دلیل بر وحدانیت خدا بوده است دیده‌اند، ولی باز هم ایمان نیاورده‌اند، و نیز دیگر اعضاء بدنشان شهادت می‌دهند که چه اعمالی انجام داده‌اند و چه گناہانی مرتکب شده‌اند.

درباره طرز شهادت اعضاء و جوارح بدن دو قول است:

۱- خداوند اعضاء و جوارح را بصورت موجود زنده ای در می‌آورد، و آنان را مجبور باعتراف و شهادت نسبت بکارهای صاحبان خود می‌نماید.

۲- خداوند خودش شهادت می‌دهد ولی بوسیله این اعضاء ظاهر میشود، و نسبت شهادت به این اعضاء مجاز خواهد بود.

۳- و در این مورد وجه سوم نیز گفته‌اند که خداوند در این اعضاء و جوارح نشانه‌هایی ظاهر می‌سازد که دلالت کند بر اینکه صاحبان آنها سزاوار آتش دوزخ می‌باشند، و این نشانه‌ها را مجازاً شهادت نامیده‌اند همانگونه که می‌گویند: چشمان تو شهادت می‌دهند که دیشب بی خوابی کشیده‌ای.

و از ابن عباس و دیگر مفسران نقل کرده‌اند که مراد از (جلود) پوستهای بدن آلت‌های تناسلی افراد است که از آن به پوست بدن کنایه آمده است (۱).

(۱)

(باقی‌ع) روایت شده است «یوزعون» یعنی اولین آنان را برای آخرین ایشان حبس میکنند، تا بیکدیگر بیوندند)

ص: ۳۶

شده است که ضمن حدیثی فرمودند: سپس خداوند وظیفه قلب و زبان و چشم و گوش در یک آیه منظم بیان کرده میفرماید: «وَمَا كُنْتُمْ تَشِيرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ» و منظور از جلود آلت‌های تناسلی و رانهای آنان است». و در تفسیر علی بن ابراهیم قمی جلد ۲ صفحه ۲۶۴ آمده است که این آیه درباره قومی است که اعمالشان بر آنان عرضه میشود و منکر آن میشوند، و میگویند: ما از این کارها به هیچ وجه خبر نداریم، آن گاه فرشتگانی که نویسنده اعمال آنها هستند گواهی میدهند که این اعمال مربوط بآنان است، حضرت صادق (ع) فرمودند: آنان بخداوند عرض میکنند، پروردگارا اینان فرشتگان تو هستند و برفع تو شهادت میدهند، و بخدا سوگند میخورند که هیچکدام این اعمال را انجام نداده اند، و این معنی در این آیه بآن اشاره شده است. «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ» (سوره مجادله ۵۸ آیه ۱۸). یعنی: «روزی که خداوند آنان را همگی بر می انگیزد، برای خدا سوگند میخورند همانگونه که برای شما سوگند یاد میکنند» و اینان همان کسانی هستند که حق امیر المؤمنین (ع) را غصب کردند، اینجا که میرسد خداوند مهر سکوت بر زبانشان میزند و اعضاء و جوارح بدنشان را بزبان میآورد، آن گاه گوش هر سخن حرامی را که شنیده است بر آن شهادت میدهد، چشم هر چیز حرامی را که دیده است بر آن گواهی میدهد، دست بر آنچه حرام گرفته است شهادت میدهد، یا بهر سو که حرام بوده و رفته است شهادت میدهد، آلت تناسلی هر کار حرامی مرتکب شده شهادت میدهد.

سپس خداوند دوباره زبان آنان را بسخن می‌آورد(زبان به اعضای بدن می‌گوید:چرا بزبان ما شهادت دادید؟اعضاء و جوارح در پاسخ گویند همان خدایی که هر چیز را بسخن در آورده است،همان خدایی را که ابتدا شما را آفرید و بسوی او باز خواهید گشت شما گناهانتان را نمیتوانستید از اعضاء بدنانتان پنهان سازید که بزبان شما گواه نباشند)... «و منظور از پوستهای آلت تناسلی انسان است...»

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۱ تا ۲۵]

اشاره

وَقَالُوا الْجُلُودِ هُمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۱) وَمَا كُنْتُمْ تَشِيرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَيِّمِعُكُمْ وَلَا أَبْصِرُكُمْ وَلَا يَبْصُرُكُمْ وَلَا يُجِودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنْنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۲) وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنْنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصِيبْكُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۲۳) فَمِنْ أَنْ يَصْبِرُوا فَالذَّارُ مَثْوَى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْجِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْجَبِينَ (۲۴) وَقَيِّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (۲۵)

ترجمه آیات:

به پوستها «اعضاء تناسلی» خود گویند: چرا بزیان ما گواهی دادید؟ گویند: همان خدایی که هر چیز را به زبان آورده است ما را به سخن آورد، همان خدایی که اول بار شما را آفریده است و بسوی او باز خواهید گشت.

۲۲- شما نمیتوانستید در دنیا اعمالتان را از این اعضاء و جوارح پنهان سازید (۱) ولی خیال میکردید که خداوند بیشتر این اعمال را که انجام میدهید نمیداند.

۲۳- این بود خیال باطلی که درباره خدایتان داشتید، خداوند شما را بهلاکت رسانید و جزء زیانکاران گشتید.

۲۴- اگر صبر کنند آتش جایگاهشان است، و چنانچه از خدا بخواهند

ص: ۳۹

(۱- ۱) زیرا اعمال را با همین اعضاء انجام میدادید.

که از آنان راضی شود، رضایت الهی را نخواهند یافت.

۲۵- برای آنان همنشینانی آماده ساختیم، که دنیا را در نظرشان جلوه داده، آنان را از فکر آخرت و زندگی پس از مرگ غافل ساختند، و لذا همان عذابهایی که بر سر امتهای پیش از آنان از جنّ و انس فرود آمده بود برایشان ثابت و لازم گردید، و برآستی خسارت دیدند.

قرائت آیات:

در قرائتهای شاذ و نادر حسن و عمرو بن عبید «و ان يستعربوا» را بضمّ یاء و فتح تا و «ما هم من المعتبين» را بکسر تاء خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابن جنّی گفته است با این قرائت معنی آیه اینطور میشود: اگر آنان بخواهند که راضی شوند راضی نخواهند شد، زیرا دارای روح بینازی نیستند و در آنان از نیکی اثری نیست که پاسخی نیک دهند.

لغات آیات:

الانطاق- یعنی بنطق آوردن، یا بدین طریق که انسانی را وادار کند بنطق، یا او را بسخن گفتن دعوت کند.

نطق- عبارتست از گرداندن زبان در دهان بمنظور تشکیل کلمات، و لذا است که خداوند بزرگ متّصف بصفّت نطق نشده گفته نمیشود خدا ناطق است، بله خدا به متکلم وصف شده است.

الارداء- بمعنی اهلاک است یعنی هلاک ساختن، گفته میشود ارداه فردی یعنی او را بهلاکت رسانید و هلاک شد، مضارعش یردی اسم مفعولش

رد میشود همانگونه که اعی در شعر خود گفته است:

(أ فی الطوف حفت علی الرّدی

و کم من رد اهله لم یرم)

یعنی: آیا در طوف ترسیدی که هلاک شوم، و چه بسیار هلاک شده ای که بستگانش در یک جا آرام نداشتند).

استعتاب- بمعنی طلب رضایت نمودن است که عبارت اخری استرضاء است.

اعتاب- بمعنی ارضاء است، و اصل اعتاب بزبان عرب بصلاح در آوردن جلد است با اعاده دباغی آن، سپس در این مورد استعاره شده است، که بعضی از افراد بخواهند الفت از بین رفته را میان همدیگر باز گردانند.

تقیض- در اصل بمعنی تبدیل است، و مقایضه هم که بمعنی مبادله نمودن مالی بمالی است از همین باب میباشد.

شاعر عرب شماخ گفته است:

(تذکرت لما اثقل الدین کاهلی

و عاب بزید ما اردت تعذرا

رجالا مضوا منی فلت مقایضا

بهم ابداء من سایر الناس معشرا)

یعنی: (هنگامی که بار بدهکاری بر پشتم سنگینی کرد، و عذر خواهی هم موجب عار و ننگ زید شد، بیاد آورم جوانمردانی را که از دستشان داده ام که هیچگاه از سایر مردم یک فوج را نیز حاضر نیستم با آنان مبادله کنم).

اعراب آیات:

ذکم مبتداء ظنکم خبر، ارداکم خبر بعد از خبر، و اگر هم بخواهی ارداکم را میتوانی حال بگیری (ای ذکم ظنکم مرد یا ایاکم) و نیز جایز است که ذکم مبتداء و ظنکم بدل از آن و ارداکم خبر مبتداء باشد.

پس از آنکه در آیات قبلی بیان شد که دشمنان خدا را به جهنم خواهند برد، آن گاه خداوند از زبان آنان نقل میکند که:

﴿قَالُوا﴾

یعنی کفار گفتند:

﴿لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا؟﴾

یعنی: کافران اعضاء بدن خود را مورد سرزنش قرار داده بآنان میگویند: چرا بزیان ما شهادت دادید؟ ﴿قَالُوا﴾ یعنی اعضاء بدنشان در جواب آنان گویند:

﴿أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ﴾

یعنی: آن خدایی که زبان داران را بزبان آورده است، همان خداوند بما وسیله نطق و قدرت بر نطق، عطاء فرموده است، پس از بیان زبان حال اعضاء و جوارح کفار در جهنم - شروع بنصیحت آنان کرده - میفرماید:

﴿وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

یعنی: خداوند شما را آفریده و سرانجام در آخرت بجایی بازگشت خواهید نمود که در آنجا سلطنت از آن خدا است و احدی را جز او صلاحیت امر و نهی نباشد، و این قسمت دیگر، جزء جواب اعضاء و جوارح نیست.

﴿وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَبْرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ﴾

یعنی در دنیا نمیتوانستید اعمال خودتان را از این اعضاء پنهان سازید، زیرا شما اعمال خود را با این اعضاء انجام میدادید، و خداوند اعضاء بدنتان را روز قیامت گواه اعمالتان خواهد گرفت، و نیز گفته شده است که معنی آیه آنست که شما در دنیا گناهان را از ترس آنکه اعضاء بدنتان گواهی خواهند داد، ترک نمیکردید، زیرا شما احتمال نمیدادید که روز قیامت اعضاء بدنتان، چنین

شهادت خواهند داد.

﴿وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ﴾

زیرا خدا را نشناخته بودید، و لذا ارتکاب گناه برای شما آسان بود، از ابن مسعود روایت شده است که این آیه درباره سه نفر نازل شده است که در خلوت، با یکدیگر سخنانی سرّی بازگو میکردند، و با خود میگفتند: آیا بنظر شما خداوند از این سخنان سرّی ما آگاه است؟ و ممکن است معنی آیه این باشد شما طوری عمل میکردید که به گمانتان اعمال شما بر خدای پنهان خواهد ماند، همانگونه که گفته میشود: (اهلکت نفسی) باین معنی که من بگونه کسی عمل کردم که خودکشی میکند.

و ابن عباس گفته است: کفار میگفتند خداوند از نهانیهای قلب ما آگاه نیست، و فقط اعمال ظاهر را میداند.

﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ﴾

از نظر ترکیب ذلکم مبتدا و ظنکم خیر و ارداکم خیر دوّم است، و نیز ممکن است ظنکم را بدل از ذلکم بگیریم، و معنی بنا بر این ترکیب چنین خواهد شد، آن گمانی که نسبت بخدا داشتید که خداوند بسیاری از کارهای شما را نمیداند شما را هلاک کرد زیرا این گمان بیجا گناهکاری را بر شما آسان ساخت، و شما را بسوی کفر کشانید.

﴿فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

یعنی: با این کار جزء کسانی قرار گرفتید که در تجارت خود زیان کرده است، زیرا بهشت را از دست داده جهنم را برای خود خریده اید.

حضرت صادق علیه السلام فرمودند: برای مؤمن شایسته است که از خدا طوری بترسد که گویا بآتش خواهد افتاد، و چنان بخدا امیدوار باشد که

گویا از اهل بهشت است، خداوند میفرماید: (ذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ ...) سپس فرمودند: خداوند توجه بگمان بنده خود دارد، اگر بنده به خدا خوش گمان بود خدا نیز باو نیکی خواهد فرمود، و اگر بنده بخدا بد گمان باشد خدا درباره اش بدی خواهد فرمود.

سپس خداوند از حال اینان در جهنم خبر داده میفرماید:

(فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ)

یعنی: این افراد اگر بر آتش دوزخ و دردهایشان صبر کنند آتش جایگاهشان است، و منظور از این صبر آنست که سکوت کنند و شکایت ننمایند.

(وَإِنْ يَسْتَعْجِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ)

یعنی و اگر از درگاه الهی بخواهند که از آنان راضی شود راهی برای رضایت گرفتن ندارند، زیرا آنان از کسانی نیستند که عذرشان پذیرفته شود، بعبارت دیگر تقدیر آیه چنین است اینان اگر صبر کنند و ساکت بمانند، یا آنکه ناراحتی کنند به هر حال جایگاهشان آتش است، همانگونه که خداوند در جای دیگر فرموده است:

(اضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ)

(۱)

یعنی: (وارد جهنم شوید صبر کنید یا صبر نکنید برای شما یکسان است).

اما از نظر لغت «معتب» کسی است که درخواست رضایت میکند، و در خواستش نیز پذیرفته میشود.

و نیز گفته شده است معنای عتاب آنست که اگر استغاثه کنند کسی به فریادشان نخواهد رسید.

(وَ قَيِّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ)

یعنی برای آنان همقرینانی از شیاطین، آماده

ص: ۴۴

ساختیم، از مقاتل نقل شده است.

دستور داشتند با همقرینان راستین همقرین گردند ولی با آنان همنشینی نکردند، ما نیز بجای آنان بهمنشینانی بد از جن و انس گرفتارشان ساختیم خداوند بزرگ هم آنان را بخاطر مخالفتی که با فرمانش نمودند گرفتار ساخت و نظیر این آیه ای است (وَ مَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ) (۱) یعنی: (هر کس از یاد خدا رو گرداند، شیطانی برایش آماده سازیم که قرین او باشد).

از حسن روایت شده است که معنی آیه آنست که چون استحقاق عذاب یافتند، میان آنان و همنشینان بد فاصله نشدیم.

(فَرَيْنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ)

یعنی: آنچه در اختیارشان بود از امور دنیا برایشان زینت دادند تا دنیا را بر آخرت ترجیح دادند، و برای دنیا کار کردند، و نیز در گوش آنان خواندند که نه پس از مرگ زنده شدنی هست و نه مکافاتی در کار میباشد.

از حسن و سدی نقل شده که این همنشینان بد امر آخرت را بآنان چنین معرفی کردند که نه بهشتی وجود دارد نه جهنمی نه برانگیخته شدنی در کار است نه حسابی، و نیز دنیا را برای ایشان زینت داده بجمع اموال و ترک امور خیریه و امیدارند.

از فراء نقل شده است منظور از ما بین ایدیهام اعمال زشتی است که مرتکب شده و از پیش برای خود فرستاده اند، و منظور از ما خلفهم سنتهایی است که برای نسلهای آینده پس از خود بجای گذاشته اند.

ص: ۴۵

(وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ)

یعنی: وعده های الهی و عذاب بر آنان ثابت گردید.

(فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ)

یعنی وارد بر امت‌هایی مانند خود شدند که پیش از آنان بودند و به پیروی از آنان تکذیب نمودند، و بخاطر عصیانگری که داشتند عذاب آنان واجب شد، و سپس خداوند، در باره آنان فرمود که:

(إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ)

یعنی: نعمتهای بهشتی و بهشت را از دست دادند.

ص: ۴۶

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۶ تا ۳۰]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ (۲۶) فَلْيَذِقْنِ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۷) ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۲۸) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ أُضِلْنَا مِنْ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ (۲۹) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (۳۰)

ترجمه آیات:

کافران گفتند: باین قرآن گوش فرا ندهید، و بهنگام قرائت قرآن حرفهای بیهوده و سر و صدا ایجاد کنید تا بر آنان پیروز گردید.

۲۷- بزودی عذابی دردناک بکافران خواهیم چشانید، و بخاطر بدترین گناهی که دارند- کفرشان- به بدترین شکلی آنان را مکافات خواهیم داد.

۲۸- اینست سزای دشمنان خدا که آتش جهنم است، و کافران بسزای انکار آیات قرآنی ما در آن منزلی همیشگی خواهند داشت.

۲۹- در آنجا کافران گویند: پروردگارا آن شیطانهای جنی و انسی

که ما را گمراه ساختند بما نشان بده تا آنان را لگد کوب سازیم و بیائین ترین درجات جهنم فرستیم.

۳۰- کسانی که گفتند: پروردگار ما خداست و سپس بر این گفته پا بر جا ماندند فرشتگان بر آنان نازل گردند که نترسید و اندوه بخود راه ندهید، و شما را به بهشت موعود مژده باد.

لغات آیات:

در آیه ۲۶ کلمه «اللغو» بکلامی گفته میشود که هیچ معنایی از آن استفاده نمیشود، و الغاء کلمه از نظر نحوی بمعنی اسقاط عمل آن کلمه است گفته میشود لغی یلغی و یلغو لغوا و لغی یلغی لغا، یعنی: از بیهوده سخن گفتن و وطی کلام نموده حرف توی حرف آورد.

اعراب آیات:

در آیه ۳۸ «ذلک» مبتداء و «جزاء أَعْدَاءِ اللَّهِ» خبر آنست و کلمه «النار» بدل است از «جزاء أَعْدَاءِ اللَّهِ»، و جایز است که النار تفسیر باشد، مثل آنکه گفته شده است جزای دشمنان خدا چیست؟ که در پاسخ گفته میشود، آتش است، زجاج گفته است «لَهُمْ فِيهَا دَارٌ الْخُلْدِ» یعنی: لهم فی النار دار الخلد، و آتش همان خانه ابدی است همانگونه که می گویی: «و لک فی هذه الدار دار سرور» و منظور تو از دار دومی همان دار اولی است همان گونه که شاعر گفته است:

(اخور غائب يعطيها و يسألها)

يأبى الظلامه منه النوفل الزفر (۱)

ص: ۴۸

۱-۱) یعنی: (برادر بخششها که عطایا میدهد، و از او بخشش

بنا بر این (لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ) از باب تجرید است و محلّ آن لا تخافوا منصوب است و تقدیر چنین است (تتنزل عليهم الملائكة بان لا تخافوا) پس از آنکه باء حذف شد آن لا تخافوا بفعل وصل شد و فعل او را نصب داد.

معنی آیات:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

سپس خداوند بدنبال یاد آوری حالت کفار از قول آنان نقل میفرماید که: بزرگان کفار به پیروان خود یا بعضی از آنان به بعضی دیگر از کفار قریش گفتند.

﴿لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ﴾

یعنی: به این قرآنی که محمد (ص) میخواند گوش فرا ندهید.

﴿وَالْعَوَا فِيهِ﴾

یعنی: با گفتن سخنان بیهوده و باطل با آن مبارزه کنید (لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ) تا با سخنان بیهوده و باطل بر او پیروز گردید، و یارانش نتوانند سخنش را بشنوند.

گفته شده است حرف تو حرف بیاورید و با سر و صدا و صوت، زدن سخنانش را خنثی کنید.

از مجاهد نقل شده است که بعضی گفته اند یعنی: صداهای خود را با خواندن اشعار و رجز خوانی روبرویش بلند کنید.

از ابن عباس و سدی نقل شده است: پس از آنکه از معارضه با قرآن

(۱)

(میخواهند و حاضر نیست بکسی ستم کند زیرا که او مردی بخشنده و بزرگوار و با تحمل است) که در این شعر منه برای تجرید است باین معنی که یأبى الظلامه مثل النوفل و الزفر و در آیه نیز (لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ) فیها برای تجرید است یعنی خانه آتش برای آنان خانه همیشگی است.

عاجز شدند حيله ای بکار زدند که نگذارند دیگران از قرآن استفاده کنند، و بیکدیگر سفارش میکردند که گوش بقرآن ندهند، و هنگامی که خوانده می شود سر و صدا راه بیندازند، آن گاه خداوند باین کافران وعده عذاب داده فرمود:

﴿فَلَنذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا﴾

و این عذاب یا عذاب دنیایی است که عبارت باشد از اسارت و کشته شدن در جنگ بدر، و بعضی هم گفته اند که این عذاب شدید عذاب آخرت است. ﴿وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَشْيَوْاَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ یعنی: آنان را به زشتترین مکافاتها در مقابل زشتترین گناهانشان که کفر و شرک گرفتار خواهیم ساخت و اینکه مکافات بدترین اعمال آنان را بیان کرد، برای آنکه در شکنجه آنان مبالغه شود، و گفته شده است که معنایش آنست که آنان را بخاطر بدترین اعمالشان که گناهانشان باشد نه چیزهای دیگر، آنان را مکافات خواهیم نمود ﴿ذَلِكَ﴾ یعنی: این عذابها که برای کافران وعده دادیم.

﴿جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ﴾

این عذابها مکافات دشمنان خدا است که به وسیله کفر و عصیان با خدا دشمنی ورزیده، و با پیامبران و مؤمنین دشمنی مینمایند.

﴿النَّارُ﴾

که این مکافات عبارت است از آتش جهنم و سکونت در آن.

﴿لَهُمْ فِيهَا دَارٌ مُّخَلَّدُونَ﴾

یعنی: جهنم منزل همیشگی و ابدی آنان است ﴿جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ﴾ یعنی: این عقوبت بخاطر آنست که منکر میشدند قرآن از طرف خدا باشد، بنقل از مقاتل.

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

یعنی: کافران بزودی در آتش خواهند گفت:

(رَبُّنَا أَرَنَا الَّذِينَ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ)

منظور از گمراه کنندگان ابلیس و قابیل (۱) پسر آدم است که اولین کسی بود که گناه را روی زمین ایجاد کرد، و همین معنی از علی (ع) روایت شده است و گفته شده است که مراد از این گمراه کنندگان هر فردی است از جنّ و انس که راه و روش کفر و گمراهی را ایجاد کرده اند، منظور از الذّین جنس جنّ و انس است، همانگونه که در آیه «وَالَّذِينَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ» (۲) منظور شخصی معین نیست بلکه منظور جنس کسانی است که مرتکب فاحشه خواهند شد.

(نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ)

از آنجا که با این گمراه کنندگان دشمنند و بعّلت آنکه آنان را گمراه ساخته اند کینه آنان را سخت به دل گرفته اند آرزو میکنند که آنان را در درکات پائین آتش زیر پای خود اندازند و نیز گفته اند منظور جهنمیان آنست که این دو گمراه کننده را زیر لگد انداخته پایمالشان سازند تا خوار شده جزء افراد پست و ذلیل شوند.

ابن عباس گوید: کفار میگویند: گمراه کنندگان را پائین تر از ما اندازید تا عذابشان از ما سخت تر باشد.

پس از آنکه خداوند از عذاب کافران سخن گفت، بدنبال آن از بشارت مؤمنین یاد کرده فرمود:

(إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ)

یعنی: کسانی که خدا را بیگانگی شناختند

ص: ۵۱

۱-۱) تفسیر صافی ج ۲ صفحه ۴۹۹ چاپ اسلامیه و در کتاب کافی از حضرت صادق (ع) روایت شده است که این دو گمراه کننده از جنّ و انس اولی و دومی بوده اند و فلان شیطان بوده است، سپس مرحوم فیض میفرماید: شاید جهتش آن باشد که ولد الزّنا از نطفه زنا کار و شیطان مشترکاً ایجاد میشود.

۲-۲) سوره نساء ۴ آیه ۲۱

و بزبانشان اعتراف نمودند، و پیامبران را تصدیق کردند.

(ثُمَّ اسْتَقَامُوا)

از مجاهد نقل شده است، یعنی: ادامه دادند به این عقیده و اعتراف که پروردگارشان خدای یکتا و بی شریک است.

و از ابن عباس و حسن و قتاده و ابن زید نقل شده است که یعنی بر ادای فرائض الهی و عبادت پروردگار استقامت ورزیدند.

و بعضی گفته اند یعنی: همانگونه که در گفتار استقامت نمودند در اعمال نیز استقامت بخرج دادند.

از ابن مسلم نقل شده است که سپس بمقتضای اعتراف به ربوبیت الهی بر عبادتش استقامت نمودند.

و از انس روایت شده است که رسول خدا (ص) این آیه را بر ما خواند و سپس فرمودند: کسانی گفتند که پروردگار ما خدا است ولی بیشتر آنان بعدا کافر شدند، هر کس این اعتراف را تا دم مرگ داشته باشد از کسانی است که بر این عقیده استقامت نموده است.

محمد فضیل روایت میکند از حضرت ابو الحسن الرضا (ع) پرسیدم که استقامت چیست؟ فرمودند: استقامت بخدا سوگند همین ولایتی است که شما شیعیان دارید (۱).

ص: ۵۲

۱- ۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۴۶ بنقل از اصول کافی از محمد بن مسلم روایت شده است که: (از حضرت صادق (ع) درباره این آیه پرسیدم: (الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا...) فرمودند: یعنی کسانی که بر امامان یکی پس از دیگری استقامت ورزیدند (ملائکه بر آنان نازل میشود که نرسید و اندوه به خود راه ندهید و بشارت باد شما را بآن بهشتی که بشما وعده داده میشد)

(تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ)

از مجاهد و سدی و حضرت صادق(ع) روایت شده است آمدن فرشتگان بهنگام مرگ است.

و از حسن و ثابت و قتاده نقل شده است که بهنگام بیرون آمدن مؤمنین - از قبرها در محشر فرشتگان به استقبال آنان می آیند و از طرف خدا به آنان بشارت میدهند.

و از جبائی و ابن مسلم است که آمدن فرشتگان در قیامت است.

و از وکیع بن جراح است که بشارت در سه مورد میباشد، بهنگام مرگ در قبر، و هنگام برانگیختن از قبر. (۱)

(أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا)

یعنی: فرشتگان میگویند: نترسید از عذاب خدا، و اندوه بخود راه ندهید که ثواب از دستتان رفته است.

(۱)

(و نیز در همان کتاب صفحه ۵۴۷ بنقل از تفسیر علی بن ابراهیم: (سپس از مؤمنین و شیعیان امیر المؤمنین(ع) یاد کرده میفرماید: (إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا) یعنی: بر ولایت امیر المؤمنین(ع) استقامت نمودند (تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) فرشتگان به هنگام مرگ بر آنان نازل میشوند (که نترسید و اندوه بخود راه ندهید و بشارت باد شما را به بهشت موعود ما در دنیا و آخرت دوستان شما هستیم) یعنی ما در دنیا شما را از شیاطین حفظ می‌کردیم و بهنگام مرگ نیز...

ص: ۵۳

۱-۱) تفسیر برهان ج ۴ ص ۱۱۱-: (از ابی بصیر روایت شده است که از حضرت باقر(ع) درباره این آیه: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا...» پرسیدم؟ فرمود: منظور از این آیه بخدا همان راهی است که شما دارید، اگر آنان هم بر طریقۀ

از عکرمه و مجاهد است که نترسید از آنچه که از امور آخرت در پیش دارید و غصه پشت سر گذاشته ها را از اهل بیت و اولادتان نخورید.

از عطاء بن ابی ریاح است که نترسید و بخود اندوه راه ندهید که گناهای انجام داده اید، زیرا که من گناهانتان را خواهم بخشید.

و نیز گفته شده است که خوف مربوط بآینده است، و حزن مربوط بگذشته میباشد، و معنی چنین است که از حوادث آینده نترسید، و برای گذشته نیز اندوه نخورید، و این نهایت درجه مطلوب مؤمن است.

(وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ)

یعنی همان بهشت موعودی که در دنیا بزبان پیامبران الهی بشما مژده داده میشد.

(۱)

(حق استقامت میورزیدند از دست ما آبی گوارا مینوشیدند، گفتیم: چه هنگام فرشتگان بر آنان نازل میشوند که «نترسید و شما را به بهشتی که وعده داده شده اید مژده میدهیم، و ما در دنیا و آخرت دوستان شما هستیم؟ فرمودند: بهنگام مرگ و روز قیامت)

ص: ۵۴

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۱ تا ۳۵]

اشاره

نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَ لَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهَى أَنْفُسُكُمْ وَ لَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ (۳۱) نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ (۳۲)
وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا- مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَ عَمَلٍ صَالِحًا وَ قَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۳) وَ لَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَ لَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (۳۴) وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۳۵)

ترجمه آیات:

ما در دنیا و آخرت دوستداران شما هستیم، در بهشت هر چه دلتان خواسته باشد و آنچه آرزو کنید موجود است.

۳۲- عطایی که از جانب پروردگار مهربان برای شما فرود آمده است.

۳۳- چه کسی خوش سخن تر از آنست که بسوی خدا فرا خواند، و کار شایسته انجام داده بگوید: من از مسلمانان هستم.

۳۴- بدی و خوبی یکسان نیست، به بهترین وجهی دیگران را از خود دفع کن، که ناگهان خواهی دید آن کسی که میان او و تو دشمنی بوده است گویی دوستی است مهربان.

۳۵- این موهبت داده نشود مگر به صابرين، و این روحیه را نخواهند داشت جز افرادی که دارای بهره ای بزرگ هستند.

اعراب آیات:

نزلا منصوب است بنا بر مصدریت و تقدیرش چنین است: (انزلکم ربکم فیما تشتهون نزلا) و نیز جایز است که منصوب باشد بنا بر حالت که تقدیرش چنین باشد: (و لکم فیها ما تشتهی بانفسکم منزلا نزلا) همانگونه که میگویند:

(جاء زید مشیا ای ماشیا) و بهر حال در هر دو وجه باید نزلا را مصدر گرفت.

ابو علی گفته است نزلا دو احتمال دارد:

۱- آنکه نزلا جمع نازل باشد مثل قول شاعر:

(ان ترکبوا فرکوب الخیل عادتنا

او تنزلون فانا معشر نزل)

و بنا بر این حال است از ضمیر «تدعون» یعنی: (ما تدعون من غفور رحیم نازلین).

۲- آنکه منظور از نزلا- غذایی باشد که برای واردین و مهمانان تهیه میگردد، و حال است از ما تدعون ای لکم ما تدعون نزلا من غفور رحیم که من غفور رحیم هم صفت نزل باشد و در نزل ضمیری است که به نزلا بر میگردد.

و قولاً در آیه بعدی منصوب است بنا بر این که تفسیر باشد، در جمله و لا السیئه لا زائده مؤکده است که برای تبعید مساوات آمده است یعنی:

هیچگاه حسنه با سیئه برابر نیست.

معنی آیات:

سپس خداوند بزرگ نقل میفرماید که فرشتگان بمؤمنینی که استقامت نموده اند میگویند: (نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ) یعنی: ما فرشتگان یاران و دوستان شما هستیم.

(فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

در دنیا کارمان این بود که از طرف پروردگار خیرات را بشما میرساندیم.

(وَفِي الْآخِرَةِ)

مجاهد گوید: یعنی در آخرت هم از شما جدا نخواهیم شد تا شما را وارد بهشت کنیم.

و گفته شده است یعنی: ما در دنیا کارمان نگهبانی از شما با انواع کمکها بود، و در آخرت با انواع اکرام و پاداش با شما همراهی میکنیم.

و از حضرت صادق (ع) روایت شده است که ما در دنیا دوستان شما هستیم و شما را حفظ میکنیم، و بهنگام مردن و در آخرت نیز همراه شما هستیم (وَلَكُمْ فِيهَا) یعنی: در آخرت.

(مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ)

یعنی: آنچه که از نعمتها دلتان میخواهد و آنچه که از منافع آرزو دارید.

(وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدْعُونَ)

آنچه که آرزو میکنید بآن خواهید رسید زیرا خدای بزرگ برای شما چنین خواسته است.

از این زید است که مراد از ما تشتهی انفسکم بقاء است، زیرا آنان میل داشتند در دنیا باقی باشند، یعنی: برای شما در آخرت آن بقایی خواهد بود که میل داشتید، و برای شما هست آن نعمتهایی که آرزوی شما را داشتند.

(نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ)

یعنی: این بهشت موعود علاوه بر جلالتی که خود دارد جلالتی هم از نظر عطا کننده اش دارد، زیرا این نعمتها عطائی است برای شما و رزقی است از سوی پروردگاری که بخشنده گناهان و پوشنده عیبها است و نسبت به بندگانش مهربان میباشد، بنا بر این در مذاق شما گواراتر بوده

شادی شما را کاملتر خواهد ساخت.

حسن گوید: فرشتگان منظورشان اینست که تمام این نعمتها از پروردگار است نه از ما، و در این آیه بشارتی است برای مؤمنین که فرشتگان آنان را دوست دارند، و بشارت است به اینکه ملائکه نزد کسانی که بر اطاعت خدا استقامت دارند رفت و آمد میکنند، و بخاطر همین استقامت است که فرشتگان همیشه همراه دوست مؤمن خود هستند.

(وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَ عَمِلَ صَالِحًا؟)

در ظاهر استفهام است «ولی استفهام حقیقی نیست بلکه استفهام انکاری است» و منظور از آن نفی است و تقدیرش چنین است، هیچکس خوش سخن تر از کسی که مردم را به سوی طاعت الهی دعوت میکند نمیباشد، و اضافه نموده است که داعی بسوی خدا عمل نیک هم انجام دهد.

(وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ)

یعنی با این اوصاف میگوید: من از تسلیم شدگان هستم که تسلیم و منقاد فرمان الهی میباشم.

از حسن و ابن زید و سدی است که: معنایش اینست که میگوید: من از جمله مسلمانان هستم همانگونه که ابراهیم گفت: (وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ) و این دعوت کننده بسوی خدا رسول خدا (ص) است.

از مقاتل و جماعتی از مفسرین نقل شده است که این داعی بسوی خدا امامان (ع) هستند که مردم را بسوی حقّ فرا میخوانند.

و از عایشه و عکرمه نقل شده است که داعیان بسوی خدا، مؤذنین هستند (۱).

ص: ۵۸

و در این آیه گفتار کسی که میگوید: «من انشاء الله مؤمن هستم» ردّ میشود، زیرا این گفتار نوعی خورده گیری است بر کسی که در این آیه میفرماید «إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۱).

و نیز در این آیه دلالت است بر اینکه دعوت بسوی دین از بزرگترین عبادات و واجب ترین واجبات است، و نیز دلالت دارد بر اینکه داعی الی الله باید بعلم خود عمل کند، تا مردم زودتر از او بپذیرند، و بگفتارش بیشتر اعتماد کنند، سپس خداوند فرمود:

﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ﴾

بعضی گفته اند یعنی: ملت نیکوی اسلام با ملت پست کفر مساوی نیستند.

و بعضی گفته اند: یعنی اعمال نیکو با اعمال زشت برابر نیست.

و بعضی گفته اند: خصلت های نیک با صفات زشت برابر نیستند، بنا بر این صبر و غضب برابر نبوده، بردباری و جهل، مدارا و خشونت، عفو و بدی صفاتی هستند که با یکدیگر برابر نمیباشند.

سپس خداوند بزرگ صفات و ملکات مدارا و سازش و نیکی را که: برای دعوت کننده لازم است بیان کرده میفرماید:

﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾

و پیامبر خدا(ص) را مورد خطاب قرار داده

(۱)

(خدا(ص) روایت میکند که فرمودند: علی پس از من باب هدایت و دعوت کننده بسوی پروردگار من است و اوست صالح المؤمنین و هموست «مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا...»).

ص: ۵۹

۱-۱) زیرا دستور انشاء الله گفتن مربوط بکارهایی است که انسان میخواهد در زمان آینده انجام دهد (وَلَا تَقُولَنَّ لَشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ - کهف ۱۸) و این مورد خبر است از ما وقع نه آینده.

میفرماید: با حَقَّتْ باطل آنان را، و با حلم و بردباریت نادانی، و با عفو و بدیهای آنان را پاسخ بده.

(فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ)

یعنی: هر گاه تو دشمنان خود را بنرمی و مدارا پاسخ دادی دشمنی که از نظر مذهبی با تو خصومت داشت بصورت دوستی مهربان از نظر دینی، و فامیلی عزیز از نظر نسب در خواهد آمد.

از حضرت صادق(ع) روایت شده است که حسنه تقیه و سیئه سر فاش نمودن است (۱).

(وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا)

یعنی: این اعمال و این حالت را، که پاسخگویی بدیها بوسیله خوبیها است بخود نخواهد گرفت مگر صابران که خشم خود را فرو نشانده، و بدیها را تحمل میکنند، و نیز از حضرتش روایت شده است: مگر کسانی که در دنیا بر اذیت و آزارها صبر نموده اند.

(وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ)

یعنی: این خصلت که یاد شد، داده نخواهد شد مگر با فرادی که دارای بهره ای بزرگ از عقل و نظر باشند.

بعضی هم گفته اند این صفات را نخواهند داشت مگر کسانی که دارای بهره ای فراوان از ثواب و خیرات هستند.

ص: ۶۰

۱- ۱) تفسیر برهان ج ۴ ص ۱۱۱: (از حضرت صادق(ع) درباره این آیه روایت شده است که فرمودند: حسنه تقیه و راز داری است و سیئه عبارت است از افشای اسرار، و در معنی «ادْفَعِ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ السِّيئَةِ» فرمودند: یعنی با تقیه که روش نیکو است از خود دفاع کن...)

و بعضی هم گفته اند: بهره فراوان بهشت میباشد.

و قتاده گفته است یعنی: این خصلت را نخواهد داشت مگر آن کس که بهشت بر او واجب شده باشد.

و از حضرت صادق (ع) روایت شده است

«و لا یلقاها الا ذو حظ عظیم» به این معنی است «و لا یلقاها الا کلّ ذی حظّ عظیم».

نظم آیات:

آیه «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ...» بما قبلش که آیه «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ» باشد اتصال دارد، گویا که گفته است: آیا از روگردانی کفار در شنیدن قرآن و سفارشاتى که بیکدیگر میکنند که وسط قرآن سر و صدا راه اندازید تعجب نمیکنید؟ با اینکه هیچ گوینده ای خوش سخن تر از محمد (ص) نیست، شما را بهمان آفریدگاری که اقرار میکنند خالق شما است دعوت میکند، و همانگونه که شما را بسوی دین خدا فرامی خواند خودش نیز بدان عمل میکند، بنا بر این از هر لحاظ از تهمت پاک میباشد.

ص: ۶۱

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۶ تا ۴۲]

اشاره

وَإِذَا يَنْزَعُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۶) وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۳۷) فَإِنْ إِسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ (۳۸) وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹) إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۴۰) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّ لَهُمْ لَكِتَابًا عَزِيزٌ (۴۱) لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (۴۲)

ترجمه آیات:

اگر وسوسه ای از شیطان بر تو وارد شود، بخدا پناه ببر که او است شنوا و دانا.

۳۷- از نشانه های عظمتش شب و روز و ماه و خورشید است، برای ماه و خورشید سجده نکنید، در پیشگاه خداوندی سجده کنید که آنان را آفریده است، اگر شما میخواهید آفریدگار خود را بپرستید.

۳۸- اگر سرکشی کنند آنان که نزد پروردگارت هستند شب و روز او را

تسبیح نمایند، و هیچگاه خسته نخواهند شد.

۳۹- یکی از آیات خداوند آنست که زمین را افسرده می بینی، ولی آن گاه که آب بر آن نازل کردیم بحرکت در آمده رشد کند، همان خدایی که زمین مرده را زنده میکند، زنده کننده مردگان است، و او بر هر کاری توانایی دارد.

۴۰- کسانی که در آیات ما راه باطل را پیش گیرند بر ما پوشیده نیستند آیا کسی که در آتش می افتد بهتر است یا کسی که روز قیامت با امن و امان خواهد آمد، هر چه می خواهید انجام دهید، خدا نسبت بکارهای شما بصیرت دارد ۴۱- آنان که پس از آمدن قرآن بآن کافر شدند- عذاب خواهند شد - و قرآن کتابی است با ارزش.

۴۲- در قرآن به هیچ وجه باطل راه ندارد و از سوی پروردگاری حکیم و ستوده فرود آمده است.

لغات آیات:

نزغ بمعنی تحریک بسوی فساد است، گفته میشود نزغ ینزغ و فلان ینزغ فلانا یعنی او را تحریک نموده بسوی فساد میکشاند، و در آیه ۴۰- یلحدون بمعنی آنست که از حق بسوی باطل توجه پیدا کرده است و لحد یلحد نیز بهمین معنی است، و در آیه ۴۱ «کفروا بالذکر» منظور از ذکر قرآن دلایل و احکام شرعیه یادآوری میشود.

اعراب آیات:

إِذَا يَنْزِعُكَ

، اما مرگب است از ان شرطیه و ماء زائده که بمنظور تأکید آمده است، و بخاطر همین تأکید شباهت به قسم پیدا کرده است، و لذا

ص: ۶۳

نون تأکید داخل فعلش شده است.

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ»

ان از حروف مشبَّهه للفعل است که خبری برای دو آیه نیامده است، و تقدیر آن چنین است «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مَبْتَدَأً وَخَبْرٌ مَعْدُوبُونَ» که خبرش حذف شده است، و نیز جایز است، «أُولَئِكَ يَنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ» را خبرش بگیریم.

معنی آیات:

سپس خداوند به پیامبرش دستور داده است، که هر گاه شیطان ناراحتش میکند و طاقتش سر میآید بخدا پناه برد و میگوید:

﴿وَأَمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ﴾

یعنی: هر گاه شیطان، میخواهد و سوسه ای در دلت ایجاد کند.

﴿فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ﴾

از شرش بخدا پناه ببر تا در امان باشی (۱).

﴿إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

این آیه در آخر سوره اعراف تفسیر شده است.

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ﴾

سپس خداوند دلایل توحید را یاد آوری نموده میفرماید جز برهانهایی که بر یکتایی خداوند دلالت دارد، و از ادله ای که صفات خدایی را بیان میکند، و خالق را از مخلوقات کاملاً جدا میسازد.

﴿اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾

رفت و آمد شب و روز است که چگونه در شب خورشید

ص: ۶۴

۱- ۱) خصال صدوق ج ۲ ص ۶۱۰ ضمن حدیث اربعمأه از حضرت علی علیه السلام روایت شده است که: (هرگاه شیطان نسبت بشما و سوسه ایجاد کرد بخدا پناه برده (یعنی بگوید: اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) و سپس بگوید (آمنت بالله مخلصاً له الدین).)

اشعه طلائی خود را از بساط زمین جمع میکنند، و در روز دوباره اشعه حیات بخش خود را روی کره خاکی میگسترانند، و با برنامه ای ثابت و تدبیر و نظامی مستمر رفت و آمد میکنند.

(وَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ)

خورشید و ماه هر کدام با نوری مخصوص بخود، و تدبیراتی که در آنان شده است، و رفت و آمدی که در فلک دارند.

(لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ)

ماه و خورشید هر چند که دارای فوائد بسیاری هستند، ولی حقّ ندارید برای آنها سجده کنید، زیرا اینان خود مخلوقی هستند چون شما و آفریدگار نیستند.

(وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ)

برای خدایی سجده کنید که آنان را آفریده و ایجاد فرموده است، و اینکه گفته شده است «خلقهن» بدو جهت.

۱- آنکه ضمیر غیر ذوی العقول را مؤنث میآورند، می گویی «هذا کبا شک فسقها» و اگر هم خواسته باشی ضمیر را جمع مؤنث میآوری و می گویی:

«فسقهن».

۲- آنکه ضمیر بمعنی آیات برگردد، زیرا گفته است: «و من آیاته هذه الاشياء و اسجدوا لله الذي خلقهن».

(إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ)

اگر منظورتان از عبادت خدا است، بنا بر این برای خدا سجده کنید نه برای چیزهای دیگر. (فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا) اگر از پرستش خداوند سرباز زدند.

(فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ)

یعنی فرشتگان شب و روز خداوند را عبادت میکنند و خسته هم نمیشوند، و در

عبادت هم سست نخواهند شد، این آیه در سوره اعراف تفسیر شده است.

از ابن عباس و قتاده و ابن مسیب روایت شده است که جای سجده در این آیه «وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ» است.

و از ابن مسعود و حسن نقل شده است که جای سجده «إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ» است، و این قول مختار ابی عمرو بن العلاء است و از ائمه ما(ع) هم همین نقل شده است (۱).

(وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً)

یعنی: جزء دلیلهایی که بر ربوبیت پروردگار متعال دلالت دارد آنست که زمین را پژمرده بینی.

از قتاده و سدی نقل شده است که حالت زمین افسرده و پست است و بعضی هم گفته اند: یعنی زمین مرده و خشک و بی گیاه است.

ازهری گوید: هنگامی که زمین خشک شود و باران نبارد بآن خاشعه گویند.

(فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ)

یعنی پس از آمدن باران زمین بجنب و جوش آید و گیاهانش بروید و پیش از روئیدن گیاهان باد کند و بلند شود.

از کلبی نقل شده که گفته شده است با روئیدن گیاهان بحرکت در آید و با رشد گیاهان زمین باد کند.

ص: ۶۶

۱-۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۱ بنقل از جوامع الجامع: «موضع سجده بنظر شافعی «تعبدون» است و از ائمه ما(ع) هم همین نقل شده است، اما از نظر ابی حنیفه موضع سجده «یسأمون» است.

(إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتِ)

یعنی: کسی که بوسیله فرستادن باران زمین مرده را زنده میکند، در آخرت نیز همین طور مردگان را زنده خواهد نمود.

(إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

و توانای بر هر کار است.

(إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخَفُونَ عَلَيْنَا)

یعنی: کسانی که از ایمان با آیات ما سرباز میزنند، از نظر ما پنهان نخواهند شد، و از خودشان و گفتار و کردار ایشان آگاهیم، و این یک نوع تهدید بعذاب است.

از قتاده و ابن زید و سدی نقل شده است که در این باره گویند: معنی الحاد در آیات خدا همان کف زدن‌ها و صوت زدن‌هایی است که بهنگام قرائت قرآن انجام میدادند.

از مجاهد نقل شده است که الحاد در آیات عبارتست از جابجا کردن آیات، و گذاشتن آن در جایی که مربوط بآن نیست.

از ابن عباس روایت شده است بعضی از مفسرین گفته اند که منظور از آیات اینجا دلیلهایی است بر توحید، و الحاد در این ادله عبارت است از انحراف از آن و ترک استدلال با آن.

سپس خدای بزرگ بعنوان استفهام انکاری و سرزنش نمودن آنان در کارهای زشتشان و بمنظور تهدیدشان میفرماید:

(أَفَمَنْ يُلْقَىٰ فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟)

آیا این مردم سرکش که در آتش می افتند بهترند یا آن کسانی که روز قیامت در حالی که مؤمن هستند از عذاب الهی در امان میباشند، و این استفهام استفهام تقریر است باین معنی که هرگز این افراد مساوی نیستند.

بعضی گفته اند منظور از کسی که در آتش می افتد ابو جهل است و کسی که روز قیامت در امان خواهد آمد رسول خدا صلی الله علیه و آله است (۱).

از مقاتل روایت شده است که گفته اند شخصی که روز قیامت، در امان خواهد آمد عمّار یاسر است.

عکرمه گوید: بهتر آنست که بگوئیم: آیه عمومیت دارد و منظور از آن مؤمنین - و کافران است.

(اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ)

لفظ این عبارت، امر است ولی معنایش تهدید به عذاب است یعنی: اینک که دانستید این دو نفر با یکدیگر مساوی نیستند هر یک از شماها از دو امر هر کدام را که میخواست برگزیند، و معلوم است که انسان عاقل در آتش افتادن را اختیار نخواهد نمود، و هنگامی که در آتش رفتن را انتخاب نمود قهرا باید به آیات الهی ایمان آورده در برابر قرآن سرسختی نشان ندهد.

(إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)

یعنی: خدا نسبت باعمال شما بینا است، و از آن آگاه بوده چیزی بر او پوشیده نخواهد بود.

سپس خداوند در حالی که آنان را سرزنش میفرماید خبر میدهد که:

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ)

کسانی که پس از نزول قرآن نسبت

ص: ۶۸

۱- ۱) شواهد التنزیل حسکانی جلد ۲ صفحه ۱۲۹: (از مجاهد از عبد الله بن عباس روایت شده است که آیه: «أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ» منظور از آن ولید بن مغیره است و منظور از آیه «أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» یعنی از عذاب و خشم الهی در امان است، و این شخص علی بن ابی طالب میباشد و جمله اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ وعده عذاب است برای دشمنان علی (ع)

بآن کفر ورزیدند «بمکافات خود خواهند رسید».

در اینجا خبران نیامده است و تقدیرش چنین است «انّ الذّین کفروا بالذّکر یجازون بکفرهم» ابی عمرو بن علا گفته است خبران در آیه ۴۴ «أُولَئِكَ يُتَادَوْنَ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ» است، و بعضی هم گفته اند:

(وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ)

در موضع خبر است، و تقدیرش چنین است:

(الکتاب الذی جاءهم عزیز) یعنی این قرآن که برای آنان آمده است بی مانند است، و هاء ضمیر در آنه بقرآنی که ذکر است باز میگردد، و معنی اینطور میشود این ذکر کتابی است بی مانند که هیچکس نمیتواند مانندش بیاورد.

و بعضی هم گفته اند: قرآن عزیز است چون خداوند عزتش بخشیده و او را از تغییر و تبدیل و تحریف حفظ فرموده است.

و ابن عباس گفته است: عزیز است یعنی: در پیشگاه خداوند عظیم است و محترم.

(لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ)

گفته اند که درباره راه نداشتن باطل در قرآن پنج نظر است:

۱- باطل شیطان است و معنایش اینست که شیطان نمیتواند از آن حقی بکاهد یا باطلی بر آن بیفزاید، و این نظر از قتاده و سدی نقل شده است ۲- از ابن عباس و کلبی و مقاتل است که یعنی: کتابهایی که قبل از قرآن بوده اند قرآن را باطل نمیسازند، و نیز بعد از آن هم کتابی نخواهد آمد که قرآن را باطل سازد و آن را نسخ کند.

۳- از حضرت باقر و حضرت صادق (ع) است: باین معنی که خبرهایی قرآن از گذشته داده است در آن باطل نبوده، و نیز خبرهایی که از آینده

میدهد حقّ است، و باطل در آن راه نخواهد داشت، بلکه تمام اخبار قرآن موافق واقع مییاشد.

۴- از حسن است یعنی: نه از اوّل نزول قرآن باطل در آن راه دارد و نه در آخر نزول آن.

۵- به هیچ وجه در قرآن باطل راه ندارد، بنا بر این در الفاظش تناقض نیست، در اخبارش دروغ نیست، کسی نمیتواند با قرآن معارضه کند، و بر آن زیاد نخواهد شد، و تغییر و تبدیل در آن راه نداشته خداوند آن را حفظ فرموده تا روز قیامت برای مکلفین حجت است، و مؤید این معنی آیه «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» است (۱).

(تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ)

یعنی قرآن از طرف کسی نازل شده است که عالم بوجوه حکمت بوده شایسته حمد و ثنای بندگان میباشد زیرا نعمتهای بسیار بآنان داده است، که قرآن یکی از بزرگترین نعمتهای پروردگار برای بندگان است، بنا بر این خداوند شایسته حمد و ثنای و سپاسگزاری است.

ص: ۷۰

۱- ۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۳ از حضرت باقر(ع) روایت شده است که (... لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ... یعنی: نه از طرف تورات نه از ناحیه انجیل و نه از زبور باطلی در قرآن راه نیافته، وَلَا مِنْ خَلْفِهِ یعنی: پس از قرآن هم کتابی نخواهد آمد که آن را باطل کند)

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۳ تا ۴۵]

اشاره

مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدَّ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَمَدُومَغْفِرٍ وَ ذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ (۴۳) وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْ لَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَ شَفَاءً وَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (۴۴) وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۴۵)

ترجمه آیات:

بتو گفته نخواهد شد مگر آنچه که به رسولان پیش از تو گفته شده است، پروردگار تو براستی صاحب آمرزش بوده، دارای عقوبتی دردناک میباشد.

۴۴- اگر قرآن را بزبان عجمی «غیر عربی» میفرستادیم میگفتند: چرا آیاتش «بزبان عرب بیان نشده است، آیا قرآن بزبان عجمی است با اینکه «پیامبر» عربی است؟ بگو قرآن برای مؤمنین هدایتگر و شفا بخش است، و کسانی که ایمان نیاورده اند گوشه‌ایشان سنگین است، و نسبت بقرآن کور هستند، این افراد گویا که از جایی دور صدا زده میشوند «که نمیشوند».

۴۵- بموسی کتاب «تورات» را دادیم، پس در آن اختلاف ایجاد شد، و اگر نبود گفتاری که قبلاً بیان شده است «که امت محمد عذاب نمیشوند» عذابشان انجام گرفته بود، اینان نسبت بآنچه که گفتیم در شکی سخت میباشند.

قرائت:

اهل کوفه غیر از حفص أ أعجمی با دو همزه خوانده اند، و هشام از ابن عامر نقل کرده است که اعجمی با یک همزه خوانده میشود، و بقیه قراء با یک همزه ممدوده خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی میگوید: اعجمی کسی است که فصاحت ندارد چه از عرب باشد چه از عجم، زیاد با اینکه عرب بود بخاطر آفتی که در زبانش بود به او اعجم گفتند، و به نماز ظهر عجماء گویند برای اینکه قرائت در آن آهسته است و آشکار نمیشود، و جمع اعجم عجم است همانگونه که شاعر عرب ابو زید در شعر خود آورده است:

(يقول الخنا و ابغض العجم ناطقا

الی ربنا صوت الحمار الأجدع)

یعنی: فحش میدهد و منفورترین نطقهای عجم از نظر پروردگار صدای الاغ دماغ بریده است. عرب کسی را که سخنش مفهوم نشود از هر صنفی که باشد اعجم مینامد، و از این باب است شعر ابن اخزر که گفته است:

(سلوم لو اصبحت وسط الاعجم

بالروم او بالترك او بالديلم)

یعنی: ای سلوم اگر در میان مردمی عجمی قرار گیری در روم، یا

در این شعر گفته است اگر در میان اعجم بودی و نگفته است در میان عجمها بودی، زیرا تمام کسانی که سخنش مفهوم نباشد اعجم دانسته است مثل آنکه گفته است اگر در میان مردمی اعجم بودی.

عجم بر خلاف عرب است و عجمی خلاف عربی است و منسوب به عجم است، و اینکه در آیه اعجمی در مقابل عربی آورده شده است نه آنکه عجمی در مقابل عربی، علتش آنست که اعجمی در اینکه گفتارش مفهوم نمیگردد از نظر عرب مانند عجم است، بنا بر این از این جهت که عرب بی فصاحت با عجم در نامفهوم بودن گفتار برابرند در این آیه اعجمی با عربی در برابر هم آمده است که میفرماید: «اعجمی و عربی».

یاء در اعجمی یاء نسبت است که منسوب به شخص اعجمی است، که سخنش مفهوم نیست و این شخص هر چند ممکن است عرب باشد ولی در معنی مانند عجمی است.

و جایز است بمراد گفته شود اعجمی و منظور از آن همان اعجم باشد بدون یاء نسبت همانگونه که گفته میشود احمر و احمری و داور و داوری، و این آیه «لَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰی بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ» از مواردی است که اعجم در آن جمع بسته شده است با یاء نسبت مانند آنکه گویند: (النمیرون) اگر اینطور نبود جمع بستن آن با واو و نون جایز نبود، در احمر اگر صفت باشد احمر و نمیتوانی بگویی، ولی اعجمون جایز است برای همان جهتی که گفتیم، امّا اعاجم شایسته است که جمع مکسر اعجمی باشد همانگونه که مسامعه جمع مکسر مسمعی است.

و این وصف «اعجم» مانند اسماء استعمال شده است و از این قبیل است شعر شاعر که میگوید: «حزق یمانیه لا- عجم طمطم» یعنی: شتران یمنی مربوط بشخص اعجم است که سخنش مفهوم نمیباشد، بنا بر این لغت اعجم از باب اجارع، و اباطح است که جمع اجرع و ابطح میباشد.

اما آیه شریفه «اعجمی و عربی» یعنی: قرآنی که نازل شده عجمی و کسی که بر او نازل شده است خودش عربی است؟! او اعجمی و عربی هر دو مرفوعند بنا بر اینکه خبر باشند برای مبتدای محذوف (که تقدیرش چنین باشد «هذا لمنزل اعجمی و المنزل علیه عربی؟»).

و این آیه معنایش اینست که: اگر قرآن را بر شخصی اعجمی «که سخنش نامفهوم است» نازل میکردیم و او قرآن را بر آنان میخواند باو ایمان نمیآوردند.

معنی آیات:

(مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ)

اینجا خداوند پیامبرش را تسلیت داده میفرماید: ای پیامبر من اندوه بخود راه مده زیرا این کافران از لحاظ تکذیب و انکار پیامبریت چیزی بتو نمیگویند مگر آنچه که به پیامبران قبل از تو گفته شده است، این معنی از قتاده و سدی و جبائی نقل شده است.

بعضی گفته اند: یعنی خداوند بتو چیزی نگوید مگر آنچه را که پیامبران قبل از تو گفته است، و آن عبارتست از دعوت بسوی حق از نظر عبادت خدا و لزوم اطاعتش، بنا بر این قرآن با کتب آسمانی پیش از خود موافق است.

بعضی هم گفته اند که معنی این آیه عبارتست از آیه بعدی:

(إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَ ذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ)

یعنی: خداوند به مؤمنان

بشارت و بکافران وعده عذاب میدهد.

(وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا)

یعنی: اگر این کتابی را که بر مردم میخوانی بغیر از زبان عرب بزبان دیگری قرار میدادیم.

(لَقَالُوا لَوْ لَا فَضَّلْتَ آيَاتَهُ)

میگفتند: چرا این قرآن بزبان عرب بیان نشده است تا آن را درک کنیم.

(أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ)

یعنی: و نیز میگفتند: کتابی بزبان عجمی، و پیامبری عربی؟! و این استفهام از نوع استفهام انکاری است، و معنایش آنست که آنان میگفتند: کسی که قرآن بر او نازل شده عربی است ولی کتابی که بر او نازل گشته عجمی است، و چون این قسمت سخت مورد تکذیبشان قرار میگرفت خداوند بیان فرمود که قرآن را بزبان آنان فرستاده، و پیامبر را نیز از عشیره آنان انتخاب فرموده است، تا حجتی رساتر بر آنان، داشته جای بهانه گیری برای آنان باقی نماند.

(قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَ شِفَاءً)

یعنی: ای محمد بگو این قرآن برای شما هدایت است از گمراهی، و شفاء از دردها و گفته شده است شفاء یعنی قرآن شفا بخش دلها از هر نوع شک و تردید است، و در قرآن یقین بعنوان شفا و شک بعنوان بیماری معرفی شده است، همانگونه که آیه «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ...» بدان اشاره دارد.

(وَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ)

یعنی آنها که ایمان ندارند در گوششان سنگینی و ناشنوایی است، که نمیتوانند آیات قرآن را بشنوند، و از آنجا که شنیدن قرآن بر آنان سخت است از آیات آن نیز سودی نخواهند برد

و لذا مثل آنست که از شنیدن قرآن کر هستند.

(وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى)

یعنی: دل‌هایشان از شنیدن قرآن کور شده است.

از سدی روایت شده است هنگامی که کافران گمراه گشتند و از فهم قرآن ناتوان بودند مثل این می‌باشد که کور هستند.

(أُولَئِكَ يَتَدَوَّنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ)

یعنی: همانگونه که افرادی را که از دور صدا می‌زنند نمی‌شنوند و نمی‌فهمند اینان نیز ندای قرآن را نمی‌شنوند و درک نمی‌کنند، و بدان جهت این مثال آورده شده است که میزان دور بودن افهام آنان و شدت رویگردانی ایشان روشن شود.

و از مجاهد نقل شده است یعنی: این اندازه قرآن از دل‌هایشان فاصله دارد.

و از ضحاک روایت شده است که روز قیامت کافران را با قبیح‌ترین نام‌های آنان صدا می‌زنند.

(وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ)

یعنی: برای موسی تورات را فرستادیم ولی در آن اختلاف نمودند که قومی بدان ایمان آورده و قومی تکذیبش کردند، این آیه نوعی تسلیت و دل‌داری است نسبت به پیامبر اسلام (ص) که از سرپیچی و انکار قومش بسیار ناراحت نشود.

(وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ)

اگر نبود که از طرف پروردگارت سخنی رفته است که عذاب قومت بتأخیر خواهد افتاد، زیرا تا تو در میان آنان هستی خداوند قومت را عذاب نخواهد فرمود.

(لَقَضَىٰ بَيْنَهُمْ)

حالا زود گرفتار عذاب شده بودند، و زود ریشه کن

میشدند.

و بعضی گفته اند معنایش آنست که اگر نبود حکمی از طرف پروردگارت که باید عذاب اینان تا پایان مدّتشان تأخیر افتد، پیش از آمدن اجلشان کار آنان ساخته میشد تا طرفداران حق از اهل باطل جدا شوند.

(وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ)

یعنی: قومت نسبت با آنچه که گفتیم در شکی پر تردید هستند.

ص: ۷۷

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۶ تا ۵۰]

اشاره

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۴۶) إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ مَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْثَامِهَا وَ مَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَ لَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ يَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ (۴۷) وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَ ظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۴۸) لَا- يَسْأَلُ الْإِنْسَانَ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَ إِن مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُوسِسْ قَنُوطٌ (۴۹) وَ لَئِن أَدْفَنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعِيدٍ ضَرَاءَ مَسْتَه لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَئِن رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْبَانِي فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَ لَنَدَيُقُنَّهِمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۵۰)

ترجمه آیات:

هر کس کار خوبی انجام دهد بسود خود کرده است، و هر کس کار بد کند بزبان خود کرده، پروردگارت به بندگان ستم نمی‌نماید.

۴۷- علم ساعت تنها در اختیار خدا است، و نیز علم هر چه میوه که از غلافش در می‌آید و هیچ ماده ای آبستن نمیگردد، و نوزاد نمینهد مگر به دانش الهی، و روزی که بر آنان ندا شود که شریکان من کجایند؟ گویند: به تو اعلان کردیم که شاهدی نداریم.

۴۸- و آن خدایان را که در دنیا میپرستیدند گم کردند، و فهمیدند که دیگر راه فراری نخواهند داشت.

۴۹- انسان از دعای خیر- یا ثروت خواهی خسته نمیشود- و هر گاه شری باو رسد ناامید و بدبین خواهد گشت.

۵۰- و چنانچه پس از آن سختی که دیده است از سوی خود به او رحمتی بچشانیم حتما خواهد گفت: من شایسته این رحمت بودم و گمان نمیکنم قیامتی بر پا شود، و اگر قیامتی بود، و بسوی پروردگارم باز گشتم در پیشگاهش از نیکی بهره مند هستم، بزودی بکافران خبر خواهیم داد که چه کرده اند و عذابی سخت بآنان خواهیم چشانید.

قرائت:

اهل مدینه و شام و حفص «من ثمرات» را بصورت جمع خوانده اند، و بقیه «من ثمره» بصورت مفرد قرائت کرده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: من ثمره اگر مفرد آورده شود دلالت بر کثرت نماید، و به وسیله آن از جمع آوردن بی نیاز میشویم و قسمت «ما تحمل من انثی» مفرد بودن ثمره را تأیید میکند.

و دلیل کسانی که ثمرات بطریق جمع خوانده اند آنست که از نظر معنی جمع درست است، و معنی اقتضای جمع دارد.

لغات آیات:

اکمام جمع کم و کم جمع کمه است، و این از ابن خالویه نقل شده است، و از ابی عبیده است که اکمام جمع کمه است و آن عبارت است از شاخه های نخل خرما، و «تکمم الرّجل فی ثوبه» یعنی: آن مرد خود را بلباسش پیچید.

ص: ۷۹

ایذان بمعنی:اعلان است.

معنی آیات:

(مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ)

آن گاه خداوند استدلال فرمود که هر کس، عبادتی انجام دهد برای خودش نموده، زیرا ثواب این عملش به خودش خواهد رسید، و خاصیتش برای او خواهد بود نه دیگری.

(وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ)

(۱)

و آوردن صیغه مبالغه ظلام برای آن است که خداوند میخواید کاملاً نسبت ستمگری به بندگان را از خود دور کند، و با اینکه خداوند سر سوزنی نسبت بکسی ستم نمیکند اینجا صیغه مبالغه را بدو جهت بکار برده است.

۱- کسی که نیازی به ستم کردن ندارد، و میداند ستمگری زشت است اگر اندکی هم ستم کند درباره اش میتوان گفت: که او «ظلام» یعنی بسیار ستم کننده است.

۲- این آیه در پاسخ کسی است که خیال میکند خداوند به بندگان ظلم میکند و بعضی از افراد را بجای دیگری بمکافات گناه می‌رساند، و ثواب افراد را بدیگری میدهد.

(إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ)

آن گاه خداوند اشاره مینماید که از وقت قیامت

ص: ۸۰

۱- ۱) تفسیر برهان ج ۴ ص ۱۱۳: (از ابراهیم بن ابی محمود روایت شده که از حضرت رضا(ع) پرسیدم آیا خداوند بندگان را بر معصیت مجبور میکند؟ فرمودند: نه خیر بلکه آنان را مختار میگذارد و مهلتشان میدهد که توبه کنند گفتم آیا خداوند بندگان را بر عملی تکلیف میکند که طاقت آن را نداشته باشند؟ فرمودند: خداوند چگونه چنین کاری میکند با اینکه خودش میفرماید «وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» .

آگاه است، و میداند در چه زمانی مطیعان پیداش اعمال خود و عاصیان به سزای گناهان خویش خواهند رسید.

(وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا)

آگاه است که چه میوه و دانه ای از غلاف و پوسته اش بیرون میآید.

(وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ)

یعنی: هیچ ماده ای آبستن بجنین مذکر یا مؤنث نخواهد شد، و نیز هیچ آبستنی نخواهد زائید مگر در آن وقتی که خداوند میداند، بنا بر این خداوند بزرگ اندازه میوه و حبوبات، و کیفیت و اجزاء و مزه و بوی همه را بخوبی میداند و از شکم آبستنها و چگونگی انتقال آنها از حالی بحال دیگر تا آن گاه که بصورت بشری کامل در آیند آگاه است.

(وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي؟)

یعنی روزی که خداوند بر سر مشرکین بانگ زند که آن شریکان که برای من میپنداشتید کجا هستند؟ (قَالُوا أَذْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ) یعنی: میگویند: بتو اطلاع دادیم که ما شاهدی نداریم که تو شریک داشته باشی و آن روز انکار میکنند که برای خدا شریکی بشناسند.

(وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ)

یعنی: و هر نوع امید که از بتان خود داشتند از دست دادند.

(وَوَطُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ)

یعنی: یقین کردند که راه فرار و پناهگاهی ندارند.

اینجا ظن داخل شده است بر مای نفی جنس همانگونه که بر لام ابتداء وارد میشود و این هر دو صدارت طلب هستند- بنا بر این مانع از عمل

ظَنّ خواهند شد-معنی آنست که اینان از عذاب الهی نجاتی ندارند، و گاهی بوسیله ظَنّ تعبیر از یقین میشود البته آنجایی که طریق یقین خبر باشد نه مشاهده، آن گاه خداوند از راه و روش آنان در دنیا خبر داده میفرماید:

(لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ)

کلبی گوید: اینجا منظور از انسان کافر است یعنی: کافر از مال طلبی خسته نمیشود، و مرتّب از پروردگار خود مال و بی نیازی و عافیت و فرزند مسئلت میکند.

(وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَوْسُقَنُوهُ)

یعنی اگر بلا و سختی و تنگدستی، دامنگیر انسان شد از نیکی و ثروت سخت ناامید شده از رحمت خدا نیز قطع امید میکند، و بعضی گفته اند «یوس» یعنی: از اجابت دعا ناامید شده «قنوط» یعنی: نسبت به پروردگارش بدگمان است.

(وَ لَئِنْ أَذَقْنَا رَحْمَةً مِنَّا)

یعنی: اگر ثروت و عافیت و بی نیازی به او دادیم.

(مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي)

یعنی: پس از سختی که مشمول رحمت ما شد گوید: این خیر که بمن رسیده است در اثر اعمال خودم و استحقاق آن را داشته ام، و از مجاهد نقل شده که گفته است، اینها همه از صفات کافر است، و بعضی هم گفته اند معنایش آنست که گوید: این خیرات همیشه از آن من است.

(وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً)

یعنی: من گمان نمیکنم که ساعت قیامت آن گونه که مسلمانان گویند بر پا شود.

(وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لِلْحُسْنَىٰ)

یعنی کافر گوید: من

یقین به برانگیختن پس از مرگ ندارم، اگر پس از مرگ برانگیخته شدم و به سوی پروردگارم بازگشتم، نزد پروردگارم حالتی نیکو خواهم داشت که عبارت است از بهشت، و همانگونه که در دنیا بمن عطا میفرمود در آخرت نیز به من خواهد داد.

آن گاه پروردگار کسانی را که دارای چنین صفتی هستند تهدید نموده میفرماید:

(فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا)

از ابن عباس نقل شده است یعنی:

کافران را روز قیامت بر اعمال زشتشان آگاه خواهیم نمود.

(وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ)

و آنان عذابی سخت و پی در پی خواهیم چشانید.

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۵۱ تا ۵۴]

اشاره

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ (۵۱) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ تُمٌّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (۵۲) سَتَرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۵۳) أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (۵۴)

ترجمه آیات:

و هر گاه بر انسان انعام کنیم رویگردان شود و بجانبش دور گردد، و هر گاه که بدی به او برسد دعای طولانی کند.

۵۲- بگو: آیا اگر این قرآن از جانب خدا باشد و شما نسبت بآن کافر شوید، چه کسی گمراه تر است از کسی که در مخالفت با حق بسر برده با حق فاصله گرفته است.

۵۳- بزودی آیات خود را در آفاق جهان و در وجودشان به آنان خواهیم نمود تا برای آنان روشن شود که او بر حق است، آیا برای پروردگارت همین

بس نیست که او بر هر چیزی گواه است.

۵۴- آگاه باش که آنان در ملاقات پروردگارشان بشک اندرند بدانکه خداوند بر هر چیزی احاطه دارد.

معنی آیات:

آن گاه خداوند بزرگ از نادانی و ناسپاسی انسان نسبت به ارزش و اهمیت نعمتهایی که به او داده است سخن بمیان آورده میفرماید:

(وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَىٰ بِجَانِبِهِ)

یعنی: هر گاه به انسان نعمت دادیم از سپاسگزاری رویگردان شده، و از روی تکبر و خود خواهی از اعتراف به نعمتهای الهی دوری میکند.

و هر کس ناء خوانده است آن را مقلوب از نای گرفته است همانگونه که در شعر شاعر عرب آمده است:

(اقول و قد نائت بها غربه النوى)

نوی خیتعور لا تشطّ ديارك)

(وَ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَدُوْ دُعَاءِ عَرِيضٍ)

یعنی: هر گاه بدی از فقر و مرض به انسان برسد بسیار دعا میکند.

از سدی نقل شده است اینکه گفته است: فذو دعاء عریض و نگفته است فذو دعاء طویل، زیرا دعای عریض در مبالغه بهتر است، زیرا عرض دلالت بر طول دارد، ولی طول دلالت بر عرض ندارد، زیرا گاهی ممکن است چیزی طویل باشد که عرض نداشته باشد، ولی بر عکس ممکن نیست چیزی عریض باشد ولی طول نداشته باشد، زیرا عرض عبارتست از انبساط در خلاف جهت طول، و طول عبارتست از امتداد در هر جهتی که باشد.

و این آیه دلالت دارد بر بطلان مذهب اهل جبر که میگویند:

خداوند بر کافران نعتی ندارد، زیرا خداوند خبر داده است که بکافر هم نعمت عطا میفرماید، ولی کافر از شکر نعمت الهی رویگردان میشود، و منظور از این آیه آنست که کافر با تضرع و زاری و دعا از پروردگار خود می خواهد که بلا و ناراحتی را از او دور سازد، ولی هنگامی که در آسایش قرار گرفت دست از دعا بر میدارد.

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ؟﴾

ای محمد! بگو اگر قرآن از طرف خدا بود، و بعضی هم گفته اند یعنی: اگر این نعمت بخشی ها از طرف خدا بود، ولی شما نسبت به آن کفر ورزیدید، و انکارش کردید.

﴿مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾

یعنی: کیست گمراه تر از کسی که بر خلاف حق بوده، از حق دور است، و این کس شما هستید، و شقاق و مشاقه عبارتست از شکاف دشمنی یعنی هیچکس از شما گمراه تر نیست.

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ﴾

در معنی این آیه با پنج قول اختلاف شده است:

۱- معنی آنست که بزودی حجتها و نشانه های خود را بر توحید در آفاق جهان و اقطار آسمانها و زمین از خورشید و ماه و ستارگان و گیاهان و درختان، و دریاها، و کوه ها، و لطائف صنعت و بدایع حکمت آفرینش وجود خودشان، به آنان نشان خواهیم داد.

﴿حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾

یعنی تا برای آنان ظاهر شود که خداوند حق است، بنقل از عطاء و ابن زید.

۲- از سدی و حسن و مجاهد نقل شده است یعنی: بزودی آیات و دلائل خود را بر صدق محمد (ص) و صحت نبوت حضرتش در آفاق به

آنان نشان خواهیم داد، و در آفاق جهان با فتوحاتی که برای آن حضرت و مسلمانان خواهد شد، و در وجود خودشان که عبارت باشد از فتح مکه آیات الهی را به آنان خواهیم نمود.

و بعضی هم گفته اند منظور از این آیه عبارتست از ظهور حضرت محمد (ص) بر آفاق جهان و بر مکه تا بدانند قرآنی را که حضرت آورده است حق است و از طرف پروردگار بوده است، زیرا بدین وسیله خواهند فهمید حضرت محمد که تک و تنها و بی یار و یاور بود از طرف خداوند تأیید میگردد.

۳- از قتاده است که منظور از آیات آفاقی جریاناتی است که خداوند در ملت‌های پیشین بوجود آورده است، و آیات انفس عبارتست از جریان جنگ بدر.

۴- یعنی: بزودی آیات خود را در آفاق به آنان خواهیم نمود تا بصدق گفتار حضرت که از حوادث به آنان اطلاع میداد پی ببرند (و فی انفسهم) یعنی: شق القمر که در مکه اتفاق افتاد تا بدانند که خبرهای حضرت حق بوده از جانب پروردگار بزرگ است.

۵- از زجاج نقل شده است که یعنی: بزودی آثار گذشتگان از ملت‌ها را که پیامبران را تکذیب می کردند و آثار آفرینش الهی را در تمامی بلاد به آنان نشان خواهیم داد، و نیز در وجود خودشان به آنان نشان خواهیم داد که چگونه نطفه بودند، سپس بصورت علقه و مضغه و استخوان در آمدند و آن گاه گوشت بر استخوانها روئیده شد، و سپس به آنان عقل و تشخیص داده شد، و همه اینها دلالت دارد بر اینکه فاعل این اعمال خدایی است بی مانند.

أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّ عَلِيًّا كُلَّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

محل قوله «بربک» رفع است، و معنی چنین است «او لم یکف ربک» و نیز «أَنَّ عَلِيًّا كُلَّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» هم در موضع رفع است بنا بر بدلیت، و اگر آن را بر لفظ بر بک حمل کنیم در موضع جر است، و مفعول آن محذوف است و تقدیرش چنین است: «او لم یکف شهاده ربک علی کل شیء».

و معنی کفایت آنست که خداوند برای مردم دلیلهایی بر توحید و تصحیح نبوت پیامبرانش بیان فرموده است.

مقاتل میگویند: یعنی آیا همین بس نیست پروردگارت شاهد است که قرآن از طرف خدا است، و بعضی هم گفته اند معنایش آنست که آیا همین برای پروردگارت بس نیست که بر هر چیزی شاهد است و عالم بر هر چیز است و هیچ چیز بر او پنهان نیست.

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرْيَةِ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ

الا- کلمه آگاهی و تأکید است یعنی کافران در مورد رویارویی با ثواب و عقاب پروردگار سخت در شک میباشند و شک دارند که پروردگار آنان را بمکافات عملشان خواهد رسانید، و در این مورد به آنان نسبت سفاهت داده میشود که گمان کرده اند خداوند آنان را عبث خواهد گذاشت.

أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ

یعنی: دانش پروردگار بر هر چیزی احاطه یافته است و چیزی بر او پنهان نخواهد ماند.

۴۲ آیات ۱-۵ این سوره که بنام سوره شوری نامیده میشود از حسن نقل شده است که این سوره مکی است جز آیه «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمْ تَالَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» و از ابن عباس و قتاده نیز نقل شده است که این سوره مکی است بجز چهار آیه از آن که در مدینه نازل شده است و آن این آیات است: «قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا الْمَلِكُ الَّذِي فِي الْقُرْبَى» ابن عباس گوید: هنگامی که این آیه نازل شد، مردی گفت: بخدا که این آیه را خداوند نازل نکرده است، بدنبال این سخن بود که خداوند این آیه را نازل کرد: «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا» یعنی: میگویند: بر خدا افتراء بسته است، سپس آن مرد توبه کرده پشیمان شد آن گاه این آیه نازل شد «وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» تا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ یعنی: «خداوند است که توبه بندگانش را می پذیرد».

این سوره دارای پنجاه و سه آیه است از نظر کوفی و از نظر بقیه پنجاه آیه میباشد

فضیلت سوره

(ابی بن کعب از پیامبر خدا(ص) روایت کرده است هر کس سوره حمعسق را بخواند از کسانی است که فرشتگان بر او درود میفرستند، و برایش آمرزش و رحمت میخوانند (۱).)

(سیف بن عمیره از حضرت صادق روایت میکند که فرمودند: هر کس حم عسق را بخواند خداوند او را روز قیامت بر خواهد انگیزد در حالی که صورتش مانند ماه شب چهارده میدرخشد تا اینکه در پیشگاه پروردگار می ایستد، خداوند میفرماید: بنده ام سوره حم عسق را بسیار خواندی و ندانستی چقدر ثواب دارد، ولی اگر میدانستی این سوره چه ثوابی دارد از خواندنش خسته نمیشدی ولی بزودی تو را پاداش نیک خواهم داد، او را بهشت بفرستید، که او در بهشت کاخی از یاقوت سرخ دارد که در و پنجره ها و پله هایش نیز از یاقوت سرخ است، از داخل این کاخ بیرونش و از بیرونش اندرونش دیده میشود، و در این کاخ برای او دو حور العین و هزار کنیز و هزار غلام از آن ولدان مخلدون که در قرآن توصیف شده است میباشد) (۲).

خداوند سوره قبلی را با یاد قرآن ختم فرمود، و اینک هم این سوره را با یاد قرآن شروع کرده میفرماید:

ص: ۹۰

۱- ۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۶.

۲- ۲) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۶ بنقل از ثواب الاعمال با مختصر فرقی.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۵]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حم (۱) عسق (۲) كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (۴) تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْفَطَرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِنْ أَلَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۵)

ترجمه آیات:

بنام خداوند رحمان و رحیم ۱-حم ۲-عسق.

۳-خداوند عزیز و حکیم بدین ترتیب بر تو و بر کسانی که پیش از تو بوده اند وحی میفرستد.

۴-آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است از آن او بوده او است والای با عظمت.

۵-آسمانها نزدیک است از بالا شکافته شوند، و فرشتگان بتسبیح و حمد پروردگارشان مشغولند، و برای کسانی که در زمین هستند آمرزش میخواهند آگاه باشید که خداوند آمرزنده و مهربان است.

ابن کثیر یوحی الیک بفتح حاء خوانده و بقیه یوحی بکسر حاء قرائت نموده اند، و در قرائت‌های شاذ و نادر بروایت اعمش از ابن مسعود رسیده است که حم سق بدون عین قرائت کرده است.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: هر کس یوحی را بفتح حاء خوانده فعل را مبنی للمفعول به خوانده و این دارای دو احتمال است:

۱- معنی این باشد که این سوره بر تو وحی شده است همانگونه که قبلاً بکسانی پیش از تو وحی شده، و خیال کرده اند که این سوره بر پیامبران پیشین وحی شده است.

۲- اینکه جار و مجرور قائم مقام فاعل باشد، و نیز جایز است که «اللّٰه العزیز الحکیم» تبیین فاعل باشد مانند «يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا» که سپس میگوید:

«رجال» مثل آنکه گفته شده است چه کسی تسبیح میکند؟ در پاسخ گفته شده است «رجال».

و کسی که یوحی الیک را بکسر حاء خوانده که فعلش مبنی للفاعل باشد اسم الله را با فعل آن رفع داده است.

و اما اختلاف قرائت قراء در يتفطرن و ينفطرن و علت آن در سورهٔ مریم گذشت.

و ابن جنی گوید: قرائت ابن مسعود «حم سق» بدون عین مؤید اینست که رمزهای ابتدای سوره های قرآن تنها یک نوع فاصله میان سوره ها است، و اگر این رمزها جزء اسماء خدا بود جایز نبود چیزی از آن تحریف شود، بلکه عینا

نقل میشود، و این عباس هم حم عسق را بدون عین قرائت میکرد، و میگفت:

سین هر فرقه ای میباشد، و قاف هر جماعتی میباشد.

معنی آیات:

(حم)

قبلا تفسیرش گذشت.

(عسق)

بعضی گفته اند علت فضیلت این سوره از میان سوره های دیگری که حم دارد آنست که در این سوره عسق است، زیرا دیگر سوره ها در اول آن از قرآن صریحا یاد شده است، ولی در این سوره عسق آمده است که هر چند صریحا دلالت بر قرآن ندارد ولی بدلالیت تضمینی بر آن دلالت دارد، و همین است معنی قول قتاده که میگوید: عسق اسمی است از اسماء قرآن.

بعضی گفته اند از آنجا که تنها این سوره قسمتی از معانی آن به پیامبران قبلی وحی شده است بهمین جهت چنین نامگذاری شده است.

عطاء میگوید: حروف «حم عسق» حروفی است جدا جدا که هر کدام اشاره بیکی از حوادث آینده دارد، مثلا حاء اشاره بحرب و میم اشاره به تحویل ملک و عین اشاره به عدوی است که شکست خواهد خورد، سین اشاره به استئصال و گرفتاری مردم به سالهای قحطی است مانند سالهایی که حضرت یوسف پیش بینی کرد، قاف اشاره بقدرت الهی است در پادشاهان زمین، و اقوال دیگری در این مورد که در اول سوره بقره یاد آوری شده است (۱).

ص: ۹۳

۱ - ۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۶ بنقل از معانی الأخبار از حضرت صادق (ع) ضمن حدیث طویلی روایت میکند که فرمودند: «و اما حم عسق معنایش حکیم مثیب عالم سمیع قادر قوی است».

(كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ)

یعنی: همانند وحی گذشته اخبار غیب و حوادثی که بعداً خواهد شد پیش از وقوع بر تو وحی خواهد شد و نیز بر پیامبران پیش از تو وحی میگردید.

از عطاء از ابن عباس نقل شده است هیچ پیامبری نیست که بر او کتاب نازل شده باشد مگر آنکه معانی این سوره نیز بزبانهای خودشان بر آنان نازل شده است.

و بعضی گفته اند یعنی: مانند این وحی که در این سوره می آید خداوند بر تو وحی خواهد فرستاد، زیرا چیزی که دیده نشود و حاضر نباشد بخاطر نزدیک بودن و قتش میتوان بوسیله هذا بدان اشاره نمود، و اگر قتش دور باشد بوسیله ذلك بدان اشاره میگردد، و معنی تشبیه در كذلك بدان جهت است که بعضی از قرآن از نظر حکمت و خوبی مانند قسمت دیگری می ماند که متضمن حجتها و مواعظ و فوائد است.

□
(اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

یعنی خداوندی که شایسته عبادتست، نیرومندی که شکست ناپذیر بوده کارهایش محکم است.

(لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ)

آنچه در آسمانها و زمین است از آن او است، که از هر نیرومند برتر و والاتر است.

□
(تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ)

ابن عباس و حسن گویند: یعنی:

از هیبت این گفتار مشرکین که میگویند خدا فرزند دارد نزدیک است هر یک از آسمانها از بالای آن آسمان دیگر که پائین او است شکافته شود، از ضحاک و قتاده و زجاج نقل شده است یعنی: نزدیک است آسمانها از عظمت و جلال الهی قطعه قطعه شوند، یا از عظمت ساکنان بالای آسمانها.

بعضی گفته اند مِنْ فَوْقِهِنَّ یعنی: از بالای زمینها، و این بطریق تمثیل است، و معنی آنست که اگر آسمانها برای چیزی میشکافتند بخاطر این موضوع شکافته میشدند.

□ □
(وَ الْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ)

یعنی فرشتگان خداوند را از صفاتی که شایسته او نیست منزّه دانسته، شأن او را از انجام کارهایی که سزاوار عظمتش نیست بالا میدانند.

از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت شده است که «فرشتگان و آنان که اطراف عرش الهی هستند تسبیح و سپاس پروردگار انجام میدهند و برای مؤمنین از ساکنان زمین آمرزش میخواهند».

□ □
(أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ)

آگاه باشید که خداوند بخشنده و مهربان است.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۶ تا ۱۰]

اشاره

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۶) وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (۷) وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۸) أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۹) وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (۱۰)

ترجمه آیات:

۶- آنان که غیر از خدا کسانی را دوست گیرند خداوند مراقب آنان است و تو بر آنان تسلطی نداری.

۷- و همین طور قرآنی عربی بر تو نازل کردیم تا مردم مکه و اطراف آن را بیم دهی، و آنان را از روز قیامت بترسانی روزی که در آن شکی نیست، و گروهی در جهنم خواهند بود.

۸- اگر خداوند میخواست آنان را امت واحدی قرار میداد، و لکن خداوند

هر کس را که بخواهد در رحمت خود وارد خواهد نمود، و ستمگران هیچنوع دوست و یآوری ندارند.

۹- کافران غیر از خدا دیگران را دوست خود گرفته اند، در حالی که تنها خدا سرپرست است، و اوست که مردگان را زنده کرده و او بر هر کاری توانا است.

۱۰- درباره هر چیز که اختلاف نمودید حکمش بخدا مربوط است، اینست خدا پروردگار من که بر او توکل نموده بسوی او انابه می نمایم.

معنی آیات:

(وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ)

آن گاه خداوند از حال کافران خبر داده که پس از ترساندن آنان به ایشان مهلت داده میفرماید: کفار مگه غیر از او برای خود سرپرستانی گرفتند.

□
(اللَّهُ حَفِیْظٌ عَلَيْهِمْ)

یعنی: خداوند برای آنان اعمالشان را حفظ خواهد فرمود و هیچ عملی از نظرش پنهان نخواهد ماند تا روزی آنان را بسزای اعمالشان برساند.

(وَ مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ)

یعنی ای محمد: تو بر آنان تسلط نداری و نمیتوانی آنان را جبراً وارد دایره ایمان کنی، بعضی گفته اند: یعنی تو بر حفظ اعمال آنان گماشته نشده ای، تنها تو بعنوان بیم دهنده و دعوت کننده آنان بسوی خدا در میانشان برانگیخته شده ای و برای آنان راه رستگاری را بیان میکنی، یعنی: از اینکه ترا تکذیب میکنند ناراحت نشو، و این آیه نوعی تسلیت نسبت به پیامبر (ص) است.

(وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قَوْلَنَا عَرَبِيًّا)

یعنی: همانگونه که پیش از تو برای

پیامبران پیشین کتابهایی را بزبان ملتشان میفرستادیم، همچنین قرآنی بزبان عرب بر تو وحی نمودیم تا مردم عرب زبان مطالب آن را درک کنند.

(لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا)

یعنی تا اهالی مکه و اطراف آن را از سایر مردم و شهرهای دیگر زمین بیم دهی (۱).

(وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ)

یعنی: آنان را از روز اجتماع که روز قیامت است و خداوند در آن روز اولین و آخرین و اهل آسمانها و زمینها را گرد آورد، بنا بر این یوم الجمع مفعول دوّم تندر است و ظرف نمیباشد.

(لَا رَيْبَ فِيهِ)

روزی که در آن شک نیست، آن گاه خداوند مردم روز قیامت را دو دسته تقسیم کرده میفرماید:

(فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ)

یعنی: دسته ای از آنان بوسیله اطاعتشان در بهشت هستند و دسته ای از آنان بخاطر معصیتشان در جهنم هستند (۲).

ص: ۹۸

۱- ۱) پیامبر اسلام نبی امّی نامیده شده است بعضی امی را منسوب به ام میگیرند و میگویند: پیامبر نه سواد خواندن داشته است نه قدرت نوشتن و حال آنکه این معنی از نظر روایات بعکس است و امّی بمعنی مکی آمده است: تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۸: «از حضرت باقر(ع) روایت شده است شخصی از حضرت پرسید چرا پیامبر(ص) امّی نامیده شده است؟ فرمودند: منسوب به مکه، آنجا که خداوند میفرماید: لَتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا ام القری مکه است، و بحضرتش بخاطر همین امی گفته اند.

۲- ۲) از امام حسین(ع) روایت شده است از حضرتش پرسیدند: منظور از «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ» کیست؟ فرمود: امامی که مردم را بسوی هدایت فرا

(وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً)

یعنی: اگر خداوند بخواهد آنان را بر دین اسلام و اداری سازد که در پذیرفتن اسلام مجبور شوند این کار را خواهد فرمود، ولی از آنجا که این عمل موجب ابطال تکلیف خواهد شد، و تکلیف تنها در صورت اختیار ثابت میشود خداوند این کار را انجام نداده است، و این معنی از جبائی نقل شده است.

و بعضی گفته اند یعنی: اگر خداوند میخواست میان مردم در منزلت تساوی برقرار میکرد، و همگی را بهشتی می آفرید، و لکن خداوند عالترین درجه را که استحقاق ثواب است برای آنان مقرر فرموده است.

(وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ)

من یشاء یعنی هر کس را از مؤمنین که بخواهد در رحمت خود وارد میکند (۱).

(وَ الظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ)

یعنی: ستمگران نه دوستی دارند که آنان را دوست دارند، و نه یآوری دارند که مانع از عذاب آنان شود.

(أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ)

یعنی: کافران بغیر از خدا از میان بتان و اصنام سرپرستانی گرفته اند و آنان را دوست میدارند.

(فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ)

یعنی: ولی کسی که براستی استحقاق ولایت دارد تنها خدا است نه دیگران، زیرا خداوند است که سود و زیان مردم در دست او میباشد.

(۲)

(خواننده اجابتش کنند و امامی که بسوی گمراهی دعوت کند و مردم دعوتش را بپذیرند، آن دسته در بهشت، و این دسته در جهنم، و این همان گفتار خداوند است که میفرماید: «فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ» نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۵۸.

ص: ۹۹

۱ - ۱) تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۱۷: (حضرت صادق فرمودند: که منظور از رحمت در این آیه ولایت علی بن ابی طالب (ع) است)

(وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى)

و خدا مردگان را بمنظور پاداش و مکافات اعمالشان بر خواهد انگیزد.

(وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

و خداوند بر هر عملی از زنده کردن مردگان و میراندن زندگان توانا است.

□
(وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ)

یعنی آنچه را که از امور دینی و دنیایی درباره اش اختلاف دارید حکم آن مربوط بخدا است، زیرا خداوند است که میان افرادی که بر حق هستند و افرادی که بر باطل هستند فرق میگذارد، و برای حقداران حکم پاداش نیک داده، افراد باطل را محکوم به مکافات و سرزنش اعمالشان میسازد.

و بعضی گفته اند: یعنی: بیان نیکو مربوط بخداوند است که دلیلهای لازم را ارائه میفرماید، و بعضی هم گفته اند یعنی: حکم در موارد نزاع و روز قیامت مربوط بخداوند است که هر کسی را بمیزان استحقاقش پاداش میدهد.

□ □
(ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ)

یعنی: اینست خدایی که پروردگار من است که در موارد اختلاف حکم میکند، در کارهای مهم خود بر او اعتماد میکنم، و در هر کاری به او مراجعه می نمایم.

ص: ۱۰۰

[سورة الشوری (۴۲): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
 (۱۱) لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۲) شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا
 وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ
 اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۱۳) وَمَنْ تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ
 رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى لَفُضِّتَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ (۱۴) فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا
 أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْبُدَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا
 حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۵)

۱۱- آفریدگار آسمانها و زمین است، برای شما از جنس خویش جفتهایی قرار داد، و نیز از چهار پایان هم جفتهایی آفریده است، و شما در این شرائط می آفریند، چیزی مانندش نبوده، شنوا و بینا است.

۱۲- کلیدهای آسمانها و زمین از آن او است، برای هر کس که بخواهد روزی را گسترش میدهد، و برای هر کس که بخواهد روزیش را تنگ میسازد، او بر هر چیزی دانا است.

۱۳- آنچه را که از دستورات دین بنوح و ابراهیم و موسی و عیسی سفارش کردیم برای تو نیز وحی نموده تشریح کردیم که دین را بپا دارید، و در آن تفرقه نیفکنید، ولی آنچه که مشرکین را بسویش دعوت میکنی بر آنان سخت گران می آید، خداوند هر کس را که بخواهد بسوی خود برمیگزیند، و هر کس بسوی دین خدا گرایش کند خداوند او را بسوی خود هدایت خواهد فرمود.

۱۴- و متفرق نشدند مگر پس از آنکه آگاهی یافتند، و تفرقه آنان به خاطر حسادت و دشمنی است که در میانشان هست، اگر نبود که از طرف پروردگارت تا مدت تعیین شده ای سخن رفته است، کار آنان را یکسره می ساخت، و آنان که بعد از ایشان کتاب را به ارث برده اند درباره آن بشکی سخت اندرند.

۱۵- ای پیامبر من بدین جهت مردم را بسوی دین فراخوان، و همان گونه که امر شده ای استقامت بخرج ده، و از خواسته های آنان پیروی مکن، و بگو: بهر کتابی که خدا نازل کرده است ایمان دارم، و دستور دارم که میان شما عدالت کنم، خداوند پروردگار ما و پروردگار شما است، اعمال ما مربوط به

خودمان است، و اعمال شما هم مال خودتان است، و میان ما و شما نزاعی نیست خداوند روز قیامت ما را با هم جمع خواهد فرمود و همگی بسوی او رهسپار هستیم.

لغات آیات:

ذراً- عبارتست از اظهار مخلوقات و ایجاد آنان، گفته میشود: «ملح ذرائی» یعنی نمکی بسیار سفید که سفیدیش آشکار است، و گفته میشود «انمی الله ذراک و ذروک» یعنی: خداوند نسلت را رشد دهد، و این معنی را ازهری نقل کرده است.

شرع- بمعنی بین و اظهار است «شرع الله الدین» یعنی خداوند دین را بیان کرد و ظاهر ساخت، و مشرعه و شریعه از همین ماده است، زیرا شریعه و مشرعه بقسمتی از نه‌های آب گویند که در آنجا آب معلوم و ظاهر است، بنا بر این شرعه و شریعت نیز براه و روشی گویند که ظاهر و مستقیم بوده و خداوند آن را بیان فرموده است.

اعراب آیات:

أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ

در آیه ۱۳ از نظر اعراب جایز است در محل رفع یا نصب یا جر باشد:

۱- اَمَّا رَفْعٌ بِتَقْدِيرِ مَبْتَدَائِيٍّ كَمَا هُوَ بَاشَدٌ يَعْنِي: «هُوَ اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ» ۲- اَمَّا نَصْبٌ بِهٖ اِنْ تَقْدِيرُ «شَرَعَ لَكُمْ اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ»- که تحویل مصدر و مفعول شرع باشد.

۳- اَمَّا جَرٌّ بِبِنَا بَرِّ اَنْكِهِ بَدَلٌ اَزْ هَاءِ بِهٖ دَرِ «وَصَّيْنَا بِهٖ» بَاشَدٌ.

و نیز جایز است که «أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ» تفسیر از «مَا وَصَّيْ بِهٖ نُوحًا» و «الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» و «مَا وَصَّيْنَا بِهٖ إِبْرَاهِيمَ» باشد، و بنا بر این معنی چنین باشد که

ص: ۱۰۳

خداوند برای شما و پیشینیانتان تشریح فرموده است که دین را بپا داشته و از تفرقه در دین بپرهیزید.

معنی آیات:

(فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

یعنی خالق آسمانها و زمین که ابتکار آفرینش از او است، خداوند این وصف را برای خود بیان کرد تا مشرکین بدانند خدایی با این اوصاف شایسته نیست که بجز او کسی پرستش گردد.

(جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا)

یعنی: از جنس خودتان برای شما انواع مختلفی از ذکور و اناث آفریدیم که با یکدیگر آرامش یافته انس گیرید.

(وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا)

یعنی و نیز از چهار پایان هم برای شما ذکور و اناث آفریدیم تا بهره برداری شما از آنان کامل گردد، همانگونه که در جای دیگر میفرماید: «تَمَائِيَهُ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ...» (۱).

(يَذَرُوكُمْ فِيهِ)

یعنی در این شرائطی که از لحاظ قرار دادن جفتها بیان شد شما را می آفریند، بنا بر این هاء ضمیر در فیه به «جعل» مصدر متصید از جمله «جَعَلَ لَكُمْ» بر میگردد (۲).

و بعضی گفته اند: «یذراکم» یعنی: شما را در ازدواج می آفریند تا بوسیله آن تکثیر شوید زیرا کلام قبلی که در مورد ذکر ازدواج است دلالت بر این معنی

ص: ۱۰۴

۱ - ۱) سورة انعام آیه ۱۴۳، یعنی: «خداوند از چهار پایان برای شما آفرید... هشت جفت: از گوسفند یک جفت از بز یک جفت...».

۲ - ۲) بنا بر این فی در «فیه» بمعنی باء سببیت است «ای یذراکم بجعل الأزواج او» یذراکم بالازدواج» که ازدواج مصدر متصید از کلمه «ازواج» باشد.

دارد، و مانند این آیه است قول ذی الرمه شاعر در این شعر:

«و میه احسن الثقلین جیدا

و سالفه و احسنه قذالا» (۱)

که ضمیر در احسنه بمن ذکر برگشته یعنی: احسن من ذکر یعنی الثقلین (۲).

زجاج و فراء گفته اند «يَذْرُؤُكُمْ فِيهِ» بمعنی: یذراکم به است، یعنی: با قرار دادن جفتهایی از جنس خودتان و چهار پایان نسل شما را تکثیر میکند، و ازهری شاعر در این مورد شعری دارد:

«و ارغب فیها عن لقیط و اهله

و لکننی عن سنبس لست ارغب»

که فیها در این شعر بمعنی باء سببیت آمده است «ای ارغبا بها عن لقیط» (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) یعنی مانند خدا چیزی نخواهد بود، و کاف کمثل زایده است و خاصیتش تأکید معنی نفی است، همانگونه که در شعر اوس بن حجر آمده است:

«و قتلی کمثل جذوع النخیل

یغشاهم سبل منهمر

که در این شعر نیز کاف کمثل زائده است که برای تأکید آمده است.

و شاعر دیگری گفته است:

«سعد بن زید اذا ابصرت فضلهم

ما ان کمثلهم فی الناس من احد»

که در این شعر نیز کاف کمثلهم زائده و برای نفی تأکید آمده است.

ص: ۱۰۵

۱-۱) یعنی: معشوقه من میه از میان جن و انس از جهت گردن و زیبایی بنا گوش و پشت گردن بهترین است.

۲-۲) منظور آنست که ضمیر احسنه بثلقلین برگشته است و گرنه احسنهم یا احسنهما گفته میشد.

و بعضی هم گفته اند: «کمثله» باین معنی است که اگر برای خداوند مثلی فرض شود، برای آن مثل فرضی خدا ماندی وجود ندارد، ولی از آنجا که از نظر عقل ثابت شده است که خداوند در صفاتش تک و بی مانند است، و احدی در صفات شریک خداوند نیست، اگر خداوند مثلی میداشت او نیز میبایست صفاتی بی مانند داشته باشد که هیچکس در این صفات با او شریک نباشد، و این همان خدای بی مانند است که دلیل قاطع بر یکتایی او دلالت نموده است.

و بعضی گفته اند در این آیه یک کلمه مضاف حذف شده است، و مثل بمعنی صفت است، و تقدیر چنین است «لیس کصاحب صفته شیء» یعنی: چیزی مانند صاحب صفت او نیست، و صاحب صفتش او است، یعنی: مانند او چیزی نیست، ولی همان معنی اول بهتر است (۱).

(وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)

پس از آنکه خداوند شبیه و نظیر را برای خود بهر وجهی نفی کرد، بیان فرمود با اینکه خداوند شریک و مانند ندارد شنوا و بینا هم هست، یعنی: خداوند در عین حال که بی مثل و مانند است تمامی شنیدنیها را می شنود و تمامی دیدنیها را می بیند.

(لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

از مجاهد نقل شده است یعنی: کلید

ص: ۱۰۶

۱-۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۶۱ (حضرت رضا (ع) فرمودند: مردم در توحید دارای سه مذهب هستند مذهب نفی، مذهب تشبیه، مذهب اثبات بغیر تشبیه، مذهب نفی جایز نیست، مذهب تشبیه نیز جایز نیست، زیرا چیزی به خدا شبیه نمیشد، و راه سوم است اثبات بدون تشبیه)

ارزاق آسمانها و زمین و اسباب آنها از آن خدا است، آسمان بفرمان او باران میبارد، زمین بفرمان او گیاه میرویانند.

و از سدی نقل شده است یعنی: خزائن و معادن آسمانها و زمین از آن خدا است.

(يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ)

یعنی طبق مصالحی دربارهٔ بندگان میدانند نسبت به هر کس که بخواهد روزی بیشتری بدهد، و نسبت به هر کس که بخواهد روزی کمتری خواهد داد.

(إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ)

آری خداوند که بر هر چیز عالم است کم و بیش روزی را طبق مصالح افراد مقرر میفرماید، آن گاه بندگان خود را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

(شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا)

یعنی آنچه را که از دین و توحید و بیزاری از شرک بحضرت نوح سفارش کرده برای شما هم بیان کرده توضیح داده است [\(۱\)](#).

ص: ۱۰۷

۱ - ۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۶۲ حدیث ۳۲ بنقل از بصائر الدرجات: (از حضرت رضا(ع) است که حضرت علی بن الحسین(ع) فرمودند: محمد(ص) امین خدا در روی زمین بود پس از آنکه قبض روح شد ما اهل بیت وارثان او بودیم، و ما امینان الهی در زمینش میباشیم و مائیم آن کسان که خداوند دینش را برای ما بیان فرموده است، و در کتابش میفرماید: «شرع لکم یا آل محمد من الدین ما وصی به نوحا» یعنی ای آل محمد خداوند آنچه از دین که بنوح سفارش کرده است برای شما بیان داشته است «و الذی اوحینا الیک یا محمد» یعنی و آنچه را که ای محمد بر تو وحی کردیم «وَمَا وَصَّيْنَا...» آموختیم

(وَ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ)

یعنی سفارشاتمی که بنوح شده است همان است که بر تو ای محمد نازل کرده ایم.

(وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ، وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ)

یعنی آنچه را که به پیامبران گذشته سفارش کرده ایم آنست که دین را بپا دارید (۱) و بر طبق آن عمل کنید، و عمل کردن به آن را ادامه دهید، و مردم را بسوی آن فرا خوانید، و درباره آن تفرقه نکنید، و اتحاد کنید و بندگان خدا و برادر یکدیگر باشید.

(كَبَّرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ)

یعنی: بر مشرکین گران می آید که خدا را بیگانگی میخوانید و نسبت به او اخلاص می ورزید، و بتها را دور افکنده دین پدرانتان را ترک میکنید، زیرا آنان میگفتند: آیا خدایان بسیار را تبدیل

(۱)

(و بما رسید و بودیعت گرفتیم دانش پیامبران پیشین را و مائیم وارثان رسولان اولی العزم «ان اقيموا الدين-يا آل محمد- و لا تفرقوا فيه- و كونوا على جماعه- كبر على المشركين- من اشرك بولايه على (ع)- ما تدعوهم اليه- من ولايه على (ع)- ان الله- يا محمد- يهدى اليه من ينب- من يجيبك الى ولايه على (ع)...).

ص: ۱۰۸

(۱-۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۶۷ از تفسیر علی بن ابراهیم قمی از حضرت صادق (ع) در تفسیر این آیه روایت شده است: «أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ» فرمودند: یعنی امام را بپا دارید، «وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ» کنایه است از امیر المؤمنین سپس فرمودند: «كَبَّرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ» یعنی: جریان ولایت علی بر مشرکین گران خواهد آمد «اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ» یعنی: علی (ع) را خداوند انتخاب میکند و...)

بیگ خدا کرده اند، یعنی: بر آنان بسیار گران می آمد که ما ترا برسالت بر انگیزیم تا آنان را دعوت کنی، و ترا به وحی و نبوت مخصوص ساختیم و بر آنان وحی نفرستادیم.

﴿اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ﴾

یعنی: آنان اختیاری ندارند، زیرا این خداوند است هر کس را که بخواهد طبق علم خود از میان بندگان برای تحمل رسالت و بدوش کشیدن این بار سنگین انتخاب میفرماید، و لذا خداوند ترا انتخاب فرمود.

و بعضی هم گفته اند یعنی: خداوند از میان بندگان برای دینش کسانی را که میخواهد برگزیند.

﴿وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ﴾

یعنی: خداوند کسانی را که بسوی طاعتش روی می آورند بدینش ارشاد میکند، و این آیه مانند آن ایه است که میفرماید:

﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى﴾

(۱)

یعنی کسانی که هدایت شوند خداوند بر هدایتشان خواهد افزود.

و بعضی گفته اند: یعنی خداوند کسانی را که با نیت پاک و اخلاص بسویش روی آرد به بهشت و پاداش آخرت هدایت خواهد فرمود.

﴿وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ﴾

یعنی این کافران نسبت بتو دچار اختلاف و تفرقه نشدند مگر پس از آنکه بصحت نبوت تو علم پیدا کردند، و پشت پا بعلم خود زدند.

﴿بَعِيًّا بَيْنَهُمْ﴾

یعنی: این تفرقه را بخاطر ظلم و حسادت و دشمنی و حرص دنیا میان خود افکندند، و بعضی هم گفته اند: یعنی: از اطراف

ص: ۱۰۹

پیامبر اسلام حضرت محمد(ص) متفرق نشدند مگر پس از آنکه پی بردند او بر حق است، ولی از روی حسادت و از ترس آنکه ریاستشان از بین رود تفرقه انداختند.

﴿وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَيْنَا لَأَجَلٌ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ﴾

یعنی: اگر وعده الهی نبود و اینکه خبر داده است آنان را تا وقت معینی باقی خواهد گذاشت، و عذاب را از آنان هم اکنون تأخیر خواهد انداخت، میان آنان حکم میفرمود و فیصله میداد، و آن عذابی را که استحقاقش داشتند بزودی بر آنان نازل میفرمود.

و بعضی گفته اند یعنی: اگر نبود وعده الهی در مورد تأخیر عذاب آنان تا روز قیامت که همان اجل نامبرده است حتما کار آنان را میساخت و اهل باطل را هلاک کرده، طرفداران حق را پاداش نیک میداد.

﴿وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ﴾

یعنی:

یهود و نصاری که پس از قوم نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و احبار کتاب را از آنان ارث بردند درباره قرآن و محمد(ص) شکی دارند که سخت برتردیدشان افکنده است.

و از سدی نقل شده است که خداوند بدینوسیله بیان فرموده است که احبار اهل کتاب با اینکه معرفت داشتند انکار حق نمودند، و عوام آنان در کتابشان شک داشتند، و دلیل این مطلب هم این آیه است: «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ» یعنی اهل کتاب، کتاب را بخوبی میشناسند.

و بعضی هم گفته اند یعنی: آنان که قرآن را پس از اهل کتاب به ارث برده اند که اعراب باشند درباره آن سخت بشک اندرند، و چنانچه خوب

دقت کنند شک آنان تبدیل بیقین خواهد شد و راهنمایی خواهند گردید.

﴿فَلِدْلِكَ فَادْعُ﴾

یعنی: بنا بر این مردم را بسوی این آئین فراخوان، از فراء و زجاج نقل شده است گفته میشود برای فلانی دعوت نمودم، و بسوی فلان کس دعوت کردم، و ذلک اشاره به آن مطالبی است از توحید که به پیامبران سفارش گردیده است، یعنی: بنا بر این ای محمد! مردم را بسوی دینی که خداوند آن را تشریح فرموده است و آن را به پیامبران سفارش کرده فراخوان.

و بعضی گفته اند: لام برای تعلیل است یعنی: بعلت شکی که در آنان وجود دارد آنان را بسوی حق دعوت کن تا شک آنان را بر طرف سازی.

﴿وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾

یعنی: در اجرای فرمان خدا استقامت کن، و دست از آن بردار و بر طبق آن عمل کن، بعضی هم گفته اند یعنی: در مورد تبلیغ رسالت استقامت کن (۱).

﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ﴾

یعنی: از خواسته های آنان پیروی مکن و دست از تبلیغ بردار.

﴿وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ﴾

یعنی بگو بتمام کتابهایی که پیش از من بر پیامبران نازل شده است ایمان آوردم (۲).

ص: ۱۱۱

۱-۱) نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۶۸ بنقل از علی بن ابراهیم قمی از حضرت صادق (ع) است: (...سپس خداوند بزرگ فرمودند: «فَلِدْلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» یعنی: مردم را بسوی ولایت امیر المؤمنین صلوات الله علیه دعوت نموده در این راه استقامت کن)

۲-۲) تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۶۸ بنقل از علل الشرائع: (از حضرت صادق از پدرش امام باقر (ع) روایت شده است که فرمودند: خداوند

(وَ أَمَرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ)

یعنی من مأمور شده ام تا میان شما بعدالت رفتار کنم، و در دین و دعوت بسوی حق میانتان بمساوات رفتار نمایم، و از کسی هم نمیترسم.

و بعضی هم گفته اند یعنی: من دستور دارم که در تمام موارد میان شما بعدالت رفتار کنم.

و در حدیث آمده است: «سه چیز نجات دهنده و سه چیز هلاک کننده است، چیزهایی که موجب نجات است اجرای عدالت در حالت خوشنودی و غضب، و رعایت اقتصاد در حال فقر و بی نیازی، و ترس از خدا در نهان و آشکار، و آن سه چیز که موجب هلاکت خواهد شد عبارتست از حرص و طمعی که از آن اطاعت شود، و هوای نفسی که از او پیروی شود، و عجب و خود پسندی انسان نسبت بخویشتن» (۱).

□ □
(اللَّهُ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ)

یعنی: به آنان نیز بگو که خداوند تدبیر کننده امور ما و شما است، و هر نوع که بخواهد در ما تصرف می نماید، و بما و شما نعمت می دهد و علت این بیان آنست که قبلاً مشرکین اعتراف کرده بودند که خداوند خالق

(۲)

(هیچ کتابی و هیچ وحی را نازل نفرموده است مگر بزبان عربی، ولی در گوش پیامبران بزبان قومشان قرار می گرفت، و در گوش پیامبر ما (ص) بزبان عربی می افتاد، و هر گاه حضرتش با امت خود سخن از وحی میگفت با آنان بعربی می فرمود، ولی مردم هر کدام بزبان خودشان میشنیدند، و هیچکس با پیامبر (ص) بهیچ زبانی سخن نمیگفت مگر آنکه حضرت سخن او را بزبان عربی می شنید، و تمام این زبانها را جبرئیل (ع) از طرف خداوند به احترام حضرت رسول (ص) ترجمه میکرد)

ص: ۱۱۲

۱- ۱) اثنی عشریه صفحه ۸۰ از رسول خدا (ص) و نیز نهج الفصاحه صفحه ۲۷۱.

آنان است.

(لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ)

یعنی پافشاری نمودن شما در کفر بما زیانی وارد نخواهد آورد، زیرا پاداش اعمال ما را بما خواهند داد، و پاداش اعمال شما را نیز بخودتان میدهند، و هیچکس با گناه دیگری مواخذه نخواهد شد.

(لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ)

یعنی: ما با شما دشمنی نداریم.

از مجاهد و ابن زید روایت شده است که یعنی: حق ظاهر شده و دیگر گفتگو و نزاع معنایی ندارد، و اینکه از نزاع به حجت و استدلال کنایه آورده شده است، برای آنست که دو نفر که با یکدیگر بنزاع میپردازند معمولاً برای طرف خود دلیل و برهان میآورند، البته این آیه پیش از دستور جهاد است، و چون حضرت مأمور بجهاد نبوده است، و تنها مأموریت دعوت را داشته، لذا بین او و کسانی که دعوتش را نمی پذیرفته اند نزاعی نمیشده است.

بعضی هم گفته اند: یعنی میان ما و شما بحثی نیست زیرا ستمگری شما نسبت بما کاملاً روشن است، و صریحاً با ما دشمنی دارید نه آنکه اشتباه کرده باشید، البته این معنی نمیرساند که اقامه استدلال حرام است، زیرا پذیرش دعوت برای کسی الزامی نخواهد شد مگر پس از استدلال که حق و باطل معلوم شود، ولی پس از آنکه طرف انسان راه ستمگری و دشمنی را در پیش گرفت دیگر جایی برای استدلال و برهان میان او و طرفداران حق باقی نخواهد ماند.

(اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ)

یعنی: خداوند روز قیامت ما و شما را گرد هم خواهد آورد و میان ما و شما بحق فیصله خواهد داد، و این نهایت تهدید است.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۶ تا ۲۰]

اشاره

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا أُسْتُجِبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةً عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ (۱۶) اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (۱۷) يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۱۸) اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۱۹) مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (۲۰)

ترجمه آیات:

۱۶- کسانی که درباره خدا-پس از آنکه او را اجابت کرده اند-گفتگو میکنند، استدلالشان نزد پروردگارشان باطل است، بر آنان خشمی نثار و عذابی سخت در پیش دارند.

۱۷- خداوند است که کتاب و میزان را بحق در اختیارشان گذاشته، چه میدانی شاید ساعت قیامت نزدیک باشد.

۱۸- آنها که به روز قیامت ایمان ندارند درباره آن عجله دارند، اما

آنها که به آن ایمان دارند از رسیدن آن وحشت دارند، و میدانند که قیامت حق است، آگاه باش کسانی که درباره قیامت شک دارند در گمراهی سختی هستند ۱۹- خداوند نسبت به بندگانش لطف دارد، هر که را خواهد روزی دهد، و همو توانا و پیروز است.

۲۰- هر کس خواهان کسب آخرت باشد، بر کسب او خواهیم افزود، و هر کس در طلب دنیا باشد از دنیا به او خواهیم داد، و دیگر بهره ای از آخرت ندارد.

معنی آیات:

پس از آنکه استدلال ظاهر شد و نزاع تمام گردید، بدنبال آن از کسانی که از باطل طرفداری میکنند یاد کرده میفرماید:

□
(وَ الَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ)

یعنی آنان که درباره دین خدا و یگانگی پروردگار با رسول خدا و مسلمانان گفتگو و بحث میکنند- که یهودیان و مسیحیان باشند- میگویند: کتاب ما پیش از کتاب شما و پیامبر ما پیش از پیامبر شما است و ما از شما بهتر و سزاوارتر بحق میباشیم.

از مجاهد و قتاده نقل شده است منظور آنان از این گفتارشان اینست که قرآن و رسالت حضرت محمد را نفی کنند.

(مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ)

یعنی پس از آنکه مردم داخل اسلام شدند و بدعوت اسلام پاسخ مثبت دادند.

(حُجَّتْهُمْ دَاحِضَةً عِنْدَ رَبِّهِمْ)

اینان استدلالشان بیهوده و باطل است، که گمان میکنند که دینشان برتر از اسلام است، زیرا آنچه آنان میگویند نمیتواند مانع صحت نبوت پیامبر ما باشد، بدین ترتیب که خداوند کتاب و

شریعت پیامبرشان را نسخ فرموده باشد.

از جبائی نقل شده است معنی آیه اینست پس از آنکه دعای پیامبر(ص) در مورد کفار بدرجه اجابت رسید و خدا آنان را بدست مؤمنین کشت، و دعایش در مورد کفار مکه و مصر به استجاب رسید و دچار قحطی شدند، و دعای حضرتش در مورد افراد مستضعف که خدا آنان را از چنگال قریش نجات بخشید، و از این قبیل دعاها که نقل آنها بطول می انجامد... پس از استجاب دعاهای حضرت کفار در راه یاری مذهبشان با خدا به نزاع پرداختند.

بعضی هم گفته اند منظور آنست که پس از دعاهای پیامبر در مورد اظهار معجزات و اجرای آنها حجت آنان باطل است.

بعضی هم میگویند: یعنی پس از آنکه آنان پیش از بعثت حضرت به او اقرار آورده اند اینک پس از رسالت انکارش میکنند همانگونه که در جای دیگر آمده است: «وَ كَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا» (۱) «ولی انکاری که پس از اقرار است و بیهوده است».

و اینکه خداوند شبهه آنان را حجت و برهان نامیده است چون آنان این شبهه را اعتقاد می پنداشته اند، و نیز شباهت به برهان داشته است و لذا اسم برهان روی آن گذاشته است بدون آنکه دارای اوصاف برهان باشد.

(وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ)

بخاطر کفرشان خشم خدا و عذاب دردناک و همیشگی الهی را بجان خود خریده اند.

ص: ۱۱۶

۱- ۱) سوره بقره ۲ آیه ۸۹ یعنی: «پیش از آمدن پیامبر اسلام بوسیله آن بر کافران پیروزی میجستند».

(اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ)

خداوندی که کتاب قرآن را بر حق نازل فرموده است، یعنی: آنچه از وقایع گذشته و آینده خبر داده است درست است.

بعضی هم گفته اند بالحق یعنی امر و نهی و فرائض و احکام که همگی حقوق الهی است در آن آمده است.

(وَالْمِيزَانَ)

یعنی خداوند عدالت را نیز نازل فرموده است، و از ابن عباس و قتاده و مجاهد و مقاتل است که میزان عبارتست از عدل، و از آن کنایه آمده است.

و اینکه عدل را میزان گفته اند، چون میزان وسیله ای است برای انصاف و برابری حقوق در میان مردم.

و از جایی نقل شده است که منظور از این میزان همان میزان معروف (ترازو) است که خداوند آن را از آسمان در میان مردم نازل فرموده است و به آنان یاد داده است که چگونه بوسیله آن بحق رفتار کنند، و چگونه با آن توزین نمایند.

و از علقمه روایت شده است میزان عبارتست از حضرت محمد (ص) که میان مردم بوسیله قرآن قضاوت میکند (۱).

ص: ۱۱۷

۱- ۱) برای سنجش هر چیزی میزان مناسب لازم است، اجسام با میزانهای جسمی ترازو و قبان، میزان سنجش اعمال و افکار قوانین عادلانه و مجسمه های عدالت است، میزان قیامت هم طبق روایات عدل است و انبیاء و اوصیاء. نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۵ از حضرت صادق (ع) نقل میکند: (...پرسیدند آیا روز قیامت اعمال مردم وزن نمیشود؟ حضرت فرمودند: نه، برای اینکه

البته میزان چندین معنی دارد و بجزیهایی تشبیه شده است، و پس از یاد آوری عدالت و میزان بمناسبت از روز قیامت یاد کرده میفرماید:

(وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ)

یعنی: ای محمد تو و دیگران چه خبر دارید؟ چه بسا فرا رسیدن ساعت قیامت نزدیک باشد، و اینکه خداوند ساعت قیامت و موعد فرا رسیدن آن را از بندگان پنهان نموده است برای آنست که مردم همیشه آماده باشند، و بسوی توبه مبادرت داشته باشند، اگر خداوند ساعت قیامت را بمردم معرفی میکرد مردم سرگرم گناه و معصیت میشدند باین امید که پیش از رسیدن ساعت قیامت توبه خواهند نمود (۱).

(۱)

(اعمال جسم نیست، اعمال صفاتی هستند، و کسی نیاز به وزن کردن اشیاء دارد که از تعداد و سنگینی و سبکی آنها آگاه نباشد، چیزی بر خدا پنهان نیست، گفت: پس میزان روز قیامت یعنی چه؟ فرمودند: میزان روز قیامت عدالت است، گفت: پس این آیه که میفرماید: فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ یعنی چه؟ فرمود: یعنی هر کس اعمال نیکش بچربد؟. در روایت دیگری میزان قیامت انبیاء و اوصیاء (ع) معرفی شده اند: نور الثقلین جلد ۳ صفحه ۴۳۰ (هشام از حضرت صادق (ع) درباره آیه «وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ...» پرسش میکنند؟ حضرت میفرمایند میزان قیامت عبارتست از پیامبران و اوصیاء آنان). نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۶۸ در تفسیر این آیه از علی بن ابراهیم قمی نقل میکند: (...میزان امیر المؤمنین صلوات الله علیه است) بنا بر این پیامبران و اوصیاء (ع) هر کدام میزان سنجش اعمال امت و پیروان خود هستند، و شاهد این معنی آیه «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ» و آیات دیگری است.

ص: ۱۱۸

۱-۱) منظور از ساعت در این آیه قیامت است، ولی قیامت دو قیامت است یک

(يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا)

آنها که به قیامت ایمان ندارند چون از حال و هول آن بی اطلاع هستند، ترسی بخود راه نمیدهند و اظهار میدارند این قیامت چه شد که نیامد؟ و اصولاً رسیدن ساعتی را بنام قیامت بعید و ناشدنی می پندارند.

(وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا)

اما آنان که بقیامت ایمان آورده اند همیشه در ترس و نگرانی هستند که مبادا قیامت یکباره فرارسد در حالی که آمادگی نداشته باشند.

(وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ)

و میدانند که براستی قیامت خواهد آمد، و در آن هیچگونه تخلفی نخواهد بود.

(أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ)

یعنی آنان که در فرا رسیدن ساعت قیامت شک و تردید دارند، و بصورت منکران پیرامون آن بحث و جدال می نمایند از راه حق بدور بوده در گمراهی بسر میبرند، زیرا اینان توجه نکرده اند تا دریابند که همان خدایی که در ابتداء آنان را آفریده است پس از مرگ نیز قدرت دارد آنان را دوباره برانگیزد.

(اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ)

یعنی: خداوند نسبت به بندگانش مهربان و نیک رفتار و مدارا کننده است، و این معنی از ابن عباس و عکرمه و سدی نقل شده است.

و بعضی هم گفته اند لطیف بمعنی آنست که خداوند از امور پنهانی و

(۱)

(قیامت صغری که همان مرگ و فرموده اند: «من مات قامت قیامته» و قیامت دیگر قیامت کبری است که دادگاه عدل الهی است و مربوط به آخرت و پس از پایان عمر دنیا است، و ساعت رسیدن این دو قیامت هر دو از مردم پنهان داشته شده است، و علت فوق برای هر دو مناسب است.

و در اینجا منظور از آن کسی است بطرزی که درک آن دقت می‌خواهد به بندگانش منافع میرساند، و این منافع عبارتست از روزیهایی که خداوند میان

ص: ۱۲۰

۱- ۱) لطیف در قرآن در موارد متعددی استعمال شده است، و در هر جا از آن معنایی اراده شده، آنجا که از لطف خدا نسبت به بندگان سخن بمیان آمده مانند آیه فوق بمعنی مهر و محبت و نوازش است، آنجا که سخن از آفرینش است مانند «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» بمعنی لطافت و دقت در امر آفرینش موجودات ظریف و لطیف است و در این باره بروایت ذیل توجه فرمائید که در آن به آفرینش لطیف موجودات ذره بینی و میکربها اشاره شده است: اصول کافی جلد اول کتاب التوحید ص ۱۶۱: (...فتح بن یزید از حضرت ابو- الحسن «امام رضا(ع)» ضمن روایت مفصلی می‌رسد اینکه فرمودید لطیف است برای من تفسیر کنید همانگونه که واحد را برایم تفسیر کردید زیرا من میدانم که لطافت پروردگار بر خلاف لطافت بندگانست زیرا خدا را با مخلوق نسبتی نمیباشد ولی میخواهم معنی لطیف را برایم تشریح فرمایی؟ حضرت فرمودند: ای فتح اینکه درباره خدا گفتیم لطیف است، بخاطر آفرینش لطیفی است که انجام داده است و برای آنکه از اشیاء بسیار لطیف آگاه است، خدا توفیقت دهد و ثابت قدمت سازد مگر آثار صنعتش را در گیاه لطیف و غیر لطیف، و از مخلوقات لطیف، و از حیوانات کوچک و پشه ها و ریزتر از آن پشه های خاکی، و از آن ریزتر تا حدی که چشمها از دیدن آن ناتوان است و آن قدر ریزه است که نر و ماده و پیر و جوانش از همدیگر شناخته نمیگردد، هنگامی که کوچکی این آفریده را با لطافتی که در آن بکار رفته است می بینیم، و می بینیم که چگونه طریقه جفت گیری با جنس مخالف خود را میداند، و بلد است چطور

بندگانش تقسیم فرموده، و آفات را از آنان دور ساخته، آنان را خوشنود میسازد و بهره مندشان میکند، و با وسائلی آنان را مقتدر می نماید و از این قبیل نیروها که نمیتوان به عمق آن پی برد زیرا که سخت پیچیده است، آن گاه خداوند فرمودند:

(يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ) □

یعنی: برای هر کس که بخواهد روزیش را توسعه خواهد داد، گفته میشود فلانی مرزوق است در حالی که موصوف به توسعه روزی باشد.

بعضی هم گفته اند یعنی: هر کس را که بخواهد به آسانی و راحتی روزی میدهد، و هر کس را بخواهد بسختی و زحمت و مشقت روزی میدهد، بهر حال

(۱)

(از مرگ بگریزد، و منافع خویش را گرد آوری کند، و جانداران لطیفی که در اعماق دریاها و لابلائی پوست درختان و صحراها و بیابانهای بی آب و علف، و درک نمودن منطق یکدیگر، و آنچه که بچه های آنان از پدر و مادرشان می فهمند، و اینکه خوراک بفرزندان خود می رسانند، و نیز رنگ آمیزی این جانداران لطیف، سرخی و زردی، سفیدی و قرمزی، که از بس آفرینش آنان ریز است چشمهای ما یارای تشخیص آنان را ندارد، نه چشم ما آنها را می بیند، نه دست ما آنها را لمس می کند، آن وقت است که درک می کنیم آفریدگار این آفریده لطیف است، و در آفرینش آنچه یادآوری کردیم بدون دخالت خودش و به هیچ ابزار و وسیله ای در کمال دقت و لطافت آن را آفریده است، و نیز درک می کنیم که هر سازنده ای صنعت خود را از ماده و اصلی ساخته است، در حالی که خداوند لطیف و با عظمت همه چیز را آفریده و ساخته است بی آنکه نیاز به ماده و اصلی داشته باشد)

ص: ۱۲۱

تمام جانداران که روزی خدا را میخورند از آنها بپند که طبق مشیت الهی روزی داده شده اند.

(وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ)

یعنی او نیرومندی است که ناتوانی در او راه ندارد، و پیروزی است شکست ناپذیر.

(مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ)

حَرْث در لغت بمعنی کسب است، «و فلان یحرت لعیاله و یحترث ای یکتسب» یعنی: هر کس میخواهد با اعمالش آخرت را سود برد، و برای آخرتش کار کند، پاداش عملش را خواهیم داد، و علاوه بر آن بر پاداش او نیز خواهیم افزود، و یک برده به او ثواب خواهیم داد، و بیشتر هم هر چه خواهیم بر آن می افزائیم.

(وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا، وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ)

، یعنی: هر کس با عملش سود دنیا را بخواهد از آنچه خواسته است قسمتی را به او میدهیم نه تمام خواسته هایش را، بلکه بمقتضای حکمت پاره ای از خواسته هایش را میدهیم، همانگونه که خداوند در جای دیگر در این باره فرموده است: «عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ، وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ» یعنی: «برای دنیا طلبان بفوریت آن اندازه که بخواهیم به آن کس که اراده کنیم میرسانیم، ولی در آخرت دیگر بهره ای نخواهد داشت».

بعضی هم گفته اند یعنی هر کس منظورش از شرکت در جهاد خدا باشد سهم غنیمت جنگی خود را در دنیا دارد، و در آخرت هم به او پاداش خواهیم داد، و هر کس مقصودش از جهاد بدست آوردن غنائم جنگی باشد، از غنیمت بی بهره نخواهد شد و بسهم خود میرسد، ولی دیگر بهره ای از ثواب آخرت ندارد.

از پیامبر خدا(ص)روایت شده است که فرمودند:

«هر کس نیتش دنیا باشد خداوند کارش را بر هم زند، و همیشه خود را فقیر بیند، و از دنیا هم جز آنچه که برایش نوشته شده است به او نخواهد رسید و هر کس هدفش آخرت باشد، خداوند کارش را روبراه کند، و روح بی نیازی به او داده، دنیا به او رو خواهد آورد در حالی که او بدنیا پشت کرده است.»

و حسن گفته است معنی آیه اینست هر کس برای آخرت کار کند، بدنیا و آخرت هر دو خواهد رسید، و هر کس برای دنیا کار کند بهره ای از پاداش آخرت ندارد، زیرا هیچگاه مرتبه اعلی تابع مرتبه ادنی نخواهد شد.

ص: ۱۲۳

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۱ تا ۲۵]

اشاره

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَ لَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۱) تَرَى
 الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ
 هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (۲۲) ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى
 وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسِبَتَهُ نَزْدٌ لَهُ فِيهَا حُسَيْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ (۲۳) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشِئِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَ
 يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَ يُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۲۴) وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَن عِبَادِهِ وَ يَغْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَ يَعْلَمُ
 مَا تَفْعَلُونَ (۲۵)

ترجمه آیات:

۲۱- یا آنکه شریکانی دارند که بدون اجازه خدا برای آنان دین سازی میکنند؟ اگر قراری در بین نبود میان آنان قضاوت
 میشد، که ستمگران عذابى دردناک دارند.

۲۲- می بینی که ستمگران از کارهایی که انجام داده اند سخت میترسند، ولی بترسند یا نترسند نتیجه اعمالشان دامنگیرشان خواهد شد، امّا آنان که ایمان آورده اعمال نیک انجام داده اند، در چمنزارهای بهشت بوده، آنچه که بخواهند در پیشگاه پروردگار برای آنان آماده است، و اینست بخشش بزرگ خداوندی.

۲۳- اینست آن بشارتی که خداوند به بندگان با ایمانش که عمل شایسته انجام داده اند میدهد، بگو: من در مقابل رسالتم بجز دوست داشتن نزدیکانم از شما چیزی درخواست نمیکنم، هر کس عمل نیکی انجام دهد، بر نیکی او نیکی افزائیم، خداوند آمرزنده و حق شناس است.

۲۴- یا آنکه گویند: بخدا نسبت دروغ بسته، اگر خدا بخواهد بر قلبت مهر خواهد زد، و باطل را نابود کرده، و با کلمات خود حق را استوار میسازد، خداوند از راز دلها آگاه است.

۲۵- خداوند کسی است که از بندگانش توبه را می پذیرد، و گناهان آنان را می بخشد، و از اعمال شما آگاه است.

قرائت آیات:

□
ابو عمرو، حمزه، کسایی، خلف از قراء یبشر الله را در آیه ۲۳ بفتح یاء و سکون باء و ضم شین «یبشر» خوانده اند، ولی بقیه قراء «یبشّر» بضم یاء و فتح باء و کسر شین مشدده خوانده اند.

و در آخر آیه ۲۵ اهل کوفه غیر از ابی بکر «و يعلم ما تفعلون» با تاء خطاب خوانده اند، ولی بقیه قراء «ما یفعلون» با یاء خوانده اند.

اعراب آیات:

جمله «ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ» تقدیرش بیشتر الله به عبادۀ بوده اول باء و سپس هاء از آن حذف شده است.

و نیز جایز است الّذی در این جمله حکم ماء مصدریه داشته باشد که معنی چنین خواهد شد: اینست بشیر خداوند نسبت به بندگانش.

و جمله وَ يَمُنُّ اللَّهُ بِالْبَاطِلِ معطوف بر یختم نیست، زیرا محو باطل واجب است و مشروط بشرطی نیست.

معنی آیات:

پس از آنکه خداوند خبر داد که هر کس باعمال خود هدفش دنیا باشد از پاداش آخرت بهره ای ندارد، فرمود:

(أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ)

یعنی: بلکه این کافران در کارهایی که انجام میدهند شریکانی دارند.

(شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ)

یعنی: شریکان جرمشان برای آنان دینی غیر از دین اسلام ساختند، بی آنکه فرمانی از طرف خدا صادر شده باشد، یا اجازه ای برای این کار داشته باشند.

(وَلَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ)

اگر نبود که خداوند قرار بر تأخیر عذاب این امت تا روز قیامت گذاشته است، آنان که ترا تکذیب میکنند زودتر در دنیا بحسابشان میرسیدیم.

(وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ)

آن ستمگران که ترا تکذیب میکنند در آخرت عذابی دردناک در پیش خواهند داشت.

(تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ)

ستمگران را خواهی

دید از گناهانی که انجام داده اند و عقابی که استحقاق آن را دارند سخت بیمناک میباشند، در حالی که ترس از این عقاب برای آنان سودی نخواهد داشت زیرا بترسند یا نترسند عذاب دامنگیرشان خواهد شد.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ﴾

روضه عبارتست از زمین چمنزار که گیاهان خوبی دارد، و جنت هم زمینی است که دارای درختان بسیار باشد.

﴿لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

یعنی: روز قیامت که در آن اختیار امر و نهی را کسی غیر از پروردگارشان ندارد هر چه بخواهند و هر چه میل داشته باشند به آنان خواهند داد، در این آیه «عِنْدَ رَبِّهِمْ» دلالت بر قرب مسافت ندارد زیرا دوری و نزدیکی جزء صفات اجسام است.

بعضی هم گفته اند «عِنْدَ رَبِّهِمْ» یعنی در حکومت پروردگارشان هر چه بخواهند به آنان دست خواهند یافت.

﴿ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ﴾

یعنی این پاداش ابدی فضل عظیمی است از جانب پروردگار «و بدون اینکه بندگان استحقاق آن را داشته باشند خداوند بآنان تفضّل فرموده است» زیرا در مقابل اعمالی اندک در مدتی کوتاه بنعمتی همیشگی و زوال ناپذیر دست یافته اند، سپس میفرماید:

﴿ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

یعنی:

این فضل بزرگ است که خداوند بوسیله آن به بندگان با ایمان خود بشارت میدهد تا در دنیا برای رسیدن به آن دقیقه شماری کنند، و با بی صبری در انتظار آن باشند.

هر کس شین «بیشر» را مشدد خوانده است منظورش مبالغه در بشارتهای

فراوان بوده، و هر کس آن را مخفف خوانده منظورش آن بوده است که دلالت کند بر بشارت بزرگ و کوچک، سپس خداوند میفرماید:

تفسیر آیه مودت:

﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾

یعنی: ای محمد، بگو:

در برابر رسالتی که انجام داده ام از شما پاداشی درخواست ندارم مگر دوست داشتن نزدیکانم.

در معنی این آیه اختلاف شده و سه گفتار هست:

۱- حسن و جبائی و ابی مسلم گفته اند قریبی در این آیه بمعنی تقرّب جستن بدرگاه الهی است، و مودّت فی القربی یعنی دوست داشتن طاعت و تقوی در راه تقرّب بدرگاه الهی، یعنی: من در برابر تبلیغ دین و تعلیم شریعت از شما اجری جز دوستی و محبت نسبت به اعمال صالحی که شما را بدرگاه الهی مقرب سازد نمیخواهم.

۲- ابن عباس و قتاده و مجاهد و جماعتی گفته اند یعنی: مرا بخاطر قرابتی که با شما دارم دوست بدارید و بخاطر خویشاوندی مرا حفظ کنید، گفته چون تمامی قریش با رسول خدا (ص) نسبت خویشاوندی داشتند و لذا طرف خطاب آیه تنها مردم قریش خواهند بود، و معنی چنین خواهد شد اگر مرا بخاطر نبوت و پیامبری دوست نمیدارید بخاطر خویشاوندی و قرابتی که بین من و شما است دوست داشته باشید.

۳- از علی بن الحسین (ع) و سعید بن جبیر و عمرو بن شعیب و حضرت باقر و حضرت صادق (ع) و جماعتی نقل شده که معنی آیه اینست من از شما در برابر رسالتم جز دوست داشتن نزدیکانم و اهل بیتم مزدی نمیخواهم هر

احترامی که می‌خواهید بمن بگذارید به آنان بگذارید.

(سید ابو‌ال‌حمد مهدی بن نزار حسینی می‌گوید: حسن بن علی بن زیاد سری گوید: یحیی بن عبد‌ال‌حمید حمانی (جمانی) گفته است حسین اشتر گفت قیس از اعمش از سعید بن جبیر از ابن عباس روایت میکند هنگامی که آیه «قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَلَيْهِ أَجْرٌ» نازل شد گفتند: یا رسول‌الله این کسانی که خداوند بما فرمان داده است آنان را دوست بداریم چه کسانی هستند؟ حضرت فرمود:

علی و فاطمه و فرزندان آنان هستند (۱).

و نیز سید ابو‌ال‌حمد می‌گوید حاکم ابو‌القاسم با همان سند در کتاب «شواهد التنزیل لقواعد التفضیل» روایتی مرفوعه از ابی امامه باهلی نقل میکند که رسول‌خدا (ص) فرمودند: خداوند بزرگ پیامبران را از درختان گوناگونی آفرید ولی من و علی از یک درخت آفریده شده ایم، من ریشه این درخت هستم و علی شاخه‌های این درخت و فاطمه گل این درخت و حسن و حسین میوه آن میباشند، و شیعیان ما برگهای این درخت میباشند، هر کس بشاخه‌ای از شاخه‌های این درخت آویخت نجات یافت، و هر کس از آن جدا شد بهلاکت خواهد رسید، اگر بنده‌ای میان صفا و مروه سه هزار سال خدا را عبادت کند تا بصورت... در آید و محبت ما را نداشته باشد خداوند او را برو در آتش افکند، آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند: «قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَلَيْهِ أَجْرٌ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (۲).

«و زاذان» از علی (ع) روایت میکند که فرمودند در سوره «آل‌حم» درباره ما آیه‌ای هست که طبق آن هیچکس محبت ما را حفظ نمیکند مگر آنکه مؤمن

ص: ۱۲۹

۱-۱) شواهد التنزیل حسکانی جلد ۲ صفحه ۱۳۱.

۲-۲) شواهد التنزیل جلد ۲ صفحه ۱۴۱.

باشد، و سپس این آیه را خواندند» (۱).

و بهمین روایت اشاره کرده است کمیت شاعر که میگوید:

«وجدنا لكم في آل حم آية

تأولها منا تقى و معرب»

یعنی: «در سوره شوری آیه ای بسود شما یافتیم که همگی ما چه تقیه کنندگان و چه دیگران آن را درباره شما معنی کرده اند».

و بنا بر هر سه قول گذشته، درباره استثنای «إِلَّا الْمَوَدَّةَ» دو قول گفته شده است.

۱- این استثناء منقطع است، زیرا مودت اهل بیت بوسیله اسلام واجب شده است، بنا بر این پاداش رسالت نیست.

۲- اینکه استثناء متصل است، و معنی آنست که من از شما در مقابل رسالتم مزدی درخواست نمیکنم مگر مودت اهل بیت، که همین مودت را مزد خودم قرار داده و بدان رضایت دارم، مثل آنکه تو از دیگری درخواستی میکنی، آن شخص میخواهد بشما نیکی کند، به او می گویی: تو اگر میخواهی نسبت بمن نیکی کنی، نیازم را برطرف کن.

بنا بر این جایز است معنی آیه اینطور باشد که من برای رسالتم چیزی از شما درخواست نمیکنم مگر دوست داشتن اهل بیت، که این نیز سودش بخودتان باز میگردد، پس مثل آنست که من از شما مزدی درخواست ننموده ام همانگونه که بیان آن در تفسیر آیه «مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (۲) آمده است.

ص: ۱۳۰

۱- (۱) فضائل الخمسه جلد ۱ صفحه ۲۶۲ و كنز العمال جلد ۱ صفحه ۲۱۸ و صواعق المحرقة صفحه ۱۰۱ و تاريخ اصفهان جلد

۲ صفحه ۱۶۵ و شواهد التنزيل جلد ۲ صفحه ۱۴۲.

۲- (۲) سوره سبأ آیه ۴۷.

ابو حمزه ثمالی در تفسیر خود روایت کرده میگوید: عثمان بن عمیر از سعید بن جبیر از عبد الله بن عباس روایت میکند هنگامی که رسول خدا (ص) وارد مدینه شد، و اساس اسلام را استوار فرمود، انصار گفتند: خدمت رسول خدا (ص) برویم و به او بگوئیم اگر لازم داشته باشی اینست اموال ما در اختیار تو است هر فرمانی درباره آن بدهی هیچ مانع و اشکالی در بین نیست، انصار خدمت حضرت رفتند و این اظهار را نمودند، و بدنبال آن آیه نازل شد «قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» حضرت آیه را بر آنان خواند و فرمود: پس از من نزدیکان مرا دوست داشته باشید، انصار از خدمت حضرت بیرون رفتند در حالی که تسلیم فرمان او بودند (۱).

منافقین گفتند: این آیه از قرآن نبود آن را در همان مجلس جعل کرد و منظورش آنست که پس از خودش ما را زیر دست نزدیکانش قرار دهد، و لذا این آیه نازل شد: «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا؟» حضرت بسراغ آنان فرستاد و آیه را بر آنان تلاوت فرمود، انصار بگریه افتادند و این جریان بر آنان سخت گران آمد.

لذا خداوند بدنبال آن آیه «وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» را نازل فرمود، حضرت باز بسراغ انصار فرستاده به آنان بشارت داد که خداوند دعای مؤمنان را اجابت میکند «وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا» و مؤمنان همان افراد بودند که: تسلیم گفتار حضرتش شدند، آن گاه خداوند فرمود:

(وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا)

یعنی: هر کس عبادتی انجام دهد در عبادتش نیکی افزائیم، بدین ترتیب که به عبادتش پاداش - فوق العاده - عطا میکنیم.

ص: ۱۳۱

(دنباله پاورقی صفحه ما قبل) بیت(ع) نازل شده و طبق این آیه مودت آنان را واجب و دشمنی با آنان را حرام میدانند اینک توجه شما را بمدارک اهل سنت در تفسیر این آیه و لزوم دوست داشتن اهل بیت(ع) جلب میکنیم. صحیح بخاری جزء ۶ در تفسیر این آیه، صحیح مسلم جزء ۵ در تفسیر این آیه، صحیح ترمذی جلد ۲ صفحه ۳۰۸ حلیه الاولیاء جلد ۳ صفحه ۲۰۱، کفایه الطالب باب ۱۱ صفحه ۹۰، مسند الصحابه جزء ۱۰ صفحه ۷۱، معجم الکبیر جلد ۱ صفحه ۱۲۵ و جلد ۳ صفحه ۱۵۲، فضائل ابن حنبل حدیث ۲۶۳، غایه المرام باب ۵ صفحه ۳۰۶، مناقب ابن مغزلی حدیث ۳۵۵، مجمع الزوائد جلد ۹ صفحه ۱۶۸، تفسیر کشاف جلد ۲ صفحه ۳۳۹، ذخائر العقبی صفحه ۲۵، صواعق صفحه ۱۰۱، ابن عساکر شماره ۱۸۱، تاریخ دمشق جلد ۳۷ صفحه ۴۳، لسان المیزان جلد ۴ صفحه ۴۳۴، تاریخ اصبهان جلد ۲ صفحه ۱۶۵، کنز العمال جلد ۱ صفحه ۲۰۸، فرائد السمطین باب ۲۶ از سمط ثانی حدیث ۴۲۵، مقاتل الطالبین صفحه ۵۰، تفسیر فرات صفحه ۷۰، تیسیر المطالب صفحه ۱۲۰، انساب الاشراف جلد ۲ صفحه ۷۹، تفسیر طبری جلد ۲۵ صفحه ۲۵، اسد الغابه جلد ۵ صفحه ۳۶۷، تاریخ بغداد جلد ۲ صفحه ۱۴۶، الدر المنثور در ذیل آیه، مجمع الزوائد جلد ۹ صفحه ۱۷۲، کنوز الحقایق صفحه ۵، ذخائر العقبی، صفحه ۱۸، نور الأبصار صفحه ۱۰۳.

«ابو حمزه ثمالی از سدی نقل کرده منظور از «اقتراف حسنه» در این آیه دوست داشتن آل محمد (ص) است.» «و از طریق صحیح از حسن بن علی (ع) روایت شده که برای مردم خطبه خواند و ضمن خطبه خود فرمود: من از آن خاندان هستم که خداوند مودت و دوستی آنان را بر هر مسلمانی واجب کرده میفرماید: «قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى، وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا» بجا آوردن حسنه عبارتست از محبت ما اهل بیت» (۱).

«اسماعیل بن عبد الخالق از حضرت صادق (ع) روایت میکند که فرمودند این آیه درباره ما اهل بیت و اصحاب کساء نازل شده است» (۲).

﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ﴾

یعنی: خداوند بخشنده گناهان و شکر گزار نسبت به عبادتهاست، و با بندگانش آن گونه رفتار میکند که کسی در مقام سپاسگزاری دیگری باشد، مثل اینکه از عبادت بندگان به او نفعی رسیده باشد که سپاسگزاری میکند.

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾

یعنی: بلکه مگویند: محمد بخدا افتراء بسته است که از طرف خدا ادعای رسالت میکند (۳).

ص: ۱۳۳

۱-۱) تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۲۴ حدیث ۱۱. این خطبه را حضرت پس از شهادت پدرش امیر المؤمنین (ع) برای مردم ایراد فرموده اند، و نیز در تفاسیر اهل سنت اقتراف حسنه محبت اهل بیت معرفی شده است بتفسیر کشاف و الدر المنثور رجوع کنید.

۲-۲) تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۲۱ بنقل از کلینی و حمیری (ره)

۳-۳) بلکه میگویند اینکه محمد محبت اهل بیتش را بر ما واجب کرده از طرف خدا نبوده و خودش ساخته است و آن را بخدا نسبت داده، و شاهد این معنی روایتی است که مصنف قبلا از ابو حمزه ثمالی نقل کردند.

(فَإِنْ يَشَأِ اللَّهُ يُخْتِمْ عَلَيَّ قَلْبِكَ)

یعنی: اگر تو چنان بودی که با خودت قرار می‌گذاشتی چیزی را دروغی بخدا نسبت دهی خداوند مهر بر دلت می‌نهد، و قرآن را از یادت میرد، آن گاه دیگر نمیتوانستی بخدا نسبت دروغ بدهی، و این گفتار عیناً به آن آیه می‌ماند که «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ».

از مجاهد و مقاتل و قتاده نقل شده است گفته اند: معنایش آنست که خدا بخواهد قلبت را با صبر و ثبات در برابر اذیت و آزار آنان مستحکم میسازد تا گفتار آنان بر تو گران نیاید که تو را ساحر و دروغپرداز میگویند، و طبق این معنی دیگر به اضممار و حذف نیازی نمیباشد.

□ سپس خداوند بزرگ خبر داده است که گفته های آنان باطل شده از بین خواهد رفت: (وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ) یعنی: خداوند با اقامه دلائل بر بطلان باطل آن را از بین برده بر طرف میسازد، و اینکه و او از «یمح» در قرآنها حذف شده است، همانگونه که در «سَيَذُوعُ الزَّبَابِيَّةَ» حذف شده بخاطر التقاء ساکنین بوده است، نه آنکه عطف بر «یختم» باشد، زیرا «یمح» مرفوع است بدلیل جمله ای که بر آن عطف شده و آن عبارتست از:

(وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ)

یعنی خداوند با گفتار معجز آسای خویش - همین قرآن - که بر پیامبرش نازل میفرماید حق را روشن و ثابت میسازد.

□ (إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ)

یعنی خدا از مکنونات دلها با خبر است.

(وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ)

یعنی هر چند گناهان بندگان بزرگ باشد خداوند گناهان آنان را می‌بخشد، مثل اینکه گفته است کسانی که نسبت افتراء بحضرت محمد (ص) داده اند و سپس توبه کرده اند هر چند گناهشان بزرگ است ولی خداوند توبه آنان را خواهد پذیرفت.

(وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ)

یعنی: خداوند گناهان را عفو می کند، و از تمامی افعال بندگان از خیر و شر آگاه است و آنان را بپاداش اعمالشان خواهد رسانید.

ص: ۱۳۵

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۶ تا ۳۰]

اشاره

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ (۲۶) وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ (۲۷) وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (۲۸) وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (۲۹) وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (۳۰)

ترجمه آیات:

۲۶- خداوند دعای مؤمنین را که اعمال نیک انجام داده اند اجابت میفرماید، و پاداش اضافی هم به آنان خواهد داد، اما کافران عذابی سخت در پیش دارند.

۲۷- اگر خداوند روزی را بر بندگانش گسترش میداد در روی زمین ستم میکردند، ولی خداوند آن طور که میخواهد روزی را به اندازه فرو میفرستد، خداوند نسبت به بندگان خود آگاه و بینا است.

۲۸- خداوند است که پس از نومییدی بر مردم باران فرو میفرستد، و

رحمت خویش را گسترش می‌دهد، و او است سرپرست و نیکو.

۲۹- از جمله آیات پروردگار آفرینش آسمانها و زمین و جنبدنگانی است که در آن پراکنده ساخته، و هر وقت بخواهد بر گرد آوری آنها قدرت دارد.

۳۰- هر مصیبتی که بشما رسد نتیجه اعمالتان است، و خداوند بسیاری از گناهان شما را خواهد بخشید.

قرائت آیات:

اهل مدینه و ابن عامر آیه ۳۰ را خوانده اند: «و ما اصابکم من مصیبه بما کسبت ایدیکم» بدون فاء، ولی بقیه قراء آن را با فاء «فبما کسبت» خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: سخن در این مورد چنین است که کلمه اصاب در «و ما اصابکم» دو احتمال دارد:

۱- جایز است که صله ماء موصول باشد.

۲- و نیز ممکن است شرط باشد برای ماء شرطیه، و در موضع جزم باشد.

بنا بر این هر کس ماء را شرطیه بگیرد بنا بقول سیبویه جایز نیست فاء را حذف کند ابو الحسن بعضی از آیات را تأویل نموده است که فاء در جواب شرط حذف شده است.

و بعضی از بغدادیان گفته اند حذف فاء از جواب شرط جایز است، و برای گفتار خود به این آیه استدلال نموده اند: «وَ اِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمَشْرُكُونَ» که فاء در جواب شرط حذف شده است.

ولی اگر ماء را موصوله بگیریم اثبات و حذف فاء هر دو جایز است و هر کدام

از دو ترکیب یک معنی میدهد که با معنی دیگر فرق دارد، اما اگر فاء ثابت مانند دلیل است بر آنکه امر دوم بوسیله امر اول ثابت شده است، و اگر فاء آورده نشود ممکن است امر دوم بوسیله امر اول ثابت شده باشد و ممکن است امر دوم بوسیله چیز دیگری ثابت شده باشد.

معنی آیات:

پس از آنکه در آیات قبلی سخن از عذاب گنهکاران رفت، اینک در پی آن خداوند سخن از مژده برای اهل طاعت بمیان میآورد:

(وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ)

یعنی مؤمنان آنچه را از خدا بخواهند به آنان خواهد داد.

از معاذ بن جبل نقل شده است یعنی خداوند دعای برخی از مؤمنین را درباره برخی دیگر به اجابت میرساند.

و بعضی گفته اند: یعنی خداوند عبادتهای آنان را قبول کرده، و از فضل خود بر میزان ثواب طاعتشان که استحقاق آن را دارند می افزاید.

و بعضی گفته اند: در مورد شفاعت مؤمنان نسبت به برادرانشان است که خداوند شفاعت آنان را خواهد پذیرفت.

(وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ)

از ابن عباس روایت شده یعنی: پس از آنکه شفاعت آنان را در مورد برادرانشان پذیرفت علاوه بر این شفاعتشان را حتی درباره برادران برادرانشان نیز می پذیرد.

از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت شده است که رسول خدا (ص) در باره آیه «وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» فرموده اند: یعنی خداوند علاوه بر پاداش، به آنان حق شفاعت در مورد کسانی که مستوجب آتش شده اند از آن افراد که

در دنیا به مؤمنین نیکی کرده اند می‌دهد.

(وَ الْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ)

معنی این قسمت نیز روشن است.

پس از آنکه خداوند بیان فرمود که از فضل خویش نسبت به مؤمنین زیادی عطا میکند، خبر داد که زیادی در ارزاق دنیا بر طبق مصالح بندگان است و فرمود:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ)

یعنی اگر خداوند روزی را بر بندگان آن طور که می‌خواهند گسترش میداد نعمت خدا را سبک می‌شمردند، و بچشم و هم چشمی می‌پرداختند، و بر یکدیگر برتری می‌جستند، و در روی زمین ستم روا میداشتند، و برای پیروزی بر یکدیگر میکوشیدند، و بدینوسیله از طاعت الهی بیرون میرفتند.

ابن عباس گوید: «لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ» ستمی که در روی زمین میکردند این بود که پس از رسیدن بموقعیتی خواستار موقعیتی فراتر میشدند، و پس از دسترسی بیک مرکب سواری مرکب دیگری میخواستند، و پس از بافتن پوشاکها دیگری میخواستند.

(وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ)

از قتاده نقل شده است یعنی و لکن خداوند روزی را بمیزان مصلحت آنان هر اندازه که بخواهد با توجه بحالشان فرو می‌فرستد، یعنی: روزی کسانی را که مصلحتشان در وسعت روزی است وسعت میدهد، و روزی کسانی را که صلاحشان در تنگی روزی است تنگ می‌سازد، و این معنی را تأیید میکند حدیثی که انس از پیامبر خدا (ص) از جبرئیل از خداوند روایت شده است که:

(بعضی از بندگان من طوری هستند که چیزی جز بیماری بصلاحشان

نیست بطوری که اگر آنان را سلامت دهم فاسد خواهند شد و برخی از بندگان من هستند که چیزی جز صحت بصلاحشان نیست که اگر بیمارشان کنم، بیماری آنان را بفساد خواهد کشانید، و برخی از بندگان هستند که جز بی نیازی چیزی بصلاحشان نیست که اگر فقیرشان سازم، فقر آنان را تباه میسازد، و برخی از بندگانم جز فقر چیزی بصلاحشان نیست که اگر آنان را بی نیاز سازم بی نیازی فاسدشان سازد، و اینست که من با آگاهی از وضع دلهای بندگانم امور آنان را تدبیر میکنم... (۱) حدیث طولانی بود که ما بمقدار مورد نیاز خود از آن گرفتیم.

اگر بگویند: ما بسیاری از کسانی را که دارای وسعت روزی هستند می بینیم که در روی زمین ستمگری میکنند؟.

خواهیم گفت: پس از آنکه اجمالا- دانستیم که خداوند امور بندگان را طبق مصالح آنان تدبیر میفرماید، چه بسا این افراد کسانی بوده اند که چه روزی بسیار داشته باشند چه کم، بحالشان فرق نمیکند، و چه بسا اگر روزی آنان را وسعت نمیداد حالشان در ستمگری از این بدتر میشد، و لذا روزی

ص: ۱۴۰

۱- ۱) یکی از مصادیق این موضوع را میتوان بیماری امام زین العابدین (ع) در واقعه کربلاء نام برد، که اگر حضرت بیمار نمیشد بمیدان میرفت و کشته میشد، یا آنکه عاقبت یزید دستور میداد او را بکشند، و این بیماری موجب شد که خدا بعد از امام حسین (ع) تا مدتی که خدا خواسته است محفوظ بماند (مترجم)

آنان را توسعه داده است (۱).

بهر حال خداوند از جزئیات حال بندگانش بهتر آگاه می‌باشد:

(إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ)

یعنی: خداوند از حالات بندگان آگاه بوده، نسبت به مصالح و مفسدات آنان بینش کافی دارد، آن‌گاه خداوند به نظر خوبی که نسبت به بندگانش دارد اشاره کرده می‌فرماید:

ص: ۱۴۱

۱- ۱) ظاهراً منظور از عباد در این آیه برخی از بندگان مؤمن است، نه تمامی بندگان بنا بر این معنی، آیه چنین خواهد شد اگر خداوند روزی برخی از بندگان مؤمنش را که خودش میدانند فقر برایش بهتر است توسعه دهد چون ظرفیت ندارد طغیان میکند و موجب فساد و ستمگری میشود و در اثر ندادن حقوق واجبه و رعایت نکردن حال فقرا بخود و جامعه ستم می‌نماید، مانند جریان ثعلبه که مرد فقیر و بسیار مؤمنی بود و همیشه پشت سر پیامبر بنماز می‌ایستاد چندین بار از حضرت خواست که برایش دعا کند ثروتمند شود حضرت می‌فرمود بصلاحش نیست اصرار کرد حضرت دعا فرمود ثروتمند شد در نتیجه طغیان کرد و از دادن زکات سر باز زد، و نه تنها دیگر بنماز حاضر نمیشد، بلکه کارش به انکار زکات و هلاکت رسید. و گرنه در مورد بندگان کافر که خداوند به آنان ثروت داده و موجب ظلم و فساد هم هستند، و قرآن درباره آنان می‌فرماید: «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا» به آنان مهلت می‌دهیم تا بر گناهشان افزوده شود. و نیز در مورد برخی از بندگان مؤمن مانند حضرت سلیمان (ع) و دیگران هم می‌بینیم که خداوند ثروت داده در عین حال که ستم نکرده اند، بنا بر این آیه مخصوص به بعضی از مؤمنین است که خداوند میدانند ظرفیت ندارند و ثروت صلاحشان نیست، و مؤید ما روایت نبوی است (مترجم)

(وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا)

یعنی: پس از آنکه مردم از فرود آمدن باران ناامید شدند خداوند باران برایشان فرو می فرستد، غیث به باران سودمند گویند که بوقت بارد، اما مگر گاهی سودمند است، و گاهی زیانبخش چه در وقت بارد یا بی وقت.

و علت اینکه خداوند پس از نومییدی باران میفرستد، برای آنکه موجب شکر گزارای بیشتر و تعظیم او و آگاهی بر اهمیت احسان حضرتش گردد.

(وَيُنْشُرُ رَحْمَتَهُ)

یعنی بوسیله فرستادن باران و روئیدن گیاهان و درختان خداوند نعمتهای خود را در همه جا منتشر میسازد.

(وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ)

یعنی او است صاحب اختیار و سرپرست بندگان که امور و مصالح آنان را تقدیر و تدبیر میفرماید، و او است خدایی که در تمامی کارهایش شایسته ستایش است زیرا جز احسان و نعمت بخشی کاری ندارد.

(وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

خلقت آسمانها و زمین نشانه بزرگ خدا شناسی است، زیرا در آفرینش اینها قدرتی عظیم بکار رفته و با آن همه شگفتیها و انواع و اقسام گوناگون موجودات که در آنها وجود دارد بجز خدای قادر کسی یارای آفرینش آن را ندارد.

(وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ)

و نیز اینهمه موجودات زنده که در آسمانها و زمین پراکنده نموده است نشانه ای است از او، دابه از نظر لغت بجنبنده گویند، بنا بر این تمامی حیوانات را شامل میگردد.

(وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ)

و هر گاه خداوند بخواهد این موجودات زنده را پس از میراندنشان میتواند در صحرای محشر گرد آورد، و این عمل برای او سخت نیست.

(وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ)

یعنی ای انسانها هر مصیبتی که بر اقتصاد شما یا بر جانهای شما وارد می آید در اثر گناهی است که انجام میدهید، البته خداوند بسیاری از گناهان شما را می بخشد، و شما را بخاطر آنها مجازات نمیفرماید.

حسن گفته است: آیه مخصوص است به حدودی که بعنوان مجازات انسانها استحقاق آن را پیدا میکنند.

قتاده گفته است: این آیه اعم از هر مصیبتی است.

از علی (ع) روایت شده است که رسول خدا (ص) فرمودند: بهترین آیه ای که در کتاب خدا نازل شده همین آیه است، یا علی: هیچ خراش چوبی، و هیچ زمین خوردنی نیست مگر آنکه بواسطه گناهی است که انسان انجام داده، و هر گناهی را که خداوند در دنیا عفو کند، بزرگترین از آنست که در آخرت هم انسان را بخاطر آن مجازات فرماید، و گناهی را که در دنیا مکافات فرموده عادل تر از آنست که در آخرت انسان را دوباره بخاطر آن بمجازات برساند.

اهل تحقیق گفته اند: این آیه گرچه بلفظ عام وارد شده «هر مصیبتی» ولی عمومیت ندارد- که بتوان گفت تمام مصیبتهای بخاطر گناه است- زیرا مصیبتهای اطفال و دیوانگان که تکلیفی ندارند، و نیز مصیبتهای مؤمنین و اولیاء خدا که گناهی ندارند از این کل مستثنی خواهند بود، و نیز پیامبران و امامان هر چند معصوم هستند ولی با مصیبتهایی که می بینند آزمایش شده و با صبر بر این مصائب ترفیع درجه یافته بثوابهای عظیمی نائل میگردند.

وجه ارتباط این آیه با آیات قبلی آنست که خداوند در آیات قبلی نعمتهای بزرگ خود را نسبت به بندگان بیان فرمود، و اینک میفرماید که خداوند هیچ مصیبتی بر سرتان نمی آورد مگر بخاطر گناهایی که از شما سر میزند.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۱ تا ۳۵]

اشاره

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۳۱) وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (۳۲) إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۳) أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ (۳۴) وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۳۵)

ترجمه آیات:

۳۱- در روی زمین راه فراری ندارید، و غیر از خدا سرپرست و یاورى هم ندارید.

۳۲- و از جمله نشانه های خداوند کشتیهای کوهپیکری است که در دریا رفت و آمد دارند.

۳۳- اگر خدا بخواهد باد را آرام سازد تا کشتیها روی آبهای دریا راکد و بی حرکت مانند، و در این نشانه ها برای صبر پیشگان و سپاسگزاران عبرتهای فراوان است.

۳۴- یا آنکه آنان را بسبب گناهانشان عذاب کرده، و بسیاری از آنان را عفو کند.

۳۵- تا آنان که آیات ما را انکار میکنند بدانند که راه فراری ندارند.

قرائت آیات:

اهل کوفه و ابن عامر «جوار» را هنگام وصل و وقف بدون یاء قرائت کرده اند، ولی بقیه جوار را جواری با اثبات یاء در وصل خوانده اند، و ابن کثیر و یعقوب در وقف نیز با یاء خوانده اند.

و اهل مدینه و ابن عامر «و يعلم الذین یجادلون» را برفع خوانده اند، و بقیه «و يعلم» را بنصب خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: قیاس در جواز همان جواری با اثبات یاء است، کسانی که یاء را حذف کرده اند، گرچه حذف یا در این موارد خلاف قیاس است ولی آن قدر در کلام عرب زیاد شده است که بصورت یک قیاس مستمر در آمده است.

و هر کس «یعلم» را برفع خوانده است آن را جمله مستأنفه گرفته، زیرا بعد از جزاء شرط آمده است و جای استیناف است، و اگر هم بخواهی میتوانی آن را برفع بخوانی بنا بر اینکه خبر مبتدای محذوف باشد.

و کسانی که آن را بنصب خوانده اند باین دلیل است که قبل از آن شرط و جزاء وجود دارد، و هیچکدام این دو ترکیب واجب نیست، در شرط می گویی:

«ان تأتنی و تعطینی اکر مک» بنصب تعطینی که تقدیر چنین است «ان یکن اتیان منک و اعطاء اکر مک» و نصب بعد از شرط هنگامی که با فاء چیزی را بر آن شرط عطف کنیم بهتر است از نصب بوسیله فاء بعد از جزاء شرط، و اما قول شاعر عرب که گفته است:

ص: ۱۴۶

«و من لا يقدم رجله مطمئنه

فيثتها في مستوى الأرض يزلق»

اینجا نصب بدان جهت نیکو است که جمله شرطیه منفی است.

و اما عطف بر شرط مثل: «ان تأتني و تکرمني فاكرمك» بنا بر مختار سیبویه نصب در عطف بر جزاء شرط است، بنا بر این سیبویه اختیار میکند: «و يعلم الذين يجادلون» در صورتی که آن را استیناف نگیری که از ما قبلش بریده شود، و مرفوع گردد، و گمان میکند که معطوف بر جزاء شرط شباهت دارد بقول شاعر:

«...و الحق بالحجاز فاستريحا» (۱)

و سپس سیبویه گفته است: لکن اگر کسی در عطف بر جزاء شرط نصب دهد بهتر است از این مورد، زیرا فعلی واقع نمیسازد مگر آنکه از دیگری فعلی واقع شود، پس بمنزله غیر واجب است.

سیبویه نقل میکند که بعضی از قراء در آیه: «يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ» (۲) بنصب فيغفر خوانده اند.

و نیز شعری از اعشی را شاهد آورده است در مورد نصب معطوف بر جزاء بوسیله فاء (۳).

ص: ۱۴۷

۱- ۱) اول شعر چنین است: «سأترك ناقتي لبني تميم...» که گوینده آن مغیره بن حنین است، که شاهد در فاستریحا است که آن را بنصب خوانده ایم با اینکه خبر است، و بعد از فاء آن ناصبه در تقدیر گرفته ایم، ولی «لاستریحا» نیز خوانده شده است که بنا بر آن دیگر شاهد مثال نخواهد بود و تقدیر آن ناصبه بعد از لام طبیعی است، رجوع شود بجلد اول الکتاب سیبویه صفحه ۴۹۵ پاورقی عین الذهب (کاظمی)

۲- ۲) سورة بقره آیه ۲۸۴.

۳- ۳) الکتاب سیبویه جلد ۱ صفحه ۵۲۴ عبارت سیبویه اینست: (قال

«و من یغترف عن اهله لم یزل یری

مصارع مظلوم مجرا و مسحبا

و تدفن منه الصالحات و ان یسئ

یکن ما أساء النار فی رأس کبکبا (۱)

و این شعر دلیل است برای کسانی که و یعلم را بنصب خوانده اند.

لغات آیات:

الأعلام-بمعنی کوه ها و جمع علم است خنساء شاعر گفته است:

«و ان صخرا لتأتم الهداه به

کانه علم فی راسه نار»

فیظللن-یعنی ادامه میدهند و ثابت می مانند، گفته میشود: «ظل یفعل کذا» در صورتی که آن کار را شبانه روز انجام دهد.

رواکد-«جمع راكد» بمعنی چیزهای ثابت است.

یوبقهن-ایباق بمعنی بهلاکت رساندن و تلف کردن است، و بق الرجل یبق و وبق یوبق یعنی: هلاک شد.

محیص-بازگشت گاه و پناگاه.

(۳)

(الأعشی فیما جاز من النصب... «و لفظ» عطف بوسیله فاء از عبارت مصنّف اشتباه است چون بحث سیبویه در مورد عطف بر جزاء بوسیله فاء و واو هر دو است بنا بر این همانگونه که مرحوم شعرانی توهّم فرموده اند گمان نکنید که «و تدفن» در شعر اعشی باید «تدفن» میبود تا غرض ما تأمین شود (کاظمی)

ص: ۱۴۸

۱-۱) مقصود شاعر از این شعر این است که هر کس از اهلش دور افتد مظلوم خواهد گشت، و همه جا با شکست مواجه میشود، اگر اعمال نیک انجام دهد کارش را دفن کنند، و اگر عمل زشتی انجام دهد بدیش شهره آفاق گردد آن گونه که

آتش بر روی کوه بلند، در این شعر شاهد در «و تدفن» است که بوسیلهٔ واو بر جزاء عطف شده و منصوب خوانده شده است.

(وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ)

یعنی: ای مشرکین! شما هر جا که باشید نمیتوانید مرا عاجز سازید، و راه فراری در روی زمین ندارید، و در این آیه خداوند بندگان خود را پیرستش خویش فرا میخواند، و آنان را تشویق میکند که فرمائش را اطاعت کنند، و از انجام محرمات بپرهیزند.

(وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ)

شما کسی را در برابر خداوند ندارید که بتواند عذاب او را از شما دفع کند، و شما را بر ضد او یاری دهد.

(وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ)

یکی از دلایل خداوند که نشانه قدرتهای اختصاصی پروردگار است این کشتیهایی است که بسان کوه هایی بر افراشته در دریا حرکت میکنند.

(إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظَلَلْنَ رَوَاكِدَ عَالِيِ ظَهْرِهِ)

یعنی: اگر خداوند بخواهد باد را از حرکت می اندازد، و در نتیجه کشتیها روی آب دریا را کد میمانند و از جای خود حرکت نمی نمایند، زیرا آب دریا خود بخود حرکتی ندارد، و اگر باد نیاید کشتیها (ی بادی) در دریا بی حرکت خواهند ماند، و خداوند بزرگ باد را سبب حرکت کشتیها در دریا قرار داده است، و وزش باد را در جهتی قرار داده است که کشتی میخواهد به آن سو حرکت کند.

(إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ)

اینها همه نشانه هایی است روشن برای تمام کسانی که در اجرای فرمان خدا صبر میکنند، و بر نعمتش شکر نمایند، و بعضی گفته اند یعنی: صبر کنندگان بر سواری کشتی، و شکر گزاران بر حرکت آن و رسیدن بساحل.

(أَوْ يُوبِقُهُنَّ بِمَا كَسَبُوا)

یعنی: اگر خداوند بخواهد باد را ساکن کند، یا

آنکه جریان باد را شدت دهد تا کشتیها را با سرنشینانش بجرم گناهانشان در دریا غرق کند.

(وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ)

یعنی: و بسیاری از سرنشینان کشتیها را می بخشد، و آنان را غرق نمیکند، و آنان بخاطر گناهانشان در دنیا عذابشان نمیکند.

(وَيَعْلَمُ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا)

یعنی: آنان که در مورد ابطال ما و دفع آن مجادله و گفتگو میکنند:

(مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ)

اینان پناهگاهی ندارند که به آنجا باز گردند و پناهنده شوند، و این معنی از سدی نقل شده است.

ص: ۱۵۰

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۶ تا ۴۰]

اشاره

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۳۶) وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ
الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ (۳۷) وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
يُنْفِقُونَ (۳۸) وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ (۳۹) وَجِزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ
الظَّالِمِينَ (۴۰)

ترجمه آیات:

۳۶- آنچه بشما داده شده است بهره‌هایی است مربوط بزندگی دنیا، امّا آنچه نزد خدا است بهتر و ماندنی‌تر است، و آن مخصوص مؤمنینی است که با داشتن ایمان بر خدای خود اعتماد و توکل می‌نمایند.

۳۷- کسانی که از گناهان کبیره و کارهای زشت دوری میکنند، و هر گاه خشم کنند بیخشدند.

۳۸- آنان که پروردگارشان را اجابت کرده، نماز بر پا میدارند، و کارشان را در میان خود بمشورت گذارند، و از هر چه به ایشان روزی داده ایم

انفاق کنند.

۳۹- آنان که چون ستم بدیشان رسد در فکر انتقام بر آیند.

۴۰- سزای هر ستمی ستمی است مانند آن، و هر کس ببخشد و اصلاح کند پاداش او با خداوند است، که خداوند ستمکاران را دوست ندارد.

قرائت آیات:

اهل کوفه بجز عاصم در اینجا و در سورة نجم «کبائر الاثم» را در آیه ۳۷ «کبیر الاثم» بصیغه مفرد خوانده اند، ولی بقیه قراء «کبائر الاثم» بصیغه جمع خوانده اند.

دلیل قرائت:

دلیل قرائت جمع این آیه است: «إِنَّ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ» (۱) و کسانی که مفرد خوانده اند جایز است که از آن اراده جمع کرده باشند مانند این آیه: «وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا» (۲) و در حدیث هم لفظ مفرد آمده است که منظور از آن جمع است: «منعت العراق درهمها و قفیزها».

اعراب آیات:

«وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ»

جایز است ضمیر هم در این آیه تأکید باشد از ضمیر در غضبوا، و یغفرون جواب اذا است، و نیز جایز است هم مبتداء باشد و یغفرون خبر آن.

و هم چنین هم در «هُم يَنْتَصِرُونَ» تأکید است برای ضمیر اصابهم، و اگر

ص: ۱۵۲

۱- ۱) سورة نساء ۴- آیه ۳۱.

۲- ۲) سورة ابراهیم ۱۴- آیه ۳۴.

هم خواستی «هم» را وصف ضمیر مزبور بگیر، و نیز ممکن است هم را مبتدا فرض کنی.
و بر طبق قول سیبویه باید هم فاعل فعل مقدری باشد که «هُم يَنْتَصِرُونَ» بر آن دلالت دارد.

معنی آیات:

آن گاه خداوند این مردمی که توصیفشان گذشت مورد خطاب قرار داده میفرماید:

(فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

یعنی: آن اموالی که بشما داده شده است بهره هایی از کالای زندگی دنیا که از آن چند روزی بهره برداری میکنید و سپس خواهید مرد، و ثروت بعد از شما بر جا خواهد ماند، یا آنکه پیش از مرگتان از بین خواهد رفت.

(وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى)

و آنچه از ثواب و نعمتها و پاداشهایی که خداوند بمنظور پاداش مطیعان برای آنان مهیا ساخته است از این بهره های اندک زودگذر بهتر و باقی تر است.

(لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ)

برای آنان که به یگانگی خدا و آنچه که تصدیق آن واجب است ایمان آورده، و کارهای خود را بخدا واگذارده اند و میدانند که جریان امورشان از جانب خداوند بوده و بتدبیر نیکوی او انجام میگیرد، و بدرگاه او زاری و دعا کرده، به پیشگامش انابه میکنند.

(وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ)

جایز است که محل الذین جرّ باشد که عطف شده باشد بر «لِلَّذِينَ آمَنُوا» بنا بر این معنی اینطور خواهد شد: «و ما عند الله خير و ابقى للمؤمنين المتوكلين على ربهم المجتنبين كبائر الاثم و الفواحش» یعنی: آنچه نزد خدا است بهتر و باقی تر است برای مؤمنین

که بر پروردگارشان توکل نموده از گناهان کبیره و فحشاء دوری می نمایند.

و نیز جایز است محلش مرفوع باشد بنا بر ابتدائیت که خبرش محذوف است بنا بر این ترکیب معنی چنین میشود «آنان که از گناهان کبیره و فحشاء دوری میجویند و هر گاه غضب کنند طرف خود را عفو می نمایند».

(وَ إِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ)

یعنی: هر گاه در اثر ستمی که به آنان رسیده است خشمناک شوند، طرف خود را می بخشند، فواحش جمع فاحشه است که عبارت باشد از زشتترین عمل، و مغفرت در آیه مربوط به ستمهایی است که نسبت به آنان میشود، که اگر آن را عفو کنند کاری است پسندیده و شایسته ستایش، امّا آن قسمت که مربوط بحقوق الهی و حدود واجبه است اما حق عفو کردن آن قسمت را ندارد، و نمیتواند افراد مرتد و مانند آن را عفو کند (۱)، و سپس خداوند بر صفات آنان افزوده میفرماید:

(وَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ)

یعنی: نسبت به دعوت پروردگارشان که آنان را به امور دین دعوت کرده است پاسخ مثبت داده اند.

(وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ)

یعنی: نماز را در اوقات خود مرتب با شرائطش میخوانند.

(وَ أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ)

گفته میشود: این موضوع میان ایشان بشوری

ص: ۱۵۴

۱- ۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۸۲ در تفسیر این آیه از امام باقر(ع) روایت شده است: «هر کس خشم خود را فرو نشاند در حالی که قدرت بکار بردن آن را دارد خداوند روز قیامت قلب او را سرشار از امنیت و ایمان میکند، و فرمودند: هر کس بهنگام هوس و ترس و خشم خود را حفظ کند خداوند بدنش را بر آتش دوزخ حرام میکند».

گذاشته شده است، هنگامی که پیرامون آن با یکدیگر بمشورت پردازند، شوری بر وزن «فعلی» از مشاوره است، و آن عبارتست از گفتگو پیرامون موضوعی تا حق ظاهر گردد، مؤمنین هیچگاه در کارهای خود تکروی نمیکنند، و با دیگران هم مشورت میکنند.

بعضی گفته اند: منظور این آیه انصار است که پیش از اسلام و پیش از ورود حضرت رسول (ص) بمدینه دور یکدیگر جمع شدند و مشورت کردند، و سپس بر طبق آن عمل نمودند، و خداوند در این آیه آنان را مدح فرمود.

از ضحاک نقل شده است که این شوری عبارتست از مشورت انصار هنگامی که شنیدند پیامبر اسلام (ص) ظهور کرده و نقباء بر او وارد شده اند، در خانه ابی ایوب جمع شدند که بحضرتش ایمان آورده او را یاری نمایند.

و این آیه دلالت دارد بر ثواب مشورت در امور و اهمیت آن، از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرمودند:

«هیچگاه شخصی با دیگری مشورت نمی کند مگر آنکه براه نیک راهنمایی میگردد.» (وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ) و از روزی خویشان در راه فرمانبری خداوند و راه خیر انفاق میکنند.

(وَ الَّذِيْنَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ)

از سدی نقل شده یعنی:

مومنین بر کسانی که به آنان ستم کرده اند بی آنکه ستمگری کنند پیروزی میجویند از ابی مسلم نقل شده است یعنی: برخی بیاری دیگری میشتابند، بنا بر این ینتصرون بمعنی یتناصرون است همانگونه که یختصمون بمعنی یتخاصمون آمده است.

از عطاء نقل شده است منظور این آیه مؤمنینی است که کفار آنان را از مکه بیرون کردند، و نسبت به آنان ستم نمودند، و سپس خداوند در روی زمین به آنان قدرت بخشید تا آنکه بر کفاری که به آنان ستم کرده بودند پیروز گشته انتقام خویش گرفتند.

از ابن زید است که خداوند مؤمنین را به دو دسته تقسیم فرموده است یک دسته کسانی که آنان را که به ایشان ستم کرده اند می بخشند و آنان همان افرادی هستند که پیش از این آیه وصفشان گذشت «وَ إِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ» و دسته دیگری که از ستم کنندگان انتقام میگیرند، و آنان کسانی هستند که در این آیه از آنان یاد شده است، هر کس انتقام گیرد و حق خویشتن باز ستاند البته در صورتی که از حدود الهی پا فرانههد خدای را اطاعت کرده است، و هر کس که خدای را اطاعت کند پسندیده است.

آن گاه خداوند حدود انتقام گیری را بیان کرده میفرماید:

(وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا)

از ابن نجیح و سدی و مجاهد است که این پاداش عبارتست از پاسخگویی دشنام هر گاه کسی به انسان گفت: خداوند ذلیلت کند، باید در پاسخ او بگوید: خداوند ترا ذلیل کند بی آنکه زیاده روی کرده باشد.

از مقاتل نقل شده است که منظور انتقام گرفتن در زخمهایی است که بر انسان وارد میشود، یا خونی که انسان طلبکار میشود.

و اینکه دومی هم در این آیه «سَيِّئَةٌ» نامیده شده است بخاطر تقابل با اولی است. همانگونه که در جای دیگر قرآن آمده است «فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ» یعنی: هر کس نسبت بشما تجاوز کرد نسبت به او همانند تجاویزی که

انجام داده است تجاوز کنید (۱).

سپس خداوند مسئله عفو را پیش کشیده میفرماید:

﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾

یعنی: هر کس عفو کند کسی را که میتواند از او انتقام بگیرد و میان خود و خدای خویشتن را اصلاح نمود پاداش او را خداوند خواهد داد.

﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾

آن گاه خداوند بیان میفرماید: اینکه مظلوم را وادار به عفو ظالم کرده است نه بدان جهت است که خداوند ستمگر را دوست دارد، بلکه بدان جهت که با این برنامه میخواهد پاداشی بسیار عظیم را بر مظلوم عرضه فرماید، و برای آنست که خداوند نیکی و عفو را دوست دارد.

و بعضی هم گفته اند: ﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ یعنی: خداوند در هنگام انتقام، انتقام گیرنده ای را که ظالم باشد، و از حق خودش تجاوز کند یا هر ستمگر دیگری را دوست ندارد.

و بعضی دیگر گفته اند: آیه اولی «...هُمْ يَنْتَصِرُونَ» عمومیت دارد در وجوب همکاری مسلمانان با یکدیگر برای پیروزی بر ستمگران بحقوقشان، ولی این آیه مخصوص است بکسی که میخواهد در مورد حق شخصی خودش نسبت بکسی که باو ستم کرده است از او انتقام بگیرد یا او را عفو کند.

از پیامبر خدا(ص) روایت شده است که فرمودند:

«روز قیامت که میشود منادی نداء میکند: هر کس پاداشش با خدا است وارد بهشت گردد، میگویند: چه کسی اجرش با خدا است؟ میگویند: آنان که مردم را عفو میکرده اند، ایندسته بدون حساب وارد بهشت میشوند».

ص: ۱۵۷

۱-۱) تفسیر کشاف جلد ۴ صفحه ۲۲۹ هر دو فعل هم اولی و هم دومی که مکافات آنست سیئه میباشند، زیرا کسی که بر او وارد میشود از آن بدش میآید، بدلیل این آیه: «وَإِنْ تَصَبَّهْتُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ» یعنی اگر چیزی که آن را بد میدانند به آنان برسد...

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۱ تا ۴۵]

اشاره

وَلَمَنْ اِنتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (۴۱) اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ الدَّائِسَ وَيَبْعُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۴۲) وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۴۳) وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَ تَرَى
الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ (۴۴) وَ تَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَشِيعِينَ مِنَ الْإِنسَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخِيفُونَ
وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُّقِيمٍ (۴۵)

ترجمه آیات:

۴۱- آنان که پس از ستم دیدن در فکر انتقام گرفتن بر آیند بر این افراد ایرادی نیست.

۴۲- ایراد بر آن کسان است که بمردم ستم میکنند، و بناحق در زمین تجاوز می نمایند، این افراد عذابی دردناک در پیش خواهند داشت.

۴۳- هر کس صبر کند و درگذرد این عمل از کارهای مهم است.

۴۴- و آنکه را خدا گمراه ساخت، بعد از خدا سرپرستی نخواهد یافت، و خواهی دید که ستمگران همین که روز قیامت عذاب الهی را ببینند میگویند: آیا راهی برای بازگشت هست؟.

۴۵- و آنان را می بینی هنگامی که نزدیک جهنمشان برند از ذلت بفروتنی افتاده، با گوشه چشم نگاهی مخفیانه بجهنم اندازند، و مؤمنین گویند:

براستی که زیانکاران اینانند که در روز قیامت خودشان و خاندانشان را تباه ساخته اند، آگاه باشید که ستمگران در عذابی همیشگی بسر خواهند برد.

اعراب آیات:

جمله «إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» جواب قسمی است که قوله: «وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ» بر آن دلالت دارد، همانگونه خداوند سبحان فرموده است «لَئِنْ أَخْرَجُوا لِأَخْرَجُونَ مَعَهُمْ».

و نیز گفته شده است که جمله: «إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» جمله ای است در موضع خبر مبتدایی است که عبارتست از: «لَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ»، و تقدیرش چنین است: «ان ذلك منه لمن عزم الأمور» و برای اجتناب از طول سخن حذف این مقدرات نیکو است. و جمله «خاشعین» بنا بر حالت از ضمیر در «يعرضون» منصوب است.

و جمله «يعرضون» در موضع نصب است بنا بر اینکه حال باشد از ضمیر در «تراهم».

معنی آیات:

آن گاه خداوند از انتقام گیرنده یاد کرده میفرماید:

(وَلَمَنْ أَنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ)

یعنی: کسی که به خاطر حق خود دست به انتقام جویی زند و نسبت به ستم کننده اش بی عدالتی نکند گناهی ندارد (۱) و اینکه ظلم را بمظلوم نسبت داده «بَعْدَ ظُلْمِهِ» یعنی بعد از آنکه مظلوم واقع شده است، و نسبت به او تجاوز گردیده است، مظلوم حق خود را میگیرد، بنا بر این انتقام گیرندگان گناهی و مجازات یا سرزنشی ندارند، و از این قبیل است که مصدر بمفعول اضافه شده باشد این جمله است: «من دعاء الخیر».

ص: ۱۶۰

۱- ۱) در آیات قرآن و روایات بسیاری عفو و بخشودن ظالمی که نسبت به انسان ستم کرده است جزء صفات بسیار حمیده معرفی شده است، ولی باید دانست که این معنی کلیت ندارد، و تنها در موردی است که انسان تشخیص دهد بخشودن ستمگر بصلاح است، مانند آنکه طرف از روی نادانی ستم کرده و پشیمان شده است که اگر او را به بخشد بهتر از آنست که از او انتقام بگیرد، و گذشت او اثرش بیشتر است از انتقام، اما اگر چنین نباشد و عفو و گذشت ظالم را بیشتر در ستمگریش جری میکند، اینجا اگر کسی انتقام بگیرد بهتر است، این قسمت از آیه نظر بمورد دوم دارد، اینکه توجه شما را بتفسیر جالبی که از امام زین العابدین (ع) در مورد این آیه رسیده است جلب میکنیم. تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۸۵ بنقل از رساله الحقوق امام زین العابدین (ع) که فرمودند: «اما حق آن کس که نسبت بتو بدی کرده است آنست که او را ببخشی، ولی اگر دانستی که بخشیدن زیان دارد از او انتقام میگیری، خداوند بزرگ میفرماید: «وَلَمَنْ أَنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ»

(إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ)

یعنی: گناه و عذاب مربوط بکسانی است که ابتداء و بنا حق نسبت بمردم ستم میکنند.

(وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ)

الیم یعنی درد آور.

(وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ)

یعنی: کسی که در راه خدا تحمل مشقت کند و طرف خود را بیخشد و انتقام نگیرد این صبر و گذشت از اموری ثابت است که خداوند بدان فرمان داده و آن را نسخ نفرموده است.

و بعضی گفته اند: «عَزْمِ الْأُمُورِ» عبارت است از گرفتن عالی ترین امر در مورد رسیدن ثواب و پاداش الهی.

(وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَليٍّ مِنْ بَعْدِهِ)

یعنی: هر کس خداوند او را از رحمت خود و بهشتش دور سازد، بجز از خدا یاوری نخواهد داشت، و بعضی گفته اند: یعنی هر کس را خداوند بسزای انکار و عنادش عذاب کند، پشتیبانی نخواهد داشت که در کارش دخالت کند و عذاب الهی را از او دفع نماید.

(وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ)

یعنی: ای محمد! خواهی دید

(۱)

در تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۲۹ روایتی در تأویل این آیه وارد شده است که حضرت باقر(ع) آیه را چنین میخواندند: «و تری الظالمین آل محمد حقهم لما رأوا العذاب» (و علی هو العذاب) یعنی: هنگامی که ستم کنندگان نسبت بحقوق آل محمد(ع) روز قیامت علی(ع) را که برای آنان موجب عذاب است می بینند میگویند آیا راهی برای بازگشت هست؟ آری علی(ع) عذاب آنان است زیرا که او قسیم نار و جنت است».

ص: ۱۶۱

ستمگران هنگامی که عذاب الهی را مشاهده نمودند.

(يَقُولُونَ هَلْ إِلِيَّ مَرَدٌّ مِنْ سَبِيلٍ؟)

میگویند: آیا راه بازگشتی بدنیا هست و آرزوی بازگشت بدنیا دارند.

(وَ تَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا)

و آنان را می بینی که پیش از ورود به جهنم آنان را بر جهنم عرضه میدارند.

(خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ)

آنان را می بینی که در حال عرضه شدن بر آتش آرام و فروتن بوده، از ذلتی که دارند زیر چشمی با ترس و لرز و دزدکی به جهنم می نگرند، و این معنی از حسن و قتاده نقل شده است.

و ابن عباس و مجاهد گویند: «طرف خفی» یعنی: زیر چشمی با ذلت نگرند.

و بعضی دیگر گفته اند: با چشمی نیمه باز به دوزخ نگرند (۱).

(وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)

یعنی: هنگامی که روز قیامت مؤمنین مشاهده نمودند چه عذاب دردناکی بر ستمگران نازل میشود، و آنان را از حور العین و نعمتهای بهشتی بهره ای نخواهد بود گویند برآستی که زیانکار این گروهند که خویشان را تباه ساختند و از استفاده از نعمتهای بهشتی محروم شدند، و زن و فرزند و خویشاوندان را نیز از دست دادند و از آنان هم فایده ای نمی بینند.

(أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ)

خداوند میفرماید: بهوش باشید که ستمگران در عذابی دائمی و زوال ناپذیر خواهند بود.

ص: ۱۶۲

۱- ۱) در نسخه خطی اضافه دارد که بخاطر ترس از جهنم با چشمی نیمه باز بدان نگرند.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۶ تا ۵۰]

اشاره

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (۴۶) اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (۴۷) فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ حَفِيفًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرَحَّ بِهَا وَإِنْ نُصِيبُهُمْ سَيْئَةً بِمَا قَدَّمْتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ (۴۸) لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنِئَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ (۴۹) أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنِئَاءً وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۵۰)

ترجمه آیات:

۴۶- اینان بجز خدا یاورانی ندارند که آنان را یاری دهند، و هر کس را که خداوند گمراه ساخت راه بجایی نخواهند برد.

۴۷- پیش از آنکه روزی فرا رسد که از سوی خدا بازگشتی ندارد پروردگار خود را اجابت کنید، زیرا که در این روز پناهمگاهی نداشته قدرت انکار ندارد.

۴۸- اگر رویگردان شدند، ما تو را نگهبان آنان نساخته ایم، جز

ابلاغ چیزی بعهده تو نیست، هر گاه از سوی خود رحمتی به انسان بچشانیم بدان سبب شادمان گردد، و هر گاه بسزای کارهایی که از پیش نموده اند مصیبتی بدانها روی آورد، انسان سخت ناسپاس است.

۴۹- سلطنت آسمانها و زمین از آن خدا است، آنچه بخواهد می آفریند بهر کس خواسته باشد دختر میدهد، و هر که را خواسته باشد پسر میدهد.

۵۰- یا نر و ماده را بیکدیگر جفت سازد، و هر کس را که بخواهد عقیم می سازد، او دانا و توانا است.

معنی آیات:

آن گاه خداوند از ستمگرانی که یادشان کرده خبر میدهد و میفرماید:

﴿وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾

یعنی: این کافران که در میان معبودان خود و نه در میان کسانی که در نافرمانی خدا از آنان اطاعت نموده اند یاورانی ندارند، که در برابر خدا و عذابهایش آنان را یاری دهند، و عذاب خدا را از آنان دور سازند.

﴿وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ﴾

هر که را خدا گمراه ساخت بسوی بهشت راهی نخواهد داشت.

﴿اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ﴾

یعنی: دعوت پیامبر خدا (ص) را که شما را بسوی پروردگارتان فرا میخواند اجابت کنید، پیامبر شما را تشویق میکند و دعوت میکند که راه اطاعت را در پیش گیرید، و تسلیم فرمان الهی باشید.

﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ﴾

یعنی: پیش از آنکه روزی فرا رسد که دیگر پس از آن بازگشت دنیا نیست.

جبائی گفته: پیش از آنکه روزی فرا رسد که احدی قدرت رد نمودن و دفع

کردن آن را ندارد، و آن روز قیامت است.

از ابی مسلم است که یعنی: پیش از آنکه روزی فرا رسد که نه رد خواهد شد و نه از وقتش عقب می افتد و آن روز مرگ است.

(مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ)

یعنی: روزی که پناهگاهی که شما را از عذاب خدا حفظ کند ندارید.

(وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ)

یعنی: در آن روز نمیتوانید انکار کنید، و عذاب الهی را تغییر دهید، و بعضی گفته اند یعنی: در آن روز یاوری انکار کننده ندارید که بتواند عذابی را که بر شما وارد میشود انکار کند، سپس به پیامبرش میفرماید:

(فَإِنْ أَعْرَضُوا فَلِمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا)

یعنی: ای پیامبر! اگر کافران از آنچه که بسوی آن دعوتشان میکنی رویگردانند ما تو را مأمور نگهبانی آنان نساخته ایم که از راه دین بیرون نروید، همانگونه که چوپان گوسفندان خود را نگهبانی میکند، تا پراکنده نشوند، از روگردان شدن آنان اندوه بخود راه نده.

(إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ)

یعنی: تو وظیفه ای جز این نداری که مفاهیم اسلامی را به آنان ابلاغ کنی، و راه سعادت را به آنان نشان دهی.

(وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا)

یعنی: هر گاه که ما نعمتی به انسان میرسانیم انسان را بغرور و فساد میکشاند، زیرا منظور از شادی در اینجا نوعی فساد و انکار است، زیرا در این آیه نوعی مذمت و بدگویی از انسان شده است.

و بعضی هم گفته اند: منظور از رحمت در اینجا عافیت و صحت است.

(وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ)

یعنی: اگر قحطی یا فقر و مرض

یا بلائی دیگری که آنان را ناراحت میکند به آنان برسد.

(فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ)

مصیبتها را بحساب می آورد امّا نعمتها را انکار می نماید، سپس خداوند بیان میفرماید که تمام نعمتها از جانب پروردگار است.

(لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

یعنی: حق تصرف در آسمانها و زمین و ما بین آنها و تدبیر امور آنها بر طبق حکمت از آن خداوند است.

(يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ)

آنچه از انواع و اقسام موجودات که بخواهد می آفریند.

(يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِمَّا نًا)

بهر کس از بندگانش که بخواهد دختر میدهد، و دیگر پسر نمیزاید.

(وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ)

و بهر کس که بخواهد پسر میدهد، و دیگر دختر نمیزاید.

(أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا)

یعنی: یا آنکه به آنان هم فرزندان پسر میدهد، هم فرزندان دختر، عرب میگوید: «زوجت ابلی» یعنی: شتران کوچک و بزرگم را گرد هم آوردم (۱).

ص: ۱۶۶

۱-۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۵۸۶، (در روایت ابی الجارود از حضرت باقر(ع) روایت شده است در تفسیر آیه فوق **يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِمَّا نًا** فرموده اند یعنی به آنان دخترانی میدهد که با آنان پسر نمیدهد، و **يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ** یعنی به آنان پسرانی میدهد که با آنان دختر نیست، **أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا** یعنی: بهر کس هم که بخواهد پسر و دختر را با هم میدهد یعنی بیک نفر هم پسر و هم دختر میدهد). در روایت دیگری حضرت رضا(ع) از این آیه یک استفاده فقهی فرموده اند علل الشرائع جلد ۲ صفحه ۵۲۴ چاپ نجف باب ۳۰۲ (از محمد بن

مجاهد گوید: معنی آیه آنست که زن گاهی پسر و گاهی دختر دوباره پسر و باز هم دختر بزاید.

از ابن زید است که یعنی: دو قلو پسر و دختری با هم بزاید، یا آنکه دو پسر با هم یا دو دختر با هم بزاید.

و از محمد بن حنفیه است که یعنی: در یک شکم پسر و دختر هر دو جمع شود.

(وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا)

و هر کس را از زنان و مردان که بخواهد «عقیم» قرار میدهد که دارای فرزند نشوند.

(إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ)

که او نسبت بمخلوقاتش دانا و در آفرینش آنها نیز توانا است.

(۱)

(سنان است که حضرت رضا(ع) جزء پاسخهایی که بمسائل او داده است نوشته اند: علت آنکه مال پسر برای پدر بدون اجازه اش حلال است اینست که پسر پیدر بخشیده شده است و دلیل آن این آیه است: «يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنِئَاءً...» علاوه بر اینکه مسئولیت نفقه پسر چه کوچک باشد چه بزرگ با پدر است، و نیز منسوب پیدر است و او را برای پدر فرا میخوانند بدلیل قوله عزّ و جلّ «أَدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ» و بدلیل فرموده پیامبر خدا(ص) که میفرماید: «انت و مالک لاییک» ولی مادر اینطور نیست، نمیتواند از مال فرزند بدون اجازه پدرش چیزی بر دارد برای اینکه پدر مسئولیت مخارج پسر را بعهده دارد، ولی هیچگاه مخارج فرزند بر مادر واجب نمیگردد)

ص: ۱۶۷

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۵۱ تا ۵۳]

اشاره

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا- وَخِياً أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ (۵۱) وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۲) صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (۵۳)

ترجمه آیات:

۵۱-هیچ انسانی را نرسد که خداوند با او سخن گوید، مگر آنکه بوسیله وحی، یا از پس پرده ای، یا آنکه رسولی فرستد که طبق فرمان خدا برای مردم آنچه را که میخواهد وحی آورد، که خداوند والا و فرزانه است.

۵۲-و این چنین بسوی تو روحی را از امر خود وحی فرستادیم، تو قبلاً- نمیدانستی کتاب چیست و ایمان کدام است؟ ولی ما قرآن را نوری قرار دادیم که هر کس از بندگان خود را بخواهیم بوسیله آن هدایت میکنیم، و تو مردم را براهی راست هدایت میکنی.

۵۳- خداوندی که آنچه در آسمانها و زمین است مال او است، آگاه باشید که بازگشت هر کاری بسوی خداست.

قرائت آیات:

نافع «او یرسل» برفع و «فیوحی» بسکون یاء خوانده، بقیه قراء «او یرسل و فیوحی» بنصب هر دو خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: هر کس «او یرسل» را نصب دهد خالی از این دو وجه نیست:

۱- یا اینکه عطف شده است بر جمله «ان یکلمه الله».

۲- یا عطف شده است بر غیر این جمله.

اما وجه اول که جایز نیست زیرا تقدیرش اینطور میشود: «ما کان لبشران یکلمه الله، او ان یرسل رسولا الیه» یعنی: هیچ بشری شایسته نیست که خدا با او سخن بگوید، یا آنکه پیامبری بسوی او بفرستد.

و بنا بر این وجه «او یرسل رسولا» از دو حال خالی نیست: یا آنکه منظور آنست که او یرسله رسولا- یعنی: خدا او را بعنوان پیامبری بفرستد، یا آنکه منظور آنست که او یرسل الیه رسولا یعنی: خدا پیامبری را بسوی او بفرستد و این دو تقدیر هر دو فاسد است، زیرا میبینیم که بسیاری از افراد بشر به عنوان پیامبری فرستاده شده اند، و بسوی بسیاری از انسانها نیز پیامبرانی فرستاده شده است.

حال که معنای جمله از این دو صورت بیرون نبود، و هر دو معنا هم

غلط بود، معلوم شد که وجه اول درست نیست، و جمله بر چیز دیگری عطف شده است.

بنا بر این، تقدیر صحیح که معنا بر طبق آن درست است همان تقدیر خلیل است که گفته: یرسل را حمل میکنیم بر ان یوحی که وحیا بر آن دلالت میکند، پس تقدیر چنین خواهد بود: «ما کان لبشر ان یکلمه الله الا ان یوحی وحیا او یرسل رسولا فیوحی».

و در جمله «الا وحیا» دو ترکیب جایز است:

۱- آنکه استثناء منقطع باشد.

۲- آنکه حال باشد.

اگر آن را استثناء منقطع گرفتیم در کلام چیزی که متعلق من باشد نداریم زیرا ما قبل حرف استثناء نمیتواند در ما بعد آن عمل کند، زیرا حرف استثناء در معنی حرف نفی است، بدلیل آنکه هر گاه بگوئیم: قام القوم الا زیدا بمعنی قام القوم لا زیدا خواهد بود، و همانگونه که ما قبل حرف نفی در ما بعدش نمیتواند عمل کند.

همچنین در صورتی که حرف استثناء بمعنی نفی باشد اگر ما قبلش کلام تا می بود نمیتواند در ما بعدش عمل کند، و نیز جایز نیست ما بعد الا در ما قبلش عمل کند مثل «ما انا الخبز الا آکل» همانگونه که ما بعد حرف نفی نمیتواند در ما قبلش عمل کند.

بنا بر این «او من وراء حجاب» بما قبل الا متصل نمیشود، و نیز از جهت دیگری هم ممتنع است که این جار و مجرور متصل بما قبل الا باشد، و آن جهت عبارتست از اینکه «من وراء حجاب» صلة وحی است که به معنی

«ان یوحی» میباشد، وقتی چنین شد نمیتوان حرف جر را متعلق گرفت به «او یرسل» زیرا میان صله و موصول با چیزی فاصله شده است که اجنبی است، زیرا معطوف بر صله داخل در جمله است، هر گاه انسان چیزی را عطف کند بر چیزی که داخل در صله نیست، بوسیله اجنبی میان صله و موصول و موصول فاصله انداخته است؟ بنا بر همین اشکال نمیتوانیم جار را نیز عطف بر «یکلمه» از جمله «ما کان لبشر ان یکلمه الله» بگیریم، ولی بهر حال بایستی جار و مجرور بچیزی تعلق و اتصال پیدا کند، حال که در لفظ چیزی که صلاحیت متعلق شدن را داشته باشد وجود ندارد، فعلی «یکلم» پیش از جار تقدیر میگیریم، و این جار و مجرور را متعلق میگیریم به این فعل که در معنی مراد است، و یکلمه موجود در لفظ بر آن دلالت مینماید، و بسیار میشود که چیزهایی از صله و متعلق حذف میشود بخاطر آنکه در لفظ بر آن دلالت شده است، و در این مورد جار و مجرور ما عطف شده اند بر فعلی که در تقدیر صله آن موصوله میباشد که یوحی است، و تقدیر چنین خواهد بود: «ما کان لبشر ان یکلمه الله الا ان یوحی الیه او یکلمه من وراء حجاب» و در این تقدیر یکلم حذف شده است، زیرا در جمله و لو خارج از صله چیزی «یکلمه» وجود داشته است که بر آن دلالت کند، و وجود همین قرینه مجوز و محسن حذف متعلق است.

و از این قبیل است که میبینیم ما قبل حرف استفهام نیز مانند ما قبل صله است، در اینکه ما بعد حرف استفهام در ما قبلش عمل نمیکند.

و در قرآن آمده است «الآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ» (۱) و تقدیرش چنین

ص: ۱۷۱

است: «الآن آمنت و قد عصيت قبل» که در اینگونه موارد چون فعل در عبارت آمده است تقدیر گرفته میشود.

در مورد بحث جایز نیست که «او من وراء حجاب» بر فعل **خارج** از صله عطف گردد، زیرا در این صورت میان صله و موصول بوسیله اجنبی فاصله خواهد شد، همانگونه که در آیه: «إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمًا خَنِزِيرًا فَإِنَّهُ رِجْسٌ» (۱) فاصله شده و سپس فرموده است: «أَوْ فَسَقًا أَهْلًا لِعَيْرِ اللَّهِ بِهِ» که بوسیله او عطف شده است بر چیزی که در صله است در حالی که بین صله و موصول جمله «فَإِنَّهُ رِجْسٌ» فاصله گردیده است زیرا فاصله در این این آیه با فاصله آنجا فرق دارد- چون «فَإِنَّهُ رِجْسٌ» جمله معترضه ای است که در حکم تأکید و توضیح صله است، و بمنزله صفت است زیرا که صفت بیان کننده و تخصیص دهنده میباشد.

و نظیر این آیه است در فاصله شدن بین متعلق و متعلق آیه شریفه «وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا، وَتَزَهُقُهُمْ ذَلَّةٌ» (۲) که **جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا** فاصله شده است در حالی که «وَتَزَهُقُهُمْ ذَلَّةٌ» با وجود این فاصله بر کسبوا عطف شده است، و مجوز این عطف با وجود فاصله آنست که «**جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا**» از صله بیگانه نبوده بلکه مؤکد صله میباشد.

امّا کسی که رفع داده و «او یرسل رسولا» گفته است یرسل را حال دانسته زیرا جار و مجرور در «من وراء حجاب» متعلق است بمحذوف، و در ظرف ذکر از ذال الحال آمده است، بنا بر این جمله: «الا وحیا» طبق این تقدیر مصدری

ص: ۱۷۲

۱- ۱) انعام ۶- آیه ۱۴۵.

۲- ۲) سورة یونس ۱۰- آیه ۲۷.

است که بجای حال واقع شده است مانند آنکه بگویی: «جئت ركضاً و اتيت عدوا» حرف جر من و مجرورش در موضع حال است مانند جمله «وَمِنَ الصَّالِحِينَ» بعد از «وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا» و معنی «او من وراء حجاب» بنا بر قول کسی که کلام را استثناء منقطع یا حال گرفته است چنین خواهد شد: «یکلمهم غیر مجاهر بکلامه» یعنی: سخن خداوند شنیده میشود و خداوند طوری سخن میگوید که دیده نمیشود آن گونه که سایر سخن گویان دیده میشوند، و حجاب در من وراء حجاب» به این معنی که حجابی باشد تا محلی را که از محلی جدا نماید نیست، زیرا این معنی دلالت بر محدودیت محجوب میکند.

و هر کس یرسل را رفع دهد در محل نصب است بنا بر حالیت، و باین معنی است که این سخن او است نسبت به آنان، همانگونه که گویند:

«تحتیک الضرب و عقابک السیف».

معنی آیات:

آن گاه خداوند از بزرگترین نعمتها که نبوت است یاد کرده میفرماید:

﴿وَمَا كَانَ لِنَشْرِ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ﴾

یعنی هیچ بشری را نرسد که خداوند با او هم سخن شود.

﴿إِلَّا وَحْيًا﴾

مگر آنکه بر او وحی فرستد، آن سان که بر سینۀ داود پیامبر وحی فرستاد و زبور را نوشت.

﴿أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ﴾

یا آنکه با پوششی با او سخن گوید آن سان که با موسی (ع) سخن گفت.

﴿أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا﴾

مجاهد گوید: یا رسولی میفرستد که جبرئیل باشد، و بسوی حضرت محمد فرستاده شده است.

و بعضی گفته اند یعنی: هیچ بشری را نرسد که خداوند با او تکلم کند مگر آن گونه که با بندگانش تکلم میکند از فرمان بطاعت و نهی از معصیتش و هشدار دادن آنان بر این امر با خطور در خاطره یا خواب دیدن و مانند آن که بصورت وحی است، و این را وحی نامیده است برای آنکه وحی در لغت بجای اشاره و یاد آوری چیزی است بدون آنکه با لفظ نسبت به آن تصریح گردد، یا از پشت پرده و آن عبارتست از آنکه این سخنان را از تمامی بندگانش پنهان کند مگر افرادی که میخواهد با آنان سخن بگوید، مانند تکلم خداوند با حضرت موسی (ع) که از همه پنهان بود و تنها حضرت موسی (ع) می شنید، ولی در مرتبه دوّم خداوند سخنان خود را از تمامی مردم پنهان ساخت مگر از موسی (ع) و آن هفتاد نفری که با او بودند.

و نیز گفته میشود که خداوند آن محلی را که سخنان خود را در آن آفریده است بر آنان پنهان کرده است، بطوری که نمیدانستند از کجا این سخنان را می شنوند، زیرا سخن عرضی است که جز در یک جسم در خارج نمیتواند قوام یابد.

البته نمیتوان گفت: که خداوند از «مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» اراده فرموده است که خداوند در پس پرده ای قرار میگرفته و از پشت آن پرده با بندگانش سخن میگفته است، زیرا حجاب و پرده جز در مورد اجسام محدود معنی ندارد، و منظور از «أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا» .

(فَيُوحِي بِأُذُنِهِ مَا يَشَاءُ)

آنست که فرشتگان خود را با کتابها و سخنانش بسوی پیامبران میفرستد تا از طرف حضرتش آنها را به بندگانش برسانند و این نیز نوعی کلام است که خداوند بوسیله آن با بندگانش تکلم میفرماید

و بدون آنکه مستقیماً با آنان سخنانی بگوید آنان را امر و نهی میکند، و این معنی برای وحی بر خلاف آن معنی اولی است که برای آیه بیان شده است، زیرا معنی اولی آگاهی خاطره بود و در آن گفتار صراحتی نیست این معنی از علی و جبائی بود.

زجاج میگوید: معنی این آیه اینست که سخن خدا برای بشر یا بوسیله الهام است، که مطالبی را به آنان الهام میفرماید، یا بوسیله ادای کلماتی است از پس پرده، همانگونه که با حضرت موسی (ع) تکلم فرمود، یا بوسیله رسالت فرشته ای است که بسوی آنان می آید، و به شخصی که مأموریت و رسالت برایش دارد بفرمان خدا آنچه را که خدا خواسته است بر او وحی میکند.

(إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ)

که او بزرگتر از آنست که با چشم سر دیده شود، و در تمامی کارهایشان حکیم است.

(وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا)

یعنی: همانگونه که به پیامبران پیش از تو وحی نمودیم، بر تو نیز وحی کردیم، و بفرمان خود قرآن را که روح بخش و حیاتبخش است بر تو وحی نمودیم، و این معنی از قتاده و جبائی و دیگران نقل شده است.

سدی گوید: منظور از «رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا» روح القدس است.

و از حضرت باقر و حضرت صادق (ع) روایت شده است که (منظور از این روح فرشته ای است که از جبرئیل و میکائیل بزرگتر است که همراه رسول خدا (ص) بوده است، و پس از رسول خدا (ص) این فرشته به آسمان بالا نرفته، و همراه ما نیز هست (۱)).

ص: ۱۷۵

﴿مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ﴾

یعنی: ای محمد پیش از وحی نمیدانستی کتاب چیست؟ ایمان کدامست، نه از شرایع و احکام دین خبر داشتی و نه از معالم ایمان.

و بعضی گفته اند یعنی: پیش از آمدن وحی اهل ایمان را نمیشناختی و نمیدانستی چه کسی بکتاب و رسالت ایمان خواهد آورد و چه کسی ایمان نخواهد آورد، و این مورد از باب حذف مضاف است.

﴿وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا﴾

یعنی: و لکن این روح را که قرآن است نوری قرار دادیم، زیرا در آن معالم دین وجود دارد، و این معنی از سدی نقل شده است.

از ابن عباس نقل شده است یعنی: ایمان را نوری قرار داده ایم، زیرا ایمان راه نجات است.

﴿نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا﴾

یعنی: هر کدام از بندگان خود را که بخواهیم بوسیله قرآن بسوی بهشت هدایت میکنیم.

﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

یعنی: تو مردم را ارشاد میکنی و دعوت می نمایی بسوی راهی که بحق میرساند، و این راه عبارتست از ایمان آن گاه این راه را تفسیر کرده میفرماید:

﴿صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾

راه خداوند که مالک موجودات آسمانی و زمینی است که هم آنان را آفریده و هم مالک آنان است.

﴿أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ﴾

یعنی: بهوش باشید که در روز قیامت کارها و تدبیر امور بدست خداوند است، و در آن روز کسی جز او مالک نیست.

اشاره

این سوره تمام آیاتش در مکه نازل شده است، امّا از مقاتل نقل شده است که یک آیه از این سوره مکی نیست و در بیت المقدس نازل شده، و آن آیه اینست «وَسئَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا...» .

تعداد آیات این سوره:

بنظر شامی این سوره هشتاد و هشت آیه دارد، بنظر بقیه هشتاد و نه آیه.

اختلاف سوره:

دو آیه حم کوفی و آیه ۵۲ «هُوَ مَهِينٌ» حجازی بصری است.

ثواب قرائت این سوره:

ابن ابی کعب از پیامبر خدا(ص) نقل میکند که فرمودند: هر کس سوره

ص: ۱۷۷

زخرف را بخواند جزء کسانی خواهد بود که روز قیامت به آنان گفته می شود:

ای بندگان من امروز باکی نداشته اند و هی بخود راه ندهید، و بدون حساب وارد بهشت شوید».

و از ابو بصیر نقل شده است که حضرت صادق (ع) فرمودند: «هر کس سوره حم، را بسیار بخواند خداوند بدن او را در قبر از آزار حشرات زمین و ساکنان قبور حفظ کند، تا روز قیامت که زیر نظر لطف الهی و بفرمان خدا همین سوره او را وارد بهشت میکند» (۱).

مناسبت با سوره قبلی:

چون خداوند سوره حمعسق را با یادی از قرآن و وحی ختم فرموده است، اینک این سوره را نیز با همان مطالب آغاز کرده و میفرماید:

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۵]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حم (۱) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۳) وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ (۴) أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ (۵)

ص: ۱۷۸

ترجمه آیات:

بنام خدای رحمان و رحیم ا-حم.

۲-سوگند باین کتاب روشن.

۳-ما این کتاب را قرآنی عربی قرار دادیم تا آن را درک کنید.

۴-و این قرآن در کتاب اصلی «مادر کتاب» از نظر ما بسیار والا و فرزانه است ۵-آیا به علت اینکه شما ملتی اسراف کننده اید گمان میکنید ما دیگر از شما رویگردان شده قرآن را بر شما نازل نمیسازیم.

قرائت آیات:

اهل مدینه و کوفه بجز عاصم «ان کنتم مسرفین» بکسر همزه قرائت کرده اند، و بقیه قراء «ان کنتم مسرفین» بفتح همزه خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: هر کس «ان کنتم» بنصب همزه خوانده است معنی می شود: «الآن کنتم» یعنی به این علت که بودید.

اما صفحا نصیبش از باب «صنع الله» است، زیرا جمله: «أفضرب عنکم الذکر» دلالت دارد بر فعل نصف عنکم که قبل از صفحا حذف شده است.

و از نظر معنی «صفحت عنه» در زبان عرب از او روگرداندم و به او پشت نمودم، که صفحه کردن را بر گردانده است، پس معنی آیه چنین خواهد شد آیا بخاطر آنکه شما قومی اسرافگر هستید از شما روی میگردانیم و عذاب و انتقام خود را بشما یاد آوری نمی نمائیم؟.

ص: ۱۷۹

و این آیه شباهت دارد به آیه دیگری که میفرماید: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» .

و اما بنا بر قرائت «ان کتتم» بکسر همزه «ان» حرف شرط خواهد شد که به دلیل ما قبل از جوابش بی نیاز شده ایم مانند مثال: «انت ظالم ان فعلت کذا» و مثل آن میماند که گفته باشیم: «ان کتتم مسرفین نضرب».

لغات آیات:

أ فنضرب- گفته میشود: «ضربت عنه و اضربت عنه» یعنی او را ترک کردم، و نسبت به او خودداری کردم.

صفحا- گفته میشود «صفح عنی بوجهه» یعنی از من روگرداند، کثیر شاعر گفته و در شعر خود از زنی یاد نموده است.

«صفوحا فما تلقاك الا بخيله

فمن ملّ منها ذلك الوصل ملّت»

یعنی: «این زن از عاشقان خود بسیار روگردان است، و بسیار در وصل بخل میورزد، و هر کس از وصل او اظهار ملال و خستگی کند او نیز فوراً اظهار خستگی میکند».

یعنی: این زن بسیار صورت بر میگرداند، و صفوح در میان صفات خداوند بمعنی بسیار عفو کننده نسبت به گناهان است، گویا از مجازات گناهکار با بزرگواری خویش روگردان شده است، گفته میشود: «صفح عن ذنبه» هنگامی که گناه او را عفو کند.

مسرفین- اسراف بمعنی تجاوز نمودن از حد است در معصیت.

معنی آیات:

(حم)

معنایش گذشت.

ص: ۱۸۰

(وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ)

یعنی: سو گند بقرآنی که حلال و حرام را بیان میکند و قوانین اسلام را که مردم بدان نیازمند هستند تشریح می نماید.

﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾

سدی گفته است جعلناه یعنی: انزلناه، ولی مجاهد گفته: یعنی قلناه، و نظیر آن «و يجعلون لله البنات» است که یعنی:

میگویند خدا دختران دارد، عربیاً یعنی: قرآن را بزبان عرب نازل کردیم و بطریقه عرب در الفاظ و مفاهیم آن را قرار دادیم، ولی با این وصف هیچکدام از اعراب نمیتوانند مانند آن بیاورند، و چیزی نزدیک به آن بسازند، زیرا در فصاحت و بلاغت در سطحی است عالی، یا به این علت که دانش آنان باین پایه نمی رسد، یا آنکه خداوند آنان را از آوردن نظیر قرآن باز داشته است، بنا بر اختلافی که در این مورد میان علماء ما وجود دارد.

(لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ)

یعنی: تعقل کنید و درباره قرآن فکر کنید تا بدانید کسی که قرآن بدستش ظاهر شده است درست میگوید.

و این آیه دلالت دارد بر حدوث قرآن زیرا کلمه جعل آورده شده و مجعول عینا همان معنای محدث را دارد.

(وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ)

یعنی: قرآن در لوح محفوظ است، بعضی گفته اند اینکه لوح محفوظ «ام الكتاب» نامیده، برای آنکه کتابهای دیگر از روی آن گرفته میشود.

و از زجاج نقل شده است که بدان جهت لوح محفوظ را ام الكتاب گفته اند که اصل هر چیزی مادر آن است، و قرآن از نظر خدا در لوح محفوظ ثابت است، همانگونه که فرموده است: «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ» (۱).

ص: ۱۸۱

و لوح محفوظ کتابی است که خداوند در آن تمامی حوادث را تا روز قیامت ثبت فرموده است، چون صلاح فرشتگان خود را در این دیده است که در این لوح نظر کنند، و از این لوح آگاہ باشند تا از راه لطف اخبار آن را در دست رس مکلفین بگذارند.

(لَدَيْنَا)

ابن عباس گفته است یعنی: آنچه که نزد ما است.

(لَعَلِّي)

(۱)

یعنی: کتاب خدا از نظر بلاغت عالی است و آنچه بندگان بدان نیازمند هستند در آن آمده است.

بعضی هم گفته اند یعنی: قرآن با ویژگیهایی که از نظر اعجاز و ناسخ بودن کتابهای قبلی، و وجوب ادامه عمل به آن و فایده هایی که در آن هست بر هر کتابی برتری دارد.

و بعضی هم گفته اند: علی یعنی عظیم الشان و رفیع الدرجه است و فرشتگان و مؤمنین او را تعظیم میکنند.

ص: ۱۸۲

۱-۱) تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۳۵: (از حضرت صادق(ع) روایت شده است شخصی از حضرت پرسید که منظور از «إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَعَلِّي لَعَلِّي حَكِيمٌ» چیست؟ فرمودند: منظور از آن امیر المؤمنین علیه السلام است). سوره حمد، فاتحه در قرآن بنام ام الكتاب موسوم است اینک بروایت ذیل توجه فرمائید: تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۳۴: از حضرت صادق(ع) روایت شده درباره «الصَّراطِ الْمُسْتَقِيمِ» فرمودند: صراط مستقیم امیر المؤمنین صلوات الله و سلامه علیه و معرفت او است، و دلیل بر اینکه مراد از صراط مستقیم امیر المؤمنین است این آیه میباشد: «وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِّي حَكِيمٌ» .

یعنی قرآن حکمت عالیہ ای را ظاہر میسازد، و بعضی ہم گفته اند حکیم دلالت دارد بر هر نوع حق و نیکی، بنا بر این قرآن مانند فردی حکیم و دانشمند است کہ بجز بحق سخن نگوید، و اینکه خداوند قرآن را با این دو وصف توصیف فرموده است بر سبیل توسع است، زیرا این دو صفت از صفات زنده است.

آن گاه خداوند کسانی را کہ اعتنایی بقرآن ندارند و حکمتها و بیانات آن را انکار میکنند مورد خطاب قرار داده میفرماید:

(أَفَنضْرِبُ عَنْكُمُ الذُّكْرَ صَفْحًا)

و در اینجا منظور از ذکر قرآن است، یعنی آیا از شما روگردان شویم و وحی را از شما قطع کنیم و دیگر نه بشما امر کنیم و نه شما را از چیزی نهی کنیم، و نه پیامبری بسوی شما بفرستیم؟.

(أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ)

یعنی: بعلت اینکه شما اسراف کردید، یعنی:

آیا از فرستادن قرآن دست برداریم و شما را بخود واگذاریم، و بشما وظایفتان را نیاموزیم، به این علت کہ شما در کفر خود زیادہ روی کرده اید؟ این استفهام انکاری است، و معنایش آنست کہ ما این کار را نمیکنیم.

و اصل ضربت عنہ الذکر این بوده است کہ سوارہ کہ بر مرکبی سوار است، هر گاه بخواهد مرکب خود را از رفتن بسوی جہتی باز دارد او را با عصا یا تازیانہ اش میزند تا او را بسوی جہت دیگری باز گرداند، بنا بر این بجای صرف و عدول، ضرب گزارده شدہ.

سدی گفته است ذکر بمعنی عذاب است، یعنی ما ابدا شما را عذاب نخواهیم نمود.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶ تا ۱۰]

اشاره

وَ كَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيِّ فِي الْأَوَّلِينَ (۶) وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۷) فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَ مَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ (۸) وَ لئن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (۹) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهِيدًا وَ جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰)

ترجمه آیات:

- ۶- چه بسیار پیامبرانی را که بسوی انسانهای پیشین فرستاده ایم.
- ۷- و هیچ پیامبری بسوی آنان نمیرفت مگر آنکه او را مسخره میکردند.
- ۸- ما نیز نیرومندتر از ایشان را بهلاکت رسانیدیم، و اوصاف پیشینیان بر باد رفت.
- ۹- و اگر از آنان بپرسی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است؟ خواهند گفت آنها را خداوند نیرومند و دانا آفریده است.
- ۱۰- همان خدایی که زمین را گهواره شما قرار داد، و در روی آن برایتان راههایی گذاشت تا بوسیله آن هدایت شوید.

آن گاه خداوند پیامبرش را دلداری داده میفرماید:

(وَ كَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيِّ فِي الْأَوَّلِينَ)

یعنی برای ملت‌های گذشته پیامبرانی بسیار فرستادیم.

(وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيِّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ)

یعنی: ملت‌های گذشته که گفتیم نسبت به پیامبران کافر شدند، و بعثت جهل بسیار و نادانی که داشتند پیامبران را مسخره میکردند، همانگونه که قوم تو ترا مسخره میکنند، ولی ما در مقابل استهزاء آنان نسبت به پیامبران از آنان رو گردان نشدیم، بلکه حجت‌های بیشتر و پیامبران دیگری بسوی آنان فرستادیم.

(فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا)

و ما از این ملت‌ها با انواع عذاب کسانی را بهلاکت رساندیم که از مشرکین قوم تو بسیار نیرومندتر و قوی تر بودند پس این مشرکین نباید بقدرت و مکنت خود مغرور گردند.

(وَ مَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ)

یعنی: در آنچه بر تو نازل کرده ایم گذشت که حالت کفار پیشین در تکذیب به حال این کافران شباهت دارد، و چون آنان بخاطر تکذیب پیامبرانشان بهلاکت رسیدند عاقبت حال اینان نیز مانند آنان هلاکت است.

(وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ)

یعنی اگر ای محمد از قومت بپرسی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است؟.

(لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ)

پاسخی نخواهند داشت مگر آنکه بگویند: آسمانها و زمین را خدای نیرومند و توانا و شکست ناپذیر آفریده است، خدایی که از مصالح بندگانش آگاه است، و او خدای توانا است، زیرا

نمی‌توانند آفرینش آسمانها و زمین را به بتها نسبت دهند، و این نوعی اخبار از نهایت درجه نادانی مشرکین است، زیرا که اعتراف میکنند که خداوند خالق آسمانها و زمین است، و در عین حال با وجود این خدا چیزهای دیگری را می‌پرستند، و منکر قدرت خدا در مورد زنده کردن مردگان میشوند، آن گاه خداوند خویشتن را چنین توصیف می‌فرماید:

(الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا)

و بعضی مه‌دا را مه‌ادا خوانده اند و بحث آن در سوره «طه» گذشت.

وَ(جَعَلَ لَكُم فِيهَا سُبُلًا)

و در زمین برای شما راههایی قرار داده است تا بوسیله آن در سفرهای خود بمقصد خود هدایت شوید.

و بعضی گفته اند یعنی: خداوند در روی زمین برای شما راههایی قرار داده است تا در دین بسوی حق هدایت گردید، زیرا در اثر دقت و مطالعه در راههای مختلف انسان میتواند براه حق پی ببرد.

ص: ۱۸۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ (۱۱) وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفَلَكَ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ (۱۲) لَتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ (۱۳) وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ (۱۴) وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ (۱۵)

ترجمه آیات:

۱۱- همان خدایی که از آسمان باندازه معینی آب فرو فرستاد، و بوسیله آن سرزمینهای مرده را زنده ساختیم، این چنین هم شما بیرون خواهید آمد.

۱۲- خدایی که تمامی جفتها را آفرید، و برای شما کشتیها و چهار پایانی قرار داد که بر آنها سوار میشوید.

۱۳- تا بر پشت آنها سوار شوید و آن گاه که سوار شدید نعمت پروردگار خویش را بیاد آورید، و بگوئید: منزّه است آن خدایی که این مرکب را مسخر

ما فرمود، در حالی که ما قدرت آن را نداشتیم.

۱۴- و ما بسوی پروردگار خویش باز گشت خواهیم نمود.

۱۵- و پاره ای از بندگان خدا را جز او قرار دادند حقا که انسان آشکارا کفران بسیار میکند.

لغات آیات:

انشرنا- گفته میشود «انشر الله الخلق فانشروا» یعنی: خداوند بندگان را زنده ساخت و زنده شدند، اعشی شاعر گوید:

«لو اسندت ميتا الى نحرها

عاش و لم ينقل الى قابر

حتى يقول الناس مما رأوا

يا عجباً للميت الناشر»

یعنی: «اگر مرده ای را بگلوی او تکیه دهند، زنده میشود و دیگر او را بطرف قبر کن نمی برند که دفنش کنند، و مردم که این را دیده اند میگویند:

چه شگفتی است مرده ای که زنده شده است» (۱).

مقرنین- اقران بمعنی اطاقه یعنی طاقت آوردن است، گفته میشود اقرنت لهذا البعیر یعنی: طاقت این شتر را داشتیم، یعنی حریفش شدم.

معنی آیات:

آن گاه خداوند آنچه را که قبلاً بیان فرموده بود تأکید نموده فرمود:

(وَ الَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً)

یعنی خدایی که از آسمان باران فرستاده (بِقَدَرٍ) یعنی بمیزان نیاز بشر، نه بیش از آن که موجب فساد گردد و نه کمتر از آن که زیانبخش باشد و سودی نرساند، و این آیه دلالت دارد

ص: ۱۸۸

که باران از طرف خداوند مقتدر و مختار می بارد که کم و زیاد آن را به مقتضای حکمت خود اندازه گیری فرموده است.

(فَأَنْشُرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا)

یعنی: بوسیله این باران سرزمینهای مرده ای را که از بی آبی خشک شده بودند با رویاندن گیاهان و درختان و بوستانها و میوه ها زنده ساختیم.

(كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ)

یعنی: همانگونه که گیاهان از زمین خشک روئیدند شما نیز در روز قیامت از قبرهایتان برانگیخته خواهید شد.

(وَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا)

یعنی جفتهایی از حیوانات از نر و ماده، و بعضی گفته اند یعنی: خداوند شکل‌های گوناگون را از حیوانات و جمادات آفرید، از حیوان نر و ماده آفرید، و تر و خشک و چیزهای دیگر (۱).

ص: ۱۸۹

۱-۱) در این آیه و آیات دیگری مانند آیه ۴۹ از سوره ذاریات «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» اشاره بزوجیت عناصر و اشیاء عالم شده است گیاهان نر و ماده دارند، الکتریسته منفی و مثبت دارد و... تا چند قرن پیش بشر جز درباره انسان و حیوانات قائل بزوجیت نبود، تا اینکه گیاه شناس معروف سوئدی «لینه-۱۷۰۷-۱۷۷۸» پس از تحقیقات دامنه داری در اواسط قرن هیجدهم میلادی قانون زوجیت را در گیاهان کشف کرد، و گفت: در گیاهان نیز جنس نر و ماده موجود است. این موضوع در اروپا دستگاه مذهبی مسیحیت را بشدت خشمگین ساخت بطوری که چندین سال کتب لینه در اروپا جزء کتب ضلال بشمار میرفت. اما بنام عظمت قرآن مجید را که در آن عصر که از علم و دانش خبری نبود قرن‌ها پیش از کشفیات جدید با صراحت تمام قانون زوجیت را در

و از حسن نقل شده است که منظور از زوجها در این آیه تابستان و زمستان و شب و روز و ماه و خورشید، و آسمان و زمین، و بهشت و دوزخ است.

(وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ)

یعنی خداوند برای شما کشتی و چهار پایان مقرر فرمود، سعید بن جبیر گفته است منظور از انعام شتر و گاو است، و بعضی هم گفته اند منظور تنها شتر است.

(مَا تَرَوْكَبُونَ)

یعنی: در دریا و خشکی بر آنها سوار شوید.

(لَتَسْتَبْشِرُوا عَلَيَّ ظُهُورَهُ)

سپس خداوند بیان فرمودند که غرض از آفرینش اینها که یاد شد آنست که بر پشتشان سوار شوید، و ضمیر در ظهوره بر میگردد به ما (ثُمَّ تَذُكُّرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ) تا نعمت پروردگار خویش را بیاد آورید و بر این نعمت که مسخر بودن مرکب است شکر کنید.

(وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا)

در حالی که اعتراف به نعمتش دارید، و او را از شباهت داشتن بمخلوق منزه میدانید بگوئید: منزه است خداوندی که این مرکب را مسخر فرمان ما ساخته است که میتوانیم سوارش شویم.

(وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ)

در حالی که ما حریف او نبودیم، و نمی توانستیم هموارد او باشیم.

(وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ)

یعنی و نیز بگوئید که ما در پایان عمرمان با مرکب تابوت بسوی پروردگارمان بازگشت خواهیم نمود، قتاده گوید: خداوند

(۱)

(تمامی اشیاء از حیوان و گیاه و جماد ثابت دانسته است، تا جایی که میبینیم امروزه پس از گذشت قرنهای دانشمندان میگویند هیچکدام از عناصر طبیعی در طبیعت بنحو منفرد یافت نمیشود.

در این آیه به بندگانش تعلیم فرموده است که بهنگام سوار شدن بر مرکب چه بگویند.

از ابن عمر روایت شده است که رسول خدا(ص) هر گاه میخواست بر شترش سوار شود و برای مسافرتی بیرون رود، سه بار تکبیر میگفت و میفرمود:

«سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ، وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ»

«اللَّهُمَّ اِنَّا نَسْأَلُكَ فِي سَفَرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَىٰ، وَ الْعَمَلَ بِمَا تَرْضَىٰ، اللَّهُمَّ هُونِ عَلَيْنَا سَفَرِنَا، وَ اطْوِ عَنَّا بَعْدَهُ، اللَّهُمَّ اِنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَ الْخَلِيفَةُ فِي الْاَهْلِ وَ الْمَالِ، اللَّهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ مِنْ وَ عِشَاءِ السَّفَرِ، وَ كَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ، وَ سَوْءِ الْمَنْظَرِ فِي الْاَهْلِ وَ الْمَالِ».

یعنی: «منزه است آن کس که این مرکب را برای ما رام فرمود، در حالی که ما حریف او نمیشدیم، ما بسوی پروردگار خود بازگشت خواهیم نمود، پروردگارا در این سفر خود از تو درخواست نیکی و تقوی داریم، و اینکه آن گونه که تو راضی هستی عمل کنیم، خداوند! سفر ما را بر ما آسان گردان، و دوری آن را بر ما آسان کن، خداوند! تو در سفر همراه منی، و پس از من جانشینم در میان اهل و عیال و اموالم میباشی، پروردگارا از سختی و ناهمواری راه، و از بازگشتی محزونانه بتو پناه میبرم، و نیز از نگاه بد به اهل و مالم به تو پناه می آورم».

و هر گاه که از سفر باز میگشت میفرمود:

«أَبُونِ، تَائِبُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ»، یعنی بازگشتیم در حالی که از درگاه خدا آمرزش خواسته حمد او را بجای می آوریم، این روایت را مسلم در صحیح خود وارد کرده است.

عیاشی به اسناد خود از حضرت صادق(ع) نقل میکند که فرمودند:

«یاد آوری نعمت الهی بدین طریق است که بگویی

الحمد لله الذی هدانا لاسلام و علمنا القرآن و من علینا بمحمد صلی الله علیه و آله و سلم

(۱)

و سپس بعد از این بگویی:

«سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا...»

(۲)

سپس خداوند بیاد آوری از کفاری که قبلاً ذکر شده پرداخته میفرماید (وَ جَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا) یعنی حکم کردند که بعضی از بندگان خدا که فرشتگان باشند فرزندان خدا هستند، و اینجا جعل بمعنی حکم است، و اینست معنی قول ابن عباس و مجاهد و حسن که گفته اند: آنان گمان میکردند که فرشتگان دختران خدا هستند.

زجاج میگوید: بعضی از اهل لغت شعری سرورده اند و دلالت دارد بر اینکه که جزء بمعنی اناث آمده است و آن شعر اینست:

«ان اجزأت حرّه یوما فلا عجب

قد تجزئ الحرّه المذکار احیانا (۳)

ص: ۱۹۲

۱-۱) یعنی سپاس خدای را که ما را بسوی اسلام هدایت فرمود، و بما قرآن را تعلیم فرمود، و بوسیله حضرت محمد(ص) بر ما منت گذاشت.

۲-۲) و سائل الشیعه جلد ۸ صفحه ۲۸۴ با مختصر فرقی در صدر روایت.

۳-۳) یعنی: اگر زنی حره روزی دختر بزاید تعجب ندارد، زیرا چه بسیار میشود که زن حره زنانی پسرزا را میزایند. زمخشری در تفسیر کشاف گفته است: یکی از بدعتهای تفسیر نویسان آنست که جزء را بمعنی اناث تفسیر میکنند، و ادعای اینکه جزء در زبان عرب اسم برای دختر باشد جز یک دروغ که به عرب بسته شده است چیز

و بعضی هم گفته اند معنی آیه اینست که از ثروت بندگان برای خدا بهره ای پنداشته اند، که از نوع آیه «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا» که در آن مضاف حذف شده است- که مِنْ عِبَادِهِ یعنی من اموال عباد-.

(إِنَّ الْإِنْسَانَ لِكَفُورٍ مُّبِينٍ)

یعنی: انسان منکر نعمتهای خداوند ظاهر کننده کفران خویشتن است که کفر خود را پنهان نمیسازد.

(۳)

(دیگری نیست، و یک نوع قرار داد بسیار جدید است، که حتی این جعل آنان را قانع نساخته تا اینکه «اجزأت المرأه» را نیز از آن مشتق کرده اند (شعرانی)

ص: ۱۹۳

[سورة الزخرف (۴۳): آیات ۱۶ تا ۲۰]

اشاره

أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ (۱۶) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (۱۷) أَوْ مَنْ يَتَشَوَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (۱۸) وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثَاءً أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ (۱۹) وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۲۰)

ترجمه آیات:

۱۶- آیا خداوند از میان مخلوقات برای خود دخترانی گرفته است، و بشما پسران داده است؟.

۱۷- و هر گاه کسی از آنان را بشارت بدختر دهند که برای خدا مثال میزنند صورتش سیاه گشته اندوهگین و خشمناک میگردد.

۱۸- آیا آنچه را که در زر و زیور رشد میکند، و در مبارزه نمایان نمیگردد، سهم خدا ساختند؟.

۱۹- اینان فرشتگان را که بندگان خدا هستند دختران قرار می دهند؟ آیا اینان بهنگام آفرینش فرشتگان حاضر بوده اند؟ گواهی ایشان را خواهند نوشت و بزودی در این مورد بازجویی خواهند شد.

۲۰- و گفتند اگر خدا میخواست ما بتها را پرستش نمیکردیم، ولی اینان در این قسمت دانشی ندارند و جز خیالبافی چیزی نمیدانند.

قرائت آیات:

اهل کوفه بجز ابی بکر «ینشأ» بضم یاء و فتح نون و تشدید شین خوانده اند ولی بقیه قراء «ینشأ» بفتح یاء و سکون نون و تخفیف شین خوانده اند.

اهل کوفه و ابو عمرو و «عباد الرحمن» خوانده اند، ولی بقیه «عند الرحمن» خوانده اند.

اهل مدینه «أشهدوا» خوانده اند بر وزن «افعلوا» بضم همزه و سکون شین در حالی که قبل از این همزه یک همزه استفهام مفتوح وجود دارد، و همزه دوم بدون آوردن الفی بین آن دو مخفف میخوانند، ولی بعضی بین آن دو الفی داخل میکنند، اما بقیه قراء «اشهدوا» بفتح الف و شین خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید گفته میشود: «نشأت الصحابه و نشأ الغلام» و پس از آنکه این فعل را با همزه نقل دادیم متعدی بمفعول میگردد، مانند «يُنشئ السحاب الثقَالَ» و مثل «تُم أنشأناه خلقاً آخرًا» .

و کسی که ینشأ خوانده است مثل فَرَح و افرح و عَزَم و اعزم، و محل

من در «من ینشأ» منصوب است بر تقدیر «اتخذوا له من ینشأ فی الحلیه» که بعنوان سرزنش نسبت به آنان گفته شده است که چنین تهمت زده اند» همانگونه که در جای دیگر فرموده است: «أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ؟» .

دلیل کسی که «عباد الرحمن» خوانده است آیه «بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ» است و دلیل کسی که «عند الرحمن» خوانده است، آیه «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ» است و نیز این آیه: «إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» علاوه بر اینکه این قرائت دلالت دارد بر عظمت مقام فرشتگان و تقرب آنان به پیشگاه الهی (که از «عند» فهمیده میشود) همانگونه که در جای دیگر فرموده است: «وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ» البته این قرب نزدیکی با مسافت نیست.

و شهادت، دو قسم استعمال میگردد:

۱- شهود بمعنی حضور است.

۲- بمعنی علم.

قسم اوّل که بمعنی حضور است متعدی میشود به مفعول به و دلیلش این نصف بیت است: «و یوم شهدنا سلیمان و عامرا» تقدیرش چنین است شهدنا فیه سلیمان و از این قبیل است قول این شاعر که میگوید:

«شهدنا فما تلقی لنا من کتیبه

ید الدهر الا جبرئیل امامها»

که در این شعر مفعول شهد حذف شده است که تقدیر در آن «شهدنا المعرکه بوده که اگر در این قسم متعدی بهمزه شود دو مفعول خواهد گرفت می گویی «شهد زید المعرکه، و اشهدته اياها» و از این قبیل است «مَا أَشْهَدُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ولی شهادت که بمعنی علمت است بر دو قسم استعمال خواهد شد:

ص: ۱۹۶

۱- آنکه قسم و سوگند باشد.

۲- آنکه بمعنی غیر قسم باشد.

استعمال شهد بمعنی سوگند همانگونه است که علم الله و يعلم الله را در سوگند استعمال میکنند می گویی: «علم الله لأفعلن» که عینا مانند قسم با آن رفتار میشود و سیبویه در این مورد شعری انشا کرده است:

«و لقد علمت لتأتين منيتي

ان المنيا لا تطيش سهامها»

یعنی: «من بخوبی میدانستم که مرگم فرا میرسد، برآستی که تیرهای مرگ به خطا نخواهد رفت و نقل نموده است که زفر این عقیده را داشته است که اگر بگوید: «اشهد بالله» این جمله سوگند است، ولی اگر بگوید «اشهد» و بالله نگوید آن را قسم نمیداند.

محمد شیبانی گفته است «اشهد» بتنهایی بی آنکه بالله دنبالش بیاید مانند اشهد است که متصل به «بالله» باشد و آنهم قسم است، و برای ادعای خود استدلال کرده است به این آیه: «قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ... وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً» که در این آیه «قَالُوا نَشْهَدُ» را سوگند دانسته است با اینکه همراه «با الله» نبوده است.

اما «شهدت» که منظور از آن «علمت» است، و منظور از آن «حضرت» نیست نوعی مخصوص از علم است، زیرا هر شهادت و گواه بودن علم است ولی اینطور نیست که هر علمی هم شهادت باشد، دلیل بر اینکه شهادت نوعی مخصوص از علم است اینکه اگر کسی در مقام شهادت در پیشگاه قاضی بگوید: «اعلم ان لزيد على عمرو عشرة» یعنی: «من میدانم که زید ده تومان از عمر و طلب دارد» قاضی با این شهادت حکم صادر نمیکند مگر آن گاه که

گواه بگوید: «اشهد ان...» بنا بر این شهادت مثل یقین است در اینکه نوع مخصوصی است از علم، و هر علمی یقین نیست، گرچه هر یقینی علم است، بنا بر اینکه هنگامی که گواه در پیشگاه قاضی میگوید: «ای حاکم من گواهی میدهم که مطلب چنین است» با این معنی است که من این مطلب را طوری به آن علم دارم که گویا در نظرم حاضر و مجسم است، و کاملاً از آن آگاه هستم و هیچ شک و تردیدی در آن نداشته برایم روشن است، و تمامی معلومات به این حد نیست، و لذا است که پاره ای از معلومات احتیاج به توقف و استدلال دارد و اما جمله «اشهدوا خلقهم» این شهادت از شهادت بمعنی حضور است مثل اینکه بخاطر آن سرزنش میشوند که چیزی گفتند که حضور نداشتند در حالی که آن چیز از مطالبی است که می بایست با مشاهده و حضور به آن علم پیدا میکردند، و هر کس بگوید: «اشهدوا خلقهم» باین معنی است که آیا بهنگام آفرینش خود حضور داشتند؟ و چون فعل متعدی بدو مفعول است هنگامی که مجهول شد یک مفعول خود را از دست میدهد، و فعل متعدی بیک مفعول میگردد، و این قرائت را این آیه تقویت میکند «مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» .

و اما این جمله: «إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ» و «أَشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ» که مفعول اول از آن حذف شده است (۱) همانگونه که در این مثال حذف شده: «ضربنی و ضربت» و این مثال منقول است از «شهد بكذا» الا اینکه از ان و ان حرف جر معمولاً حذف میشود.

ص: ۱۹۸

۱- ۱) بهتر آنست که بگوید: مفعول فعل اول که عبارتست از «أَشْهَدُ اللَّهَ» زیرا جمله «أَنِّي بَرِيءٌ» به هیچ تقدیری مفعول اول نیست.

آن گاه خداوند گفتار آنان را انکار نموده میفرماید:

(أَمْ)

و این ام برای استفهام انکاری و سرزنش آمده است که بمعنی بل است.

(اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ؟)

یعنی آیا پروردگارتان برای خویش دخترانی گرفته است؟.

(وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ؟)

و پسران را مخصوص شما ساخته است؟، و این آیه مانند آیه دیگری است که میفرماید: «أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ؟» (۱) سپس دوباره با استدلال علیه آنان پرداخته میفرماید:

(وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا)

یعنی: هر گاه بیکی از آنان بشارت دهند بدختری که آن را شبیه خداوند قرار داده اند، زیرا فرزند هر چیزی شبه او و جنس او است، پس یعنی هر گاه بیک نفر از آنان بشارت دهند که دختری برایش متولد شده است.

(ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ)

از اندوه این خبر صورتش سیاه میشد در حالی که سخت غمگین و خشمناک بود، سپس خداوند آنان را بخاطر این افتراء آنان را مورد نکوهش قرار داده میفرماید:

(أَوْ مَنْ يُنشأ فِي الْجَلْبِيِّ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ؟)

یعنی آیا کسی را که در زر و زیور زنانه رشد میکند، یعنی دختران را برای خدا قرار میدهند، در حالی که زنان قدرت گفتگو و بحث را ندارند؟.

ص: ۱۹۹

(۱- ۱) سورة اسراء: ۱۷ آیه ۴۰ دنباله آیه «... وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا» یعنی: «آیا خداوند پسران را ویژه شما ساخته و از فرشتگان برای خود دختر گرفته است؟».

از این زید است که یعنی: آیا بتهایی را که در زر و زیور رشد میکنند، و نمیتوانند دلیلی برای خود بیان کنند میپرستید؟ زیرا بت پرستان بتهای خود را با زر و زیور می آراستند.

و اینکه گفته است «هُوَ فِي الْخِصَامِ» با اینکه ضمیر به دختر بر میگردد و نفرموده است: «هی فی الخِصام» برای اینکه ضمیر هو را بلفظ من برگردانده است (وَ جَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثَاءً) فرشتگان را که بندگان خدایند از جنس اناث پنداشتند زیرا گمان میکردند که دختران خدایند.

(أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ؟)

این قسمت رد بر پندار غلط آنان است، یعنی:

آیا آنان بهنگام آفرینش فرشتگان حاضر بودند که دانستند دختر هستند، و این آیه مثل آیه مشابیهی است که در آن میفرماید: «أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنثَاءً وَ هُمْ شَاهِدُونَ» (۱).

(سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَ يُسْتَلُونَ)

بزودی شهادتشان نوشته خواهد شد در روز قیامت پیرامون آن باز پرسى خواهند شد (۲).

(وَ قَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ)

و نیز گفتند: اگر خدا میخواست ما بتها را عبادت نکنیم، ما نمیتوانستیم بتان را بپرستیم بنا بر این باخواست خدا بتان را میپرستیم.

ص: ۲۰۰

۱- ۱) سورة صافات: ۳۷ آیه ۱۵۰.

۲- ۲) تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۳۷: (از حضرت صادق (ع) روایت شده است که رسول خدا (ص) به ابو بکر و عمر و علی علیه السلام امر فرمود بسوی غار اصحاب کهف و رقیم بروند، آن گاه ابو بکر وضوء بگیرد و مودب بایستد و دو رکعت نماز بخواند و سه بار آنان را صدا زند، اگر جوابش دادند

﴿مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ﴾

اینان بصحت آنچه میگویند علم ندارند، و این اشاره است بر بطلان گفتارشان زیرا گفتار آنان از روی دلیل و دانش صادر نشده است.

﴿إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾

یعنی: اینان دروغگویانی بیش نیستند.

ابو حامد گوید خداوند آنان را تکذیب میفرماید بدان جهت که اولاً انکار توحید میکنند، علاوه بر آن نسبت فرزند بخدا میدهند، و با نسبت کفر به مشیت الهی ظلمی بزرگ نموده اند.

(۲)

(که بسیار خوب، و گرنه همین حرف را عمر بزند، اگر پاسخ باو دادند که خوب، و گرنه همین سخن را علی بگوید، رفتند و همین کار را که حضرت دستور داده بود انجام دادند، اصحاب کهف نه ابا بکر را جواب دادند نه عمر را، آن گاه علی (ع) پیا خواست و همان کار را کرد، به او پاسخ دادند و سه بار گفتند: لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ، حضرت به آنان فرمود چه شد که به اولی و دومی پاسخ ندادید؟ ولی سومی را پاسخ گفتید؟ گفتند: خداوند بما دستور داده است که جز به پیامبران یا وصی آنان پاسخ ندهیم، سپس بسوی حضرت رسول (ص) باز گشتند، حضرت از آنان پرسید چه کردند؟ جریان را به حضرت گفتند: حضرت صحیفه ای قرمز بیرون آوردند و به آنان فرمودند: شهادت خود را با خط خود در این برگه پیرامون آنچه دیده اید و شنیده اید بنویسید، اینجا بود که این آیه نازل شد: ستکتب شهادتهم و یسئلون یوم القیمه.

ص: ۲۰۱

[سورة الزخرف (۴۳): آیات ۲۱ تا ۲۵]

اشاره

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ (۲۱) بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ (۲۲) وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ (۲۳) قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتُمْ بِآهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۲۴) فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَنْظَرْنَا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (۲۵)

ترجمه آیات:

۲۱- در این باره پیش از این بر آنان کتابی نازل نموده ایم که به آن چنگ زنند.

۲۲- بلکه گفتند: ما پدران خود را بر آئینی یافتیم، و به دنبال آنان رهسپاریم.

۲۳- بدین ترتیب پیش از تو هیچ بیم دهنده ای را بهیچ دیاری نفرستادیم، مگر آنکه ثروتمندانش میگفتند: ما پدران خویش را بر راه و روشی یافته ایم، ما نیز از روش آنان پیروی میکنیم.

۲۴- گفت هر چند من آئینی بهتر از آنچه که پدران خود را بر آن دیده اید برایتان بیاورم؟ گفتند: ما نسبت به آنچه که شما را برای رسالت آن فرستاده اند کافر هستیم.

۲۵- سپس از آنان انتقام گرفتیم، بین عاقبت تکذیب کنندگان چگونه خواهد بود؟.

قرائت آیات:

ابن عامر و حفص خوانده اند: «قال: اولو» اما بقیه: «قل اولو».

ابو جعفر «جئناکم» و بقیه «جئتکم» خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: هر کس «قال» خوانده است یعنی: «قال لهم النذیر او لو جئتکم» و هر کس «قل» خوانده است معنی حکایت از چیزی است که بر نذیر وحی شده است مثل آنکه بگوید: «او حینا الیه فقلنا له قل لهم: اولو جئتکم باهدی من ذلک».

معنی آیات:

پس از آنکه خداوند از دروغپردازی کسانی که پرستش بتان را به مشیت خدا نسبت دادند، و برای خدا دخترانی از فرشتگان پنداشتند یاد کرده فرمود:

(أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا)

و این استفهام استفهام تقریری است که میخواهد از آنان نسبت بگناهانشان اقرار بگیرد، و تقدیرش اینست: «أ هذا الذی ذکروه شیء تخرصوه و افتعلوه ام آتیناهم کتابا» یعنی: «آیا اینکه میگویند چیزی

است که دروغپردازی کرده اند و ساخته اند یا آنکه واقعا به آنان کتابی داده ایم؟».

(مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ)

یعنی به آن کتاب چنگ زده اند؟ حال نمیتوانند ادعاء کنند که خداوند در این باره کتابی نازل ساخته است، معلوم میشود که سخن جزء دروغپردازیهای آنان بوده است.

و حرف «ام» در آیه دلالت میکند بر حذف حرف استفهامی که معادل او بوده است.

سپس خداوند اعلان میدهد که اینان در گمراهی خود از پدرانشان پیروی نموده اند و میفرماید: اینطور نیست بلکه.

(بَلْ قَالُوا: إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّه)

یعنی گویند: ما پدران خود را بر آئین و راه روشی یافتیم، و این معنی از ابن عباس و مجاهد و قتاده و سدی نقل شده است.

و از جبائی نقل شده است که یعنی: «علی جماعه» یعنی: آنان را متحد و متفق یافتیم و همگی بر این راه و روش کنونی ما بودند.

(وَ إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ)

یعنی: ما از راه راستی که آنان داشته اند پیروی میکنیم، و سپس میفرماید:

(وَ كَذَلِكَ)

یعنی ای محمد همانگونه که اینان گفتند، و کفر خود را به پیروی از پدرانشان حواله دادند.

(مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا: إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّه وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ)

یعنی: هیچ رسول و بیم دهنده ای را پیش از تو نفرستادیم مگر آنکه ثروتمندانشان که از نعمت ما برخوردار

بودند خوشگذرانی را بر استدلال ترجیح میدادند، و اینان که از طبقه رؤساء بودند میگفتند ما پدران خود را بر این راه و روش یافتیم، و از آنان پیروی می کنیم، و با آنان مخالفت نمی نمائیم، و همگی روش خود را تقلید از پدران معرفی میکردند، بدون آنکه بدلیل و برهانی تمسک کنند، و این منطق منطقی است بسیار غلط، زیرا لازمه این منطق آنست که در یک چیز و در ضد آن هر دو باشد، چون هر دسته ای از مردم از پدران خود پیروی میکنند، و هر کدام معتقدند که دیگری راهش باطل است، و بدون شک این منطق غلط است، بنا بر این ناگزیرند که به استدلال و حجت‌های عقلی یا سمعی بازگشت کنند سپس خطاب به پیامبر نذیر میفرماید:

﴿قَالَ: أَوْ لَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ﴾

یعنی: ای محمد، به آنان بگو حتی اگر راه و روشی بهتر از آئین پدرانتان برای شما بیاورم شما سخن مرا نخواهید پذیرفت و می‌خواهید هم چنان به پیروی از آئین غلط پدرانتان ادامه دهید.

در این بیان ظرافت و دقت بسیار زیادی در دعوت بسوی حق بکار رفته است، و خلاصه این بیان اینست که اگر فرض کنیم که راه و روش پدرانتان حق و درست باشد، و آنچه را که من برای شما آورده‌ام بهتر و درست تر باشد لازم است که از راه و روش من پیروی کنید، و سپس خبر داده است که اینان از پذیرفتن آئین بهتر و درست ترش سر باز زده اند.

﴿قَالُوا: إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴾

یعنی: گفتند: ای پیامبران ما رسالت شما را نخواهیم پذیرفت، آن گاه خداوند اشاره به مجازاتشان کرده میفرماید ﴿فَأْتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾ یعنی: آنان را به انتقام کفران و ناسپاسیهایشان

به هلاکت رسانیدیم، و در عقوبتشان عجله نمودیم.

(فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ)

بنگرید و عبرت گیرید که عاقبت کار تکذیب کنندگان پیامبران چگونه است؟ و در این آیه اشاره شده است که سر انجام نیکو در انحصار طرفداران حق و تصدیق کنندگان رسولان الهی است.

ص: ۲۰۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۶ تا ۳۰]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيْمُ لَآيِيهِ وَ قَوْمِهِ اِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ (۲۶) اِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَاِنَّهُ سَيِّدِي (۲۷) وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ (۲۸) بَلْ مَتَّعْتُ هٰؤُلَاءِ وَ اٰبَاءَهُمْ حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُوْلٌ مُّبِيْنٌ (۲۹) وَ لَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوْا هٰذَا سِحْرٌ وَ اِنَّا بِهٖ كٰفِرُوْنَ
(۳۰)

ترجمه آیات:

۲۶- و هنگامی که ابراهیم به پدرش و قومش گفت: من از آنچه شما میپرستید بیزارم.

۲۷- مگر از پرستش خدایی که مرا آفریده است که برستی او همین زودیها مرا هدایت خواهد کرد.

۲۸- و امامت را در نسل ابراهیم مقامی ثابت قرار داد، تا بازگشت نمایند ۲۹- بلکه (اینان را عذاب نکردم) و خودشان و پدرانشان را از نعمتها برخوردار ساختم، تا آنکه حق و پیامبری روشنگر بسویشان آمد.

۳۰- و هنگامی که حق به ایشان روی آورد گفتند: این سحری است، و ما نسبت به آن کافر هستیم.

عرب میگویند: «انا براء منك»، و نحن براء منك» و مذکر و مؤنث و تثنیه و جمع در آن یکسان است، و معنی آنست که «من از تو بیزارى دارم» همانگونه که گفته اند: «رجل عدل» و «قوم عدل» یعنی فردی یا کسانی که عدالت دارند

معنی آیات:

(وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ)

یعنی هنگامی که ابراهیم مردم را دید که پرستش بتها و ستارگان میپردازند به آنان گفت:

(إِنِّي براءٌ مما تعبدون)

من از آنچه میپرستید بیزار هستم، و سپس آفریدگار خود را از جمله معبودهای آنان استثناء کرده گفت:

(إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي)

یعنی: بغیر از خدایی مرا آفریده و ابتداء بوجود آورده است، و تقدیرش اینست: «الا من الذی فطرنی».

قتاده گوید: قوم ابراهیم (ع) میگفتند: خداوند پروردگار ماست و در عین حال بتان را نیز میپرستیدند.

(فَأِنَّهُ سَيَهْدِين)

که خدایم با لطف خویش مرا بسوی راه بهشت هدایت خواهد فرمود، بعضی گفته اند: یعنی: بزودی مرا با ادله ای که برایم بیان میکند بسوی حق هدایت میفرماید، و در این آیه بیان شده است که ابراهیم چه اندازه بخداوند اعتماد داشته، و نیز قوم خود را بدینوسیله دعوت میکرده است که از درگاه الهی درخواست هدایت کنند.

(وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ)

(۱)

یعنی کلمه توحید را که عبارت است

ص: ۲۰۸

از: «لا اله الا الله» کلمه ای جاودان در نسل ابراهیم قرار داد، که همیشه در نسل او باقی ماند، و هم چنان در نسل او کسانی که قائل به توحید باشند وجود داشته باشد، و این معنی از قتاده و مجاهد و سدی است.

بعضی گفته اند این کلمه باقیه ای که ابراهیم آن را گفته است عبارتست از بیزاری از شرک، که پس از او در نسلش باقی مانده است.

از حضرت صادق(ع) است که این کلمه باقیه امامت است که در نسل او باقی مانده است.

(۱)

(بصیر روایت شده است که از حضرت صادق(ع) درباره این آیه پرسیدم «وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ»؟ فرمودند: این کلمه باقیه امامت است که خداوند آن را در نسل حسین(ع) قرار داده است، و تا روز قیامت امامت در نسل او باقی خواهد ماند. و نیز در تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۳۸ حدیث ۴(هشام بن سالم بحضرت(ع) میگوید: آیا حسن افضل است یا حسین؟ میفرمایند: حسن افضل از حسین است، گفتیم: پس به چه دلیل امامت بعد از حسین(ع) در نسل او قرار گرفت، ولی در نسل حسن(ع) قرار نگرفت؟ فرمودند: خداوند بزرگ دوست داشت که سنتی از موسی و هارون را در حسن و حسین علیهما السلام جاری فرماید، موسی و هارون در نبوت شریک بودند همانگونه که حسن و حسین(ع) هر دو امام بودند، و خداوند نبوت را در نسل هارون قرار داده است نه در نسل موسی، با اینکه موسی از هارون افضل بوده است. گفتیم: آیا در یک عصر دو امام ممکن است باشد؟ فرمودند: نه این نمیشود مگر آنکه یکی از آن دو امام ساکت بوده

ص: ۲۰۹

و در مورد بازماندگانش «عقبه» اختلاف شده است که چه کسانی هستند از ابن عباس (۱) و مجاهد روایت شده است که نسل او و فرزندان او هستند.

و حسن گفته است منظور از «عقبه» فرزندان او میباشد تا روز قیامت.

و از سدی نقل شده است که «عقبه» آل محمد (ص) هستند.

(لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)

(۲)

یعنی: تا آنان توبه کنند، و از بت پرستی خود باز گردند و پدیشان ابراهیم (ع) در اقرار به یگانگی اقتداء کنند، همانگونه

(۱)

از دیگری پیروی نماید، و آن دیگری ناطق و پیشوای آن یکی باشد، اما اینکه در یک عصر دو امام و هر دو ناطق باشند نمیشود، گفتم: آیا بعد از حسن و حسین ممکن است امامت به دو برادر برسد؟ فرمودند: نه خیر امامت در نسل حسین جاری است همانگونه که خداوند فرموده است «وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ...». تفسیر صافی جلد ۲ صفحه ۵۲۶ بنقل از احتجاج از پیامبر خدا (ص) روایت میکند که در خطبه غدیر فرمودند: (ای مردم قرآن بشما معرفی میکند که پس از او امامان از نسل اویند من نیز بشما معرفی کردم که امامان از منند و من از آنان هستم، آنجا که خداوند بزرگ میفرماید: «وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ» و بشما گفتم ما دام که از قرآن و عترت پیروی کنید گمراه نخواهید شد؟.

ص: ۲۱۰

۱-۱) تفسیر ابن عباس طبع از هریه مصر چاپ اول صفحه ۳۰۵: «فی عقبه» فی نسله نسل ابراهیم

۲-۲) تفسیر قمی جلد ۲ صفحه ۲۸۳ در توضیح آیه فوق میگوید: یعنی: «ائمہ بدنیا بر میگرددند» که طبق این معنی این قسمت از آیه اشاره به دوران رجعت دارد.

که کافران به پدرانشان اقتداء نموده اند، این معنی از فراء و حسن نقل شده است.

و بعضی گفته اند: یعنی تا آنان از راه و روشی که دارند بسوی پرستش خدای بزرگ بازگشت کنند، آن گاه خداوند از نعمتهایی که بقریش داده یاد کرده میفرماید:

(بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَ آبَاءَهُمْ)

یعنی: مشرکین را با ثروتهایی که به آنان دادم، و نعمتهای فراوان بهره مند ساختم، و در مکافات کفرشان عجله ننمودم (حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ) سدی گفته است حق در اینجا بمعنی قرآن است و بعضی گفته اند منظور از آن آیاتی است که دلالت بر راست بودن دعوت پیامبر میکند.

(وَ رَسُولٌ مُّبِينٌ)

یعنی: پیامبری روشنگر که حق را بیان میکند و آن پیامبر حضرت محمد صلی الله علیه و آله است.

(وَ لَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ)

یعنی: پس از آنکه قرآن برایشان آمد.

(قَالُوا هَذَا سِحْرٌ)

گفتند: این جادو است، و نوعی نیرنگ مخفی و باطل را بصورت حق جلوه دادن.

(وَ إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ)

و چون این کتاب از سوی خدا است ما نسبت به آن کفر میورزیم.

نظم آیات:

وجه ارتباط داستان حضرت ابراهیم(ع) با آیات قبلی این بود پس از آنکه خداوند تقلیدهای کورکورانه را مذمت کرد، و پیروی از حق و دلیل

را واجب شمرد، بدنبال آن از حضرت ابراهیم(ع) یاد کرد که از دلیل و برهان پیروی نموده است.

بعضی گفته اند پس از آنکه خداوند از تقلید مذمت فرمود، و یادآوری کرد که کفار جز تقلید راهی در پیش نگرفتند، اشاره میکنند که تقلید ابراهیم برای آنان زیرا آنان از فرزندان ابراهیم هستند، و ادعا میکنند که بطریقه او هستند، و متصل شده است جمله «بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَ آبَاءَهُمْ» به آنچه که قبلا اشاره شد از یادآوری اعراض آنان از دلیل و برهان، و اعتماد بر تقلید، و لذا خداوند بیان میفرماید که اینان بدست خود گرفتار شده اند، و هیچ بهانه ای ندارند، زیرا به آنان مهلت داده شد و نعمتهایی به آنان دادیم، و سپس قرآن برای آنان آمد و پند نپذیرفتند.

ص: ۲۱۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۱ تا ۳۵]

اشاره

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَيَّ رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (۳۱) أَ هُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحِمَتْ رَبُّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۳۲) وَ لَوْلَا- أَنْ يَكُونَ الدَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (۳۳) وَ لِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُورًا عَلَيْهَا يُتَكَوَّنُ (۳۴) وَ زُخْرَفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعٌ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (۳۵)

ترجمه آیات:

۳۱- چرا این قرآن بر مردی عظیم از این دو قریه نازل نگشت؟.

۳۲- مگر آنان رحمت پروردگارت را تقسیم میکنند؟ این ما هستیم که در زندگی دنیا معیشت آنان را میانشان تقسیم کردیم، و عده ای را درجاتی بالاتر از برخی بالا بردیم تا جمعی دیگران را بکار گیرند، ولی رحمت پروردگارت از اموالی که اینان جمع میکنند بهتر است.

۳۳- اگر ترس آن نبود که مردم همگی بکفر گرایند، آنان که کافر بخدایند

سقفهای خانه هایشان را از نقره قرار میدادیم، که با پله هایی از نقره روی بام خود روند.

۳۴- و نیز برای خانه هایشان درهایی (از نقره) و تختهایی که بر آن تکیه کنند قرار میدادیم.

۳۵- و طلا قرار میدادیم، و همه اینها وسائل زندگی دنیا است، اما زندگی سرای دیگر نزد پروردگارت از آن افراد با تقوی است.

قرائت آیات:

ابن کثیر و ابو عمرو و ابو جعفر «سقفا» بفتح سین، و بقیه «سقفا» بضم سین و قاف خوانده اند.

و عاصم و حمزه «و ان کل ذلک لَمَّا» بتشدید میم و بقیه «لما» بتخفیف میم خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: سقف جمع سقف است مثل رهن و رهن، و گاهی مخفف میشود و گفته میشود رهن، و فعل در جمیع لغات مخفف میگردد، و سقف مفرد است ولی دلالت بر جمع میکند، زیرا با جمله لیوتهم می فهمیم هر خانه ای دارای سقف است.

و هر کس «لما» را تشدید بدهد «ان» از نظرش بمنزله ماء نافیه است بنا بر این معنی چنین میشود: «ما کل ذلک الا متاع الحیاه الدنیا» و لما بمعنی الا خواهد شد، سیبویه نقل میکند: «نشدتک الله لما فعلت» و آن را حمل بر الا کرده است، و این دلالت دارد بر فساد قول کسی که گفته است

که «وَإِنْ كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لِمَدِينَةٍ مُحَضَّرُونَ» به این معنی است «لمن هو جمع لدینا حاضرین» و گمان کرده اند که ان حرف نفی است به این معنی: «و ما ذلک الا متاع الحیاه الدنیا».

و هر کس «لما» را بتخفیف خوانده است ان در «ان کل» را مخففه از مثقله میدانند، و لام در آن لامی که بمنظور فرق بین نفی و ایجاب وارد میشود، مانند آنکه می گویی: «هبلتک امک ان قتلت لفارسا».

و هر کس به این ان عمل نصب داده بگوید: «ان زیدا لمنطلق» از این لام بی نیاز خواهد شد، زیرا ان نافی در ما بعد خود هیچگاه اسمی را نصب نمیدهد، و اشتباه نمیشود، و «ما» در آن زائد است، و معنی می شود: «ان کل ذلک لمتاع الحیاه الدنیا».

لغات آیات:

معارج- بمعنی پله است که واحد آن معرج است، و عروج به معنی صعود و بالا رفتن است.

و ظهر علیه- هنگامی گویند که از چیزی بالا روند نابعه جعدی گوید:

«بلغنا السماء مجدنا و جدودنا

و انا لزوجو فوق ذلک مظهرا» (۱)

سرر- جمع سریر است که گاهی هم اسره جمع بسته میشود.

زخرف- عبارتست از کمال حسن چیزی، و روی همین حساب است که

ص: ۲۱۵

۱- ۱) یعنی: «بهره و عظمت خویش را به آسمان رساندیم، و امیدوار هستیم که باز هم از این بالاتر رویم» جدود جمع جد است بمعنی حظ و بهره، و مجدنا و جدودنا یا منصوبند بنا بر آنکه مفعول باشند برای بلغنا یا آنکه مرفوعند که بدل باشند از ضمیر در بلغنا.

طلا را زخرف گفته اند، و گفته میشود: زخرفه در صورتی که چیزی را نیکو سازند و زینت بخشند، و بهمین مناسبت است که به نقاشیها و تصویرها نیز زخرف گفته اند.

و در حدیث است که پیامبر خدا(ص) وارد خانه کعبه نشد تا آنکه دستور داد و نقشها و تصویرهای آن را برچیدند.

معنی آیات:

﴿وَقَالُوا﴾

یعنی: این کافران گفتند:

﴿لَوْ لَا نَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَيَّ رَجُلٍ مِّنَ الْقُرَيْتَيْنِ عَظِيمٍ﴾

منظور کفار از این دو قریه مکه و طائف است، و تقدیر آیه چنین است: «علی رجل من القریتین ای من احدی القریتین» که مضاف حذف شده است، و منظورشان از این مردان بزرگ از این دو قریه ولید بن مغیره از مکه و ابا مسعود عروه بن مسعود ثقفی از طائف میباشد، بنقل قتاده، ولی مجاهد میگوید: منظور عتبه بن ابی ربیع است از مکه، و ابن عبد یا لیل است از طائف، و ابن عباس گفته است: منظور ولید بن مغیره است از مکه، و حبیب بن عمر ثقفی از طائف.

و علت اینکه کفار این حرف را زدند این بود که این دو مرد از ثروتمندان بزرگ قومشان بودند، و خیال میکردند کسی که دارای عظمت مادی و ثروت و قدرت باشد سزاوارتر است، به نبوت و رسالت، و لذا خداوند بزرگ در پاسخ این پندار غلط کافران فرمود:

﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ﴾

یعنی: آیا این کافران میخواهند رحمت پروردگارت را که نبوت است میان مردم تقسیم کنند؟ و بیان میکند تنها خداوند است که نبوت را میان افراد قسمت میکند، و بقول مقاتل یعنی: آیا کلیدهای

رسالت و نبوت دست آنان است که هر جا بخواهند نبوت را قرار دهند؟ سپس میفرماید:

(نَحْنُ قَسَمًا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

یعنی: روزی آنان را ما بر طبق مصالح بندگان خود میان آنان تقسیم کرده ایم، و کسی حق اظهار نظر در این باره ندارد، و همانگونه که در روزی برخی را بر دیگری برتری داده ایم، همچنین هر کس را که خواسته ایم برای رسالت برگزیده ایم.

(وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ)

یعنی: این ما هستیم که بعضی را فقیر و برخی را بی نیاز میسازیم، و لذا می بینی که برخی از افراد بی سر و زبان دارای ثروت بسیاری هستند، بر عکس بر برخی از افراد سر و زبان دار هستند که در فقر و فلاکت بسر میبرند، و این قسمت را که نسبت به امر رسالت و نبوت بسیار کوچکتر است به بندگان خود نسپرده ایم، بلکه آن را طبق حکمت و مصلحت انجام میدهیم، چگونه میشود اختیار نبوت را با عظمت و اهمیتی که دارد بدست بندگان میدهیم.

(لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا)

یعنی: علت اختلاف طبقات مردم در روزی که برخی کمتر و برخی بیشتر دارند علاوه بر مصالح بسیاری که دارد اینست که برخی دیگران را برای تأمین نیازمندیهای اجتماع بکار گیرند، و آنان را استخدام کنند، و از کار یکدیگر بهرمنند گردند، و از این راه امور عالم تنظیم خواهد یافت.

و از قتاده و ضحاک نقل شده است که یعنی: تا بعضی دیگران را برده خویش ساخته مالک آنان گردند.

(وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ)

یعنی رحمت پروردگارت و نعمتش

از ثواب و بهشت از آنچه که از این دنیای پست اینان جمع میکنند بهتر است از ابن عباس نقل شده است: یعنی: نبوت برای تو بهتر است از ثروتی که کافران در دنیا جمع میکنند (۱).

سپس خداوند خبر میدهد که دنیا از نظر او پست و بی ارزش بوده و میفرماید (وَلَوْ لَا أَنَّ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً) از ابن عباس (۲) و حسن و قتاده و سدی نقل شده است یعنی: اگر نبود که مردم همگی بر کفر اجتماع مینمودند، و همگی در کفر پیرو دین واحدی میگشتند، زیرا که همه علاقه بدینا دارند و بر دنیا حریص میباشند...

و از ابن زید است که یعنی: اگر نبود که مردم همگی اجتماع بر دنیا می کردند و از دین رو گردان میشدند.

(لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ)

«لیبوتهم» بدل است از «لِمَنْ يَكْفُرُ» و معنی اینست: «و جعلنا لیبوت من یکفر بالرحمن سقفا من فضه» بنا بر این وقتی سقف منزلشان از نقره میبود دیوار منزلشان هم از نقره میشد.

بعضی گفته اند لام دوم بمعنی «علی» است مثل آنکه گفته باشد: «لجعلنا لمن یکفر بالرحمن علی بیوتهم سقفا من فضه».

و مجاهد گفته است: آنچه که از آسمان باشد به آن «سقف» بفتح گفته میشود، و از قسم اول است این آیه: «وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا» (۳).

ص: ۲۱۸

۱-۱) تفسیر ابن عباس صفحه ۳۰۵.

۲-۲) تفسیر ابن عباس صفحه ۳۰۵.

۳-۳) سوره انبیاء: آیه ۳۲.

(وَ مَعَارِجَ عَلَيَّهَا يَظْهَرُونَ)

یعنی: برای این سقف پله ها و نردبانهایی از نقره قرار میدادیم که بوسیله آن بالای بام روند.

(وَ لِيُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ أَبْوَابًا وَسُورًا عَلَيْهَا يُتَكُونُونَ)

یعنی: برای منزل کافران درهایی از نقره و تختهایی از نقره قرار میدادیم که بر آن تکیه نمایند.

(وَ زُخْرُفًا)

یعنی: طلا، از این عباس و ضحاک و قتاده است که زخرفا منصوب است بوسیله فعلی مقدر یعنی: «و جعلنا لهم مع ذلك ذهبا».

حسن گفته است زخرفا بمعنی نقش و نگار است.

و ابن زید گفته است زخرف فرش و اثاثیه خانه را گویند.

معنی آیه چنین است که چون دنیا از نظر خداوند بسیار پست و بی ارزش است بکافران تمام خواسته هایشان را میدادیم، ولی این کار را نکرده است برای آنکه دارای مفاسدی بود (۱).

ص: ۲۱۹

۱- ۱) اصول کافی جلد ۳ صفحه ۳۶۱ حدیث ۱۰: (حضرت صادق (ع) فرمودند: فرزندان آدم هر کدام که مؤمن بودند فقیر بودند، و هر کدام کافر بودند ثروتمند بودند تا آنکه ابراهیم (ع) آمد و گفت: «رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا - ۶۰- ۵» از آن پس خداوند در میان مؤمنین ثروتمندان و مستمندان قرار داد، و نیز در میان کافران ثروتمندان و مستمندانی قرار داد). تفسیر قمی جلد ۲ صفحه ۲۸۴: در تفسیر این آیه حضرت صادق (ع) فرمودند: (...اگر خداوند این کار را میکرد هیچکس ایمان نمی آورد، و لکن در میان مؤمنین ثروتمندانی و در میان کافران فقرایی، و میان مؤمنین فقرایی و میان کافران ثروتمندانی قرار داد، و سپس آنان را بوسیله امر و نهی و صبر و رضا امتحان فرمود)

آن گاه خداوند خبر میدهد که تمام این نعمتها در دنیا مورد بهره برداری است:

(وَإِنْ كُلُّ ذِكْرٍ لِّمَا مَتَّاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

که بیانش گذشت.

(وَ الْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ)

یعنی: بهشت جاودان سرای آخرت در بارگاه الهی مخصوص افراد با تقوی است.

حسن گوید: بخدا که دنیا بیشتر اهل خود را فریب داده است با اینکه خداوند این کار را نکرده است، و اگر این عمل را انجام میداد چه میشد؟ این آیات دلالت بر لطف الهی دارد، و می‌رساند که خداوند هیچ نوع مفسده ای انجام نمیدهد، و کاری نمیکند که موجب کافر شدن مردم شود، بنا بر این خدایی که کاری انجام نمیدهد که موجب گمراهی و کفر مردم شود بطریق اولی خودش فاعل کفر و عصیان نخواهد بود (۱).

ص: ۲۲۰

۱- ۱) این قسمت مذهب اهل جبر را رد میکند که خداوند را فاعل کفر و عصیان و افعال بندگان میدانند، و از این آیات استفاده جالبی در این بحث شده است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۶ تا ۴۰]

اشاره

وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۳۶) وَإِنَّهُمْ لَيَصِدُّوهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (۳۷)
حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (۳۸) وَلَعَنَ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذ ظَلَمْتُمْ أَنكُم فِي الْعَذَابِ
مُشْتَرِكُونَ (۳۹) أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۴۰)

ترجمه آیات:

۳۶- هر کس خدا را از یاد برد شیطانی بر او گماریم که همیشه قرین او باشد.

۳۷- شیطانهایی که قرینشان گشته اند همیشه آنان را از راه حق باز میدارند، و خیال میکنند که راه حق را یافته اند.

۳۸- چون در قیامت پیش ما آید بشیطان خود گوید: ای کاش میان و تو باندازه شرق و غرب فاصله بود که بد رفیقی بودی.

۳۹- اما امروز به هیچ وجه پشیمانی بحال شما سود ندارد، زیرا بر خود ستم کردید، و اینک در عذاب شریک یکدیگر هستید.

۴۰- آیا تو میتوانی در گوش کران سخنی فرو کنی، یا آنکه کور دلان و آنان را که در گمراهی آشکاری هستند هدایت نمایی؟.

نقیض-عاصم در روایت حماد و یعقوب «یقیض» با یاء خوانده، و بقیه «نقیض» با نون قرائت کرده اند.

جاءنا-اهل عراق غیر از ابی بکر «حتی اذا جاءنا» با صیغه مفرد خوانده اند، ولی بقیه «جاءنا» با صیغه تثنیه خوانده اند.

دلیل قرائت:

هر کس «یقیض» با یاء خوانده است ضمیر آن را به «الرحمن» بر میگرداند و هر کس نقیض با نون خوانده است معنی همان است، ولی در این قرائت خداوند سبحان با نون تعظیم از خود خبر داده است.

و هر کس «جاءنا» با صیغه تثنیه خوانده است منظور از آن کافر و شیطانی است که رفیقش بوده است، و هر کس «جاءنا» مفرد خوانده است منظور از آمدن همان کافر است، زیرا در دنیا با صیغه مفرد مورد خطاب قرار گرفته است، و با ارسال رسول بسویش بر او حجت اقامه شده است، و اکتفاء شده است به صیغه مفرد و تثنیه آورده نشده است همانگونه که در جای دیگر میفرماید:

«لَيُبَدَنَّ فِي الْخُطْمِ»

(۱)

«که منظور آنست که خودش و مالش در آتش خواهند افتاد (۲)».

ص: ۲۲۲

۱-۱) سورة همزه آیه ۴.

۲-۲) مثال مناسب نیست زیرا مال او را به آتش می افکند نه آنکه مال با او بجهنم برود، بدلیل آنکه خود مؤلف محترم هم در تفسیر این آیه در صفحه ۵۳۸ جلد ۱۰ اشاره به این معنی فرموده اند.

لغات آیات:

یعیش - عشو در اصل بمعنی نگاه کردن با چشم ضعیف است، گفته می شود عشی یعیشوا عشوا و عشوا هنگامی که چشمش ضعیف گردد، و نور خود را از دست دهد، گویا که روی چشمش پرده ای افتاده است، اعشی گوید:

«متی تأته تعشو الی ضوء ناره

تجد خیر نار عندها خیر موقد»

و هنگامی که چشم کسی از بین رود گفته میشود عشی یعیشی عشاؤ الرجل اعشی.

و در قرائت نادری خوانده شده است «و من یعیش» بفتح شین که معنایش «یعم» است یعنی: «هر کس کور شود».

و گفته میشود «عشی الی النار» هنگامی که کسی بسوی آتش رود، و آهنگ آن نماید، و «عشی عنها» گفته میشود در موردی که انسان از چیزی روگردان شده آهنگ چیز دیگری کند، مثل اینکه گویند: «مال الیه» و «مال عنه».

نقیض - تقیض عبارتست از آمادگی و گسیل یافتن، ازهری گوید:

□
«قیض الله فلانا: جاء به» یعنی آورد او را.

معنی آیات:

پس از آنکه یاد متقین گذشت بدنبال آن از وعده های عذاب برای کسانی که صفاتی ضد متقین دارند یاد کرده میفرماید:

(وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ □)

قتاده و سدی گفته اند یعنی: کسی که از یاد خدا روگردان شود.

ابن عباس و ابن زید گفته اند: «و من یعم عنه» یعنی کسی که از دیدن ذکر خدا «قرآن» کور شود (۱).

ص: ۲۲۳

جبائی گوید: اینکه خداوند کافران را بکوران تشبیه فرموده است بخاطر آنست که حق را نمی بینند.

ذکر عبارت است از قرآن، بعضی هم گفته اند ذکر آیات و نشانه ها و ادله است.

(نُقِيضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ)

یعنی: میان او و شیطانی که گمراهش میکند مانع نمیشود تا آن شیطان بجای یاد خدا قرین او گشته او را بسوی گمراهی بکشاند، این معنی از حسن و ابو مسلم نقل شده است (۱).

(۱)

است زیرا ابن عباس در تفسیر خود صفحه ۳۰۵ «بعش» را بمعنای يعرض یعنی روگردان شدن گرفته است، و چون قرائتهای دیگری بوده است سپس میگوید: «و يقال: يمل ان قرائت بالخفض و يقال: يعم ان قرأت بالنصب» و معنی يمل و يعم را در صورت قرائت جزّ و نصب «بعش» با يقال ذکر میکند، در صورتی که قبلاً مختار خود را که همان اعراض بود بیان نموده است، و مختار او با تفسیر اهل بیت موافق است.

ص: ۲۲۴

۱-۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۴ صفحه ۶۰۳: (فی کتاب الخصال فیما علم امیر المؤمنین اصحابه من الأربعمائه باب، مما يصلح للمسلم فی دینه و دنیاه: من تصدی بالاثم اعشى عن ذکر الله تعالى، من ترك الاخذ عن امر الله بطاعته فیض له شیطان فهو له قرین). علی(ع) در این فرمایش آیه مورد بحث ما را تفسیر فرموده اند، و طبق تفسیر حضرت کیفر طبیعی و نتیجه قهری گناه سیاه شدن دل و روگردانی از یاد خدا و قرآن و معنویت است، قهرا بدنبال روگردانی از تشکیلات الهی انسان در دام شیاطین جنی و انسی خواهد افتاد، و این شیاطین

حسن گوید: تسلط شیطان نوعی خواری و ذلت است که به عنوان مکافات روگرداندن از خدا دامنگیرش میشود، البته بعد از آنکه خداوند دانست که این شخص دیگر رستگار نمیشود.

قتاده گفته است: یعنی: در آخرت شیطانی همراه انسان می افتد و با او هست تا آنکه او را وارد جهنم میکند، همانگونه که با مؤمن فرشته ای هست و از او جدا نمیشود تا آنکه او را وارد بهشت میسازد.

بعضی گفته اند منظور از آن شیاطین انس است مانند علمای سوء و رؤسای گمراه که آنان را از راه خدا باز میدارند، و اینان هم از آنان پیروی میکنند.

(وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ)

یعنی: شیاطین کافران را از راه حق و راه بهشت باز میدارند، اینجا ضمیر جمع بشیاطین برگردانده است، چون قبلا هر چند که شیطان را بلفظ مفرد آورده است ولی سیاق عبارت در آنجا هم جمع بوده است.

(وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ)

یعنی: کفار فکر میکنند که رهبرانشان راه یافته اند و لذا از آنان پیروی میکنند.

(حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا)

کسانی که «جاءنا» بصورت تشبیه خوانده اند باین معنی است، تا در روز قیامت که بحساب بندگان خواهیم رسید آن کافر و شیطانی که او را گمراه ساخته است به پیشگاه ما آیند، و بنا بر قرائت «جاءنا» بصورت مفرد معنی چنین خواهد شد: تا آن روز که کافر نزد ما آید و دانست که استحقاق چه نوع عذابی را دارد.

(۱)

(قرین او خواهند بود تا او را وارد جهنم سازند، البته در عین حال که تسلط شیاطین بر انسان نتیجه عمل انسان است، ولی چون تمامی آثار به قدرت الهی مترتب میشود، میتوان گفت: خداوند شیطان را بر آنان مسلط کرده است

(قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ)

یعنی: در آن هنگام کافر به آن قرینی که گمراهش ساخته است میگوید: ای کاش با تو رفیق نمیشدم باندازه شرق و غرب از تو دور بودم.

مشرقیین مشرق و مغرب است که مشرق را بر مغرب غلبه داده آن را به «مشرقیین» تشبیه بسته است، همانگونه که شاعر عرب گفته است:

«اخذنا بآفاق السماء عليكم

لنا قمرها و النجوم الطوالع» (۱)

که در شعر منظور از قمرین ماه و خورشید است، و بعضی هم گفته اند منظور شاعر از قمرین حضرت محمد صلی الله علیه و آله و حضرت ابراهیم علیه السلام بوده است، بعضی هم گفته اند منظور از «مشرقیین» مشرق زمستان و مشرق تابستان است، همانگونه که در «رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ» گفته اند (۲).

و منظور آنست که ای کاش در دنیا میان من و تو این اندازه فاصله بود که تو را

ص: ۲۲۶

۱- ۱) یعنی: آفاق آسمان را بر شما تنگ گرفته ایم ماه و خورشید و ستارگان درخشانش از آن ماست، البته در «مشرقیین» چون مشرق افضل از مغرب است مشرق را غلبه داده اند، در قمرین هم چون قمر مذکر سماعی است بلحاظ افضلیت مذکر بر مؤنث قمر را غلبه داده اند.

۲- ۲) تعبیر مشرقین و مشارق و مغارب در چند جای قرآن آمده است، در گذشته که از نظر هیئت زمین را مسطح فرض میکردند، جز یک مشرق و یک مغرب برای خورشید مشرق و مغرب دیگری تصوّر نمیکردند، ولی پس از اثبات کرویت زمین ثابت شد که خورشید در هر آنی نسبت بنقطه ای از زمین طلوع میکند و از نقطه دیگر غروب میکند، و لذا معنی مشارق و مغارب روشن شد، و اتفاقاً تصریحات جالبی در روایات وجود دارد که در ۱۴ قرن پیش امامان (ع) در این باره فرموده اند رجوع به هیئت و اسلام

نمی دیدم و فریب نمیخوردم. (فَيْسَسَ الْقَرِينُ) یعنی: تو در دنیا برای من بد رفیقی بودی زیرا گمراهم ساختی، و مرا گرفتار آتش جهنم ساختی، و امروز هم بد رفیقی هستی برای من زیرا طبق گفته ابن عباس هر کافری را با شیطانش بیک زنجیر می بندند تا اندوه و عذابشان بیشتر گردد.

و خداوند در آن روز بکافران میفرماید:

(وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُم فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ)

یعنی: چون ستم کرده اید اشتراک در عذاب موجب تخفیف عذابتان نخواهد شد، زیرا هر کدام از کافران و شیاطین بهره کاملی از عذاب دارند.

و بعضی گفته اند یعنی: از اینکه می بینید دیگران هم با آنان در عذاب شریک هستند، تسلی نخواهند یافت، زیرا گاهی انسان که میبیند دیگری هم در عذابش با او شریک است مقداری دردش سبک میشود.

آن گاه خداوند خطاب به پیامبرش میفرماید:

(أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ، أَوْ تَهْدِي الْعُمْى؟)

اینجا خداوند کافران را در اینکه هر چه میشوند و می بینند بحالشان اثر نمی کند به کران و کوران تشبیه فرموده است.

(وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ؟)

یعنی: اینها که در گمراهی آشکاری هستند سخنان تو بگوششان نمیروند، یعنی: از اینکه نمیتوانی آنان را وادار به هدایت کنی خیلی ناراحت نشو.

(۲)

(صفحه ۱۶۵ که مرحوم شهرستانی شش دلیل صریح از قرآن و روایات اهل بیت بر کروییت زمین از کتب معتبر حدیث شیعه نقل میکند، و تفصیل این بحث را در سوره معارج ذیل آیه ۴۰ «بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ» مراجعه فرمائید.

ص: ۲۲۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۵]

اشاره

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ (۴۱) أَوْ نُرِيَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ (۴۲) فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ
إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۳) وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ (۴۴) وَمَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا
مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبُدُونَ (۴۵)

ترجمه آیات:

۴۱- یا ترا میبریم و پس از تو از آنان انتقام میگیریم.

۴۲- یا آنکه ترا زنده میگذاریم- و آن عذابی را که به آنان وعده داده ایم بتو نشان میدهیم، زیرا که ما بر آنان قدرت داریم.

۴۳- به آنچه که بر تو وحی میشود چنگ بزن که تو بر راهی راست هستی.

۴۴- آنچه بر تو وحی میگردد- قرآن هشدار است برای تو و قومت، و بزودی در این باره باز خواست میشود.

۴۵- از طرفداران- پیامبرانی که پیش از تو فرستاده ایم بپرس: آیا ما غیر از خدای رحمان خدایانی قرار داده ایم که ستایش شوند؟

پس از آنکه در جمله «فَأَمَّا نَذْهَبِينَ» ما بعد از حرف شرط «ان» در آمد جمله از لحاظ تأکید و اعلان طلب تصدیق شباهت به قسم پیدا کرد، و بهمین علت نون تأکید وارد کلام شد زیرا نون در جواب قسم لازم می آید نه در جزاء که شباهت به آن دارد.

معنی آیات:

آن گاه خداوند پیامبرش را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

﴿فَأَمَّا نَذْهَبِينَ بِكَ فَأَنَا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾

یعنی: اگر ما تو را بمیرانیم پس از تو حتما از امت انتقام خواهیم گرفت.

﴿أَوْ نُرِيَّتَكَ الَّذِي وَعَدْنَاَهُمْ﴾

یا آنکه زنده ات میگذاریم و عذابهایی را که به آنان وعده داده ایم در زندگی بتو نشان میدهیم.

﴿فَأَنَا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ﴾

یعنی: ما قدرت انتقام گرفتن از آنان را داریم، و چه در زمان زندگی و چه پس از وفات تو میتوانیم آنان را عذاب کنیم.

حسن و قتاده گویند: خداوند پیامبر احترام گذاشته است که این عذاب را مشاهده نکند، و در امتش چیزی نبیند مگر آنکه موجب روشنی چشمش باشد.

البته بعد از حضرتش عذابی سخت پیش آمد، روایت شده است که به حضرتش نشان داده شد که امتش پس از او چه خواهند کرد، و از آن وقت همیشه گرفته و غمگین بود، و تا هنگامی که چشم از این جهان بست کسی او را خندان ندید.

(جابر بن عبد الله انصاری روایت میکند و میگوید: من در حَجَّة الوداع در منی از همه بر رسول خدا (ص) نزدیکتر بودم که فرمود: نبینم که پس از من بکفر

باز گشته گروهی گردن دیگر را میزید، بخدا سوگند که اگر این کار را بکنید مرا در صف لشگری که با آن می جنگید خواهید یافت، سپس به پشت سر نگاه کرده فرمودند: یا آنکه علی را خواهید یافت، یا علی را و این قسمت را سه مرتبه تکرار فرمود.

آن گاه دیدیم که جبرئیل بحضرتش اشارتی کرده بدنبال آن این آیه نازل شد:

«فاما نذهبن بك فانا منهن منتقمون بعلى بن ابى طالب(ع)»

(۱)

یعنی: «اگر تو را ببریم ولی بوسیله علی بن ابی طالب(ع) از آنان انتقام خواهیم کشید».

بعضی گفته اند: پیامبر خدا(ص) انتقام از مشرکین را دید، و این انتقام عبارت بود از آن مکافاتى که مشرکین در جنگ بدر دیدند، پس از آنکه پیامبر را از مکه بیرون کردند، پیامبر(ص) در این جنگ عده بسیاری از آنان را کشت و جمعی را به اسارت گرفت با اینکه تعداد مسلمین اندک بود و نیرویی ناچیز داشتند، و بر عکس مشرکین جمعیت بسیار و قدرت و شوکت فراوان داشتند.

آن گاه خداوند بحضرتش دستور میدهد که آنچه از قرآن بر او وحی شده است بدان تمسک کند:

ص: ۲۳۰

۱ - ۱) تفسیر برهان جلد ۴ صفحه ۱۴۴ بنقل از مناقب بن مغزلی و امالی شیخ، و در روایت امالی دنباله حدیث آمده است: «...سپس نازل شد آنچه را که از امر علی بن ابی طالب بر تو وحی نموده ایم بگیر که تو بر راه مستقیم هستی، و علی نشانه ای است برای ساعت موعود تو و قومت، و بزودی مردم درباره محبت علی بن ابی طالب(ع) باز پرسى خواهند شد».

(فَاسْتَمْسِكْ بِالذِّى أَوْحَىٰ إِلَيْكَ)

یعنی: آنچه که از قرآن بر تو وحی شده است محکم بگیر، که آن را آن گونه که شایسته است بخوانی، و از دستورات آن پیروی کرده، از آنچه نهی نموده است خویشتن باز داری.

(إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ)

یعنی تو بر دین حق و درست هستی که همان دین اسلام است.

(وَإِنَّهُ لَدِكُّرٌ لَّكَ وَ لِقَوْمِكَ)

یعنی: قرآنی که بر تو وحی شده است برای تو و قومت قریش مایه شرافت است، از ابن عباس و سدی نقل شده است.

بعضی هم گفته اند منظور از قومک تمام عرب است، زیرا قرآن بزبان عرب نازل شده است، البته در این شرافت سلسله مراتب هست که قریش از دیگران سهم بیشتری از شرافت خواهند داشت، و نیز بنی هاشم از میان قریش سهم بیشتری دارند.

(وَ سَوْفَ تُسْأَلُونَ)

یعنی: بزودی درباره سپاسگزاری نعمت شرافتی که خداوند بشما ارزانی داشته است بازپرسی خواهید شد، و این معنی از کلبی و زجاج و دیگران نقل شده است.

و بعضی دیگر گفته اند: یعنی بزودی درباره قرآن و وظیفه ای که در حق آن دارید مورد باز پرسى قرار میگیرید (۱).

ص: ۲۳۱

۱- ۱) تفسیر القمی ج ۲ ص ۲۸۶ (عبد الرحمن بن کثیر از حضرت صادق(ع) درباره این آیه میپرسد؟ حضرت میفرمایند: ذکر قرآن است ما هم قوم قرآن هستیم، و از ما است که پرسش خواهید شد). و نیز تفسیر نور الثقلین ج ۴ ص ۶۰۵ از بصائر الدرجات از حضرت باقر(ع) نقل کرده است که درباره این آیه فرموده اند: (ذکر رسول خدا

(وَسئَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا)

یعنی از مؤمنین اهل کتاب که پیامبرانی را برای آنان فرستاده ایم بپرس که آیا پیامبران جز پیام توحید چیز دیگری برای آنان آورده اند؟ و این معنی گفتار بیشتر مفسرین قرآن است، و تقدیر چنین است: «سل امما من ارسلنا او اتباع من ارسلنا» که مضاف حذف و مضاف الیه بجای آن قرار گرفته است.

(۱)

□
(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَاهْلِ بَيْتِهِ أَهْلَ الذِّكْرِ هَسْتَنْد وَازْ أَنْانِ پَرَسِيدَه خَوَاهِدْ شَدْ). در تفسیر القمی ج ۲ ص ۲۸۴ ضمن روایتی از حضرت باقر(ع) این آیه چنین تفسیر شده است: ابی الربیع گوید در سالی هشام بن عبد الملک بحج رفته بود در خدمت حضرت باقر بحج رفته و همراه هشام نافع بن ازرق غلام عمر بن خطاب بود، نافع نگاهی به حضرت باقر(ع) کرد و دید در رکن خانه کعبه مردم بسیاری اطرافش جمع شده اند، بهشام گفت: یا امیر المؤمنین این شخص که مردم اطرافش ازدحام میکنند چه کسی است؟ هشام گفت: این شخص پیامبر اهل کوفه است، او محمد بن علی بن -الحسین بن علی بن ابی طالب(ع) میباشد. نافع گفت: الآن بسراغش خواهم رفت و از او پرسشهایی میکنم که پاسخ آن را کسی جز پیامبر یا وصی پیامبر یا پسر پیامبر نتواند گفت. هشام گفت: بسراغش برو و از او چیزهایی بپرس شاید در میان مردم رسوایش کنی. نافع آمد پشت بمردم کرده رو به حضرت باقر(ع) نمود و گفت: یا محمد بن علی من تورات و انجیل و زبور و فرقان را همگی خوانده ام و از حلال و

ص: ۲۳۲

پاورقی از صفحه قبل حرام آنها آگاه هستم، آمده که از تو مسائلی را بپرسم که پاسخ آن را کسی جز پیامبر یا وصی پیامبر با پسر پیامبر نخواهد داد. حضرت سر خود را بطرف او بلند کرده فرمود: مسائلت را بپرس. نافع گفت: بمن بگو به بینم میان عیسی و محمد (ص) چند سال فاصله بوده است؟ فرمود: نظر خودم را برایت بگویم، یا نظر خودت را؟ گفت: هر دو نظر را برایم بگو. فرمود: اما بنظر من میان آن دو پانصد سال فاصله بوده است، و اما بنظر تو میان آنان ششصد سال فاصله است. گفت: بگو به بینم درباره این آیه: «وَ سِئَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَوْ جَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ» محمد از کدام پیامبر پرسیده است با اینکه میان او و عیسی پانصد سال فاصله بوده است؟ راوی گوید: حضرت باقر (ع) در پاسخ او این آیه را تلاوت فرمودند: «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ الْآيَاتِنَا» از جمله آیاتی که خداوند بهنگام بردن حضرت محمد به بیت المقدس نشان داد این بود که خداوند پیامبران اولین و آخرین را جمع کرد سپس به جبرئیل دستور داد که اذان و اقامه بگوید، و در اذانش حی علی خیر العمل نیز گفت آن گاه محمد (ص) جلو افتاد و همگی پشت سرش نماز خواندند. اینجا بود که خداوند بر او نازل فرمود: «وَ سِئَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَوْ جَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ...؟»

و بعضی هم گفته اند: منظور آنست که از اهل تورات و اهل انجیل پرس هر چند کافرند، زیرا در اثر توراتی که در این مورد میان آنان وجود دارد گفتار تو ثابت خواهد شد.

و در این آیه هر چند که مورد خطاب حضرت محمد(ص) است، ولی منظور از آن امت اسلام است یعنی: شما مسلمانان از اینان که یاد آوری کردیم برسید:

(أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ؟)

یعنی: آیا در گذشته ما بغیر از خدا معبودی قرار دادیم که مردم او را پرستش کنند؟ اگر از آنان پرسشی خواهند گفت که ما چنین دستوری به آنان نداده ایم، و آنان را به پرستش چنین خدایی وادار نساخته ایم.

و از زهری و سعید بن جبیر و ابن زید نقل شده است یعنی از پیامبران به پرس و منظور از پیامبران، پیامبرانی است که در شب معراج حضرتش اطراف حضرت جمع شدند که نود پیامبر بودند، و از جمله آنان حضرت موسی و حضرت عیسی(ع) بود، و اینکه حضرت از آنان پرسیده بود تا دستور پرستش آمد چون حضرت بارادۀ خداوند از آنان اعلم بود (۱).

ص: ۲۳۴

۱- ۱) و این معنی استفاده میشود از قسمتی از احتجاج امیر المؤمنین(ع) که در تفسیر نور الثقلین ج ۴ ص ۶۰۷ در ذیل این آیه شریفه قسمتی از آن نقل شده است. پیامبر خدا(ص) به آنان فرمود: چه شهادتی میدهید و در دوران خودتان چه کسی را میپرستید؟ پیامبران در جواب گفتند: «ما شهادت میدهیم که جز خدای یکتا خدایی نیست، و شریک نداشته، و تو رسول خدا هستی، و بر این منوال از ما عهد و پیمان گرفته شده است.

دنباله پاورقی قبلی نافع گفت: یا بن رسول الله یا ابا جعفر راست گفتی، شما اوصیاء رسول خدا و جانشینان او هستید، و در توره و انجیل و زبور و قرآن از شما یاد شده است، و راستی شماها از دیگران شایسته ترید برای خلافت و حکومت بر مسلمین)

ص: ۲۳۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۵۴]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۶) فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (۴۷) وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۸) وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهَدَ عِنْدَكَ إِنَّا لَمُهْتَدُونَ (۴۹) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ (۵۰) وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۵۱) أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ (۵۲) فَلَوْ لَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ (۵۳) فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۵۴)

ترجمه آیات:

۴۶- موسی را با آیات خود بسوی فرعون و ملتش فرستادیم، و موسی گفت: من فرستاده پروردگار جهانیان هستم.

۴۷- همین که موسی آیات ما را برای آنان آورد، ناگهان موسی دید به آیات الهی می خندند.

۴۹- و گفتند: ای ساحر برای ما در پیشگاه پروردگارت دعا کن بر طبق وعده ای که بتو داده است، ما حتما هدایت خواهیم شد.

۵۰- اما همین که عذاب را از آنان برداشتیم، دوباره پیمان شکنی آغاز نمودند.

۵۱- فرعون میان ملت خود فریاد زد: ای مردم آیا کشور مصر از آن من نیست، با این جویهای آب که زیر قدرت من در جریان است؟ آیا اینها را نمی بینید؟.

۵۲- یا مرا بهتر از این فرد ضعیف که قدرت بیان هم ندارد میشناسید؟ ۵۳- چه میشد که دست بندهایی از طلا- برایش می افتاد، یا فرشتگان همراهش قرین با او می آمدند؟.

۵۴- فرعون ملتش را به سبکسری کشاند و آنان هم از او اطاعت کردند برآستی که اینان مردمی بودند که از فرمان خدا سرپیچی میکردند.

تعداد این آیات:

از نظر قراء حجاز و بصره ده آیه و از نظر دیگران نه آیه است.

قرائت آیات:

حفص و یعقوب و سهل «أسوره» و دیگران «أساوره» قرائت کرده اند.

دلیل قرائت:

اسوره جمع سوار است مانند «سقاء و اسقیه» و «خوان و اخونه»، و هر کس اساوره خوانده است آن را جمع اسوار گرفته، بنا بر این هاء در «اساوره» عوض از یائی است که لازم بود در جمع اسوار بیاید همانگونه که در جمع اعصار اعاصیر آمده است.

و نیز در اساوره جایز است که آن را جمع اسوره بگیریم، بنا بر این مانند

ص: ۲۳۷

اسقیه و اساق خواهد بود، منتها در اینجا هاء به آخر آن ملحق شده است، همانگونه که در قشعم و قشاعمه (۱) اضافه شده است.

معنی آیات:

سپس خداوند بزرگ از داستان حضرت موسی (ع) یاد کرده میفرماید:

(وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا)

یعنی: موسی را با معجزات و نشانه های ظاهری فرستادیم.

(إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ)

یعنی: اشراف قوم فرعون، و اینکه ملأ- فرعون، و اشرافیان قومش در قرآن ذکر شده است، با اینکه حضرت موسی برای همه فرستاده شده بود، برای آنست که دیگران پیرو اشرافیان بوده اند.

(فَقَالَ: إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

آن گاه موسی به آنان گفت: خدا مرا بسوی شما فرستاده است.

(فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا)

یعنی: پس از آنکه موسی معجزات ید بیضا و عصاء را برای آنان ظاهر ساخت.

(إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ)

یعنی با استهزاء و سبک شمردن آیات الهی معجزات موسی را بباد مسخره و خنده گرفتند، اما نمیدانستند که میبایست به جای این بی دقتی و بی فکری از این آیات پند میگرفتند.

(وَمَا نُزِرِهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا)

یعنی: عذابهایی که پی در پی بر سر این قوم می آمد مانند: طوفان، ملخ، شیش، قورباغه، خون،

ص: ۲۳۸

۱-۱) قشعم مردان کهن سال را گویند، و به عقابها و شیران و چیزهای قوی هم گفته میشود.

طمس، هر کدام از عذاب قبلی بزرگتر بود، و این عذابها همین عذابی است که در آیه بعدی بدان اشاره شده است:

(وَ أَخَذْنَاَهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)

یعنی: آنان را با این عذابها گرفتار ساختیم، و این عذابها که بوسیله آن گرفتار میشدند برای آنان عذاب و برای حضرت موسی (ع) معجزه بود، اما شقاوت بر آنان غلبه یافته بود، و به این معجزات ایمان نمی آوردند.

(وَ قَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ)

و بقول کلبی و جبائی منظورشان از تعبیر ساحر نسبت بموسی نوعی تعظیم و احترام بود، نه آنکه خواسته باشند او را با این لفظ سرزنش کنند، و یا ایه الساحر را بمعنی یا ایه العالم می گفتند، زیرا علم سحر در آن دوران رایج بود و از نظر مردم اهمیت بسیاری داشت.

و از حسن نقل شده است که این جمله را بعنوان استهزاء بموسی می گفتند.

و بعضی دیگر گفته اند معنی این جمله آنست ای کسی که با سحر بر ما غلبه یافته ای، و در میان عرب گفته میشود «خاصمته فخصمته، و حاججته فحججته» و بهمین منوال گویند: ساحرته (فسحرته) و منظورشان اینکه موسی با ساحران فرعون بوسیله سحر مبارزه کرد و با سحر خود بر آنان پیروز گشت.

(ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ)

یعنی: تو که گمان میکنی خدا با تو پیمان بسته است و تضمین کرده که اگر ما ایمان بتو آریم عذاب را از ما بر خواهد داشت اینک برای ما از خدایت بخواه که عذاب را بردارد.

(إِنَّا لَمُهْتَدُونَ)

یعنی: اگر عذاب از ما برداشته شود ما بسوی حقی که ما را بدان فرا میخوانی باز گشت خواهیم نمود.

(فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ)

□
در اینجا چیزهایی در تقدیر است، «فدعا موسی و سأل ربه ان یکشف عنهم ذلک العذاب، فکشف الله عنهم ذلک، فلما کشفنا...» یعنی: موسی دعا کرد و از خدایش خواست که عذاب را از آنان برداشت، و همین که عذاب را از آنان برداشتیم به عهد شکنی پرداختند.

اینجا خداوند می‌خواهد به حضرت محمد(ص) تسلیت خاطر دهد، با این معنی که ای محمد بر آزار قومت صبر کن، زیرا حالت تو با قومت مانند حالت موسی و قومش میباشد، بنا بر این عاقبت همانگونه که موسی پیروز شد تو نیز پیروز خواهی شد.

(وَ نَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ)

یعنی: همین که فرعون دید روز بروز کار موسی بالا- میگیرد بر مملکت خود ترسید و نیرنگی بکار زده پس از آنکه مردم را گرد آورد، در میان آنان بسخرانی پرداخت و گفت:

(قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ)

ای قوم آیا کشور پهناور مصر از آن من نیست، که بدخواه خود در آن حکمرانی میکنم، و منظورش از بیان این بود که من در پادشاهی و ثروت قوی هستم.

(وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي)

یعنی: و آیا رود نیل و دیگر رودهای مصر نیست که تحت نفوذ و با اراده من در کشورم جاری است، و بعضی گفته اند که این رودخانه را از زیر قصر خود عبور داده بود و در حال سخرانی بر آنها مشرف بوده است که چنین گفته.

(أَفَلَا تُبْصِرُونَ؟)

آیا این ملک عظیم و این قدرت شکوهمند مرا و ضعف و زبونی موسی را نمی بینید؟.

(أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ)

آیا من خوب هستم یا این فرد ضعیف و حقیر؟ سیویه و خلیل گفته اند: «أنا بوسيلة أم بر أ فلا تُبصرون عطف شده است، زیرا معنی ام انا خیر همان معنی تبصرون است، مثل اینکه گفته شده باشد: أ فلا- تبصرون؟ ام تبصرون؟ زیرا اگر مردم بفرعون میگفتند: تو بهتر هستی از نظر او دارای بینش بودند.

و بعضی هم گفته اند «مهین» بمعنی فقیری است که در هر چیزی که بدان محتاج است خود را ناتوان می بیند، و کسی ندارد که بکارش برسد.

□ □
(وَلَا يَكَادُ يَبِينُ)

یعنی: موسی آن قدر ناتوان است که نمیتواند درست حرف بزند، و دلیل فرعون این بود که در زبان موسی لکنتی بود.

حسن گوید: ولی هنگامی که خداوند موسی را مبعوث برسالت کرد لکنت زبانش را اصلاح کرد، بدلیل اینکه موسی از خدا درخواست میکند: «وَ اخْلُ عُقْمَةَ مِنْ لِسَانِي» یعنی: (خدایا گره از زبانش بگشای) و پس از این درخواست خداوند میفرماید: «قَدْ أُوتِيَتْ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى» یعنی ای موسی درخواستت داده شد بنا بر این فرعون موسی را به لکنت زبانی که قبلا داشته است سرزنش میکند.

و از جایی نقل شده است که موسی شیرین زبان بود (و بجای سین «ث» میگفت) خداوند این عیب را از زبانش برداشت ولی مختصر سنگینی در زبانش باقی مانده بود.

□ □
(فَلَوْ لَا أَلْفَى عَلَيْهِ أَسْوَرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ)

یعنی اگر موسی در ادعای نبوتش راستگو است چه میشد که دستبندهایی از طلا (از آسمان) برایش می آمد قوم موسی را رسم بر این بود که هر گاه کسی را به آقایی برمیگزیدند طوقه هایی از

طلا بدست و گردن او می آویختند.

(أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ)

یعنی اگر راست میگوید چه میشد که فرشتگان پشت سرش می آمدند تا او را در کار رسالتش یاری دهند، و گواه صدق او باشند.

بعضی هم گفته اند: یعنی فرشتگان با همکاری یکدیگر بیاریش می آمدند.

(فَاسْتَحَفَّ قَوْمَهُ)

یعنی فرعون عقول قوم خویش را سبک ساخت.

(فَأَطَاعُوهُ)

و لذا از او اطاعت نمودند، زیرا با مطالبی که دلیل نیست برای آنان استدلال میکرد و میگفت: آیا کشور مصر مال من نیست و... و اگر مردم عاقل بودند میگفتند: مالکیت انسان دلیل بر حقانیت او نیست، و لازم نیست که همراه پیامبران فرشتگانی بیاید، زیرا تنها معجزه است که دلالت بر صدق دعوی نبوت پیامبران میکند نه چیزهای دیگر.

(إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ)

یعنی آنان از طاعت خدا بیرون هستند.

نظم آیات:

وجه ارتباط داستان حضرت موسی (ع) با آیات قبلی این بود که قبلا از حالات پیامبران و رسالتشان پرسش شده بود، بدین مناسبت پس از آن بداستان حضرت موسی (ع) اشاره شد، زیرا یهودیان و مسیحیان خود را بتورات و انجیل منسوب میدانند.

بعضی هم گفته اند چون قبلا از حضرت محمد (ص) یاد شده است، و اینکه قومش او را تکذیب میکردند، بدنبال آن خداوند داستان موسی (ع) و تکذیب قومش را بیان میکند تا موجب تسلیت خاطر پیامبر اسلام (ص) شود.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۵ تا ۶۰]

اشاره

فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۵) فَجَعَلْنَا هُم سَلْفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ (۵۶) وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (۵۷) وَقَالُوا آلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ (۵۸) إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (۵۹) وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ (۶۰)

ترجمه آیات:

۵۵- هنگامی که ما را خشمناک ساختند از آنان انتقام گرفتیم، و همه آنان را دسته جمعی غرق نمودیم.

۵۶- و آنان را برای دیگران عبرت و مثل قرار دادیم.

۵۷- همین که پسر مریم مثل زده شد ناگهان قومت فریاد اعتراض سر دادند.

۵۸- و گفتند: آیا خدایان ما بهترند یا او، و آنان این مثال را برای تو نزدند مگر بمنظور جدال و ستیزه، آری اینان مردمی سخت ستیزه جویند.

۵۹- عیسی کسی جز یک بنده نبود که ما به او نعمت دادیم، و او را نمونه ای برای بنی اسرائیل قرار دادیم.

۶۰- و اگر بخواهیم بجای شما (فرزندان آدم) فرشتگانی را در روی زمین قرار میدهیم.

قرائت آیات:

حمزه و کسای سلفا بضم سین و لام خوانده اند، و دیگران بفتح سین و لام خوانده اند. و اهل مدینه و ابن عامر و اعشی و برجمی و کسای و خلف یصدون بضم صاد و دیگران بکسر صاد خوانده اند.

دلیل قرائت:

هر کس سلف بضم سین خوانده است میشود آن را جمع سلف گرفت مثل اسد و اسد و وثن و وثن.

و هر کس سلفا بفتح سین و لام خوانده است دلیلش آنست که فعلا گاهی در حروفی که از آن اراده کثرت شده است آمده است، و مانند اسمی از اسماء جمع است، گفته اند خادم و خدم، و طالب و طلب و حارس و حرس.

و همچنین است (مثلا) واحدی است که از آن اراده جمع شده است، و روی همین حساب است که می بینیم مثلا عطف شده است بر سلفا که میفرماید «فجعلناه سلفا و مثالا».

یصدون بضم صاد و یصدون بکسر هر دو بمعنی یضجون است.

و از ابی عیبده نقل شده است که گفته کسر بهتر است و گفته میشود صد عن کذا و صله آورده میشود به «عن» همانگونه که شاعر گفته است:

«صدت الکأس عنا ام عمر

و کان الکأس مجراها الیمینا» (۱)

در قرآن هم آمده است «وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» .

ص: ۲۴۴

۱-۱) یعنی ای ام عمرو تو بر خلاف عادت رفتار کردی و ما را از جام نوید ساختی، با اینکه در مجلس شرب معمولا کاسه از راست بگریان می افتد.

کسانی که یصدون را بمعنی یعدلون گرفته اند معنی اینست: ناگهان دیدی که قومت بخاطر مثالی که زدی رویگردان شدند، و دیگر یصدون به عن صله آورده نمیشود. و هر کس که بگوید یصدون بمعنی یضجون است من را متصل به یضج میگیرد همانگونه که می گویی: یضج من کذا.

و بعضی از مفسرین گفته اند یصدون بمعنی یضجون است، و معنی چنین است: «پس از آنکه نازل شد که شما و آنچه غیر خدا را پرستید هیزم جهنم خواهید بود» زیرا که آنها را خدای خود گرفته اند و مورد پرستش شده اند، بنا بر این عیسی هم در حکم معبودهای آنان خواهد بود- که او نیز بخیال ایشان در جهنم بسوزد- یعنی هنگامی که پسر مریم مثال زده شد ناگهان قومت از آنچه که گفته بودند خندیدند، زیرا آنان پیش خود عیسی را با معبودهای خود یکسان میگرفتند، و این مثل را جز بمنظور ستیزه جویی نمیزدند، زیرا آنان بخوبی میدانستند که منظور از هیزم جهنم همان خدایان مرده خودشان است.

لغات آیات:

آسفونا- گفته میشود آسفه یاسف اسفا بمعنی اغضبه فغضب یعنی او را بخشم در آورد و بمعنی احزنه فحزن نیز میاید، و میگویند اسف عبارتست از خشم کسی که اندوهناک هم باشد، ولی در اینجا بمعنی صرف غضب است.

سلفا- سلف بمعنی چیز گذشته است که پیش از هنگام آمدنش تقدّم یافته باشد، و سلف در بیع هم از اینگونه است، و سلف نقیض خلف است.

جدلا- جدل عبارتست از برابر آوردن دلیل در مقابل دلیل و بعضی هم گفته اند: جدل عبارتست از نزاع سرسختانه، و اصلش از جدل الجبل

است یعنی: تناب را پرتاب کرد بمعنی سخت تا بدادن آن، و رجل مجدول الخلق یعنی مردی تند خوی، و بعضی هم گفته اند اصل آن از جداله است، بمعنی زمین، باین معنی که گویا هر کسی میخواهد طرف خود را زمین بزند.

معنی آیات:

سپس خداوند از انتقامش نسبت بفرعون و قومش خبر داده میفرماید:

(فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ)

یعنی همین که ما را بخشم آوردند بطرفداری دوستانمان از آنان انتقام گرفتیم، از ابن عباس (۱) و مجاهد آمده است که آسفونا یعنی اغضبونا.

و خشم خداوند بزرگ بر گناهکاران آنست که اراده عقوبت آنان میفرماید همانگونه که رضایتش نسبت به اطاعت عبارتست از اراده دادن پاداش نیکی که بخاطر فرمانبرداری استحقاق آن را یافته اند.

و بعضی هم گفته اند که آسفونا بمعنی آسفو رسلنا است زیرا اسف به معنی اندوه در خدا راه ندارد (۲).

(فَأَعْرَفْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ)

همه را غرق کردیم بطوری که احدی از آنان نجات نیافت.

ص: ۲۴۶

۱ - ۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۶: (فَلَمَّا آسَفُونَا) اغضبوا نبینا موسی و مالوا الی غضبنا. یعنی همین که پیامبر ما موسی را

خشمناک ساختند، و خود را در معرض خشم ما قرار دادند)

۲ - ۲) التوحید للصدوق ص ۱۶۸ از حضرت صادق (ع) روایت

(فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا)

یعنی آنان را از پیش بجهنم فرستادیم.

(وَمَثَلًا لِلآخِرِينَ)

یعنی: آنان را موجب عبرت و اندرز دیگران که پس از آنان خواهند آمد قرار دادیم، زیرا آنان که می آیند هر گاه عصیان کنند حالشان مانند حال همان افراد است.

(وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا)

در منظور از این قسمت بچند وجه اختلاف شده است:

۱- بنا بقول ابن عباس و مقاتل یعنی: هنگامی که پسر مریم در عذاب

(۲)

(شده است که درباره این آیه: «فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا» فرمودند: خداوند بزرگ همانند ما خشمناک نمیگردد، و لکن برای خود دوستانی آفریده است که خشم میکنند و راضی میگردند، و آنان مخلوق بوده تحت تدبیر الهی قرار دارند، و رضایت آنان را بمنزله رضایت خود، و خشم آنان را بجای خشم خود قرار داده است، زیرا خداوند آنان را دعوت کنندگان و راهنمایان بسوی خود قرار داده است، و بهمین سبب است که خشم آنان خشم خدا و رضایت آنان رضایت الهی است. اینطور نیست که خشم بذات خدا برسد همانگونه که در ذات مردم اثر میگذارد، بلکه هر چه که نسبت رضا و غضب بخدا داده شده است همه اش بهمان معنی است که گفتیم، و نیز خداوند فرموده است: «من اهان لی ولیا فقد بارزنی بالمحاربه، و دعانی الیها» یعنی: «هر کس نسبت به یکی از دوستان من اهانت کند آشکارا بجنگ من آمده و مرا بستیز با خود فرا خوانده است».

ص: ۲۴۷

تشبیه به خدایان شده است، در آنچه که آنان بخیال خود میگفتند، زیرا هنگامی که این آیه نازل شد «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ» یعنی: «شماها و آنچه را که میپرستید هیزم جهنم خواهد بود» مشرکین گفتند ما هم راضی هستیم که خدایان ما همان وضعیتی را دارا باشند که عیسی دارد.

(۲)

(و نیز فرموده است: «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ - نساء آیه ۸۰») یعنی: «هر کس فرستاده مرا اطاعت کند فرمان مرا برده است». و نیز فرموده است: «إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُكَ إِثْمًا يُبَايِعُونَ اللَّهَ - فتح آیه ۱۰») یعنی: «کسانی که با تو بیعت کرده اند، جز این نیست که با خدا بیعت نموده اند». و تمام اینها و هر صفتی مانند آن که بخدا نسبت داده میشود همانطور است که برایت گفتم. و چنین است رضا و غضب خدا و غیر از این دو صفت، از صفات دیگر که مانند آنها است، اگر خشم و ناراحتی در آفریدگار جهان را داشت با اینکه این صفات را نیز خداوند آفریده است، انسان میتواند بگوید: آفریدگار هم روزی نابود شود، زیرا اگر ناراحتی و خشم در او راه یافت متغیر خواهد شد، و اگر تغییر در او راه یافت از نابودی در امان نخواهد بود، و اگر اینطور بود آفریدگار از آفریده شناخته نمیشد و قادر از مقدور مشخص نمیگردید، و خالق از مخلوق معلوم نمیشد. خداوند از این گفتار بسیار برتر و منزّه تر است، او خالق اشیاء است بی آنکه به آنان نیازی داشته باشد، و چون اشیاء را بدون نیاز آفریده است حد و کیف در او محال است، آنچه گفتیم انشاء الله در ک کن.

ص: ۲۴۸

که در این قسمت از آیه به آن اشاره شده است:

﴿إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ﴾

یعنی: قوم تو فریاد ستیزه جویی بلند میکنند و با تو به مجادله میپردازند که:

﴿وَقَالُوا أَلَهْتَنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ؟﴾

یعنی خدایان ما بهتر از عیسی بن مریم نیستند، اگر عیسی بجرم آنکه او را پرستیده اند در آتش افتاد بگذار خدایان ما هم با او بسوزند (۱).

۲- یعنی: هنگامی که خداوند حضرت مسیح را به آدم تشبیه فرمود آنجا که میگوید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ» (۲) یعنی: همان کس که توانست آدم را بدون پدر و مادر بیافریند میتواند مسیح را هم بدون پدر بیافریند، بدنبال این تشبیه، قومی از کفار قریش بحضرت رسول (ص) اعتراض کردند، و سپس این آیه نازل شد.

۳- بقول قتاده: پس از آنکه پیامبر اسلام (ص) حضرت عیسی و مادرش را مدح کرد، و اینکه عیسی نیز در جهت آفرینش مانند آدم است، گفتند:

همانگونه که مسیحیان عیسی را پرستیدند محمد هم میخواهد ما او را پرستیم.

۴- وجه چهارم طبق روایات اهل بیت از علی علیه السلام افضل الصلوات که فرموده است:

«روزی خدمت رسول خدا (ص) آمدم، حضرتش را در میان گروهی از قریش دیدم، حضرت بمن نگاه کرد سپس فرمود: یا علی تو در این امت همانند

ص: ۲۴۹

۱- ۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۶: (...ان جاز له- عیسی فی النار مع نصاری، یجوز لنا فی النار مع آلہتنا)

۲- ۲) آل عمران- ۵۹.

عیسی بن مریم هستی که قومی او را دوست داشتند و در دوستیش زیاده روی کردند، و بهلاکت رسیدند، و جمعی با او دشمن شدند، و در دشمنی با او زیاده روی نمودند و بهلاکت رسیدند، و جمعی هم درباره اش میانه رو بودند و نجات یافتند.

سخن حضرت بر مردم قریش سخت گران آمد و خندیدند و گفتند: علی را به پیامبران و رسولان تشبیه میکنند؟ و لذا آن آیه نازل شد (۱).

﴿وَقَالُوا أَآلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ؟﴾

یعنی: خدایان ما بهترند یا مسیح؟ اگر مسیح در آتش افتاد ما هم راضی هستیم که خدایان ما نیز در آتش افتند و این معنی از سدی و زید نقل شده است.

و از جبائی نقل شده است که یعنی خدایان ما بهتر از مسیح میباشند.

جایی که جایز است مسیح پرستش شود خدایان ما هم جایز است عبادت شوند و از قتاده نقل شده که ضمیر «هو» کنایه از حضرت محمد (ص) است، یعنی: خدایان ما بهتر از محمد هستند، محمد بما دستور میدهد همانگونه که مسیحیان عیسی را پرستش کردند ما هم او را پرستیم و از او اطاعت کنیم و دست از خدایان خود برداریم.

و علی بن عیسی میگوید: معنی سؤال آنان که میگویند، «أَآلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ؟» آنست بچیزی آنان را ملزم ساخته اند که بخیالشان الزام آور نیست

ص: ۲۵۰

۱- ۱) لباب النقول سیوطی در شأن نزول آیه از ابن عباس نقل میکند که رسول خدا (ص) بقریش فرمودند: هر کس بغیر از خدا که مورد پرستش قرار گیرد در او خیری نیست، قریش گفتند: مگر عیسی بگمان تو پیامبر و بنده خوب خدا نبود با اینکه مسیحیان او را پرستیدند، بدنبال این سخن بود که این آیه نازل شد «وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ» .

و توهم کرده است که گویا آنان گفته اند: مثل ما در آنچه عبادت میکنیم مانند مسیحیان است که مسیح را میپرستند، کدامیک از آنان خوب است آیا پرستش خدایان ما یا پرستش مسیح؟.

بنا بر اینکه اگر در پاسخ آنان حضرت بفرماید: پرستش مسیح بهتر است که اقرار بجواز پرستش چیزی غیر خدا نموده است، و همچنین اگر در پاسخ آنان بگوید که: پرستش بتان بهتر است، و اگر بگوید: در پرستش مسیح خبری نیست از قدر و منزلتی که دارد کاسته میشود. و جواب آنان از این سخنان آنست که اگر حضرت مسیح از نوعی احترام و موهبتهای الهی برخوردار باشد موجب نمیشود که با عالترین مراتب نعمت مورد احترام قرار گیرد.

(مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا)

یعنی این مثل را برای تو نزدند مگر بجهت آنکه بوسیله آن با تو ستیزه کنند و با آن مثال حق تو را پایمال کنند، و علت اینکه در اینجا تعبیر بمجادله شده است آن است که دو طرف که با یکدیگر مجادله می کنند یکی بر حق و دیگری بر باطل است، بخلاف مناظره کنندگان، زیرا مناظره گاهی بین افراد ذیحق قرار میگیرد.

(بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ)

یعنی: اینان مردمی هستند ستیزه جو که کارشان از بین بردن حق است بوسیله باطل، آن گاه خداوند حضرت مسیح را توصیف کرده میفرماید:

(إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ)

یعنی: عیسی بن مریم کسی نیست جز یک بنده که درباره اش موهبت نمودیم و او را بدون پدر آفریدیم و برسالتش برانگیختیم.

(وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ)

یعنی: و حضرت عیسی را معجزه ای

برای بنی اسرائیل قرار دادیم، و دلیل خوبی است بر قدرت خداوند که می تواند بدون پدر فرزندی را بیافریند، بنا بر این مسیح برای آنان مثلی است که هر چیز عجیبی را از صنعت الهی به آن تشبیه میکنند، سپس خداوند برای آنکه مردم را بقدرت خود متوجه کند و اینکه هیچ کاری را بدون مصلحت انجام نمیدهد فرمود:

﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُقُونَ﴾

یعنی ای فرزندان آدم، اگر میخواستیم بجای شما فرشتگانی در روی زمین قرار میدادیم، یعنی اگر میخواستیم شما را هلاک میکردیم و عوض شما فرشتگان را در روی زمین سکونت میدادیم تا زمین را آباد کنند و عبادت پروردگار بپردازند.

و مثل قوله منكم در اینکه من بمعنی بدلیت آمده است این شعر شاعر است که میگوید:

«فليت لنا من ماء زمزم شربه

مبرده باتت على الطهيان»

یعنی: ای کاش بجای آب زمزم آبی سرد میداشتیم که روی کوه گذاشته شده و سرد میشد.

و بعضی گفته اند: معنای آیه اینست اگر میخواستیم شما را فرشته قرار میدادیم، روی این معنی از باب تجرید است که من بی معنی است و معنایش را از دست داده است، و در این آیه اشاره شده است به اینکه خداوند قدرت دارد ساختمان بشر را تبدیل به فرشته کند که بجای یکدیگر قرار گیرند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۱ تا ۶۵]

اشاره

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرَنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱) وَلَا يَصِيحِبْكُمْ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۶۲) وَ لَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ (۶۳) إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۴) فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ أَلِيمٍ (۶۵)

ترجمه آیات:

۶۱- عیسی دانشی است برای ساعت قیامت، درباره قیامت شک بخود راه ندهید، و از من پیروی کنید که این راه من راه راستی است.

۶۲- شیطان شما را از راه راست منحرف نکند، که برستی شیطان دشمن آشکار شما است.

۶۳- چون عیسی با بینات آمد، گفت: من برای شما دانش و حکمت آورده ام تا پاره ای از مطالبی را که درباره اش اختلاف دارید برای شما روشن کنم، بنا بر این از خدا بترسید و از من اطاعت کنید.

۶۴- الله پروردگار من و شما است او را پرستش کنید که این راه راهی است مستقیم.

۶۵- یهود و نصاری در میان خود اختلاف کردند، وای بر کسانی که ستم کردند از عذاب دردناک آن روز. (پنج آیه)

قرائت آیات:

در قرائت شاذ و نادری از ابن عباس (۱) و قتاده و ضحاک نقل شده است که «و انه لعلم» بفتح عین و لام خوانده اند که بمعنی نشانه و علامت باشد.

معنی آیات:

سپس خداوند سبحان بیاد عیسی (ع) بازگشت نموده میفرماید:

﴿وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ﴾

یعنی: نزول حضرت عیسی (ع) - در دوران رجعت - جزء نشانه های ساعت قیامت است که بوسیله آن فهمیده میشود ساعت قیامت نزدیک است.

﴿فَلَا تَمْتَرَنَّ بِهَا﴾

یعنی: در ساعت قیامت شک نداشته باشید و آن را تکذیب نکنید و این معنی از ابن عباس و قتاده و مجاهد و ضحاک و سدی نقل شده است.

و ابن جریر میگوید: ابو الزبیر بمن گفت که از جابر بن عبد الله شنیدم که او گفت: از پیامبر خدا (ص) شنیدم که میفرمود:

«عیسی بن مریم فرود می آید و امیر شما بعیسی (ع) میگوید: بیا بر ما نماز بخوان، عیسی (ع) میفرماید: نه من جلو نمی افتم، شما امت از میان خودتان امیر دارید و خداوند بر شما احترام گذاشته است» (۲).

و در حدیث دیگری میفرماید:

(چگونه هستید هنگامی که فرزند مریم در میان شما نازل شود، در حالی

ص: ۲۵۴

۱- ۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۶: (و يقال علامه لقيام الساعة ان قرأت بنصب العين و اللام)

۲- ۲) صحیح مسلم.

که از خودتان امام دارید؟).

حسن گفته‌ها، در «آن» به قرآن بر میگردد، یعنی قرآن دلالت میکند بر قیام ساعت و بعثت از آن فهمیده میشود.

و ابو مسلم گفته است: یعنی قرآن خود دلیل بر نزدیک شدن ساعت قیامت است، زیرا قرآن آخرین کتاب آسمانی است که بر آخرین پیامبر نازل گردیده است.

(وَ اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ)

یعنی: در آنچه که بشما دستور میدهم از من اطاعت کنید، این راه را که من بر آن هستم راهی است روشن و استوار (وَلَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ) یعنی: شیطان با وسوسه هایش شما را از دین خدا باز ندارد.

(إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ)

یعنی: شیطان با شما عداوتی آشکار دارد شما را بسوی گمراهی فرا میخواند، و موجب هلاکت شما خواهد شد.

سپس خداوند از حال عیسی (ع) خبر داد هنگامی که خداوند او را به پیامبری فرستاد فرمود:

(وَ لَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ)

یعنی: هنگامی که عیسی معجزات دالّ بر نبوت آورد.

و از قتاده نقل شده است که یعنی: هنگامی که عیسی (ع) انجیل آورد.

(قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ)

از عطاء نقل شده است که منظور از حکمت نبوت است.

و دیگران گفته اند منظور از آوردن حکمت یعنی: علم توحید و عدل، و شرایع دین را برای شما آورده ام.

(وَلِأَيُّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ)

از ابی عبیده نقل شده است یعنی: تمام آن معانی را که درباره اش اختلاف دارید برای شما بیان میکنم، همانگونه که لبید شاعر عرب گفته است:

«او یخترم بعض النفوس حمامها» (۱)

که بعض به معنی کل آمده یعنی: «یا آنکه مرگ تمامی جانها را هلاک سازد».

مانند شعر شاعر دیگری از عرب بنام قطامی:

«قد یدرک المتانی بعض حاجته

وقد یكون من المستعجل الزلل»

یعنی: «افراد با حوصله به تمام حاجتهای خود میرسند، اما افراد عجول دچار لغزش میشوند» (۲).

اما صحیح آنست که بعض بمعنی کل نیامده است، و آنچه را که حضرت عیسی (ع) در انجیل آورده است پاره ای از موارد اختلافی آنان بوده است و در غیر انجیل چیزهایی را که بدان نیاز داشته اند بر ایشان بیان کرده است، و شعر شاعر: «او یخترم بعض النفوس حمامها» منظور شاعر از این بعض جان خودش بوده است. (۳)

ص: ۲۵۶

۱- ۱) شاهد در این است که بعض النفوس بمعنی تمام النفوس است همانگونه که در آیه مورد بحث بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ بمعنی کلّ الذی تختلفون است.

۲- ۲) شاهد در بعض حاجته است که بمعنی کلّ حاجته آمده است.

۳- ۳) تفسیر نور الثقلین ج ۴ ص ۶۱۱ بنقل از احتجاج طبرسی ضمن روایتی از حضرت صادق (ع) فرمود: مردم درباره پیامبران اولو العزم و مولی شما امیر المؤمنین (ع) چه نظر دارند؟

بعضی هم گفته اند معنی آیه آنست که تا بیان کنم برای شما آنچه را که از نظر دینی در آن اختلاف دارید نه از نظر دنیایی.

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ﴾

یعنی: حدود الهی را رعایت کنید، از نافرمانیش بپرهیزید و فرمانش را اطاعت کنید.

﴿وَ أَطِيعُونَ﴾

و در آنچه که من شما را بسوی آن فرا میخوانم از من فرمان ببرید.

﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ﴾

خداوند پروردگار من و شما است. پرستش تنها شایسته او است بدون آنکه شریکی برای او قرار دهید با خلوص نیت او را پرستید.

﴿هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾

اینست راهی راست که شما را بسوی بهشت، و پاداشهای الهی میرساند.

(۳)

(میگوید: گفتم آنان احدی را بر پیامبران اولو العزم برتری نمی دهند، می گوید: حضرت فرمودند: خداوند بموسی فرمود: «وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْمَأْتُوٰحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْعِظَةً - اعراف - ۱۴۵» یعنی: «برای موسی در الواح تورات از هر چیزی موعظه ای نوشتیم» و نمیفرماید: کل شیء موعظه یعنی همه چیز موعظه را، و بحضرت عیسی میفرماید: «وَ لَأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ» و نمیفرماید کل شیء. اما درباره مولای شما امیر المؤمنین (ع) فرموده است: «قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ - رعد - ۴۳» یعنی: «بگو برای گواه بودن میان من و تو خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست کافی میباشد» و نیز فرموده است: «لَا - رَطْبٌ وَ لَا - يَأْسُ إِلَّا - فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ - انعام - ۵۹» یعنی «هیچ تر و خشکی نیست مگر آنکه در کتابی آشکار آمده است».

ص: ۲۵۷

(فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ)

یعنی: یهود و نصاری دربارہ حضرت عیسی اختلاف نمودند (۱).

(فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ آئِمٍ)

تفسیر این آیه در سوره مریم گذشت (۲).

ص: ۲۵۸

-
- ۱-۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۶ در تفسیر این آیه میگوید (مسیحیان دربارہ حضرت عیسی (ع) دسته دسته شده اختلاف نمودند:
۱-نسطوریہ گفتند: عیسی پسر خدا است. ۲-ماریعقوبیہ گفتند: عیسی خود خدا است. ۳-ملکانیہ گفتند: عیسی شریک خدا
است. ۴-مرقوسیہ گفتند: عیسی سومین از سه خدا است، (اب و ابن و روح القدس)
۲-۲) رجوع شود به جلد ۶ همین تفسیر ص ۵۱۴ در تفسیر آیه ۳۶ از سوره مریم.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۶ تا ۷۵]

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۶۶) الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (۶۷) يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۶۸) الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ (۶۹) ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (۷۰) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصَفَائِحٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۷۱) وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷۲) لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۷۳) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (۷۴) لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۵)

ترجمه آیات:

۶۶- آیا اینان دیگر جز اینست که در انتظار آمدن ساعت قیامت هستند که ناگهان بیاید و آنان بی آنکه بدانند غافل گیر کند.

۶۷- در آن روز-قیامت- دوستان همگی دشمنان یکدیگرند جز افراد با تقوی.

۶۸- ای بندگان من امروز بر شما ترسی نیست، و بخود اندوهی راه نمی دهید.

۶۹- همان بندگان که به آیات ما ایمان آورده و تسلیم بودند.

۷۰- به همراه همسرانتان وارد بهشت شوید که در آنجا شادمان خواهید شد.

۷۱- در بهشت کاسه ها و جامهای طلایی برای آنان میگردانند، و در آنجا آنچه نفسها بخواهد و چشمها از آن لذت برد وجود دارد و شما در جاودان خواهید بود.

۷۲- این همان بهشتی است که پیدایش اعمالتان بشما داده اند ۷۳- اینجا میوه های بسیار دارید که از آن میخورید.

۷۴- جنایتکاران در عذاب جهنم برای همیشه بسر خواهند برد.

۷۵- عذابی که تخفیف بردار نیست، و جهنمیان در آن ناامیدند.

(ده آیه)

قرائت آیات:

اهل مدینه و ابن عامر و حفص [□] «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ» را با هاء صله خوانده اند، اما بقیه قراء «تشتهی الانفس» بحذف هاء دوم خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گفته است: حذف این هاء از جمله صله در حسن مانند اثبات آن میباشد، جز اینکه حذف هاء از این جهت بر اثبات آن ترجیح پیدا میکند که در قرآن بطور کلی این قبیل موارد با حذف هاء آمده است مانند این آیه:

«أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا؟ - فرقان - ۴۱» (۱) و آیه [□] «سَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰی - نمل - ۵۹» (۲).

ص: ۲۶۰

□
۱- ۱) که اصلش بعثه الله بوده است.

۲- ۲) که الذین اصطفاهم بوده است.

و نیز از لحاظ قیاس هم جانب حذف تقویت میشود، زیرا جمله طولانی شده است و هر گاه جمله اسمیه طولانی شود گاهی چیزی از آن را حذف می کنند مانند آنکه از «اشهباب» و «احمیرار» حذف میکنند (۱) و همانگونه که از «کینونه» حذف کرده اند.

بنا بر این همانگونه طبق قیاس در اسماء طولانی چیزهایی جایز است حذف شود در صله نیز جایز است ضمیر عائد بموصول بهمین جهت حذف شود.

نغات آیات:

تحبرون-حبور عبارت است از شادمانی و سروری که آثارش در صورت ظاهر میگردد، وقتی درباره چیزی بگویند: (خبرته) یعنی: آن را نیکو ساختم، و حبار بمعنی اثر است.

صحاف-صحاف جمع صحفه است و آن جامی است که غذا در آن خورده میشود.

اکواب-و اکواب جمع کوب است، و کوب ظرفی است مانند ابریق «آفتابه» (آبریز) که گوشه و گردن ندارد، و بعضی هم گفته اند کوب مانند جام شراب است، اعشی در این باره گفته است:

«صریفه (۲) طیب طعمها

لها زبد بین کوب و دن»

یعنی: «شرابی خوش طعم که بین جام و خمره کف بر می آورد».

ص: ۲۶۱

۱- ۱) که میشود: «اشهباب» و «احمیرار».

۲- ۲) صریفه شرابی است از قریه صریفون که نزدیکی عکبراء است یا شرابی است از قریه صریفه در واسط، آن طور که گفته اند، یا شرابی را گویند که همان لحظه از خمره برداشته شده است مانند شیر گرم در لحظه ای که از پستان دوشیده میشود.

(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً)

خداوند سبحان بکفار در حالی که آنان را سرزنش میکند میفرماید: آیا اینان جز اینست که در انتظار فرا رسیدن ساعت قیامتند که ناگهان فرا رسد و بی آنکه از وقت آمدن آن آگاه باشند آنان را در برگیرد؟.

(الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ)

یعنی: آنان که دوستی و پیوندشان بر اساس امور مادی بوده است در روز قیامت دشمنان یکدیگر خواهند بود، و آنان کسانی هستند بر اساس کفر و نافرمانی خدا و مخالفت با پیامبر اسلام (ص) دوستی نموده اند، زیرا هر کدام بخاطر این دوستیها عذابهایی خواهند دید.

سپس دسته ای از دوستان را استثناء نموده که تنها دوستیشان، بر اساس تقوی و معنویت بوده است و میفرماید:

(إِلَّا الْمُتَّقِينَ)

یعنی: بجز آنها که تقوی دارند، همان افراد با ایمان و یکتا پرستی که بخاطر ایمان و تقوی با یکدیگر دوستی کردند، که این نوع دوستی پایدار خواهد بود، و نه تنها تبدیل بدشمنی نخواهد شد، بلکه روز قیامت هر چه بیشتر و محکم تر میگردد.

(يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ)

یعنی: بهنگام ترس به آنان گفته می شود: ای بندگان خدا امروز از عذاب الهی ترسی بخود راه ندهید.

(وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ)

و نیز نترسید که پاداشتان از بین برود، سپس خداوند بندگان خود را از دیگران مشخص ساخته میفرماید:

(الَّذِينَ آمَنُوا بِالْآيَاتِ)

یعنی: مؤمنین کسانی هستند که پیامبران، و

معجزات ما را تصدیق نمودند، و از آنان پیروی کردند.

﴿وَكَانُوا مُسْلِمِينَ﴾

و تسلیم فرمان ما بودند، و خاضع و منقاد بودند.

و «الَّذِينَ آمَنُوا» در محل نصب است بنا بر بدلیت از «عباد» یا آنکه صفت است برای آن، سپس خداوند بزرگ بیان میفرماید که در قیامت به این بندگان با تقوی چه میگویند؟

﴿ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ﴾

یعنی: شما و همسران با ایمانی که در دنیا داشتید وارد بهشت شوید، بعضی هم گفته اند یعنی: زنانشان از حور العین در بهشت.

﴿تُحْبَرُونَ﴾

یعنی: در حالتی که شادمان و مورد احترام هستید، و تفسیر این کلمه در سوره روم گذشت (۱).

﴿يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ﴾

یعنی: در بهشت برای آنان کاسه های غذا و جامهای شراب میچرخانند، کوب به کوزه های بی دسته گویند، بعضی هم گفته اند اکواب ظرفهایی را گویند که دهانه آنها مستدیر است، و در این آیه خداوند کاسه و جام را ذکر نموده است که اشاره به غذاها و نوشابه هایی باشد که بهشتیان میخورند.

﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ﴾

یعنی: در بهشت آنچه انسان دلش بخواهد از انواع نعمتها، نوشیدنیها، خوراکیها، پوشاکیها، بوئیدنیها، و

ص: ۲۶۳

۱- ۱) رجوع شود به جلد ۸ ص ۲۹۸ عربی این تفسیر در ذیل تفسیر آیه ۱۵ از سوره روم که کلمه یحبرون آنجا هم ذکر شده و بطور مفصل تفسیر شده است، و از موسیقی بهشتی و نوع و محتوای آن سخن بمیان آمده است.

چیزهای دیگر.

(وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ)

و آنچه که چشم از دیدن آن لذت برد، اینجا چرا لذت را به چشم انسان نسبت داده است با اینکه در حقیقت این انسان است که بوسیله چشم از دیدن چیزهای خوب لذت میبرد، و مناظر زیبا سببی است از اسباب لذت؟ برای اینکه نسبت دادن لذت به عضوی که انسان به وسیله آن لذت میبرد بهتر است، چون در این عبارت هم مقصود بیان شده است هم رعایت اختصار گردیده است، و خداوند، در این عبارت کوتاه: «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ» آن قدر مطالب را بیان کرده است که اگر تمام مردم جمع شوند که نعمتهای بهشتی را توصیف کنند نمیتوانند چیزی اضافه بر معنای این دو جمله بیان کنند.

(وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)

یعنی: شما در بهشت و انواع لذتهای آن برای همیشه و ابدیت بسر میبرید.

(وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)

یعنی: و این بهشت پاداش اعمال شما است.

ابن عباس گوید: «کافر جهنم مؤمن را ارث میبرد، و مؤمن بهشت کافر را بارث میبرد» و اینجا نیز مانند آنجا است که میفرماید: «أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ» مؤمنون-۱۰» (۱).

ص: ۲۶۴

۱-۱) جلد ۷ از عربی این تفسیر آیه فوق میگوید: (مؤمنین در روز قیامت وارث منازل بهشتی جهنمیان خواهند شد، زیرا از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است که هیچکدام از شما نیست مگر آنکه دارای دو منزل است منزلی در بهشت و منزلی در جهنم، اگر مرد و داخل آتش شد بهشتیان منزل بهشتی او را وارث میشوند

(لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ)

برای بهشتیان خوراکیها و نوشیدنیها و میوه ها را یاد کرده و نیز اشاره فرموده است که این نعمتها در بهشت همیشگی است، و این منتهای آرزوها است، آن گاه خداوند از حالات اهل جهنم خبر داده میفرماید:

(إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ)

یعنی:

جنایتکاران برای همیشه در عذاب دردناک جهنم بسر میبرند، عذابی تخفیف ناپذیر.

(وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ)

که در آن عذاب از هر خیری ناامید هستند.

ص: ۲۶۵

[سورة الزخرف (۴۳): آیات ۷۶ تا ۸۵]

اشاره

وَمَا ظَلَمْنَا هُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ (۷۶) وَزَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كَثُرُونَ (۷۷) لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ (۷۸) أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ (۷۹) أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (۸۰) قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ (۸۱) سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۸۲) فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ (۸۳) وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۸۴) وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۵)

ترجمه آیات:

۷۶- ما به آنان ستم نکردیم، ولی آنان خود بودند که بخویشتن ستم روا داشتند.

۷۷- و از قعر جهنم ندا در دادند که ای مالک دوزخ از خدا بخواه که ما را بکشد، مالک گوید: شما در جهنم خواهید بود.

۷۸- ما برای شما حق را آوردیم، ولی بیشتر شما نسبت بحق بی میل بودید.

۷۹- بلکه محکم مخالفت کردند، اینک ما نیز سخت خواهیم گرفت.

۸۰- یا آنکه خیال میکنند ما سخنان سری و بیخ گوشی آنان را نمی شنویم، آری مأمورین ما در کنارشان هستند و همه چیز را مینویسند.

۸۱- بگو: اگر خداوند پسری داشت من اولین پرستش کننده بودم.

۸۲- منزّه است پروردگار آسمانها و زمین از آنچه که توصیف میکنند.

۸۳- بگذارشان در باطل خود فرو روند، و بازی کنند تا آن گاه که به آن روز موعودشان برسند.

۸۴- او است که در آسمان خدا است، و در زمین خدا است، و فرزانه و دانا است.

۸۵- بزرگ است کسی که مالک آسمانها و زمین و ما بین آنها است، و علم ساعت قیامت نزد اوست، و بسوی او بازگشت خواهید نمود.

قرائت آیات:

ابن کثیر و اهالی کوفه غیر از عاصم و یحیی و روح از یعقوب آخر آیه ۸۵ «و الیه یرجعون» را با یاء خوانده اند، اما بقیّه با تاء «ترجعون» خوانده اند و در قرائت شاذ و نادر نقل شده است که ابن مسعود و یحیی و اعمش در آیه ۷۷ «و نادوا یا مالک» را یا مال خوانده، و این قرائت از علی (ع) نقل شده است.

ابی عبد الرحمن یمانی «فأنا أوّل العبدین» بدون الف خوانده است اما در مشهور عابدین قرائت شده است.

دلیل قرائت:

ابو علی میگوید: دلیل بر قرائت «یرجعون» آنست که پیش از این جمله قبلی

سیاق عبارت غائب است «فذرهم يخوضوا و يلعبون».

و دلیل «ترجعون» با تا آنست که منظور از آن علاوه بر مغایبان مخاطبان هم هست، و لذا جانب خطاب بر غیبت غلبه داده شده است و نیز ممکن است دلیل قرائت با تاء این باشد که خداوند پیامبرش میفرماید: ای پیامبر «قل لهم و الیه ترجعون». اما قرائت یا مال در آیه ۷۷ «یا مالک ليقض» دلیلش مذهب مأنوس در ترخیم است، همانگونه که شاعر گفته است:

«فأبلغ مالكا عني رسولا

و ما يغني الرسول لديك مال»

که در مصرع دوّم یا مال ترخیم شده یا مالک است.

ابن جنّی گفته است در ترخیم این آیه سرّی است، و آن عبارت است از اینکه کفّار در اثر شدّت ناراحتی و عذابی که گرفتار آن شده اند نیروی خود را از دست داده اند، و لذا سخنشان کوتاه شده است، بنا بر این یا مالک که یا مال شده است از باب اختصار است نه ترخیم.

و جمله «انا اول العابدین» از سنخ قول عرب است که میگویند: عبّدت من الأمرا عبد عبدا ای انفت منه یعنی: من از او تنفّر پیدا کردم، فرزدق شاعر عرب گوید:

«اولئك قومي ان هجوني هجوتهم

و اعبد ان تهجی کلب بدارم»

«و لکن نصفاً ان سببت و سبّنی

بنو عبد شمس من قریش و هاشم» (۱)

ص: ۲۶۸

۱- ۱) یعنی: «دانیان قوم من هستند اگر مرا مذمت کنند مذمتشان کنم، اما من ناراحت میشوم از اینکه قبیله کلب در میان قبیله دارم مورد سرزنش قرار گیرد...» شاهد بر سر اعبد است که بمعنی تنفّر و انزجار آمده است مانند آیه.

اعراب آیات:

قوله «وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ» اله مرفوع است بنا بر آنکه خبر مبتدای محذوف از صله باشد، و تقدیرش آنست که و هو الذی هو فی السماء اله.

و فی السماء متعلق است به اله، و محل فی السماء منصوب است بوسیله آله گرچه متقدم است بر آن.

وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

یعنی: علم وقوع الساعه، بنا بر این مصدر اضافه شده است به مفعول، یعنی: «یعلم وقوع الساعه».

معنی آیات:

چون خداوند بیان فرمود که مجرمین چه جنایاتی مرتکب می شوند، سپس توضیح داد که در این باره نسبت به آنان ستمی روا نداشته است، و فرمود:

(وَ مَا ظَلَمْنَا هُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ)

یعنی: ما به آنان ستم روا نداشته ایم و لکن خودشان با جنایاتی که نسبت به خویشان کردند به خود ظلم کردند و خویشان را مستوجب عذاب ساختند.

(وَ نَادُوا يَا مَالِكُ)

یعنی: مالک جهنم را صدا زده میگویند: ای مالک جهنم، (لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ) بگو پروردگارت ما را بمیراند تا خلاص گردیم، و از این عذاب راحت شویم.

(قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ)

یعنی: مالک جهنم در پاسخ آنان میگوید: شما در جهنم هستید، و همیشه در عذاب خواهید ماند.

ابن عباس (۱) و سدی میگویند: مالک جهنم این پاسخ را پس از هزار سال به آنان میدهند، عبد الله بن عمر میگوید: مالک جهنم این جواب را پس از چهل سال به آنان میدهد.

(لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ)

یعنی: رسولان ما راه و روش حق را نزد شما آوردند و اینکه خداوند فعل مجیء را بخودش نسبت داده است برای آنکه آمدن رسولان بفرمان او بوده است.

و از جبائی نقل شده است که این جمله گفتار مالک جهنم است و چون او نیز جزء فرشتگان است و فرشتگان هم از جنس رسولان هستند.

(وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ)

یعنی: ولی ای مردم شما چون با ناحق و باطل انس گرفته اید نسبت به حق بی رغبت هستید.

(أَمْ أُبْرِمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ)

آنان در مکر و حيله نسبت به محمد (ص) کاری محکم نمودند، ما نیز در مجازات آنان کاری محکم انجام خواهیم داد.

(أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ)

یعنی: این کافران چنان پندارند که ما اسرار پنهانی و سخنان محرمانه و بیخ گوشی آنان را نمیشنویم.

سر آن مطالبی است که انسان در ضمیر خود دارد و آن را بدیگری اظهار نمیدارد، و نجوی سخنانی است که افراد در پنهانی بدیگران میگویند.

(بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ)

آری ما سخنان آنان را می شنویم و آن را درک میکنیم و مأمورین ما همیشه همراه آنان بوده و آنچه را که بگویند و انجام

ص: ۲۷۰

۱-۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۷ در این تفسیر است «فیجیهم مالک بعد اربعین سنه» یعنی: مالک پس از چهل سال به آنان جواب میدهد.

دهند مینویسند، و سبب نزول این آیه در تفسیر اهل بیت (ع) یاد شده است (۱).

﴿قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾

در معنی این آیه اختلاف شده و پنج قول وجود دارد:

۱- از مجاهد یعنی: اگر خداوند بقول شما و بخیالتان پسری دارد، من که اولین پرستش کننده خدای یکتا هستم، و هر کس خدای یکتا را پرستد دیگر برای خدا پسری نخواهد پذیرفت، یعنی: اگر شما چنین خیال کنید من اولین فرد یکتا پرست بوده و منکر گفتار شما هستم.

۲- نظر ابن عباس (۲) و قتاده و ابن زید آنست که ان بمعنی ماء نافیه

ص: ۲۷۱

۱-۱) نور الثقلین ج ۴ ص ۶۱۵ بنقل از روضه کافیه (از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت شده است که فرمودند: آیه: ﴿مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ بِعُهُمْ وَلَا خَمْسِهِ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ...﴾ درباره عمر و ابو بکر و عثمان و ابی عبيده جراح و عبد الرحمن بن عوف و سالم مولى حذيفه و مغیره بن شعبه نازل شده است، هنگامی که میان خود نامه ای نوشتند، و با یکدیگر عهد و پیمان بستند که اگر محمد رفت خلافت و نبوت هر دو را نگذاریم در میان بنی هاشم باشد. بدنبال این توطئه آن آیه نازل شد. راوی گوید: گفتم: آیه «أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ...» چگونه؟ فرمودند: بله این دو آیه هم آن روز درباره آنان نازل شد.

۲-۲) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۷: (ان كان) ما كان (لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) اول المقربين بأن ليس لله ولد ولا شريك.

است که معنی چنین خواهد شد: «ما کان للرحمن ولد» یعنی: خداوند فرزندی ندارد و من اولین پرستش کننده او و اقرار کننده به این حقیقت هستم ۳- از جبائی و دیگران که یعنی: اگر خداوند فرزندی می‌داشت من اولین کسی بودم که از پرستش او رویگردان میشدم، زیرا هر کس فرزندی دارد چیزی جز یک جسم حادث نخواهد بود، و هر کس که چنین باشد استحقاق پرستش ندارد، زیرا چنین فردی قدرت عطای آن نعمتها را ندارد که بوسیله آن مستوجب پرستش باشد.

۴- از سفیان بن عیینه است که حضرت میفرماید: همانگونه که من اولین فردی نیستم که خداوند را پرستش نموده ام، همچنین خداوند هم فرزند ندارد، و این به آن می ماند که شما می گویی اگر من نویسنده باشم حسابدان هم هستم، و منظورت این است که من نویسنده نیستم پس حسابدان هم نیستم ۵- از سدی و ابی مسلم، یعنی: اگر خدا فرزندی می‌داشت من اولین کسی بودم که او را میپرستیدم که او دارای فرزندی است، ولی خدا فرزندی ندارد.

و این مثل آنست که انسان بگوید: اگر حکمت ایجاب میکرد غیر از خدا کسی را پرستش کنم او را میپرستیدم، و اگر دلیلی وجود داشت که دلالت کند بر اینکه خداوند فرزندی ندارد، من نیز می گفتم فرزند دارد، ولی چنین دلیلی وجود ندارد، بنا بر این آیه دلالت میکند خدا فرزندی ندارد و این خیال باطل است: زیرا در آیه امر محالی بر امر محال دیگری تعلیق شده است.

آن گاه خداوند خویشتن را از این پیرایه منزّه دانسته میفرماید:

(سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ)

یعنی: مالک

ص: ۲۷۲

آسمانها و زمین و آفریدگار آنها و آفریدگار عرش و مدبر آن منزّه است از این وصف که برایش میکنند که برای خود فرزند گرفته است، زیرا کسی که قدرت آفرینش اینهمه آسمانها و زمین و عرش و غیره را دارد بداشتن فرزند نیازی نخواهد داشت، سپس خداوند بعنوان تهدید کفار به پیامبرش (ص) خطاب کرده میفرماید:

﴿فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ﴾

یعنی:

بگذار در باطل خود هر چه بیشتر فرو روند، و در این چند روزه دنیا بازی کنند، تا با روزی برابر شوند که در آن روز به آنان وعده عذاب داده شده است، و آن روز قیامت است.

﴿وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ﴾

یعنی: و او است خدایی که هم در آسمان شایستگی پرستش را دارد، و هم در زمین سزاوار پرستش است، و اینکه خدایی او در آسمان و زمین جداگانه تکرار شده است یکی از دو علت را دارد:

۱- بخاطر تاکید تا معنی در روحیه بیشتر جاگیر شود.

۲- زیرا معنی چنین است خداوند در آسمان خدا است که بر فرشتگان عبادتش واجب است، و در زمین هم خدا است و بر انس و جن پرستش او واجب است.

﴿وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ﴾

و او در تمامی کارهایش فرزانه است، و از مصالح تمامی بندگانش آگاهی کامل دارد.

﴿وَ تَبَارَكَ الَّذِي لَهٗ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا﴾

یعنی: بركات او همیشگی است، و همه نوع برکت و سعادت از سوی او است، و بزرگتر از

آنست که دارای فرزند یا مثل و مانندی باشد که بتواند مانند او در آسمانها و زمین و ما بین آنها بدون مانع و منازع تصرف نماید.

(وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ)

یعنی: او از ساعت قیامت آگاه است، زیرا وقت قیامت را بطور دقیق و معین جز او کسی نمیداند.

(وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)

یعنی: روز قیامت همگی بسوی او باز میگردید و هر کس را بمیزان عملش پاداش میدهد.

ص: ۲۷۴

[سورة الزخرف (۴۳): آیات ۸۶ تا ۸۹]

اشاره

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۸۶) وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَتَى يُؤْفِكُونَ (۸۷) وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ (۸۸) فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۸۹)

ترجمه آیات:

۸۶- آنان که کافران غیر از خدا آنان را خدا میدانند مالک شفاعت نیستند مگر آنان که گواه بر حق میباشند، و آنان خوب میدانند.

۸۷- اگر از آنان پرسى چه كسى آنان را آفریده است؟ گویند: الله، پس چرا پرستش غیر خدا میپردازند.

۸۸- و گفتار حضرت که فرمود: پروردگارا اینان قومى ناباورند.

۸۹- از آنان روی بگردان و با آنان مدارا کن که بزودی خواهند دانست.

قرائت آیات:

عاصم و حمزه، و قیله بجز خوانده اند، و بقیه بنصب، و در قرائت شاذ و نادر اعرج و مجاهد و قیله برفع خوانده اند، و اهل مدینه و شام فسوف تعلمون بتاء و بقیه بیاء يعلمون قرائت نموده اند.

ابو علی میگوید وجه جر در و قیله آنست که آن را معطوف میگیریم بر وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ و علم قیله یعنی: يعلم الساعه و من یصدق بها و يعلم قیله و معنی يعلم قیله یعنی: میدانند که دعاء خوب است مثل قوله اُدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ ، و اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً .

و اما کسی که قیله را نصب داده است آن را حمل نموده است بر محل و عنده علم الساعه، زیرا الساعه مفعول بها است و ظرف نیست، بنا بر این مصدر اضافه شده است به مفعول به، و از این قبیل است شعر شاعر:

«قد كنت دانت بها حسانا

مخافه الافلاس و اللیانا (۱)

«یحسن بیع الاصل و القیانا».

همانگونه که قیان و اللیان حمل شده اند بر مضاف الیه مصدر که مفعول به است همچنین در این آیه و عنده علم الساعه چون بمعنی يعلم الساعه است قیله بر آن حمل شده است.

و نیز جایز است که آن را حمل کنیم بر اینکه در اصل یقول قیله بوده است که یقول در آن حذف شده است، و منصوب بودن مصدر دلالت بر فعل محذوف میکند، و بر همین منوال است قول کعب شاعر:

«یسعی الوشاه جنابیها و قیلهم

انک یا ابن ابی سلمی لمقتول» (۲)

ص: ۲۷۶

۱- ۱) دانت بمعنی اقرضت است و ضمیر در بها به قینه بر میگردد و قینه مالی است که کسب میکنند، و اللیان عبارتست از تأخیر در پرداخت قرض، و الاصل مال اصیل است در مقابل قیان و قینه که عید و امه را گویند، یعنی خوب میتواند انواع مال خود را از اصل و فرع بفروشد تا دین خود را اداء نماید.

۲- ۲) توضیحات مربوط به این شعر در ج ۱ عربی این تفسیر ص ۱۳۲ گذشت.

وجه سوّم اینکه عطف شود بر قوله: «یحسبون انا لا نسمع سر هم و نجواهم و قیله».

و هر کس و قیله را برفع خوانده است دو وجه دارد:

۱- آنکه خبر آن محذوف و تقدیر چنین باشد «و قیله قیل یا رب».

۲- آنکه خبر آن را و قیله یا ربّ مسموع و متقبّل بگیریم که در تقدیر است.

بنا بر این یا رب محلاً بوسیله قیله که در لفظ مذکور است منصوب میباشد، و بنا بر قول دیگر بوسیله قیله مقدر منصوب است و از متعلقات آن میباشد، و این ترکیب از آن جهت که ممنوع است حذف قسمتی از موصول و باقی ماندن بقیه اش معنی ندارد، زیرا حذف قول شایع است بطوری که بمنزله مذکور محسوب میگردد.

و ممکن قیلهم در شعر کعب بنا بر این دو وجه مرفوع خوانده شود.

ابن جنّی میگوید: قیله معطوف است بر علم ای علم قیله که بعداً مضاف حذف شده، و مصدری که قیل باشد مضاف است به هایی که در معنی مفعول است، و تقدیر اینست: «و عنده علم ان یقال یا رب ان هؤلاء قوم لا یؤمنون».

و هر کس فسوف تعلمون با تاء خوانده است، و جهش آنست که بنا بر تقدیر قل لهم فسوف تعلمون میباشد.

و وجه یاء آنست که حمل شود بر غیبت که سیاق عبارات قبلی است که فاصفح عنهم و قل سلام باشد، و تقدیرش اینست: «و قل امرنا و امرکم سلام ای متارکه».

معنی آیات:

آن گاه خداوند یاد آوری میکند که معبودان آنان نمیتوانند از آنان شفاعت کنند و میفرماید:

(وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ)

یعنی: آن معبودهایی که کفار آنان را در برابر پروردگار بزرگ، خدای خود گرفته اند، و آنان را میپرستند، یعنی بتان و دیگر معبودهایشان قدرت ندارند کفار و پرستش کنندگان خود را شفاعت کنند، و بنا بر این توهم کفار که از این معبودهای غیر حقیقی حاجت میخواهند، و آمرزش میطلبند، و میخواهند که عذاب را از آنان بردارند توهمی است باطل.

□
(إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ)

مگر آنان که گواهان بر حق هستند که عبارتند از عیسی بن مریم و عزیز و فرشتگان، خداوند اینان را از میان معبودان باطل استثناء فرموده است، زیرا این افراد در پیشگاه خداوند منزلت شفاعت دارند، و این معنی را قتاده گفته است.

بعضی هم گفته اند یعنی: هیچکدام از فرشتگان و دیگران اختیار شفاعت ندارند، مگر آنان که شهادت به یگانگی خدا میدهند، زیرا نصر بن حارث و عدّه ای از قریش گفتند: اگر آنچه که محمد میگوید راست است ما با فرشتگان دوست خواهیم شد، و آنان برای ما بهتر از هر کس شفاعت خواهند نمود.

و بدنبال این گفتار آیه فوق نازل شد، بنا بر این معنی آیه اینست که فرشتگان باذن خدا تنها برای مؤمنین شفاعت می کنند.

(وَهُمْ يَعْلَمُونَ)

(۱)

یعنی: آنچه را که با زبانها بدان شهادت میدهند با قلبشان آن را میدانند، و این آیه دلالت دارد بر اینکه حقیقت ایمان عبارتست از اعتقاد قلبی و معرفت، زیرا خداوند با شهادت علم به آن را شرط فرموده

ص: ۲۷۸

است، و آن عبارتست از چیزی که موجب آرامش دل نسبت به آن اعتقاد گردد بطوری که هر گاه در اعتقاد او تشکیک کند شک در عقیده اش راه نیابد، و هر گاه بخواهند عقیده اش را تکان دهند.

□
(وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ)

یعنی: ای محمد اگر از آنان بپرسی چه کسی آنان را از عدم بوجود آورده است خواهند گفت: خدا زیرا به بداهت میدانند که بتانسان آنان را نیافریده است.

□
(فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ؟)

یعنی: پس چگونه از پرستش غیر خدا روی میکنند؟ (وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ؟) قتاده گوید: این سخن پیامبر شما است که از قوم خود بدرگاه خدا شکایت میبرد، و تخلفشان را از ایمان انکار می کند.

□
و نیز قتاده گفته است که عبد الله قرائت کرده است «و قال الرسول يا رب ان هؤلاء قوم لا يؤمنون» بنا بر این پس هاء در «قوله» به پیامبر (ص) بر میگردد (فَاصْفَحْ عَنْهُمْ) یعنی: ای محمد صورتت را از آنان بگردان، همانگونه که گفته است: «و اعرض عن الجاهلین».

(۱)

(آنان در آتش، و یک دسته در بهشت هستند ۱- مردی که بناحق قضاوت کند، با اینکه میدانند قضاوتش باطل است، در آتش است ۲- مردی که بناحق قضاوت میکند، با اینکه نمیدانند قضاوتش ناحق است او نیز جهنمی است. ۳- مردی که بحق قضاوت کند در حالی که نمیدانند قضاوتش حق است او نیز جهنمی است. ۴- مردی که قضاوت بر حق کند، و بداند که قضاوتش بر حق است این شخص بهشتی است)

ص: ۲۷۹

یعنی: مدارا و متار که، و بعضی هم گفته اند که این سلام سلام دوری و کناره گیری است نه سلام تحیت و احترام مثل آنجا که میفرماید: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ» .

و از قتاده نقل شده است که یعنی: به آنان سلام کن تا از شرشان سالم بمانی، و این آیه با آیه جهاد منسوخ شده است.

از حسن نقل شده یعنی: از نادانی آنان چشم پوشی کن، و بدیهایشان را با بدی پاسخ مده، که خداوند پیامبرش را به بردباری امر فرموده است، بنا بر این منسوخ نیست، آن گاه خداوند آنان را تهدید کرده میفرماید:

(فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ)

یعنی: بزودی در روز قیامت هنگامی که دیدند چه عذابهایی بر آنان وارد میشود خواهند دانست.

ص: ۲۸۰

۱ - ۱) نور الثقلین ج ۴ ص ۶۱۸ (حضرت صادق(ع) میفرماید... و سپس خداوند نازل فرمود که ای پیامبر: فضیلت وصیت «علی(ع)» را بیان کن. پیامبر گفت مردم عرب مردمی ستمگرند، که نه در میان آنان کتابی بود، و نه پیامبری در میان ایشان برانگیخته شده بود، و ارزش رسالتهای پیامبران و شرافت آن را درک نمی کردند. اگر من به این مردم بخواهم از فضل خانواده ام سخن بگویم بسخن من ایمان نخواهند آورد؟ خداوند در پاسخ پیامبر(ص) فرمود: غصه آن را نخور «وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» و بگو: «سلام بزودی خواهند دانست». پیامبر خدا(ص) پس از این دستور فضائل وصیتش را بیان کرد، و بدنبال آن در دلهای آنان نفاق افتاد)

سوره دخان (مکی)

اشاره

تعداد آیات آن:

بنا بر قرائت اهل کوفه پنجاه و نه آیه، بنا بر قرائت اهل بصره پنجاه و هفت آیه، بنا بر قرائت دیگر قراء پنجاه و شش آیه است.

اختلاف آیات:

در آیات این سوره چهار جای آن مورد اختلاف است:

۱- حم از نظر اهالی کوفه.

۲- و ان هؤلاء یقولون از نظر کوفی.

۳- شجره الزقوم از نظر عراقی، شامی و مدنی اول.

ص: ۲۸۱

فضیلت سوره:

۱- ابی بن کعب از پیامبر خدا(ص) روایت میکند که فرمودند:

(هر کس شب جمعه سوره دخان را بخواند آمرزیده خواهد شد).

۲- ابو هریره از پیامبر خدا(ص) روایت میکند که فرمودند:

(هر کس شبانه سوره دخان را بخواند، صبح میکند در حالی که هفتاد هزار فرشته برایش استغفار می کنند).

۳- و نیز ابو هریره از حضرت رسول(ص) روایت کرده است که فرمود:

(هر کس سوره دخان را شب جمعه بخواند وارد صبح خواهد شد در حالی که آمرزیده شده است).

۴- ابو امامه از پیامبر خدا(ص) روایت میکند که فرمودند:

(هر کس سوره دخان را شب و روز جمعه بخواند خداوند در بهشت خانه ای برایش بنا خواهد نمود).

۵- ابو حمزه ثمالی از حضرت باقر(ع) روایت میکند که فرمود:

(هر کس سوره دخان را در نمازهای فریضه و نافله خود بخواند خداوند او را روز قیامت جزء امان یافتگان مبعوث خواهد

فرمود، و او را زیر سایه عرش خود جا داده، حسابی آسان از او میکند، و نامه عملش را بدست راستش میدهد) (۱).

ص: ۲۸۲

ارتباط سوره با سوره قبله:

خداوند سوره زخرف را به وعده های عذاب و تهدیدهایی ختم کرد و اینک این سوره را نیز با وعده های عذاب و هشدارهایی، شروع کرده میفرماید:

ص: ۲۸۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حم (۱) وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين (۳) فيها يفرق كل أمر حكيم (۴) أمراً من عندنا إنا كنا رؤسدين (۵) رحمه من ربك إنه هو السميع العليم (۶) رب السموات والأرض وما بينهما إن كنتم موقنين (۷) لا إله إلا هو يحيى ويميت ربكم ورب آبائكم الأولين (۸) بل هم في شك يلعبون (۹) فارتقب يوم تأتي السماء بدخان مبين (۱۰) يغشى الناس هذا عذاب أليم (۱۱)

ترجمه آیات:

بنام خدای رحمان و رحیم ۱-حاء،میم.

۲-سوگند به کتاب روشن.

۳-ما قرآن را در شبی مبارک نازل کردیم، ما شما را میترسانیم.

۴-در این شب هر کار محکمی تعیین خواهد شد.

۵-و این با امری است از سوی ما، و ما رسول میفرستیم.

۶-رحمتی است از جانب پروردگارت، که او است شنوا و دانا.

۷-پروردگار آسمانها و زمین و آنچه میان آنها است، اگر یقین دارید.

۸-خدایی جز او نیست، زنده میسازد و میمیراند، پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شما است.

۹-بلکه آنان در شکند و بازی میکنند.

۱۰- ای محمد! در روزی که آسمان دودی آشکار آورد دقت کن.

۱۱- دودی که همگان را فرا گیرد، اینست عذابی دردناک.

(یازده آیه بنظر کوفی، ده آیه بنظر دیگران)

قرائت آیات:

اهل کوفه «رب السماوات» را بجز خوانده اند و دیگران برفع.

دلیل قرائت:

رفع «رب» بنا بر یکی از دو ترکیب است.

۱- یا آنکه خبر باشد برای ابتدای محذوف یعنی: «هو ربّ السّماوات» ۲- یا آنکه «رب السماوات» مبتداء باشد و خبرش جمله ای که در آن دوباره از این ربّ یاد میشود که «لا اله الا هو» باشد.

مؤید ترکیب دوّم این آیه است: «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (۱) و هر کس «رب» بجز خوانده آن را بدل از «رَبُّكَ» در آیه قبل گرفته است.

ابو الحسن گفته است: رفع بهتر است، و برفع خوانده میشود.

اعراب آیات:

﴿إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾

جواب قسم است، نه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» (۲) زیرا انسان

ص: ۲۸۵

۱- ۱) -سوره مزمل: ۷۳ آیه ۹: قبل از آیه: وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِلًا رَبُّ الْمَشْرِقِ... این آیه نیز بجز خوانده شده است بنا بر آنکه بدل باشد از «رَبُّكَ» در «اسْمُ رَبِّكَ» .

۲- ۲) -در بخش معنی آیات «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» را جواب قسم گرفته است (مترجم)

بوسیله چیزی بر خودش قسم نمیخورد، زیرا قسم عبارتست از تأکید خبری به وسیله خبر دیگر، بنا بر این «إِنَّمَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ مُبَارَكَةٍ» جمله معترضه ای است بین قسم و جواب قسم.

«أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا»

نصب امرا بیکی از دو جهت است:

۱- آنکه بنا بر حالت منصوب باشد و تقدیرش اینست: «أَنَا أَنْزَلْنَاهُ آمْرِينَ امْرًا» همانگونه که گفته میشود: «جاء فلان مشيا و ركضا ای ماشیا و راکضا» و بنا بر این ترکیب امرا مصدری است که بجای حال گذاشته شده است این ترکیب مختار اخفش است. و نیز جایز است آن را بتقدیر «ذا امر» بگیریم که مضاف آن حذف شده است، همانطور که گفته است و لكن البرّ بمعنی «ذا البر».

۲- آنکه بنا بر مصدریت منصوب باشد، زیرا «فِيهَا يُفْرَقُ» به معنی «فِيهَا يُوْثِرُ» است که یفرق بر یؤمر دلالت میکند.

«رحمه» منصوب است بنا بر آنکه مفعول له باشد یعنی: «انزلناه للرحمه» اخفش گفته است «رحمه» منصوب است بنا بر آنکه حال باشد یعنی: «راحمین رحمه».

معنی آیات:

(حم)

بیانش گذشت.

(وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ)

خداوند بقرآن سوگند یاد میکند که دلالت دارد بر صحت نبوت پیامبر ما (ص) و در آن احکام و حلال و حرام دین بیان شده است (إِنَّمَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ مُبَارَكَةٍ) که جواب قسم است یعنی ما قرآن را در شبی مبارک نازل ساختیم، و منظور از شب مبارک شب قدر است، که ابن

عبّاس (۱) و قتاده و ابن زید چنین تفسیر نموده اند، و نیز بهمین سبک از حضرت باقر و حضرت صادق (ع) روایت شده است.

از عکرمه نقل شده است که شب قدر شب نیمه شعبان است. (۲)

أما قول أول صحيح است زیرا «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» و «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» دلالت میکند- که شب قدر از ماه رمضان خارج نیست-

ص: ۲۸۷

۱-۱) -تفسیر ابن عبّاس ص ۳۰۸: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ فِيهَا الرُّحْمَةُ وَ الْمَغْفِرَةُ وَ الْبَرَكَةُ وَ هِيَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ»
۲-۲) از اسحاق بن عمار روایت شد میگوید از حضرت شنیدم که در پاسخ کسانی که میگفتند: آیا ارزاق مردم در شب نیمه شعبان تقسیم میشود؟ فرمودند: (نه بخدا قسم تقسیم ارزاق بندگان جز در شب نوزدهم و بیست و یکم و بیست و سوم ماه رمضان در شب دیگری نخواهد بود، در شب نوزدهم دو دسته جمع میشود، و در شب بیست و یکم هر امر محکمی مجزا میشود و در شب بیست و سوم خداوند آنچه را که از این امور خواسته است امضاء میکند و این شب همان شب قدری است که خداوند درباره آن فرموده است: «بهتر از هزار ماه است». راوی گوید: گفتم: پس معنی اجتماع دو دسته چیست؟ فرمود: یعنی خداوند در این شب میخواهد جلو اندازد تا عقب اندازد و اراده و قضایش را جمع میکند. راوی گوید: گفتم: پس اینکه فرمودید در شب بیست و سوم آنها را امضا میکند یعنی چه؟ فرمودند: خداوند امور را در شب بیست و یکم روشن میسازد

در کیفیت نزول قرآن اختلاف شده است:

۱- آنکه تمام قرآن یکباره در شب قدر بآسمان دنیا نازل شده و سپس، تکه تکه بر پیامبر (ص) نازل شده است.

۲- آنکه هر سال از قرآن باندازه احتیاج همان سال در این شب نازل میشد، و سپس جبرئیل آن را در وقت لزوم کم کم بر حضرت نازل میکرد.

۳- بعضی هم گفته اند: ابتدای شروع به انزال قرآن شب قدر بوده است (بقول شعبی).

۴- از ابن عباس نقل شده است که خداوند در یک شب که شب قدر باشد قرآن را برای جبرئیل بیان فرمود، و جبرئیل آن را شنیده و حفظ کرده، و آن را بآسمان دنیا آورده، و تحویل نویسندگان این آسمان داده، و سپس در طول بیست و سه سال، و بعضی گفته اند: بیست سال بر حضرت محمد (ص) نازل شده است (۱).

و علت اینکه خداوند این شب را «لَيْلَةُ الْقَدْرِ» نامیده است برای آنکه خداوند نعمتهای خود را از این سال بآن سال در این شب بر بندگانش تقسیم میفرماید، و لذا برکات این شب ادامه دارد.

و برکت رشد خوبی است، و ضد آن شوم است که عبارت است از رشد شرّ بنا بر این شبی که در آن قرآن نازل شده است شبی است مبارک و به علت عظمتی که خدا بآن شب داده و دعاء در آن مستجاب میشود خیر و نیکی در این شب رشد دارد

(۲)

(بدون امضاء ولی هنوز در آن امور بداء دارد وقتی شب بیست و سوم رسید آن را امضاء میکند یعنی ثابت میسازد) و دیگر این امور حتمی شده که در آن بداء هم راه ندارد

ص: ۲۸۸

۱- ۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۰۸ گفته است: و سپس در طول بیست و سه بر محمد (ص) نازل شده است و نیز تفسیر علی بن ابراهیم قمی همه نزول قرآن را در طول بیست و سه سال گفته.

(إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ)

یعنی: ما با عذابهایی که برای گناهکاران فرستادیم مردم را میترسانیم، انذار عبارتست از اعلام موارد خوف بمردم تا خویشتن - داری کنند، و نشان دادن موارد امن تا انتخاب کنند و خداوند بندگانش را از طریق عقل و نقل بطور کامل انذار فرموده است.

(فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ)

(۱)

ابن عباس و حسن و قتاده گفته اند:

یعنی: در شب قدر هر کار محکمی که دیگر کم و زیاد ندارد بیان شده تفصیل داده میشود، که عبارت است از تعیین اجل ها و تقسیم روزیها و کارهای دیگر تا شب قدر سال آینده.

و از سعید بن جبیر از ابن عباس نقل شده است که تو میبینی که شخصی در بازارها راه میرود در حالی که نامش جزء مرده ها ثبت شده است.

عکرمه گوید: این شب عبارتست از شب نیمه شعبان که در آن شب کار سال قطعی میگردد، و زنده ها از مرده ها مشخص می گردند، و حاجیان نوشته میشوند، بطوری که نه یک نفر بآنان اضافه میشود، و نه یک نفر از آنان کم خواهد شد.

(أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا)

یعنی: ما دستور میدهیم که آن را از لوح محفوظ بیان کنند.

(إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ)

همانگونه که قبلا رسولانی فرستادیم محمد را نیز به

ص: ۲۸۹

۱- ۱) علل الشرائع ج ۲ ص ۴۲۰ (از حضرت صادق(ع) روایت شده است که فرمودند: هر کس در شبی که هر کاری محکم میشود نامش جز حجاج نوشته نشود در آن سال حج نخواهد رفت، و آن شب عبارتست از شب بیست و سوم ماه رمضان زیرا در این شب اسامی دسته های حجاج نوشته میشود، و در این شب روزیها و اجلها و هر حادثه ای از این سال تا آن سال اتفاق افتد ثبت خواهد شد)

سوی بندگانمان فرستادیم.

(رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ)

از ابن عباس نقل شده یعنی: از راه محبت نسبت به بندگانمان و نعمت بر آنان است که پیامبران را بسوی آنان فرستادیم (۱) إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) یعنی: خدا دعای بندگانش را میشنود، و نسبت به مصالح آنان آگاه است.

(رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ)

یعنی آفریدگار و مدبّر آسمانها و زمین و مخلوقات ما بین آنها است اگر باین مطلب، ایمان دارید که: (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) خدایی سزاوار پرستش جز او نیست.

(يُحْيِي وَيُمِيتُ)

یعنی بندگان را پس از مردن زنده میکند، و دوباره پس از زنده کردن آنان را می میراند.

(رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ)

یعنی: پروردگار شما است که شما و پدرانتان را که پیش از شما بوده اند آفریده و تدبیر نموده است.

آن گاه خداوند بوضعیت اعتقادی کفار اشاره کرده میفرماید: این کفار نسبت با آنچه که گفته ایم اعتقاد ندارند.

(بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ)

یعنی: بلکه آنان در مورد آنچه که برای تو خبر داده ایم شك دارند و با این وصف نسبت بتو و قرآنی که بر آنان خوانده میشود مسخره میکنند، و این معنی از جبائی نقل شده است.

بعضی هم گفته اند یعنی: بازی میکنند و سرگرم دنیا میشوند، و بوضع خود رسیدگی میکنند.

ص: ۲۹۰

سپس خداوند به پیامبرش خطاب کرده میفرماید:

(فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ)

یعنی: ای رسول ما منتظر باش روزی را که آسمان دودی آشکار میآورد.

بنقل ابن مسعود و ضحاک این آیه در مورد دعای پیامبر اکرم (ص) است پس از آنکه قومش او را تکذیب نمودند، نسبت بآنان دعا کرده فرمود:

«خداوند آنان را گرفتار سالهایی قحطی همچون سالهای یوسف ساز» بدنبال این دعا در زمین خشکسالی شد، و قریش گرفتار قحطی و گرسنگی شدند، و مردم در اثر گرسنگی جلوی چشمانشان تار شده بود و آسمان را دود آلود می دیدند، و بخوردن گوشت حیوانات مردار و استخوانها افتادند و خدمت پیامبر آمدند و گفتند:

ای محمد! تو آمده ای و مردم را به صلهٔ رحم دستور میدهی، قومت هلاک شدند، از خدا بخواه که خشکسالی برطرف شود و گشایشی در کارشان پیش آید.

حضرت نیز دعا کرد و بلاء بر طرف شد، مردم دوباره بکفر و ناسپاسی گرائیدند.

و ابن عباس و ابن عمر و حسن و جبائی گفته اند: دخان و دود نشانه ای است از نشانه های قیامت که وارد گوشهای کفار و منافقین میگردد، و هنوز این نشانه نیامده است، و پیش از بر پا شدن قیامت خواهد آمد، و وارد گوشهای آنان خواهد شد، بطوری که سرهای آنان مانند گوشت سرخ شده میگردد، و مؤمن در اثر این دود مبتلا بدردی چون زکام خواهد شد و زمین همه اش مانند اطاقی در بسته میماند که در آن آتش افروخته شده باشد، و

هیچنوع منفذی نداشته باشد، و این دود تا چهل روز هست.

□
(يَعْشَى النَّاسَ)

یعنی این دود تمام مردم را فرا خواهد گرفت، و بنا بر قول اوّل منظور از مردم اهالی مکه است، و آنان همان کسانی هستند که میگویند:

□□
(هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ)

یعنی: اینست عذابی دردناک.

ص: ۲۹۲

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۲ تا ۲۱]

اشاره

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (۱۲) أَتَى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ (۱۳) ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ (۱۴)
إِنَّا كَاشَفْنَا قَلِيلًا مِّنَ الْعَذَابِ إِنَّكُمْ عَائِدُونَ (۱۵) يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا مُنتَقِمُونَ (۱۶) وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ
رَسُولٌ كَرِيمٌ (۱۷) أَنْ أَذْوَا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۸) وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۹) وَإِنِّي
عَذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَزْجُمُونِ (۲۰) وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاغْتَرِبُوا (۲۱)

ترجمه آیات:

۱۲-پروردگارا:عذاب را از ما بر طرف کن که ما ایمان آوردیم.

۱۳-کجا یاد آوری میشوند،با آنکه رسولی آشکارا سوی ایشان آمد.

۱۴-و سپس از او رویگرداند،و گفتند که او دیوانه ای است تعلیم یافته.

۱۵-ما عذاب را برای مدتی کوتاه از شما بر میداریم،ولی شما دوباره بکفرتان باز میگردید.

۱۶-آن روز که سخت شما را بگیریم،ما انتقام خواهیم گرفت.

۱۷- ما پیش از آنان قوم فرعون را دچار فتنه امتحان کردیم، و رسولی بزرگوار برای آنان آمد.

۱۸- که بندگان خدا را بمن بسپارید، من فرستاده ای امین هستم برای شما.

۱۹- و بر خدا برتری خواهی نکنید که من برهانی روشن، برایتان آورده ام.

۲۰- و من از اینکه سنگسارم کنید به پروردگارم و پروردگار شما پناه میبرم ۲۱- و اگر مرا تصدیق نمیکنید پس با من کار نداشته باشید.

اعراب آیات:

يَوْمَ نَبْطِشُ

-منصوب است به «إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا» و نیز جایز است که منصوب شود بضمیری که «منتقمون» بآن دلالت دارد، و نمیتوان آن را منصوب به «منتقمون» گرفت، زیرا ما بعد آن در ما قبلش عمل نمیکند.

معنی آیات:

آن گاه خداوند بزرگ پس از آنکه خبر داد که دود بمنزله عذابی برای مردم همگان را فرا میگیرد، و آنان گفته اند یا میگویند: این دود عذابی است دردناک سپس دوباره از قول آنان بیان فرمود که:

(رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ)

یعنی: خداوند اما به محمد (ص) و قرآن ایمان آورده ایم، عذاب را از ما بر طرف فرما، خداوند در پاسخ آنان میفرماید:

(أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى)

یعنی: اینان چگونه یاد آوری میشوند، و پند میگیرند.

با اینکه برای آنان پیامبری که راستگویی آشکار بود آمد.

(ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنَّهُ)

ولی آنان از این پیامبر روگردان شدند، و سخنش را نپذیرفتند.

(وَ قَالُوا مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ)

یعنی: او تعلیم داده شده است، و بشری که با ادعای نبوت دیوانه است او را تعلیم می‌دهد (۲) سپس می‌فرماید:

(إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ)

یعنی: ما عذاب گرسنگی و دود را اندک مدتی از شما بر میداریم، و از مقاتل نقل شده است که منظور از این مدّت تا جنگ بدر بوده است - ولی باز شما بکفر و تکذیب خود باز می‌گردید.

زیرا پس از آنکه خداوند بوسیله دعای پیامبر و خواندن نماز استسقاء عذاب قحطی و خشکسالی را از آنان برطرف ساخت، دوباره بتکذیب پیامبر پرداختند، و این معنی بنا بر قول کسی است که گفته است دود در زمان حضرت بوده است.

اما بنا بر قول کسی که میگوید: این دخان از علائم قیامت است معنایش آنست که شما دوباره گرفتار عذابی سخت تر خواهی شد، و آن عذاب عبارتست از عذاب جهنّم، و قلیل مدّت ما بین ایندو عذاب است (۳).

(يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى)

بنا بر قول اول یعنی: برای آنان عذاب

ص: ۲۹۵

۱- ۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۸ (مبین یعنی: برای آنان بزبانی بیان کند که آن را میدانند). تفسیر علی بن ابراهیم قمی ج ۲ ص ۲۹۱ (مبین یعنی: پیامبری که بر ایشان ظاهر شده است).

۲- ۲) تفسیر قمی ج ۲ ص ۲۹۱: (این سخن را هنگامی گفتند که وحی بر پیامبر خدا (ص) نازل شده بحالت غشوه فرو می‌رفتند)

۳- ۳) تفسیر قمی ج ۲ ص ۲۹۱:

سخت جنگ بدر را یاد آوری کن.

میگویند: پس از آنکه خداوند عذاب قحطی و گرسنگی را از میان شان برداشت دوباره بتکذیب پرداختند، و لذا خداوند در جنگ بدر از آنان انتقام کشید.

و بنا بر قول دیگر این عذاب بزرگ عبارتست از عذاب قیامت.

و بطش عبارتست از سخت گرفتن، که کنایه از دردناک بودن آن عذاب است.

□
(إِنَّا مُنْتَقِمُونَ)

یعنی در آن روزگار از آنان انتقام خواهیم گرفت، سپس میفرماید:

□
(لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ)

و خداوند سوگند میخورد که پیش از کفار قوم پیامبر (ص) ملت فرعون را امتحان نمودیم، و برای آنان تکلیف سخت قرار دادیم، زیرا فتنه عبارتست از سختی عبادت و اصل لغت فتنه بمعنی دمیدن آتش است در طلا تا آن را از غش خالص سازند.

بعضی هم گفته اند فتنه عبارتست از امتحانی که خداوند انجام میدهد تا افراد را طبق اعمالی که از آنان ظاهر میشود مجازات دهد، نه آنکه بر طبق علم خود بی آنکه عملی از آنان سر زده باشد مجازات کند.

□
(وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ)

یعنی: برای قوم فرعون پیامبری که دارای اخلاق و رفتاری عالی بود آمد که از بدیهای مردم میگذشت، و مردم را به نیکی و رشد دعوت میفرمود، بعضی هم گفته اند یعنی پیامبری که در پیشگاه خداوند

(۳)

(اگر منظور از «يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ» در قیامت باشد به دنبالش نمیفرمود «إِنَّكُمْ عَائِدُونَ» زیرا پس از آخرت و قیامت حالتی نیست که بآن باز گردند)

ص: ۲۹۶

بزرگوار است، و بوسیله اطاعت از او شایسته احترام و بزرگداشت می‌باشد.

بعضی هم گفته اند: یعنی پیامبری که در میان قومش بنی اسرائیل محترم و شریف بوده است.

﴿أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ﴾

این قسمت جزء گفتار موسی است که بفرعون گفته است، یعنی: ای فرعونیان: بنی اسرائیل را از عذاب و بردگی آزاد سازید زیرا خداوند آنان را آزاد آفریده است مثل آیه دیگر که میفرماید: «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» بنا بر این عباد الله مفعول ادوا است.

فراء گفته است یعنی: ای بندگان خدا آنچه را که خداوند بشما دستور داده است نسبت بمن اداء کنید (۱).

﴿إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ﴾

یعنی: من نسبت بآنچه که شما را بدان دعوت میکنم امین هستم.

﴿وَأَنْ لَا تَغْلُوا عَلَيَّ﴾

حسن گفته است یعنی: با ترک طاعت خداوند نسبت باو تکبر نکنید.

بعضی گفته اند یعنی: با ستم نمودن نسبت به اولیاء خدا بر آنان ستم روا مدارید.

و از ابن عباس (۲) و قتاده نقل شده است یعنی: با کفران نعمتهای الهی و نسبت دروغ باو دادن بر او ستم روا مدارید.

﴿إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ﴾

یعنی: من برای شما برهانی روشن که

ص: ۲۹۷

۱-۱) تفسیر قمی ج ۲ ص ۲۹۱ یعنی: «دستورات خدا را که عبارتست از نماز، زکات، روزه، حج و سنن و احکام انجام دهید».

۲-۲) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۸.

حقّ با آن ظاهر خواهد شد آورده ام.

و بعضی گفته اند یعنی من معجزه آشکاری برای شما آورده ام که صحت نبوتم را ظاهر میسازد، و راستگویی مرا ثابت مینماید، پس از آنکه حضرت این سخن را گفت او را تهدید به کشتن و سنگسار کردن نمودند و لذا در جواب آنان فرمود:

(وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ)

قتاده گفته است یعنی: من به خداوندی که مالک من و شما است از اینکه سنگسارم کنید پناهنده میشوم.

و از ابن عباس و ابی صالح نقل شده است این «رجم» و سنگسار شدنی که حضرت موسی از آن بخدا پناه برده است دشنام است، مثل آنکه میگفتند موسی جادوگر و دروغگو است و از این قبیل سخنان...

(وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاَعْتَرِلُونِ)

یعنی: اگر تصدیقم نمیکنید مرا بحال خود گذارید، نه طرفدارم باشید، نه بر زیانم..

و از ابن عباس نقل شده است یعنی: دست از آزارم بکشید (۱).

ص: ۲۹۸

۱-۱) تفسیر ابن عبّاس ص ۳۰۸ در این نسخه از تفسیر ابن عبّاس که نزد ما است ابن عبّاس «فاعترلون» را چنین معنی کرده است: (مرا بحال خود واگذارید نه بسود من و نه بر زیانم باشید)

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۲ تا ۲۹]

اشاره

فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَآءٍ قَوْمٍ مُّجْرِمُونَ (۲۲) فَأَسْرِبْ بِنَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُّتَّبِعُونَ (۲۳) وَ أَتْرِكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ (۲۴) كَمْ تَرَكَوْا مِنْ جَذَائٍ وَ عُيُونٍ (۲۵) وَ زُرُوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ (۲۶) وَ نَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ (۲۷) كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخِرِينَ (۲۸) فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَ الْأَرْضُ وَ مَا كَانُوا مُنْظَرِينَ (۲۹)

ترجمه آیات:

۲۲- بدرگاه پروردگارش دعا کرد که اینان ملتی جنایتکارند.

۲۳- بندگان مرا شبانه براه انداز که شما را تعقیب خواهند نمود.

۲۴- بآرامی از دریا عبور کن که آنان لشگری هستند غرق شده.

۲۵- چه بسیار باغها و چشمه سارها که از خود بر جای نهادند؟ ۲۶- و چه مزرعه ها و جایگاههای خوبی؟ ۲۷- و چه نعمتی که در آن غوطه ور بودند؟ ۲۸- بدین ترتیب آنها را بملت دیگری ارث دادیم.

۲۹- نه آسمانی بر آنان گریست، نه زمین، و مهلتشان ندادیم.

الرّهو- عبارتست از آسان و آرام، گفته میشود «عیش راه» یعنی:

زندگی آرام و ساده شاعر عرب گفته:

«یمشین رهوا أ فلا الاعجاز خاذله

و لا الصّدور علی الاعجاز تتكل» (۱)

یعنی: «این زنان آرام و ساده راه میروند، بطوری که نه قسمت‌های پشت سرشان از سایر اعضاء بدن جا می ماند، و نه سینه هایشان عقب می رود که بر پشتشان تکیه کند».

بعضی گفته اند: رهو عبارتست از زمینی نرم که نه شنزار است، و نه سنگلاخ.

ابن اعرابی گفته است: رهو از پرندگان و اسبان آنها را گویند که تند و تیز هستند.

ازهری گفته است: میگویند: «جاءت الخیل رهوا» یعنی: اسبان در حال مسابقه آمدند، شاعر عرب گفته است:

«طیرا رأّت بازیا نضخ الدّماء به

و امّه خرجت رهوا الی عید» (۲)

یعنی: «پرندۀ ای که بازی شکاری را آلوده بخون دید، و مادرش بسرعت رفت که باز گردد».

اعراب آیات:

رهوا- منصوب است بنا بر آنکه حال باشد از «البحر» بنا بر این حال

ص: ۳۰۰

۱- ۱) که در این شعر شاهد بر سر «رهوا» است که بمعنی آرام و ساده راه رفتن، آمده است.

۲- ۲) و در این شاهد بر سر رهوا است که بمعنی بسرعت رفتن آمده است.

بعد از فراغ از فعل است، مثل آنکه میگویند: «قطعت الثوب قباء» یعنی «آن لباس را قباء بردم» و این دلالت میکند بر اینکه دریا پیش از آنکه آن را ترک کنند، و بعد از ترکش آرام بوده است.

و کم در جمله «کم ترکوا» در موضع نصب است بنا بر این که صفت باشد برای موصوفی محذوف که مفعول ترکوا است، و تقدیرش چنین است: «شیئا کثیرا ترکوا».

کذلک خبر مبتدایی است محذوف یعنی: «الا مر کذلک».

معنی آیات:

سپس خداوند یاد آور شده است که در پایان کار موسی دعا کرد و گفت:

(فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لِأَيِّ قَوْمٍ مُّجْرِمُونَ)

بنقل کلبی و مقاتل یعنی: پس از آنکه حضرت موسی از قومش ناامید شد که باو ایمان بیاورند گفت: اینان قومی گنهکار و مشرکند و بمن ایمان نمی آورند. مثل آنکه گفته است خداوند آن عذابی را که با کفرشان استحقاق آن را دارند زودتر بفرست، عذابی که بوسیله آن موجب عبرت برای آیندگان شوند، البته موسی (ع) نسبت بقوم فرعون نفرین نکرد مگر پس از آنکه باو در این مورد اجازه داده شد.

(فَأَسْرِبِعَادِي لَيْلًا)

فاء در موقعیت جواب قرار گرفته است، و تقدیر اینست: «فاجیب بان قیل له اسر بعبادی» و علت اینکه خداوند دستور داد که شبانه بیرون بروند برای آن بود که اگر روز حرکت میکردند فرعون آنان را بر میگرددانید، و به موسی خبر داده بود که بزودی فرعون با لشگریانش آنان را تعقیب خواهد کرد.

(إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ وَ أَتْرِكِ الْبَحْرَ رَهْوًا)

بقول ابن عباس و مجاهد یعنی:

هنگامی که از دریا عبور کردی دریا را پس از خود ساکن و آرام پشت سر بگذار زیرا موسی با عصای خود بدریا زده بود و دریا بامر خدا برای بنی اسرائیل شکافته شده بود، خداوند هم باو دستور میدهد که دریا را بهمان حال خود پشت سر خود رها کند تا فرعون و لشگریانش نیز وارد دریا شوند و غرق شوند.

و از ابی مسلم نقل شده است که رهوا یعنی دریا را هم چنان باز و شکافته باقی بگذار تا فرعون بطمع افتد و وارد شود.

قتاده گوید: پس از آنکه موسی از دریا عبور کرد خواست دوباره با عصا بر آنها بزند تا دریا بحالت اول باز گردد تا مبادا فرعون و لشگرش از همین راه دریایی بتعقیب آنان بیایند، ولی از خداوند باو گفته شد که دریا را هم چنان به حال خود که راهی خشک در آن بود باقی بگذار.

(إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ)

که خداوند میخواهد این لشگر را غرق کند آن گاه خداوند از حال فرعونیان خبر میدهد که پس از هلاکت چه وضعی داشتند.

(كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَ زُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ)

یعنی: فرعونیان پس از خود چه باغهای زیبا و چشمه های جاری و کشتزارهای فراوان و مجالس و منازل اعیانی پشت سر گذاشتند؟ از مجاهد نقل شده که مقام کریم عبارت بود از منظره های زیبا و مجالس پادشاهان.

از ابن عباس نقل شده است که مقام کریم منبرهای و عَاطٍ و خطبا بوده است.

از علی بن عیسی نقل شده که مقام کریم موقعیتی لذت بخش را گویند همانگونه که مردان با گذشت جایزه ها میدهند.

(و نَعْمَهُ كَانُوا فِيهَا فَآكِهِينَ)

یعنی: نعمتها و زندگی وسیعی که با آن متنعم بودند همانگونه که استفاده کننده از میوه های گوناگون از انواع میوه ها استفاده می نماید.

(كَذَلِكَ)

کلی گفته است کذلک یعنی: با هر کس که نافرمانی میکند این چنین رفتار خواهم نمود.

(و أَوْرَثْنَاها قَوْمًا آخِرِينَ)

بارث دادن نعمت آنست که پس از اولی، به دومی برسد، بدون آنکه دومی زحمتی کشیده باشد، همانگونه که میراث به همین شکل باهش میرسد، و چون ثروت و نعمت قوم فرعون پس از هلاکتشان بدیگران رسید مثل آنست که از طرف خدا به آنان ارث داده شده است، و منظور از «قوم آخرین» بنی اسرائیل است، زیرا بنی اسرائیل پس از هلاکت فرعون دوباره بمصر بازگشتند.

(فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ)

در معنای این آیه بر چند وجه اختلاف شده است:

۱- از حسن است آنکه اهل آسمان و اهل زمین بر آنان نگریستند، زیرا اینان مورد خشم پروردگار متعال بودند، بنا بر این مثل «تضع الحرب اوزارها» میشود که بمعنی تضع الحرب است و مثل شعر شاعر عرب حیثه که میگوید:

«و شرّ المنايا مِيت وسط اهله

کهلک الفتی قد اسلم الحی حاضره (۱)

یعنی: «بدترین مرگها مردن مرده ای است که در میان اهش بمیرد

ص: ۳۰۳

۱- ۱) شاهد بر سر مِيت است که بمعنی مِيت مِيت میباشد که مِيت حذف شده است.

مانند هلاک شدن جوانی که تسلیم کند در حالی که جمعیتش اطرافش باشند» که تقدیرش اینطور بوده است: «و شرّ المنايا میتته میت».

و ذو الرّمه شاعر میگوید:

«لهم مجلس صهب السبال اذله

سواسیه احرارها و عبیدها

یعنی: «رومیان ذلیل مجلسی دارند که در آن بردگان و آزادگان برابرنند» که تقدیرش اینطور است: «لهم اهل مجلس».

۲- خداوند خواسته است در کوچک کردن قوم فرعون سخت مبالغه کند، زیرا عرب هر گاه بخواهد از عظمت مصیبت زده سخن بگوید، میگوید:

آسمان و زمین در مرگ او گریستند، و یا ماه و خورشید در مرگش تاریک شدند.

جریر شاعر در مرثیه عمر بن عبد العزیز میگوید:

«الشمس طالعه لیست بکاسفه

تبکی علیک نجوم اللیل و القمر

یعنی: «خورشید سر از افق بیرون آورده است امّا در عین حال، ستارگان شب هم چنان پیدا است، زیرا که بخاطر عظمت این مصیبت خورشید نور خود را از دست داده است».

نابغه شاعر دیگر عرب میگوید:

«تبدوا کواکبه و الشمس طالعه

لا التور نور و لا الأظلام اظلام»

یعنی: «با اینکه خورشید طلوع کرده است ستارگان آسمان پیدا است نه دیگر نور نور است، و نه ظلمت ظلمت است».

۳- کنایه از این است که اینان در زمین عمل صالحی نداشتند که به آسمان بالا برده شود، زیرا از ابن عباس روایت شده که از او درباره این آیه پرسیده گفتند: آیا آسمان و زمین بر کسی میگریند؟ در پاسخ گفت: آری جایگاه

نمازش در زمین، و قسمتی از آسمان که عملش از آنجا بالا می‌رود بر او می‌گیرند (۱) انس از پیامبر خدا (ص) روایت میکند که فرمودند:

«هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه یک در بالا رفتن عملش و یک در برای پائین آمدن روزیش در آسمان وجود دارد، و هر گاه مرد بر او گریه میکنند».

بنا بر این معنی گریستن این مواضع آنست که با نبودن مؤمن این مواضع از او خالی خواهد ماند، همانگونه که مزاحم عقیلی گوید:

(بکت دراهم من اجلهم فهلت)

دموعی فایّ الجازعین الوم

أ مستعبرا یبکی من الهون و البلی

ام آخرایبکی شجوه و یهیم (۲)

یعنی: (خانه آنان بخاطر آنان بگریه افتاد، و اشک چشمانم سرازیر شد، کدامیک از دو زاری کننده را سرزنش کنم، آیا آن کس را که از خاری، و مصیبت های های گریه میکند، یا آن کس را که از غم و اندوهش می‌گرید و واله و سرگردان است؟).

ص: ۳۰۵

۱- ۱) تفسیر ابن عیّاس ص ۳۰۸ در تفسیر این آیه می‌گوید: «نه در آسمان و نه محلّ نماز آنان در روی زمین بر آنان نگریست، زیرا مؤمن هر گاه بمیرد باب آسمان که عملش از آنجا بالا میرفته و روزیش پائین می‌آمده، و جایگاه نماز او در زمینی که روی آن نماز می‌خوانده است بر او گریه میکنند و این مواضع بر فرعون و قومش نگریستند، زیرا در آسمان دری نداشتند که عمل صالحشان از آنجا بالا رود، و جایگاهی برای نماز در روی زمین هم نداشتند.

۲- ۲) شاهد در این شعر در جمله «بکت دراهم» است که گریه در اینجا بمعنی خالی ماندن خانه از ساکنانش گرفته شده است.

سدى گفته است: «هنگامى كه حسين بن على بن ابى طالب (ع) كشته شد آسمان بر او گريست، و گريه اش باين بود كه افق آن سرخ رنگ بود».

زراره بن اعين از حضرت صادق (ع) روايت ميكند كه فرمودند: «آسمان چهل روز بر يحيى بن زكريا و حسين بن على عليها السلام گريست، و بر هيچكس جز اين دو نفر نگريست».

گفتم: گريه آسمان بچه طريق بود؟ فرمودند: هنگامى كه طلوع ميكرد سرخ بود، و بهنگام غروب هم سرخ بود».

(وَ مَا كَانُوا مُنْظَرِينَ)

يعنى: در عقوبتشان شتاب شده و مهلت داده نشدند.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۰ تا ۴۰]

اشاره

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ (۳۰) مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ (۳۱) وَلَقَدْ اخْتَرْنَا لَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ (۳۲) وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ آيَاتِنَا مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ (۳۳) إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ (۳۴) إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ (۳۵) فَاتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۶) أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (۳۷) وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ (۳۸) مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۹) إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۰)

ترجمه آیات:

۳۰- بنی اسرائیل را از عذابی سخت نجات دادیم.

۳۱- آنان را از دست فرعون که از سرکشان تبهکار بود نجات دادیم.

۳۲- ما آنان را از روی دانشی از جهانیان انتخاب نمودیم.

۳۳- و از معجزات چیزهایی بآنان دادیم که موجب امتحانی آشکار بود ۳۴- اینان میگویند.

۳۵- جز همین مرگِ اوّل ما چیزی در کار نیست و دیگر ما زنده نخواهیم شد.

۳۶- اگر راست می گوئید پدران ما را بیاورید.

۳۷- آیا آنان بهترند یا قوم تبع، و کسانی که پیش از آنان بودند؟ آنان را هلاک ساختیم، زیرا مردمی گنهکار بودند.

۳۸- آسمانها و زمین و آنچه میان آنها است بیهوده نیافریده ایم.

۳۹- اینها را جز بر حق نیافریده ایم، ولی بیشتر آنان نمیدانند.

۴۰- روز قیامت وعده گاه آنان همگی است.

(یازده آیه است)

اعراب آیات:

مِنْ فِرْعَوْنَ

- یعنی: «من عذاب فرعون» که مضاف از جمله حذف شده است، و نیز جایز است «من فرعون» حال باشد از «عذاب مهین» -
یعنی: عذابی مهین که از طرف فرعون بود، بنا بر این ترکیب از جمله مضاف حذف نشده است.

أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

- جایز است الذین من قبلهم مبتداء باشد، و اهلکناهم خبر آن باشد، و نیز جایز است که منصوب باشد به فعلی در تقدیر که اهلکناهم بر آن دلالت دارد، و نیز جایز است مرفوع باشد بنا بر آنکه عطف شده باشد بر قوم تبع، و بنا بر این ترکیب باید بر «قبلهم» وقف نمود، و اهلکناهم در تقدیر «اهلکناهم» است که بمعنی: «و المهلکون من قبلهم» میباشد.

معنی آیات:

سپس خداوند سوگند یاد کرده میفرماید:

(وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ)

یعنی: کسانی را که بموسی ایمان آورده بودند نجات دادیم.

ص: ۳۰۸

(مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ)

از عذابهایی سخت که فرزندان آنان را میکشند و زنان آنان را بکار میگرفتند، و کارهای سخت و طاقت فرسا به آنان میدادند.

(مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

یعنی: فرعون متکبر برتری طلب و از متجاوزین بود که در طغیان و سرکشی کارش از حد گذشته بود.

اینکه خداوند فرعون را به کلمه «عالیا» توصیف نموده است، با اینکه عالی ممکن است مدح باشد چون بعدا آن را مقید به اسراف کرده است مدح نمیشود، زیرا خداوند فرموده است فرعون در زیاده روی و اسرافگری عالی بوده است، و کلمه عالی اگر در صفات خوب باشد موجب مدح و اگر همراه صفات بد باشد موجب مذمت خواهد شد.

(وَلَقَدْ اخْتَرْنَاَهُمْ)

یعنی: موسی و قومش بنی اسرائیل را انتخاب کردیم و آنان را بوسیله تورات و پیامبرانی که از میانشان برانگیختیم برتری بخشیدیم.

(عَلِيٍّ عِلْمٍ)

(۱)

یعنی: و این برتری که با آنان دادیم و اینکه آنان را بدین منظور برگزیدیم از روی بینش و آگاهی قبلی بود که آنان را شایسته

ص: ۳۰۹

۱ - ۱) عیون اخبار الرضا (ع) ج ۱ ص ۲۱۰ از حضرت امام حسن عسگری علیه السلام از پدرش از جدش از حضرت رضا (ع) نقل میکند: که او نیز از پدرانش از حضرت علی علیه السلام روایت کرده است که: (رسول خدا «ص») فرمودند: خداوند ما آل محمد را انتخاب فرموده است، و نیز پیامبران و فرشتگان مقرب را برگزیده، و انتخاب فرموده است مگر با علم به اینکه کاری نخواهند کرد از زیر ولایتش خارج شوند و بر خلاف عصمت باشد، و موجب آن شود که استحقاق عذاب و نعمتش را پیدا کنند...

این نعمتها می دیدیم.

(عَلَى الْعَالَمِينَ)

قتاده و حسن و مجاهد گویند: آنان را، بر جهانیان عصر خودشان برتری بخشیدیم (۱) و دلیل بر آن فرموده الهی است درباره پیامبر ما (ص): «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (۲).

بعضی هم گفته اند معنی آیه اینست که آنان را بر تمام جهانیان برتری دادیم در این جهت که اختصاص بآنان داشت و پیامبران بسیاری از آنان مبعوث گردید.

(وَ آتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ)

یعنی: و معجزات بسیاری مانند شکافتن دریا، و سایه بان شدن ابر، و فرود آمدن خوراکیهای من و سلوی به آنان عطا کردیم.

(مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُّبِينٌ)

بقول حسن یعنی: معجزاتی که در آن نعمتهایی آشکار بود.

و از ابن زید نقل شده است یعنی: معجزاتی فرستادیم که در آن شدت و آزمایش بود مانند عصا و ید بیضاء زیرا بلاء هم سختی دارد، هم آسایش.

بنا بر این معجزات پیامبران برای خودشان و قومشان نعمت است، و برای کفار که آنان را تکذیب میکنند شدت و سختی است.

آن گاه خداوند از کفار قوم پیامبر ما که قبلا در اوّل سوره از آنان یاد شده بود خبر میدهد و میفرماید:

ص: ۳۱۰

۱-۱) تفسیر ابن عباس ص ۳۰۹ نیز همین معنی را گفته است.

۲-۲) سوره آل عمران: ۳ آیه ۱۱۰.

(إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ إِن هِيَ إِلَّا مَوْتُنَا الْأُولَىٰ)

یعنی: جز همین یک بار که در دنیا می میریم چیز دیگری در کار نیست، و دیگر پس از این مردن زنده نخواهیم شد.

(وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ)

و دیگر، بازگشت و برانگیختن در کار نیست.

(فَأْتُوا بَابَنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

یعنی: اگر راست می گوئید که خداوند میتواند مرده ها را زنده کند پدران ما را که قبلا مرده اند زنده کنید.

بعضی گفته اند که این سخن از ابو جهل بن هشام است که به پیامبر میگوید: اگر راست می گویی قصی ابن کلاب جدت را زنده کن، او مردی راستگو است تا وضعیت پس از مرگ را از او پرسیم.

و این سخن را ابو جهل بدو جهت از روی نادانی گفته است:

۱- زنده کردن مردگان بمنظور پاداش دادن است نه به جهت تکلیف، و دنیا جای پاداش نیست، و محلّ تکلیف است، بنا بر این مثل این می ماند که گفته باشد اگر راست می گویی که مردگان برای پاداش دو باره زنده خواهند شد، پس آنان را برای تکلیف دنیا باز گردان.

۲- زنده کردن مردگان در دنیا بخاطر مصالحی انجام میگیرد، و با پیشنهاد مردم نیست، زیرا گاهی ممکن است پیشنهاد مردم موجب مفاسدی باشد.

و چون مشرکین راه برهان را رها کرده، و راه شبهه و نادانی در پیش گرفتند، خداوند هم بمنظور اندرز دادن آنان تهدیدشان نموده فرمود:

(أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبُعِ)

یعنی: آیا مشرکین قریش دارای نعمت بیشتری بودند و مال و ثروت بیشتری داشتند، و از نظر قدرت و نیرو مهمتر بودند یا

قوم تبع حمیری که با لشکر خود راه افتادند تا آمدند و حیره را گرفته سمرقند را ویران ساخته آن را از نو ساختند، و رئیس آنان وقتی نامه مینگاشت در اوّل آن مینوشت بنام آنکه مالک خشکی و دریا و خورشید و بادها است، و این معنی از قتاده نقل شده است.

و اینکه نام این شخص را «تبع» نامیده اند، برای آنست که، مردم بسیاری پیروش بودند، و بعضی گفته اند علت آنکه او را تبع نامیده اند، آن است که او «تبعی» بوده است از تبعهایی که پادشاه یمن بوده اند، و بنا بر این گفتار تبع لقبی است مانند «خاقان» که لقب پادشاه ترک است، و «قیصر» که لقب پادشاهان روم است، و نام این تبع «اسعد ابو کرب» بوده است.

سهل بن سعد از پیامبر اکرم (ص) روایت میکند که فرمودند: تبع را نفرین نکنید، زیرا تبع اسلام آورده است.

و کعب میگوید: تبع مردی صالح بوده است، خداوند او را مذمت نکرده است، بلکه خداوند قوم حضرت را مذمت کرده است.

ولید بن صبیح از حضرت صادق (ع) روایت میکند که فرمودند: تبع به دو قبیله اوس و خزرج گفت اینجا سکونت کنید تا پیامبر آخر الزمان ظهور کند و اگر من او را درک کنم باو ایمان خواهم آورد، و در خدمت او خواهم بود.

(وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ)

یعنی کسانی که قبل از قوم تبع بوده اند مانند قوم نوح و عاد و ثمود.

(أَهْلَكْنَاهُمْ)

یعنی ما آنان را هلاک کردیم، اینان که از آنان مهمتر نیستند، ما آن اقوام را بخاطر کفرشان هلاک ساختیم، اینان هم مانند آنان هستند، بلکه آنان از نظر قدرت و جمعیت مهمتر و بیشتر بودند، بنا

بر این هلاک نمودن اینان آسانتر است.

(إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ)

آن اقوام گناهکار بودند که هلاک شدند، پس اینان هم بترسند از اینکه مانند آنان بسرشان آید.

(وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ)

یعنی: ما این آسمان و زمین را بدون حکمت نیافریده ایم، بلکه آفرینش آنها دارای خاصیت و حکمتی است، و آن عبارتست از آنکه مکلفین را از آن بهره مند سازیم و آنان را در معرض ثواب قرار دهیم، و نیز بوسیله آسمان و زمین سایر حیوانات را به انواع و اقسام لذتها بهره مند سازیم.

(مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ)

یعنی آسمان و زمین جز از روی دانشی که موجب خلقت آنها بود نیافریدیم، زیرا علم جز براستی و حقیقت دعوت نمیکند بعضی گفته اند یعنی: آسمان و زمین را نیافریدیم مگر برای حق یعنی امتحان نمودن بوسیله امر و نهی و تمیز دادن بین نیکو کار و بد کار بدلیل این آیه که میفرماید: «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا» یعنی: تا آنان که اعمال زشتی انجام داده اند پاداش خود برسند و آنان که کارهای نیک انجام داده اند نیز پاداش عمل نیک خود برسند.

بعضی هم گفته اند یعنی: ما آنها را جز بر حق که مستوجب حمد و ثنا است نیافریدیم، و ما آنها را بر باطل نیافریدیم که مستوجب مذمت باشد.

(وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ)

یعنی: و لکن بیشتر مردم صحت آنچه را که ما گفته ایم نمیدانند، زیرا در گفتار ما و استدلالهایی که بر صحت آن اقامه شده است دقت نمیکنند.

(إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ)

(۱)

یعنی روزی که میان اهل حق

ص: ۳۱۳

و اهل باطل جدایی می افتند.

بعضی گفته اند یعنی: روز دادگری وعده گاه قوم فرعون و قوم تبع و اقوام پیش از آنان و مشرکین قریش است.

(۱)

(شَحَام گوید: شب جمعه در راه بودیم که حضرت صادق(ع) به من فرمود: قرآن بخوان که امشب شب جمعه است، من این آیه را خواندم: «إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ...» حضرت صادق(ع) فرمودند: «بخدا سوگند آن بندگان که استثناء شده اند ما هستیم، و مائیم که مؤمنان را بی نیاز میسازیم».

ص: ۳۱۴

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۱ تا ۵۰]

اشاره

يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئاً وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۱) إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۴۲) إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ (۴۳) طَعَامٌ
الْأَثِيمِ (۴۴) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (۴۵) كَغَلِيِّ الْحَمِيمِ (۴۶) خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ (۴۷) ثُمَّ صِبُوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ
عَذَابِ الْحَمِيمِ (۴۸) ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (۴۹) إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (۵۰)

ترجمه آیات:

۴۱- روزی که هیچ دوستی دوست خود را بی نیاز نخواهد ساخت، و هیچکس یاری نخواهد شد.

۴۲- مگر کسانی که خداوند بآنان رحم کند، که او عزیز و رحیم است.

۴۳- که برستی درخت زقوم.

۴۴- خوراک افراد بسیار گنهکار است.

۴۵- که همانند فلز گداخته در دلها میجوشد.

۴۶- آن گونه که آب داغ میجوشد.

۴۷- او را بگیرد و در وسط آتش جهنم افکند.

۴۸- و سپس از آب فوق العاده جوشان روی سرش ریزد.

۴۹-عذاب را بچش که تو عزیز و حکیم هستی.

۵۰-این همان جهنمی است که در آن شک داشتید.

(ده آیه است)

قرائت آیات:

یغلی-اهل مکه و حفص و رويس یغلی با یاء خوانده اند،و دیگران تغلی با تاء قرائت کرده اند.

فاعتلوه-اهل کوفه و ابو جعفر و ابو عمرو فاعتلوه بکسر تاء و بقیه بضم تاء خوانده اند.

انک-کسایى بنتهایی ذق انک بفتح همزه و بقیه بکسر آن قرائت نموده اند.

دلیل قرائت:

هر کس تغلی با تاء خوانده است ضمیر را به شجره برگردانده است که گویا درخت میجوشد،و هر کس یغلی با یاء خوانده است ضمیر آن را به طعام برگردانده است که در لفظ مذکر است هر چند در معنی طعام همان شجره است و یعتل و یعتل مانند یعکف و یعکف و یفسق و یفسق است در اینکه دو لغت میباشند و فاعتلوه یعنی او را با زور و جبر بکشید.

و هر کس انک بکسر قرائت کرده معنی آیه اینست:«بچش که تو به خیال خودت عزیز و حکیم هستی»و هر کس انک بفتح خوانده است یعنی چون عزیز و حکیم هستی بچش.

معنی آیات:

پس از آنکه خداوند یادآوری کردند که روز قیامت وعده گاه بندگان

ص: ۳۱۶

است، و آنان را در آن روز محشور میگرداند، در مقام بیان و توضیح این روز بر آمده میفرماید:

﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا﴾

مولی عبارتست از دوستی، که معمولاً بیاری دوستش می شتابد، و در این قسم پسر عمو، و یاور و هم سوگند انسان و دیگران که دارای چنین صفتی هستند وارد میشوند.

یعنی: این روز روزی است که هیچ دوستی دوست خود را بی نیاز نخواهد ساخت، و نمیتواند عذاب خدا را از او دور سازد.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾

و هیچکس یاری نخواهد شد، و این قسمت از آیه با آنچه که بیشتر مسلمین در مورد شفاعت قائل هستند منافاتی ندارد، زیرا شفاعت که بوسیله پیامبر خدا (ص) و ائمه اطهار (ع) و مؤمنین انجام میگیرد با اجازه خدا است، بنا بر این معنی آیه اینطور خواهد شد هیچکس حق ندارند که عذاب الهی را از آنان دور سازد، و آنان را یاری کند بدون آنکه از خدا اجازه داشته باشد.

و این قسمت را که ما بآن اشاره کردیم در آیه بعدی بعنوان استثناء کسانی را مورد رحمت دانسته میفرماید:

﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ﴾

(۱)

یعنی غیر از کسانی از مؤمنین که خداوند به آنان رحم فرموده است، که اینگونه افراد یا از اول عذابشان ساقط میشود

ص: ۳۱۷

۱-۱) بروایتی که در پاورقی «إِنَّ يَوْمَ الْفَصِيلِ» آورده ایم رجوع کنید، طبق این روایت «إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ» استثناء از «لَا يُغْنِي مَوْلَى» است یعنی: کسی قدرت بی نیاز کردن ندارد مگر آنها که خدا حق شفاعت به ایشان داده باشد.

یا آنکه خداوند اجازه می‌دهد تا افرادی که دارای درجه و منزلتی هستند در باره آنان شفاعت کنند، و بدینوسیله عذاب آنان ساقط گردد.

(إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ)

یعنی: خداوند در انتقام گرفتن از دشمنانش عزیز(پیروز و نسبت به مؤمنین(رحیم)مهربان است.

سپس خداوند فرق بین این دو دسته را بیان کرده میفرماید:

(إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ)

تفسیر آن در سوره صافات گذشت (۱).

(طَعَامُ الْأَثِيمِ)

اثیم یعنی: شخص گناهکار، و اینجا منظور از آن ابو جهل است، و روایت شده است برای ابو جهل خرما و کره آوردند آنها را با هم خورد و گفت: این همان زقومی است که محمّد ما را از آن میترساند، و ما اینک دهان خود را از آن پر میکنیم، سپس خداوند فرمود:

(كَالْمُهْلِ)

که عبارتست از مس گداخته یا سرب گداخته یا طلا و نقره گداخته.

و بعضی هم گفته اند مهل عبارتست از کثافات رسوب کرده روغن گداخته.

(يَغْلَى فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ)

یعنی: هنگامی که زقوم، وارد شکمهای اهل جهنّم شد مانند آب جوش که با شدّت حرارت داده شده باشد در شکمشان میجوشد.

ابو علی گوید: نمیشود این طور معنی کنیم که مهل در شکمها میجوشد زیرا مهل بعنوان تشبیه در ذوب شدن آن آمده است، بنا بر این مهل در شکم نمی جوشد بلکه آن خوراک زقوم مانند مهل «مس گداخته» و مانند آب جوش در شکم میجوشد.

ص: ۳۱۸

(خُدُوهُ)

یعنی به مأمورین جهنم گفته میشود این گناهکار را بگیرید.

(فَاعْتَلُوهُ)

یعنی او را هل دهید، و با زور و جبر بطرف جهنم گسیل دهید، و از این قبیل است گفته شاعر عرب.

(فيا ضيعة الفتیان اذ يعتلونه)

بیطن الرّی مثل الفنیق المسدّم) (۱)

یعنی: (وای بر آن جوان از دست رفته ای که او را همچون شترهای بد روی خاک کشان کشان میبرند).

و از مجاهد نقل کرده اند که «فاعتلوه» یعنی او را روی خاک انداخته کشان کشان ببرید طوری که صورتش بخاک مالیده شود.

(إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ)

از قتاده است یعنی: او را بوسط جهنم ببرید و اینکه وسط چیزی را «سواء» گویند بعلت آنست که فاصله وسط با اطراف آن، مساوی است، و سواء بمعنی عدل است.

(ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ)

مقاتل گوید: خزانه دار جهنم آبی جوشان از روی سر آنان عبور میدهد که در اثر آن مغز سرشان میجوشد.

(مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ)

حمیم آبی است که در منتها درجه حرارت است و خازن جهنم بآن گنهکار میگوید:

(ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ)

یعنی: این عذاب را بچش که تو با عزت و بزرگواری هستی! زیرا این جهنمی در دنیا میگفته است من عزیزترین فرد این وادی و بزرگواریترین آنان هستم، همین فرشته عذاب باو میگوید:

ای کسانی که خودت را عزیز و بزرگواری من پنداشتی اینک عذاب الهی را

۱-۱) شاهد در این شعر بر سر جمله «يعتلونه» است که بمعنی به زور بردن و روی خاک کشیدن آمده است.

بچش! بعضی هم گفته اند این جمله در معنای نقیض است و مثل آنست که به او گفته باشند، ای ذلیل و پست بچش! ولی بعنوان مسخره و استخفاف باین طریق گفته شده است.

بعضی هم گفته اند یعنی: تو در میان قومت عزیز و بزرگوار بودی ولی این عزّت و بزرگواری بدردت نخورد (۱).

(إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ)

یعنی: سپس به آنان گفته میشود که:

این عذاب همان است که در دنیا نسبت به آن شك داشتید.

ص: ۳۲۰

۱- ۱) نور الثقلین ج ۴ ص ۶۳۰ بنقل از جوامع الجامع روایت شده است که: (ابو جهل برسول خدا (ص) میگفت: میان این دو کوه از من عزیزتر، و بزرگوارتر وجود ندارد)

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۹]

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (۵۱) فِي جَدَاتٍ وَعُيُونٍ (۵۲) يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (۵۳) كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۵۴) يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ (۵۵) لَا يَذُقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (۵۶) فَضَلًّا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكُمْ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۵۷) فَإِنَّمَا يَسْرُنَا بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۸) فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (۵۹)

ترجمه آیات:

۵۱- تقوی پیشگان در جایگاهی امن و امان بسر میبرند.

۵۲- در بهشتها و چشمه سارها.

۵۳- از لباسهای حریر و دیبا میپوشند، و روبروی یکدیگر قرار می گیرند.

۵۴- این چنین است حال آنان و آنان را با حور العین ترویج میدهیم ۵۵- هر نوع میوه ای بخواهند در کمال آرامش-حاضر است-.

۵۶- و جز همان مرگ اول مرگی نخواهند چشید، و آنان را از عذاب جهنم باز میدارد.

۵۷- فضلی است از طرف پروردگارت و اینست رستگاری بزرگ.

۵۸- قرآن را بر زبانت آسان ساختیم تا قومت یادآور شوند.

ص: ۳۲۱

۵۹- و در انتظار باش که آنان هم در انتظارند.

(نه آیه)

قرائت آیات:

مقام- اهل مدینه و ابن عامر فی مقام بضمّ میم، و بقیّه به فتح آن قرائت نموده اند.

دلیل قرائت:

کسی که میم را فتنحه داده است منظورش از آن مجلس و محلّ حضور افراد است، همانگونه که در جای دیگر فرموده است: «فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ» و مخصوصا اینکه مقام در اینجا موصوف شده است به امن تقویت میکند که منظور از آن مکان است.

و هر کس بضمّ خوانده است احتمال هست منظور از آن مکان باشد از اقام، که بنا بر این احتمال معنی دو قرائت یکی خواهد شد، و نیز جایز است که مقام را مصدر بگیریم، و مضاف را محذوف بدانیم که تقدیر اینطور باشد «فی موضع اقامه».

لغات آیات:

سندس- حریر است.

استبرق- عبارتست از دیبای ضخیم، زجاج گفته است اینکه به آن استبرق گفته اند بخاطر شدت براقیت آن است.

حور- جمع حوراء است از حور که عبارتست از سفیدی شدید، و حوریان بهشتی دارای صورتهایی سفید و درخشان هستند.

ابو عبیده گوید: حوراء بکسی گویند که سفیدی چشمش بسیار سفید و

ص: ۳۲۲

سیاهی آن بسیار سیاه باشد.

عین-جمع عیناء کسی را گویند که دارای چشمانی درشت باشد.

اعراب آیات:

كذلك-جار و مجرور است و در موضع رفع است بنا بر آنکه خبر مبتداء باشد، و تقدیر چنین است: «الا مر كذلك».

مقابلین منصوب است بنا بر اینکه حال باشد از یلبسون.

یلبسون جایز است که خبر بعد از خبر باشد، و جایز است که حال باشد از ظرفی که عبارتست از فی مقام، زیرا تقدیر چنین است متقین در مقامی قرار دارند، و مفعول یلبسون محذوف است، و تقدیرش چنین است «یلبسون ثیابا من سندس».

و آمنین حال است از یدعون.

الْمَوْتَةَ الْأُولَى

منصوب است بنا بر استثناء.

زجاج گوید: یعنی «سوی الموته الّتی ذاقوها فی الدّنیاء» مثل آنجا که میفرماید: «وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» که به معنی «سوی ما قد سلف» است.

بنظر من سوی همیشه ظرف است، الّا هم حرف است، روی اینحساب چگونه میتوان گفت: الا بمعنی سوی است؟ پس بهتر آنست که بگوئیم الّا در اینجا با ما بعدش صفت است یا بدل بمعنی غیر و تقدیرش اینست: «لا یدوقون فیها الموت غیر الموته الاولی» و باید مستثنی منه موت باشد نه موتۀ اولی زیرا موتۀ اولی منقضی شده است، پس ممکن نیست از موتی که در بهشت آن را نمی چشند استثناء شود، زیرا داخل در آن نیست که از آن استثناء شود.

مفعول له است، و تقدیرش چنین است: «فعل الله ذلك بهم فضلا منهم و تفضلا منه» و نیز جایز است که منصوب باشد.

بفعل مقدری و تقدیرش اینطور باشد: «و اعطاهم فضلا» و جایز است نیز فضلا مصدر مؤکد ما قبلش باشد، زیرا آنچه که قبلا آمده است تفضّل الهی است، مانند گفتار امرء القیس شاعر عرب که میگوید: «و رضت فذلّت صعبه ای اذلال» (۱) در صورتی که شعر را بمعنی «اذلته ای اذلال» بگیریم، در اینصورت ای اذلال مصدر مؤکد است برای رضت و با بودن رضت از جمله اذلت بینایز شده ایم.

معنی آیات:

سپس خداوند بدنبال وعده های عذاب که برای مشرکین داده است وعده های رحمت را برای مؤمنین یادآوری کرده میفرماید:

(إِنَّ الْمُتَّقِينَ)

یعنی کسانی که از نافرمانی خدا اجتناب میکنند، و نافرمانی خدا را زشت میدانند، و همیشه فرمان خداوند را بجا میآورند.

(فِي مَقَامٍ أَمِينٍ)

یعنی: در جایگاهی هستند که در آنجا امنیت دارند و از حوادث تغییر و مرگ در امان هستند.

و قتاده گفته است در آنجا از شرّ شیطان و اندوهها در امان هستند.

ص: ۳۲۴

۱- ۱) شاهد بر سرای اذلال است که مصدر مؤکد است برای رضت که به معنی اذلته آمده است، ولی در ظاهر مصدر مؤکد که ذلت باشد، بنا بر این نمیتواند شاهد مثال مورد ما باشد.

(فِي جَنَاتٍ وَ عُيُونٍ)

یعنی در بستانهایی هستند که چشمه سارهایی در آن جریان دارد.

(يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ)

خطاب به عرب است، و لذا بآنان چیزهایی را وعده میدهد که در نظرشان بسیار مهم است، و همگی آرزوی آن را دارند.

و بعضی هم گفته اند سندس لباس است، و استبرق فرش میباشد.

(مُتَقَابِلِينَ)

یعنی: در مجالس روبروی یکدیگرند، نه آنکه پشت به هم کنند.

بعضی هم گفته اند یعنی: با دوستی و محبت نسبت یکدیگر، روی میآورند، نه آنکه از روی کینه و دشمنی پشت یکدیگر کنند.

(كَذَلِكَ)

یعنی: این چنین است حالت اهل بهشت.

(و زَوْجَانُهُمْ بِحُورٍ عِينٍ)

اخفش گفته است: منظور از آن همان ازدواج معروف است که گفته میشود: «زَوْجَتَهُ بامرأه» یعنی: زنی برای او به زوجیت گرفتم.

ولی دیگری میگوید: در بهشت ازدواج باین معنی نیست، بلکه به این معنی که آنان را با حور العین قرین و همنشین ساختیم.

(يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ)

یعنی: هر نوع میوه ای که بخواهند بی آنکه ترس از بین رفتن یا تمام شدن یا مضر بودن آن را داشته باشند از آن درخواست میکنند.

بعضی هم گفته اند: یعنی در حالی که از هر نوع گزندی مانند ترش کردن، یا بیمار شدن، و درد کشیدن در امان هستند.

(لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ)

اینجا مرگ را به غذایی تشبیه کرده است که

چشیده میشود و در ذائقه انسان بد طعم جلوه میکند، و سپس نفی کرده است که این معنی در بهشت باشد.

و اینکه تنها به متّین این بشارت را داده است که در آخرت مرگ را نخواهند چشید با اینکه منحصر بآنان نیست و تمام مردم در آخرت، مرگ نخواهند داشت؟ علتش آنست که این خبر بصورت مژده ای است برای متّین که یک زندگی سعادت‌مندانه ای در بهشت خواهند داشت.

ولی آنها که از نظر شکنجه در حالتی بدتر از مرگ بسر میبرند، چنین صفتی بر آنان اطلاق نخواهد شد زیرا آنان هر لحظه با آن عذابهایی که میکشند در حال چشیدن طعم ناگوار مرگ هستند.

(إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ)

بعضی گفته اند یعنی: بعد از مرگ اول، دیگر مرگی نخواهند دید.

بعضی گفته اند یعنی: لکن مرگ اول را که چشیده اند.

بعضی هم گفته اند: یعنی: بجز مرگ اول مرگی نخواهند داشت و ما نظر خودمان را در این باره گفتیم.

(وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ)

یعنی: عذاب جهنم را از آنان دور ساخته است.

معتزلیان که فرقه ای از اهل سنت هستند با این آیه استدلال میکنند بر اینکه فاسق مّلی هیچگاه از آتش بیرون نخواهند آمد، زیرا اگر آنان هم جایز باشد که از آتش در آیند پس آنان نیز مانند متّین از آتش جهنم، دور شده اند.

جواب این اشکال آنست که ممکن است این آیه مخصوص کسانی باشد

که اصلاً استحقاق وارد شدن به جهنم را ندارند، و اصلاً وارد جهنم نمیشوند (۱) یا اینکه آیه مخصوص آنها است که استحقاق جهنم را داشته اند ولی از باب تفضّل عفو شده اند، و اصلاً داخل جهنم نشده اند، و نیز جایز است که بگوئیم منظور از «وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ» یعنی: آنان را از اینکه همیشه در جهنم بمانند حفظ کرده است، یا منظور آن باشد از اینکه آنان را بسبب کفّار عذاب کند حفظ نموده است.

(فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ)

یعنی: خداوند این نعمتها را از راه تفضّل و زیاده بخشی بآنان عطا فرموده است، زیرا خداوند آنان را آفریده، و بر آنان نعمت فرموده، و عقل را بر آنان مسلط ساخته، و آنان را مکلف ساخته است و برای آنان آیاتی که دلالت بر وحدانیتش و نیکی عبادتها دارد بیان فرموده است و بدینوسیله استحقاق نعمتهای عظیم یافته اند، زیرا سبب استحقاق نعمتها عبارتست از تکلیف و اطاعت و این نعمت بخشی از طرف پروردگار فضل است.

(ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ)

یعنی: این معنی دست یافتن بخواسته بزرگی است.

(فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلسَانِكَ)

یعنی: قرآن را بر زبانت آسان نمودیم، بنا

ص: ۳۲۷

۱- ۱) بنظر مترجم جواب این اشکال آنست که اثبات شیء نفی ما عدا نمیکند «وقیهم عذاب الحمیم» یعنی خداوند متّقین را از عذاب جهنم حفظ می کند منافات ندارد که بعضی گناهکاران هم پس از مدّتی از عذاب آتش نجات یابند، و نیز طبق صریح آیه شریفه (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا) همگی وارد جهنم خواهند شد و سپس کسانی نجات خواهند یافت (ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ...) بنا بر این جواب مرحوم طبرسی خالی از اشکال نیست.

بر این هاء در «يَسْرًا» کنایه از چیزی است که یاد نشده است، یعنی خواندن قرآن را بر زبانت آسان ساختیم.

بعضی گفته اند یعنی: قرآن را عربی قرار دادیم، تا بر تو و بر قومت فهمیدنش آسان باشد.

(لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ)

یعنی: تا آنان بامر و نهی و وعده و وعیدی که در آنست توجه کرده، در آن تفکر نمایند.

(فَأَرْتَبَ لَهُمْ مَوَاقِبَ)

یعنی: اگر رویگردان شدند، و نپذیرفتند در انتظار آنچه که بتو وعده داده ایم باش، و آنان هم در انتظار هستند، زیرا آنان در حکم منتظر میباشند، چون نیکوکار در انتظار عاقبت کارهای نیک خود و بدکار در انتظار عاقبت کارهای زشت خویشتن است.

و بعضی گفته اند یعنی: منتظر باش که عذاب الهی بر آنان وارد شود زیرا آنان منتظرند که مصیبتی بر تو وارد شود.

و بعضی گفته اند: منتظر باش که بر آنان پیروز گردی، که آنان به خیال باطل خود در انتظار پیروز گشتن بر تو هستند.

این سوره بنام «سوره شریعت» نیز موسوم است، زیرا در آن، آمده است: «ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيحَةٍ مِنَ الْأَمْرِ» (۱).

و این سوره در مکه نازل شده است، قتاده گفته است بجز یک آیه از این سوره که در مدینه نازل شده است، و این آیه عبارتست از: «قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا...» (۲).

تعداد آیات:

در نظر کوفیان تعداد آیات این سوره سی و هفت، و از نظر دیگران سی و شش آیه میباشد.

اختلاف آیات:

مورد اختلاف آیه حم است که از نظر کوفیان یک آیه بحساب آمده است.

ص: ۳۲۹

۱- ۱) جاثیه ۴۵ آیه ۱۸.

۲- ۲) جاثیه ۴۵ آیه ۱۴.

فضیلت سوره:

ابی بن کعب از حضرت رسول (ص) نقل میکند که فرمودند: «هر کس سوره حم جاثیه را بخواند خداوند در روز حساب قیامت عورت او را خواهد پوشانید و ترس او را فرو می نشاند».

و نیز ابو بصیر از حضرت صادق (ع) روایت میکند که فرمودند: «هر کس سوره جاثیه را بخواند پاداشش آنست که اصلا آتش جهنم را نبیند، و ناله و غرّش جهنم را نخواهد شنید، و با محمد (ص) است».

ارتباط سوره بما قبل:

پس از آنکه خداوند سوره دخان را با یاد قرآن پایان برد این سوره را نیز با یاد قرآن شروع کرده فرمود:

ص: ۳۳۰

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۱ تا ۵]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (۳) وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّهِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۴) وَاجْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۵)

ترجمه آیات:

بنام خدای رحمان و رحیم ۱-حم.

۲-این قرآن از جانب پروردگار پیروز و دانا فرود آمده است.

۳-در آسمانها و زمین برای مؤمنین نشانه هایی وجود دارد.

۴-و در آفرینش شما و آنچه که از جنبندگان گسترش میابد نشانهایی برای باور کنندگان وجود دارد.

۵-و نیز در رفت و آمد شب و روز و بارانی که خداوند از آسمان میفرستد

و بوسیله آن زمین را پس از آنکه مرده است زنده میسازد، و در گردش بادها نشانه هایی است برای مردم دانا.

(پنج آیه)

قرائت آیات:

حمزه و کسای و یعقوب کلمه «آیات» را در هر دو مورد بنصب خوانده اند و بقیه این کلمه را در هر دو مورد برفع قرائت نموده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: «و فی خلقکم و ما یث من دابه آیات» در کلمه آیات بدو وجه رفع جایز است.

۱- آنکه «و فی خلقکم» عطف شده است بر محلّ انّ و آنچه در آن عمل نموده است، زیرا که انّ بنا بر ابتدائیت مرفوع است، بنا بر این ممکن است مرفوع باشد بنا بر آنکه عطف بر محلّ انّ شده باشد.

۲- و نیز ممکن است «و فی خلقکم» جمله مستأنفه باشد، و رویهم رفته این جمله عطف بر جمله دیگری شده باشد، بنا بر این آیات به وسیله ظرف مرفوع است، و اینست دلیل کسی که آیات را در هر دو مورد مرفوع میخواند ابو الحسن گوید: (من دابه آیات برفع قرائت عامه است، و این قرائت بهتر است، و ما نیز برفع میخوانیم، زیرا آیات دوّم کلام دیگری است، مثل انّ فی الدار زید او فی البیت عمر و زیرا تو تمام کلام را بر کلام قبلی، عطف کرده ای، و نیز گفته است که آیات بنصب نیز قرائت شده است و این قرائت نیز موافق قواعد عربیت است).

«و اختلاف اللیل و النهار... آیات» اگر کلام را بظاهرش رها

ص: ۳۳۲

کنی عطف شده است بدو عامل، یکی از آن دو عامل حرف جرّی است که در «و فی خلقکم، و ما بیث من دابه» وجود دارد، و عامل دیگر «انّ» است اگر آیات را منصوب بخوانیم، و اگر آیات را مرفوع بخوانیم عاملی که بر آن عطف شده است یا ابتدائیت است یا ظرف.

و دلیل کسی که آیات را بنصب خوانده آنست که آیات را عطف بر محلّ انّ ننموده است، همانگونه که در رفع آیات در هر دو موضوع آن را بر محلّ انّ عطف میکنند، یا آنکه آن را از ما قبل بریده استیناف میگیرند، بلکه بنا بر نصب آیات آن را بر لفظ انّ عطف کرده اند نه بر محلّش، و لذا کلمه آیات در هر دو موضع منصوب است بنا بر آنکه انّ در آیه «ان فی السماوات و الارض لآیات للمؤمنین» منصوب میباشد.

اگر اشکال شود لازمه این قرائت است که در «و اختلاف الیل و النهار آیات» معمولی را بر دو عامل عطف کنید، و سیبویه و بیشتر نحویین این عمل را جایز نمیدانند.

گفته خواهد شد: جایز است در «و اختلاف اللیل» فی تقدیر گرفته شود هر چند که در لفظ محذوف است، و علت این تقدیر آنست که قبلا در «ان فی السماوات» و در «فی خلقکم» لفظ فی ذکر شده است، چون در جملات قبلی حرف جرّ مذکور است، اینجا هم مذکور فرض شده است، هر چند که محذوف میباشد، همانگونه که سیبویه در شعر شاعر مقدر گرفته است:

«ا کلّ امرء تحسین امرءا

و نار تأجج باللیل نارا؟»

یعنی: آیا هر کسی را کسی میدانی، و هر آتشی را که شب بر افروخت آتش؟».

که در جمله «و نار تأجج» کلمه کلّ در حکم مذکور است، و چون قبلا

ذکر شده است اینجا از ذکر مجدد آن بی نیاز شده ایم.

و از جمله مطالبی که قرائت فوق را تأکید میکند آنست که از «ابی» نقل شده است که او کلمه آیات را در هر سه موضع «آیات» با حرف لام خوانده است، زیرا دخول لامها دلالت دارد بر اینکه جمله عطف بر آن است و هر گاه جمله عطف بر آن باشد نصب «آیات» نیکو است، و در هر یک از این موارد مثل آن است که لفظ آن در آن ذکر شده است، زیرا حرف «لام» بر این معنی دلالت میکند، چون این لام تنها بر خبر آن یا بر اسمش وارد میشود، و از مواردی که میتوان آن را طبق آنچه که گفتیم تأویل نمود گفتار فرزندق است که در این شعر آمده است:

«و باشر راعیها الصّلا بلبانه

و کفیه حرّ النار ما يتحرّف»

که در این شعر اگر جمله «و کفیه...» حمل بر ظاهر شود عطف شده است بر دو عامل که روی فعل عمل کرده اند، و بآء اگر فرض شود که در لفظ آمده است «و بکفیه» چون قبلا- در «بلبانه» ذکر شده است، در حکم حرف جرّی است که در لفظ ثابت است، و هر گاه چنین باشد عطف بر عامل واحد خواهد بود که آن فعل است نه حرف جرّ، و نیز این شعر هم همین طور است.

«اوصیت من برّه قلبا حرّا

بالکلب خیرا و الحمام شرّا»

که اینجا هم اگر حرف جرّ را در حکم مذکور بگیریم بدلالیت حرف جرّ متقدم عطف بر دو عامل نخواهد شد، همانگونه که «وَ اِخْتِلَافِ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ لَأَیَاتٍ» عطف بر دو عامل نبود.

و گاهی ممکن است آیه «وَ اِخْتِلَافِ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ» از عطف بر دو عامل بیرون رود اما از راه دیگر، بدین طریق که و اختلاف اللیل و النهار عطف باشد بر «فی» که قبلا گذشته است، و آیات را تکرار آیات گذشته بگیرد و

عَلَّتْ تَكَرَّرَ آن فاصله شدن و طولانی بودن جمله باشد، همانگونه بعضی از اساتید ما در آیه دیگر «أَلَمْ يَلْمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ» (۱) گفته اند که آن دوّم همان آنّ اول است که تکرار شده است.

و مثل «ما جاء» در آیه «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ» که این ما جاء تکرار شده «ما جاء» در آیه «وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۲) است که به عَلَّتْ تأخیر و فاصله تکرار شده است. و این سبک در کلام عرب بسیار رواج است.

معنی آیات:

(حم)

آنچه که در این باره گفته شده است بیان کردیم، و بهترین قول این بود که این جمله اسم است برای این سوره، علی بن عیسی گوید:

عَلَّتْ اینکه این سوره را «حم» نام گذاری کرده اند آنست که خداوند میخواهد بفرماید: این قرآن که سراسر اعجاز است، همه اش از حروف معجم «ح-م-و...» ترکیب یافته است.

زیرا سوره را بدان جهت باین اسم نامیده اند که بر سوره و اوصافش دلالت کند، و از جمله اوصاف سوره معجزه بودن آن است، و این سوره تفصیل داده شده، و هر سوره ای از سوره دیگر مشخص گردیده است، و این سوره هدایت و نور است، مثل آنکه گفته شده است «حم» اسم این سوره است که بر آن دلالت خواهد نمود.

(تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ)

خداوند در چند سوره قرآن نازل کردن قرآن را بخود نسبت داده است، تا در اول این سوره ها عظمت شأن، و جلالت قدر خود را با اضافه نمودن تنزیل قرآن بخویشتن بیان نماید، و این عمل تکرار یک چیز نیست، همانگونه که می بینیم شخص دعا کننده میگوید:

ص: ۳۳۵

۱-۱) سوره توبه ۹ آیه ۶۳

۲-۲) سوره بقره ۲ آیه ۸۹.

«اللهم اغفر لي، اللهم ارحمني، اللهم عافني، اللهم وسع علي في رزقي» و پشت سر هم جملاتی می‌آورد که از آن فهمیده میشود در هر جمله ای میخواهد ضمن دعا پروردگار را بعظمت یاد کند، و جمله «مَنْ اللَّهُ» میرساند که ابتداء این نعمتها از طرف خداوند است.

(الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ)

یعنی خدای نیرومندی که مغلوب نشده عالم است و کارهایش طبق حکمت است.

(إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ)

در آسمانها و زمین نشانه هایی است برای آن دسته از مردمی که بخدا و پیامبرانش ایمان آورده اند، زیرا اینان از نشانه ها و آیات الهی که دلالت دارد بر اینکه زمین و آسمان مدبر و سازنده ای قادر و عالم دارد، بهره مند میشوند.

(وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّهِ آيَاتٌ)

یعنی در آفرینش شما با آن همه صنایع بدیع و شگفتیها که در خلقت شما بکار رفته است، و حالاتی که از ابتدای آفرینش از شکم مادرانتان تا پایان اجلتان بر شما پی در پی عارض میشود و در آفرینش حیواناتی که با انواع گوناگون و منافع و مقاصد مطلوب از آنان، در روی زمین پراکنده شده است، همه و همه نشانه های است روشن و آشکار بر وجود صانعی قادر و توانا و حکیم.

(لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ)

یعنی اینها همه آیات و نشانه هایی است برای آنکه در جستجوی علم یقین هستند، و میخواهند بوسیله تدبیر و تفکر بوجود خدا علمی توأم با یقین پیدا کنند.

(وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ)

یعنی: در رفت و آمد روز و شب که همیشه یک نواخت میروند و باز میآیند نشانه هایی است برای افراد با ایمان.

و بعضی گفته اند یعنی: در اختلاف حال روز و شب از کوتاهی و بلندی

نشانه هایی است.

و بعضی گفته اند یعنی: اختلاف شب و روز از نظر آنکه یکی روشن و دیگری تاریک است.

(وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ)

و منظور از این رزق آسمانی باران است که بوسیله آن گیاهان میروید که روزی بندگان است و علت اینکه خداوند باران را رزق نامیده است آنست که باران سبب روزی است (۱).

(فَأَخْلَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا)

یعنی: بوسیله این باران زمین را پس از آنکه خشک و مرده بود زنده کرد.

(وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ)

حسن گوید: یعنی: در گرداندن بادهای که گاهی از جنوب میوزد، گاهی از شمال، گاهی صبا و گاهی دبور است.

و قتاده گوید: یعنی: گاهی بادهای باد رحمت اند گاهی باد عذاب (آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) دانایان این دلایل را درک میکنند، و در آن تدبیر نموده، میدانند که این اشیاء دارای مدبری حکیم هستند که قادر و عالم و زنده و بی نیاز و قدیم بوده، چیزی شباهت باو ندارد.

ص: ۳۳۷

۱-۱) و این را تسمیه سبب باسم مسبب نامند.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۶ تا ۱۰]

اشاره

تَلَمَّكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبَأَىٰ حَيْدِثٍ بَعِيدٍ اللَّهُ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ (۶) وَيَلُ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۷) يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشْرُهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۸) وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (۹) مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰)

ترجمه آیات:

۶- اینست آیات الهی که آنها را برای تو بحق میخوانیم پس از سخن خدا و آیات او بچه گفتاری ایمان خواهید آورد.

۷- وای بر هر دروغپرداز گناهکاری.

۸- آن کس که آیات الهی را که بر او خوانده میشود میشنود، و آن گاه بر انکار آن اصرار میورزد گویا که اصلاً این آیات الهی را نشنیده است، چنین فردی را بعدابی دردناک بشارت ده.

۹- کسی که هر گاه چیزی از آیات ما را فهمید آن را به سخره گیرد، برای اینگونه افراد عذابی دردناک و خوار کننده در پیش است.

۱۰- جهنمی پشت سر دارند، و ثروتی که بدست آورده اند بدرد

آنان نمیخورد، و نیز آنها که بغیر از خدا سرپرست گرفته اند بدریشان نمیخورد و عذابی سخت در انتظار آنان است.

(پنج آیه است)

قرائت آیات:

اهل کوفه بغیر از حفص و اعشی و ابن عامر و یعقوب «تؤمنون» با تاء خوانده اند، و بقیه «یؤمنون» یا یاء خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: دلیل کسی که «یؤمنون» با یاء خوانده است آنست که قبل از آن فعل غایب وجود داشته است که عبارت باشد از: «لقوم یؤمنون» و هر کس «تؤمنون» با تاء بخواند تقدیرش آنست که «قل لهم فبأی حدیث بعد ذلک تؤمنون».

معنی آیات:

پس از آنکه خداوند از دلیلهای یاد کرد بدنبال آن وعده های عذاب را برای آنها که از آیات الهی رویگردان میشوند و در آن فکر نمیکنند بیان نموده فرمود:

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ﴾

یعنی: آنچه از ادله که خداوند برای بندگان مکلفش آورده است بیان نمودیم.

﴿تَتْلُوهَا عَلَيْكَ﴾

یعنی: ای محمد! این آیات را برای تو میخوانیم تا تو نیز آن را برای ایشان بخوانی.

﴿بِالْحَقِّ﴾

یعنی این آیات را بحق برایت میخوانیم نه به باطل.

تلاوت عبارتست از آوردن دوم پشت سر اول بهنگام قرائت و آن حقی

که با آن آیات را میخوانند عبارتست از مدلول آن آیات با انواع و اقسام آن.

﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعَدَ اللَّهُ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ﴾

یعنی: این کافران اگر آنچه را که بر تو خوانده ایم تصدیق نکنند، پس از گفتار الهی که قرآن و آیات آن میباشد چه سخنی را تصدیق خواهند نمود؟ و از چه کلامی بهره خواهند برد؟ و این آیه اشاره باین دارد که دشمن چاره ای ندارد، و فرق بین حدیثی که قرآن است و بین آیات آنست که حدیث عبارتست از داستانهایی که حق را از باطل جدا میسازد، و آیات عبارتند از دلیلهایی که بین صحیح و فاسد فاصله میدهند.

﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾

افَّاك بر وزن فعال است از افك كه عبارتست از كذب و دروغ، افَّاك بكسی گویند كه بسیار دروغ میگوید یا آنكه دروغ بزرگی میگوید، هر چند كه این دروغ ضمن يك خبر باشد مانند دروغ «مسيلمه كذاب» كه در ادعای نبوت دروغ گفت.

و اثم صاحب اثم را گویند كه فرد گناهكار باشد كه با گناهش استحقاق عقاب پیدا كند.

و ویل كلمه وعید است كه بكفار گفته میشود، و بعضی گفته اند، ویل عبارتست از وادی جوشانی از صدید «چرك و خون» جهنمیان.

آن گاه خداوند افَّاكِ اَثِيمِ را چنین توصیف میفرماید:

﴿يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُثْلِي عَلَيْهِ﴾

یعنی: قرآن را كه در آن دلیلهای وجود دارد برایش میخوانند و آن را میشنود.

﴿ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا﴾

یعنی: بر سر باطل و كفر خود ایستادگی میکند، و حاضر نیست در برابر حق سر تعظیم فرود آورد.

(كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا)

آن چنان که گویی اصلاً حق را نشنیده است و حق را نپذیرفته، برای آن اهمیتی نمی بیند.

(فَبَشِّرُهُ بِعَذَابِ أَلِيمٍ)

یعنی آنان را بعد از دردنناک بشارت ده.

(وَ إِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا)

یعنی: هر گاه این آفاک ائیم از دلیلهای و حجتهای ما چیزی را فرا گرفت آن را مسخره میکند تا بمردم عامی چنان بنماید که اینها حقیقتی ندارند، همانگونه که ابو جهل بهنگام شنیدن آیه «إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامُ الْأَثِيمِ» انجام داده یا همانگونه که نصر بن حارث احادیث ایرانیان را در برابر قرآن میآورد.

(أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ)

یعنی اینان گرفتار عذابی خوار کننده، و دردناک دارند.

(مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ)

یعنی پشت سر عزت دنیا و مال و عزتشان جهنمی در پیش دارند، باین معنی که جهنمی در پیش و جلوی روی خود دارند مانند این آیه: «كَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ» (۱) و وراء اسمی که هم بر پشت سر و هم بر پیش رو هر دو اطلاق میشود، بنا بر این هر چیز که از تو پنهان است بآن چیز «وراء» گویند، چه آنکه پشت سر و گذشته باشد، و چه آنکه آینده و پیش رو باشد.

(وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا)

یعنی آنچه را که از مال و اولاد بدست آورده اند آنان را از عذاب الهی باز نمیدارد.

(وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْيَاءً)

و نیز آنهایی که بغیر از خدا سر پرست خود گرفته اند تا در پیشگاه خدا از آنان شفاعت کنند بدادشان نخواهند

ص: ۳۴۱

(۱-۱) سوره کهف ۱۸ آیه ۷۹. و مانند «مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ» در سوره- ابراهیم ۱۴ آیه ۱۶.

رسید.

(وَلَهُمْ)

یعنی با این وصف (عَذَابٌ عَظِيمٌ) عذابی بزرگ در پیش دارند.

ص: ۳۴۲

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٍ (۱۱) اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرَىٰ أَلْفُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲) وَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مِمَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۳) قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَزُجُون أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْماً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۴) مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۵)

ترجمه آیات:

۱۱- این قرآن هدایت است، و کسانی که بآیات پروردگارشان کافر شده اند عذابی دردناک در پیش دارند.

۱۲- خدایی که برای شما دریا را مسخر ساخت تا بفرمان او کشتی را در آن جاری سازید، و تا از فضل او بهره برداری کرده سپاس او را بجای آورید ۱۳- و آنچه در آسمانها و زمین است همگی از جانب خدا برای شما مسخر شده است، و در اینها برای مردم متفکر نشانه هایی است.

ص: ۳۴۳

۱۴-بایمان آوردگان بگو آنان را که امیدی به روزهای خدا ندارند عفو کنند، تا خداوند، مردمی را در برابر عملشان مجازات نماید.

۱۵-هر کس عمل نیک انجام دهد برای خود انجام داده است، و هر کس کار زشت کند بزیان خویش نموده است، و سپس بسوی پروردگار خود بازگشت داده میشود.

(پنج آیه است)

قرائت آیات:

من رجز الیم-ابن کثیر و حفص «من رجز الیم» برفع الیم خواندند اما بقیه «الیم» بجز خوانده اند.

لیجزی-ابو جعفر «لیجز» بضم یاء و فتح زاء خوانده، و ابن عامر و حمزه و کسایی و خلف «لنجزی» با نون و کسر زاء و نصب آن خوانده اند و بقیه «لیجزی» بفتح یاء و کسر زاء خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: «رجز» عذاب است هر کس آن را جزّد دهد تقدیر چنین است: «عذابهم من عذاب الیم» یعنی: «عذاب آنان از نوع عذاب الیم است» و هر کس رجز را رفع دهد باین معنی خواهد بود «عذاب الیم، من عذاب» یعنی: «عذابی دردناک از عذابی» و در این باره دو قول است:

۱- اینکه صفت گاهی بخاطر تأکید میآید، همانگونه که حال نیز به همین طریق گاهی برای تأکید میآید. مثل «نَفَخَهُ وَاحِدَةً» (۱) و «مِنَاةُ الثَّالِثَةِ الْاٰخِرَى» (۲) و گفته عرب که میگوید: «امس الدّابر» شاعر گفته است:

ص: ۳۴۴

۱- ۱) سورة الحاقه ۶۹ آیه ۱۳

۲- ۲) سورة النجم ۵۳- آیه ۲۰

«و ابی الذی ترک الملوک و جمعهم

بفعال هامده کامس الدابر»

۲- قول دوم آنکه رجز بمعنی رجس و نجاست است، بنا بر آنکه به لحاظ مقاربت و معنی نجاست که در آن وجود دارد بدل از آن باشد، مثل این آیه: «و یُسْقَى مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ یَتَجَرَّعُهُ وَ لَا یَكَادُ یَسِیْغُهُ» (۱) مثل اینکه این طور است «لهم عذاب من تجرع رجس او شرب رجس» یعنی اینان عذابی دارند که عبارتست از جرعه جرعه نوشیدن نجاست، بنا بر این من برای تبیین عذاب است که این عذاب از چه نوع میباشد؟ و هر کس «لیجزی» با یاء خوانده است دلیلش آنست که قبلا در «لا یرجون ایام الله» نام الله یاد شده است، و الله بقرینه ما سبق فاعل یجزی خواهد بود.

و هر کس «لنجزی» با نون خوانده است، نون در اینجا بمعنی یاء است، هر چند که یا از نظر لفظ بیشتر قابل تطبیق است.

و هر کس «لیجزی قوما» خوانده است، ابو عمرو گوید: این قرائت نیکو و روشن است، و میگوید کسایی گفته است: معنایش چنین است: «لیجزی الجزاء قوما».

«الجامع البصیر» گوید: معنایی اینست «لیجزی الخیر قوما» و خیر بدلالتی که کلام بر او دارد تقدیر گرفته شده است، و تقدیر اینطور نیست:

«لیجزی الجزاء قوما» زیرا مصدر نمیتواند بجای فاعل بنشیند با اینکه مفعول صحیحی داشته باشیم، بنا بر این «خیر» تقدیر گرفته میشود، همانگونه که:

«الشَّمْسُ» در آیه «حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» (۲) تقدیر گرفته شده است زیرا

ص: ۳۴۵

۱-۱) سورة ابراهیم ۱۴ آیه ۱۷

۲-۲) سورة ص ۳۸ آیه ۳۲.

«إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ» دلالت دارد بر اینکه فاعل تواری، شمس است.

معنی آیات:

﴿هَذَا هُدًى﴾

سپس خداوند میفرماید: این قرآن که برای میخوانیم و این گفتار که برای بیان میکنیم هدایت کننده و دلیل روشنی است که در امور دین و دنیا میان حق و باطل فرق میگذارد.

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ﴾

آنان که منکر آیات پروردگار خود شدند.

﴿لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ﴾

معنای این قسمت گذشت (۱).

آن گاه خداوند بندگان خود را بنحوه دلالت بر توحیدش آگاه ساخته میفرماید:

﴿اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ﴾

خداوندی که برای شما دریا را طوری مسخر ساخت تا بفرمان کشتیها بگریان افتد.

﴿وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾

یعنی: تا در سفرهای دریایی خود با سوار شدن بر کشتی در جستجوی سودهای بازرگانی باشید.

﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

و تا این نعمت را برای او سپاسگزاری کنید.

﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾

یعنی: ای بندگان خداوند آنچه را که در آسمانها است از خورشید و ماه و ستارگان و باران و برف و یخ و آنچه در زمین است از چهار پایان و درختان و گیاهان و میوه ها و جویبارها برای شما مسخر ساخته است. و معنی تسخیر اینها برای ما آنست که خداوند، این موجودات را همگی برای ما آفریده است تا از آنها بهره برداری نمائیم پس اینها از آن جهت که مورد استفاده ما آیند در تسخیر ما هستند و بهر شکلی که

۱-۱) در فصل قبلی قرائت آیات معنی این قسمت گذشت.

بخواهیم از آنها بهره برداری میکنیم.

(جَمِيعاً مِنْهُ)

ابن عباس گوید: یعنی: تمام اینها رحمتی است از طرف پروردگار برای شما.

زجاج گوید: یعنی اینها همه زیاده بخشی «تَفْضُل» و احسان پروردگار است.

و نیز از ابن عباس و عبد الله بن عمرو جحدری روایت شده است که این جمله را «جَمِيعاً مِنْهُ» با تنوین و نصب قرائت کرده اند، بنا بر این از باب «تَبَسُّمٌ وَمِیْضُ الْبَرْقِ» مثل گفته است «مَنْ عَلَيْهِمْ مِنْهُ».

و از سلمه روایت شده است که او هم «مَنْهُ» برفع قرائت کرده است بنا بر این قرائت خبر مبتدای محذوف است یعنی: «ذَلِكَ مَنْهُ» یا «هُوَ مَنْهُ» یا به معنی «سَخَّرَ لَكُمْ ذَلِكَ مِنْهُ» میباشد.

(إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ)

یعنی در اینها نشانه ها و دلیلهایی است.

(لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)

این آیات برای تفکر کنندگان است.

و سپس خداوند پیامبرش را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

(قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا)

از علی بن عیسی نقل شده است که این جمله جواب امر محذوف است که کلام بر آن دلالت دارد، و تقدیرش چنین است: «قُلْ لَهُمْ اغْفِرُوا يَغْفِرُوا» بعدا باین صورت در آمده و از فعل امر بی نیاز شده است.

و از فزّاء نقل شده است تقدیر این جمله چنین است: «قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا اغْفِرُوا» و لکن آن را شبیه شرط جزاء دانسته است مثل «قُلْ لِعِبَادِيَ - الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ» (۱)

ص: ۳۴۷

بعضی هم گفته اند تقدیر چنین است: «یا هؤلاء اغفروا یغفروا» - منادی حذف شده است، مانند «الا یا اسجدوا لله» و مانند قول شاعر: «الا یا اسلمی ذات الدمالیح و العقد».

لِّلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ

یعنی: هنگامی که شما را مورد آزار قرار میدهند از عذاب الهی نمیترسند، و نیز امیدی به پاداش و ثواب خداوند ندارند که دست از شما بدارند.

و قبلاً ذیل آیه «و ذَكَرَهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ» تفسیر ایام الله گذشت و یغفروا در اینجا باین معنی است که مجازات اذیت و آزارهایشان را بگذارید تا خداوند آنان را بسزای اعمالشان برساند.

لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

بیان این جزاء در آیه بعد است که میفرماید:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا

یعنی: کسی که عبادتی و کار نیکی یا خیری انجام دهد.

فَلِنَفْسِهِ

نتیجه اش بخودش باز میگردد.

وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا

یعنی: وزر و وبال بدیش بدوش خودش است.

ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

سپس در روز قیامت آنجا که احدی مالک سود و زیان و امر و نهی نیست بسوی پروردگارتان باز میگردید، و هر کس را طبق عملش پاداش میدهد.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۱۶ تا ۲۰]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۶) وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَفْضِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۷) ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِّعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸) إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (۱۹) هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۲۰)

ترجمه آیات:

۱۶- ما به بنی اسرائیل کتاب و حکومت و نبوت دادیم، و چیزهایی خوب بآنان روزی نمودیم، و آنان را بر جهانیان برتری دادیم.

۱۷- و بآنان بینایی از امر رسالت «حضرت محمّد» دادیم و اختلاف نمودند مگر پس از آنکه دانش برای ایشان آمد و از راه ستمگری بین خود اختلاف نمودند، پروردگارت در روز قیامت پیرامون آنچه که درباره اش، اختلاف نموده اند، قضاوت خواهد فرمود.

۱۸- ترا بر شریعتی از امر رسالت گماشتیم از آن پیروی کن، و از

خواسته های این مردم نادان پیروی ننما.

۱۹- آنان ترا از خدا هیچگاه بی نیاز نخواهند نمود، و ستمگران برخی یاور دیگران هستند، و خداوند یاور پرهیزکاران است.

۲۰- اینها بینش دهنده هایی است برای مردم، و هدایت، و رحمتی است برای مردم با ایمان.

(پنج آیه است)

معنی آیات:

پس از آنکه از نعمتها یاد شد و بیان شد که این امت چگونه این نعمتها را با کفران و طغیان پاسخ گفتند؟ بدنبال آن بیان میکند که بنی اسرائیل نیز در مقابل نعمتهای الهی کفران نمودند، و میفرماید:

(وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ)

یعنی به بنی اسرائیل، تورات دادیم.

(وَالْحُكْمَ)

یعنی: علم دین، و بعضی گفته اند حکم عبارتست، از فیصله بین دو خصم، و بین حق و باطل.

(وَالنُّبُوَّةَ)

یعنی: در میان آنان نبوت قرار دادیم بطوری که روایت شده است که از بنی اسرائیل هزار پیامبر بود.

(وَوَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ)

یعنی: بآنان انواع نعمتها دادیم.

(وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ)

یعنی آنان را بر جهانیان عصر خود برتری بخشیدیم، و بعضی گفته اند آنان را بر دیگر امتهای بدین سبب برتری دادیم که پیامبران بسیاری از آنان بوده است، گرچه امت محمد (ص) از نظر اطاعت کنندگان و داشتن علمای بیشتری بر آنان برتری دارند، همانگونه که گفته میشود: فلانی در علم نحو افضل است، و فلانی در علم فقه برتری دارد

بنا بر این امت محمد(ص) از نظر عظمت مقام پیامبرش نسبت بدیگر پیامبران و بیشتر بودن نیکان برگزیده از اهل بیت و امتش، خیرات آن بر دیگر امتها برتری دارد، و برتری امت محمد(ص) بخاطر برتری محمد و آتش میباشد.

(وَ آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ)

یعنی: دلائل و برهانهای آشکاری در مورد رسالت حضرت محمد(ص) برای آنان آوردیم، و جریان او را بر ایشان روشن نمودیم، و بعضی گفته اند: منظور از «امر» در این آیه احکام تورات است.

(فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ)

یعنی اختلاف نمودند مگر پس از آنکه خداوند کتابهایی را بر پیامبران نشان نازل فرمود، و آنان را، از محتویات این کتابها آگاه ساخت.

(بَغْيًا بَيْنَهُمْ)

یعنی بخاطر ریاست طلبی، و زیر بار حق نرفتن، و نیز گفته اند یعنی: بخاطر ستمگری بر حضرت محمد(ص) در انکار آنچه که در کتابشان در مورد نبوت و صفات حضرت محمد(ص) آمده است.

(إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ)

که معنایش روشن است و در بخش ترجمه گذشت.

(ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيْعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ)

یعنی ای محمد! سپس تو را بر سر دین و برنامه و روشی مخصوص قرار دادیم، یعنی: پس از موسی، و قومش برای تو روشی ویژه مقرر داشتیم، و «شریعت» عبارتست از جاده ای که هر کس در آن قدم گذارد او را به هدف میرساند، همانگونه که «شریعه» عبارت است از راهی بسوی آب.

بنا بر این «شریعت» علامتی است که بنشانۀ راه نصب شده است، که عبارتست از امر و نهی که انسان را به بهشت میرساند، همانگونه که «شریعه»

انسان را به بهشت میرساند.

(فَاتَّبِعْهَا)

یعنی: طبق این شریعت عمل کن.

(وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)

و از خواسته های کسانی که از حق خبر ندارند و میان حق و باطل فرق نمیگذارند پیروی نکن، یعنی از این اهل کتاب که تورات را بخاطر پیروی از هوای نفس خود و حب ریاست، و پیروی از عوام الناس تغییر داده اند پیروی مکن، و نیز از مشرکین که در پرستش بتان از هوای نفس خود اطاعت کرده اند پیروی نکن.

(إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا)

یعنی: اگر از هوای نفس اینان پیروی کنی، نمیتوانند عذاب الهی را از تو دور کنند.

(وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ)

یعنی: کفار همگی در دشمنی با تو اتفاق دارند و برخی از آنان در دشمنی با تو یاور دیگران هستند.

(وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ)

یعنی خداوند یار و یاور تقوی پیشگان است بنا بر این از اینکه کفار پشتیبان یکدیگر و در دشمنی با تو همکاری دارند اندوه بخود راه مده، زیرا خداوند سرانجام تو را بر آنان پیروز ساخته از شر آنان حفظ خواهد فرمود.

(هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ)

یعنی: این قرآنی که بر تو نازل ساخته ایم معارف دینی است، و در آن موعظه ها و عبرتهایی است برای مردم که بوسیله آن امور دینی خود را با بصیرت درک میکنند.

(وَ هُدًى)

یعنی: و دلیلهای روشنی است.

(وَ رَحْمَةً)

یعنی: نعمتی است از سوی خدا.

(لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ)

و این هدایت و رحمت ویژه آنها است که بثواب، و عقاب الهی ایمان دارند، زیرا اینان هستند که میتوانند از هدایت و رحمت الهی بهره مند شوند.

ص: ۳۵۲

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۲۱ تا ۲۵]

اشاره

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَخْيَاهُمْ وَمَمَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۲۱) وَ
 خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۲) أَمْ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ
 عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصِيرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۲۳) وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا
 الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (۲۴) وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ
 حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتَّبَوْنَا أَبَاءَنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۵)

ترجمه آیات:

۲۱- آیا آنها که مرتکب گناهان شده اند گمان میکنند که ایشان را مانند آنان که ایمان آورده و اعمال شایسته انجام میدهند
 قرار می دهیم زندگی و مرگشان یکسان است؟ چه بد قضاوت میکنند؟! ۲۲- خداوند آسمانها و زمین را بحق آفرید، و باید هر
 فردی مطابق کرده هایش مجازات ببندد، در حالی که بآنها ستم نخواهد شد.

۲۳- آیا دیده ای آن کس را که هوای خود را خدای خود گرفته، و خداوند گمراهش ساخته است با علم و دانش، و بر گوش و دلش مهر زده، جلوی چشمش پرده کشیده است؟ چنین فردی را پس از خدا چه کسی هدایت خواهد کرد، چرا متذکر نمیشوید؟.

۲۴- و گفتند: جز همین زندگی دنیای ما چیز دیگری در کار نیست، می میریم و زنده میشویم و کسی جز روزگار ما را نمی میراند، و از این جریان خبر ندارند، تنها خیالبافی میکنند.

۲۵- و هر گاه آیات روشن ما را بر آنان میخوانند، دلیلی ندارند مگر آنکه میگویند: اگر راست می گوید آیات ما را بیاورید.

(پنج آیه است)

قرائت آیات:

اهل کوفه غیر از ابی بکر و روح و زید «سواء» بنصب خوانده اند، ولی بقیه آن را برفع خوانده اند.

اهل کوفه غیر از عاصم «غشوه» بفتح غین بدون الف خوانده اند، و بقیه غشاوه با الف خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: در آیه نصب سواء بنا بر آنکه بر ما قبلش جاری شود مثل «مررت برجل ضارب ابوه و بزید خارجا اخوه» کار خوبی نیست، برای آنکه سواء نه اسم فاعل است و نه شباهت بآن دارد مانند حسن و شدید و نظیر آن بلکه سواء مصدر است و لذا شایسته نیست که بر ما قبلش جاری شود آن گونه که اسم فاعل و صفت مشبّهه بر ما قبل جاری میگردد، بدلیل آنکه مصدر از نظر

ص: ۳۵۴

معنی و عمل با فاعل و صفة مشبَّهه که عمل فعل میکنند فرق دارد.

و هر کس بگوید: «مررت برجل خیر منه ابوه، و سرج خَزَّ صفته و برجل مأه ابله» جایز دانسته است که سواء نیز بر ما قبلش جاری شود، همانگونه که ضرب اوّل بر ما قبل جاری شده است، اما نصب سواء سه وجه احتمال دارد:

۱- آنکه محیا و ممات را بدل از ضمیر منصوب در نجعلهم بگیریم که تقدیر میشود «ان نجعل محیاهم و مماتهم سواء» که سواء نصب داده میشود بنا بر اینکه مفعول دوّم نجعل باشد. و بنا بر این قول نصب سواء نیکو است، برای اینکه اسم ظاهری را رفع نداده است.

۲- و نیز جایز است محیاهم و مماتهم را دو ظرف زمان بگیریم و سواء را باز مفعول دوّم نجعل بگیریم.

۳- و نیز جایز است که در این دو ظرف یکی از دو چیز عمل کند، یکی سواء که در آن معنی فعلیت است که بمعنی «یستوون فی المحیا و الممات» است، دیگری ممکن است فعل را عامل در آنها بگیریم.

معلوم نیست کوفین که سواء را نصب داده اند آیا «ممات» را نیز بنصب خوانده اند یا نه؟ اگر ممات را نصب نداده باشند نصب در سواء بنا بر غیر این وجه است، و نصب بر غیر این وجه یا بنا بر حالت است، یا بنا بر آنست که سواء مفعول دوّم، نجعل است، و بهر کدام از این دو وجه که عمل کنی به سواء عمل فعل داده ای، و بوسیله آن اسم ظاهر را رفع داده ای.

اگر سواء را حال قرار دهی ممکن است آن را حال از ضمیر در نجعلهم - بگیری و مفعول دوّم نجعلهم را «کالذین آمنوا» بگیری، هر گاه «کالذین آمنوا» را مفعول گرفتن ممکن است سواء بنا بر حالت منصوب باشد، و آن را حال بگیریم برای ضمیری که در «کالذین آمنوا» است چون بمعنی فعل است بنا بر این

ذو الحال ضمیر مرفوع است در «کالذین آمنوا» و این ضمیر باز می‌گردد به ضمیر منصوب در نجعلهم، و نصب سواء بنا بر حالت از این دو وجه است.

و نیز جایز است «کالذین آمنوا» را مفعول دوّم نگیریم، بلکه مفعول دوّم را «سواء محیاهم و مماتهم» بگیریم، و بنا بر این ترکیب جمله در محلّ نصب است که مفعول دوّم برای نجعل باشد.

و نیز جایز است بنا بر قول کسی که می‌گوید: «مررت بر جل مائه ابله» و به مائه عمل فعل داده است سواء را بنا بر این وجه نصب دهیم، و بوسیله آن محیا را رفع دهیم، همانطور که جایز است بوسیله سواء محیا را رفع دهیم در صورتی که جمله را در موضع حال بگیریم، و حال در جمله «سواء محیاهم، و مماتهم» از جعل است، و نیز میشود حال باشد از ضمیری که در «کالذین آمنوا» است که بمعنی فعل است.

و درباره ضمیری که در «محیاهم و مماتهم» وجود دارد دو قول گفته شده است:

۱- آنکه این ضمیر به کفار بر میگردد نه به مؤمنین، بنا بر این قول سواء مرفوع است بنا بر اینکه خبر باشد برای مبتدای مقدم که تقدیرش اینست «محیاهم و مماتهم سواء» یعنی: محیاهم محیا سوء، و مماتهم ممات سوء، و بنا بر این ترکیب دیگر نصب سواء درست نیست، زیرا خبری است مثبت به اینکه زندگی و مرگ آنان در بدی و دوری از رحمت خدا یکسان است.

۲- ضمیر در «محیاهم و مماتهم» به مسلمان و کافر هر دو بر میگردد- هنگامی که چنین باشد جایز است سواء منصوب شود بنا بر آنکه مفعول دوّم نجعل باشد، البته بنا بقول کسی که جایز دانسته است سواء در اسم ظاهر عمل کند زیرا شامل هر دو دسته مسلمان و کافر میشود، و در وجه اوّل اینطور نیست زیرا

در این صورت ضمیر به کفار بر میگردد نه بمؤمنین، و اشتباه به مؤمنین نخواهد شد، و در این وجه جایز نیست آن را نصب دهیم، و بغیر از رفع اعراب دیگری نخواهد داشت، و بنا بر وجه اول «کالذین آمنوا و عملوا الصالحات» در موضع مفعول ثانی است، و «سواء محیاهم» استیناف است، و در موضع حال از «کالذین آمنوا» نیست، زیرا شامل مؤمنان نمیشود.

و بحث در «غشوه و غشاوه» در سوره بقره گذشت (۱).

لغات آیات:

اجترحا- اجترع بمعنی بدست آوردن و تحصیل است، گفته میشود «جرح و اجترح» بمعنی «کسب و اکتساب» است، و «فلاین جارحه قومه» ای کاسبه قومه، و اصل آن از «جراح» است، زیرا گناه تأثیری همانند جراح دارد، و مانند اجترح است اقتراف که مشتق است از «قرف القرحة» یعنی: پس از خشک شدن زخم و پوست بر آوردن آن.

(اللّٰیئئات- سیئه عبارتست از کاری زشت که صاحبش با استحقاق مذمت نسبت بآن بد میشود، و حسنه آنست که صاحبش با استحقاق مدح نسبت به آن خوشحال میشود.

علی بن عیسی گوید: کار زشت آنست که اگر کسی قادر بر آن باشد شایسته نباشد که آن را انجام دهد، و کار نیکو کاری است که هر کس توانایی آن را داشته باشد شایسته باشد که آن کار را انجام دهد، و هر کاری که انجام گیرد و هیچ جهتی از این جهات در آن نباشد آن کار بیهوده و لغو است، که نه آن را میتوان بحکمت نسبت داد، و نه به سفاهت.

ص: ۳۵۷

سپس خداوند بعنوان سرزنش بکافران میفرماید:

(أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ)

که ام حسب بمعنی: «بل احسب؟» است که استفهام آن انکاری است، و بعضی گفته اند: این جمله بر معنی مضموری عطف شده است که تقدیرش اینست: «هذا القرآن بصائر للناس مؤدیه الى الجنه افعلوا ذلك، ام حسب الذین اکتسبوا الشرک و المعاصی...» یعنی این قرآن موجب بینش مردم است و آنان را به بهشت میرساند، آیا این را میدانند یا آنکه کسانی که شریک برای خدا قرار داده اند و گناہانی میکنند گمان دارند که آنان را بجای کسانی بگذاریم که خدا و رسول را تصدیق نموده، و گفتار خدا، و رسول را با اعمال خود تحقق بخشیده اند؟.

(سَوَاءٌ مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ)

یعنی زندگی و مرگ مسلمانان، و کافران یکسانست؟.

یعنی آیا گمان میکنند که زندگی و مرگ کافران همچون زندگی و مرگ مؤمنین است؟.

(سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ)

یعنی: بد قضاوتی درباره خداوند نمودند، زیرا خداوند مؤمنین و کافران را یکسان نمیداند، و از نظر عقل هم باور کردنی نیست، بلکه خداوند مؤمنین را در دنیا یاری میدهد، و آنان را بر مشرکین پیروز خواهد ساخت، و آنان را بر مسلمین مسلط نخواهد ساخت و بهنگام مردن فرشتگان با مژده رحمت بر مؤمنین نازل میشوند، و بر کافران وارد شده بر سر و صورت آنان میزنند.

و بعضی گفته اند منظور از این زندگی، زندگی مؤمنان و کافران است بعد از قیامت، و منظور از مرگشان هنگامی است که فرشتگان برای قبض روح آنان می آیند.

از مجاهد نقل شده است منظور آنست که زندگی مؤمنین بر اساس ایمان و اطاعت پروردگار است، مرگشان نیز بر اساس ایمان و اطاعت پروردگار است و زندگی مشرکین بر اساس شرک و معصیت است، مرگشان نیز بر همین اساس است، بنا بر این زندگی و مرگ اینان و آنان یکسان نخواهد بود.

و بعضی هم گفته اند ضمیر در مماتهم و محیاهم بکفار بر میگردد و معنایش آنست که آنان در حال زندگی و مرگ یکسان هستند، زیرا کسی که زنده است اگر اطاعت انجام ندهد مانند آنست که مرده باشد، سپس میفرماید:

(وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ)

یعنی: خداوند آسمانها و زمین را بیهوده نیافریده است، بلکه آنها را برای منفعت بندگانش آفریده است، تا آنان را مکلف سازد و در معرض ثواب جزیل قرار دهد.

(وَ لَتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ)

یعنی: هر کس عبادت و اطاعتی انجام داده است ثواب خواهد دید، و هر کس معصیتی کند مکافات باید ببیند.

(أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ؟)

از ابن عباس و قتاده و حسن نقل شده است: ای محمد! آیا دیده ای کسی که دین خود را خواسته اش قرار دهد، و چیزی را نخواهد مگر آنکه انجام دهد، زیرا ایمان بخدا ندارد و از او نمیترسد، و لذا پیرو هوای نفس خود بوده، و تقوایی نیست که مانع او شود.

از عکرمه و سعید بن جبیر روایت شده است که معنای این آیه اینست که آیا دیده ای کسی را که معبود خودش را بدلخواه خود تعیین کند؟! او معبود

خود را از روی دلیل و برهان نگیرد، هر گاه چیزی را شایسته پرستش دید و آن را دوست داشت پرستش آن میبردازد، و بعضی از آنان سنگی را میپرستند و هر گاه سنگ بهتری را می دید آن را بدور افکنده سنگ تازه را میپرستند.

از علی بن عیسی نقل شده است یعنی: آیا دیده ای کسی که تسلیم هوای نفس خود باشد آن گونه که تسلیم خدا و معبود خود است، و آنچه را که هوای نفس از او بخواهد انجام میدهد، و منظور آن نیست که هوای نفس، خود را پرستد و معتقد باشد، که هوای نفس شایسته پرستش است، زیرا کسی چنین اعتقادی نخواهد داشت.

آن گاه خداوند پیامبر خود را از اینکه این افراد ایمان بیاورند ناامید ساخته میفرماید:

(وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ)

یعنی: خداوند او را خوار نموده، و براهی که خود برگزیده است رهایش ساخته، و بسزای کفر و سرکشی و تدبّر نکردن از روی علم و آگاهی بر استحقاق این گمراهی او را براه راست هدایت نفرموده است.

و بعضی گفته اند: «اضله» اینکه خداوند او را گمراه ساخته است یعنی او را طبق علمی که نسبت باو دانسته است گمراه یافته، و معلومش بر طبق علمش ظاهر گشته است، همانگونه که می گویی: «احمدت فلانا ای وجدته حمیدا» و مانند قول عمرو بن معدیکرب.

«قاتلنا فما اجبناهم، و سألناهم فما انجلناهم، قاولناهم فما افحمناهم» که بمعنی «ما وجدناهم كذلك» است (۱).

و بعضی هم گفته اند آیه باین معنی است که او از راه خدا گمراه شده است، همانگونه که شاعر گفته است:

«هبونی امرءاً منكماً اضلاً بعیره

له ذمه انّ الذمام کبیر»

ص: ۳۶۰

۱- ۱) بمعنی: (قاتلناهم فما وجدناهم جبانا، سألناهم فما وجدناهم بخيلاً) است

که در این شعر «اضلٌ بعیره» بمعنی آنست که شترش گم شده است.

﴿وَ حَتَمَ عَلَيَّ سَمْعِي وَ قَلْبِي وَ جَعَلَ عَلَيَّ بَصَرَهُ غِشَاوَةً﴾

این آیه را، در سوره بقره تفسیر نموده ایم (۱).

﴿فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ﴾

یعنی: پس از هدایت الهی نسبت به او، باین معنی که هر گاه کسی بوسیله هدایت الهی پس از ظهور و روشنی آن راه نیافت، دیگر امیدی به هدایت یافتنش نیست.

﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

یعنی: آیا با این موعظه ها پند نمیگیرید؟ و این تویخ نشانه آنست که آنان در پند گرفتن کوتاه می آمده اند، یعنی: پند گیرید، و بیدار شوید تا نسبت بخداوند معرفت داشته باشید.

و سپس خداوند بزرگ از وضع منکرین برانگیختن پس از مرگ سخن به میان آورده میفرماید:

﴿وَ قَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾

یعنی: غیر از این زندگی که در دنیا داریم، زندگی دیگری وجود ندارد، و پس از مردن زنده شدن و حساب و کتابی در بین نیست.

﴿نَمُوتُ وَ نَحْيَا﴾

و در معنی این قسمت سه قول گفته شده است.

۱- آنکه تقدیرش «نحیا و نموت» است و مقدم و مؤخر شده است.

۲- یعنی: ما می میریم و فرزندانمان زنده می مانند.

۳- یعنی بعضی از ماها می میریم و بعضی زنده می مانیم همانگونه که در آیه دیگر میفرماید: «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» یعنی: باید بعضی از شما بعضی دیگر را بکشد.

﴿وَ مَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ﴾

یعنی کسی جز گذشت زمان و رفت و آمد شب و

۱-۱) رجوع شود بتفسیر آیه ۷ از سوره بقره.

روز و طول عمر ما را نمی کشد، و منظورشان از این سخن انکار صانع است. (وَ مَا لَهُمْ بِذَلِكُمْ مِنْ عِلْمٍ) خداوند آنان را نادان میدانند، یعنی:

اینان که مرگ خود را به روزگار نسبت میدهند علتش آنست که نمیدانند، و اگر میدانستند آن کس که آنان را می میراند خدا است، و خداوند است که میتواند دوباره آنان را زنده کند، هیچگاه مرگ خویشان را به روزگار نسبت نمیدادند (إِنَّهُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ) یعنی: اینان در آنچه که میگویند چیزی جز حدث و گمان ندارند، در حالی که جریان بر خلاف آنست، و در حدیث از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرموده اند:

«به روزگار بد نگوئید، زیرا روزگار همان خداوند است.»

و تأویل این حدیث چنین است که مردم دوران جاهلیت حوادث - مهم و بلاهای وارده را همیشه بدهر و روزگار نسبت میدادند، و میگفتند روزگار چنین کرد، و بروزگار دشنام میدادند، لذا حضرت رسول (ص) با آنان فرمود این کارها را خدا انجام میدهد به فاعل این اعمال ناسزا نگوئید.

و بعضی گفته اند یعنی: خداوند مدبر و گرداننده روزگار است و وجه اول بهتر است زیرا سخنان عرب پر است از این قبیل نسبتها که کارهای خداوند را بدهر نسبت میدهند، اصمعی گوید: عربی بادیه نشین شخصی را مذمت نموده گفت: این شخص از روزگار گنااهش بیشتر است.

و کثیر گوید:

«و کنت کذی رجلین، رجل صحیحه

و رجل رمی فیها الزمان فثلت»

که در این شعر کثیر شکستن پای خود را به روزگاران نسبت داده است و شاعر دیگر گوید:

«فاستأثر الدهر الغداه بهم

و الدهر یرمینی و ما ارمی»

«یا دهر قد اکثرت فجعتنا

بسرائنا و وقرت فی العظم»

که در این شعر نیز شاعر مصیبت‌های خود را بدهر نسبت داده است.

سپس خداوند میفرماید:

﴿وَإِذَا تُلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ﴾

یعنی: هر گاه برهانه‌های ظاهر ما را برایشان بخوانی.

﴿مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتُّوا بِآيَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

یعنی:

در برابر برهانه‌های ما هیچ دلیلی نداشتند مگر آنکه میگفتند: اگر راست می‌گویید که خداوند مردگان را دوباره زنده میکند و آنان را در روز قیامت بر خواهد انگیزد پس پدران ما را بیاورید و آنان را زنده کنید تا بدانیم که خدا میتواند ما را زنده کند؟! و اینکه خداوند با آنان پاسخ مثبت نداد، علتش آن بود، که میدانست اینان این سخن را بمنظور هدایت یافتن نمی‌گویند بلکه میخواهند پیشنهادی بکنند که بخیال خود طرف را عاجز سازند.

ص: ۳۶۳

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۲۶ تا ۳۰]

اشاره

قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۶) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ (۲۷) وَ تَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسِيحِينَ مِمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۹) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيَدْخُلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۳۰)

ترجمه آیات:

۲۶- بگو: خداوند شما را زنده میسازد و سپس شما را می میراند، و آن گاه در روز قیامت گردتان خواهد آورد، روزی که در آن شکی نیست، ولی بیشتر مردم نمیدانند.

۲۷- ملک آسمان ها و زمین از آن خدا است، و در آن روز که ساعت قیامت بر پا شود، طرفداران باطل زیان بینند.

۲۸- خواهی دید در آن روز هر ملتی در حالی که نیم خیز نشسته اند بسوی پرونده اعمالشان فراخوانده میشوند، و هر کدام به مکافات عملتان-

خواهید رسید.

۲۹- اینست پرونده ما بحق برای شما سخن میگوید، ما در دنیا اعمال شما را ثبت و ضبط می نمودیم.

۳۰- ایما آنان که ایمان آورده عمل نیکو انجام داده اند خداوند آنان را در رحمت خود داخل کرده، اینست آن رستگاری آشکار.

(پنج آیه است)

قرائت آیات:

یعقوب «کل امه تدعی الی کتابها» بفتح لام قرائت کرده است و بقیه برفع خوانده اند.

دلیل قرائت:

دلیل نصب آنست که بدل است از کلّ اول، و در دوّمی روشنی، و توضیحی است که در اوّلی نیست، زیرا در دوّمی سبب نیم خیز شدن بیان شده است، و لذا جایز است که دوّمی را بدل اوّلی بگیریم و «تدعی» در موضع نصب است بنا بر حالیت، یا بنا بر آنکه مفعول دوّم باشد بنا بر تفصیل معنی تری.

معنی آیات:

سپس خداوند بزرگ در پاسخ سخن کفار پیامبرش (ص) را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

﴿قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ﴾

یعنی: بگو ای محمّد خداوند در دنیا شما را زنده میکند، زیرا غیر از او کسی قدرت ندارد کسی را زنده کند، چون تنها خداوند است که ذاتا قادر است.

ص: ۳۶۵

(ثُمَّ يُمِيتُكُمْ)

و سپس بهنگام پایان یافتن اجلهایتان شما را می میراند (ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) و آن گاه شما را برانگیخته دوباره زنده میکند و در روز قیامت جمع میکند.

(لَا رَيْبَ فِيهِ)

روزی که در آن شك نیست، زیرا دلیل و برهان برای اثبات آن آمده است، و علت اینکه استدلال شده است به زنده کردن در دنیا آنست که هر کس یک وقت بتواند کسی را زنده کند، در هر وقت دیگر هم میتواند، و هر کس از این عمل وقتی با نبودن موانع عاجز باشد در هر وقت دیگر نیز عاجز خواهد بود.

(وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)

ولی همه مردم چون در این باره دقت نمیکنند این معنی را درک نمیکنند.

(وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

خدا مالک آسمانها و زمین است و قدرت دارد که مردگان را برانگیخته دوباره زنده کند.

(وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِدِ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ)

طرفداران باطل که از حق و حقیقت رویگردان هستند، و کارهای باطل انجام میدهند جانها، و زندگی خود را در دنیا از دست داده، روز قیامت زیانکارند، و جز عذاب دائمی حاصلی از عمر خود نخواهند داشت.

(وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةٍ)

ابن عباس گوید: یعنی: روز قیامت هر امتی را خواهید دید که تکیه بر رانهای خود زده و نشسته اند.

و از مجاهد و ضحاک و ابن زید نقل شده است یعنی: بحالت نیم خیز آن گونه که مدعی در پیشگاه قاضی می نشیند خواهند نشست.

بعضی گفته اند که اینگونه نشستن مخصوص کفار است.

و بعضی دیگر گفته اند که این حالت خصوصیتی ندارد، و کفار و مؤمنین

همگی با همین حال در انتظار حساب خواهند نشست.

(كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا)

یعنی: هر امتی فراخوانده خواهد شد بسوی پروندهٔ اعمالش که در دنیا برای او فراهم آمده است، بعضی هم گفته اند هر امتی بسوی کتابی که بر پیامبرشان نازل شده است فراخوانده میشوند، تا از آنان جویا شوند که با این کتاب چگونه رفتار نموده اند؟ (الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) و به آنان گفته میشود که امروز به مکافات اعمالتان خواهید رسید.

(هَذَا كِتَابُنَا)

یعنی: این پرونده ای که فرشتگان کاتب اعمال شما برایتان تهیه دیده اند.

(يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ)

یعنی این کتاب و این پرونده بحق بر زبان شما گواهی خواهد داد، یعنی: این پرونده چنان توضیح داده است که گویا زبان دارد، و با شما سخن میگوید.

(إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ)

یعنی: ما در دنیا دستور میدادیم حافظان اعمال شما تمامی کارهای شما را بنویسند، و استنساخ یعنی: فرمان به نوشتن نسخه مثل استکتاب که بمعنی فرمان به نوشتن کتاب است.

و بقول ابن عباس منظور از کتاب لوح محفوظ است که آنچه از خیر و شر در آن باشد بر آن گواهی خواهد داد (۱) و بنا بر این معنی نستسخ - چنین خواهد شد که حافظان اعمال از خازنان لوح محفوظ میخوانند که

ص: ۳۶۷

۱- ۱) تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۱ (هَذَا كِتَابُنَا) یعنی دیوان الحفظه که منظور از آنان پروندهٔ اعمالی است که انسان در دنیا انجام داده است.

نسخه ای از آنچه که دربارهٔ بندگان پیش خود تدوین شده دارند به آنان بدهند.

(فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ)

منظور از رحمت بهشت و پاداش اخروی است.

(ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ)

یعنی: اینست آن رستگاری آشکار.

ص: ۳۶۸

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۳۱ تا ۳۷]

اشاره

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ (۳۱) وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنَّ نَظْرُنَا إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ (۳۲) وَيَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۳) وَقِيلَ الْيَوْمَ نُنَسِّئُكُمْ كَمَا نَسَّيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ (۳۴) ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًّا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۳۵) فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳۶) وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳۷)

ترجمه آیات:

۳۱- اما آنان که کافر شدند، آیا نشانه های من برای شما خوانده نمیشد؟ اما شما سرکشی کردید، و مردمی گنهگار بودید.

۳۲- و هر گاه گفته شود وعده خدا حقیق است، و در ساعت قیامت شکی نیست، میگویند چه میدانیم ساعت قیامت چیست؟ ما جز گمان چیزی نمیدانیم

ص: ۳۶۹

و یقین نداریم.

۳۳- و زشتی اعمالشان برای ایشان ظاهر گردید و آنچه که مسخره- اش میکردند بر آنان قرار گرفت.

۳۴- و گفته میشود که امروز شما را فراموش خواهیم نمود، همانگونه که شما رسیدن بچنین روزی را فراموش کرده بودید، و منزلتان جهنم است و هیچ یآوری نخواهید داشت.

۳۵- بدان جهت که آیات الهی را بباد مسخره گرفته اید، و زندگی دنیا شما را فریب داده، امروز از جهنم بیرون نخواهند شد، و از آنان هم عذر خواهی نمیشود.

۳۶- سپاس خدای را که پروردگار آسمانها و پروردگار زمین، و پروردگار جهانیان است.

۳۷- و در آسمانها و زمین عظمت ویژه او است، و او است پیروز و فرزانه (هفت آیه است)

قرائت آیات:

حمزه بتنهایی «و السّاعه» بنصب خوانده است، دیگران به رفع خوانده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: رفع دو وجه دارد:

۱- اینکه «و السّاعه» از ما قبلش بریده شده است، و جمله ای بر جمله قبلی عطف شده است.

۲- اینکه حمل شود بر محلّ آن و عاملی که در آن عمل نموده است و

ص: ۳۷۰

محلّ هر دو رفع است.

و امّا نصب «و السّاعه» حمل میشود و بر لفظ أنّ و محلّ لا ریب فیها رفع است بنا بر آنکه در موضع خبر أنّ است، و گویی همان اسم أنّ تکرار شده است مثل آنکه گفته شده است «و السّاعه حقّ» زیرا «لا ریب فیها» بمعنی حق است.

ابو الحسن گوید: رفع از نظر معنی بهتر است، و هر گاه بعد از خبر أنّ اسمی معطوف پیدا شود رفع آن در کلام عرب بیشتر است، و مؤید این ترکیب است این آیه: «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» که «و العاقبه» بر رفع خوانده شده است، بنا بر استیناف.

معنی آیات:

آن گاه خداوند بدنبال وعده های بهشت به وعده عذاب پرداخته میفرماید:

(وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ)

یعنی: بآنان گفته میشود آیا برهانها و دلیلهای ما را از کتاب ما بر شما نخوانده اند.

(فَأَسْتَكْبِرُتُمْ)

یعنی: از پذیرفتن آن تکبر نمودید.

(وَ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ)

مجرمین بمعنی کافرین است همانگونه که در جای دیگر از قرآن آمده است: «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ» (۱) و فاء در «أَ» فلَمْ تَكُنْ» دلالت بر جواب محذوف امّا.

(وَ إِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ)

یعنی: آنچه را که خداوند وعده فرموده است بناچار خواهد شد.

(وَ السّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا)

یعنی: و شکی در رسیدن ساعت قیامت نیست

ص: ۳۷۱

﴿قُلْتُمْ مَا نَنْدَرِي مَا السَّاعَةُ؟﴾

یعنی: شما کفار منکر قیامت شده گفتید:

﴿إِنْ نُنْظَرُ إِلَّا ظَنًّا﴾ یعنی: ما تنها گمانی میبریم و در آن شک داریم.

﴿وَمَا نَحْنُ بِمُشْتَقِقِينَ﴾

و یقین بآن نداریم.

﴿وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا﴾

یعنی: پاداش گناہانی که انجام دادند برای آنان ظاهر شد.

﴿وَوَحَّاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ﴾

یعنی بسزای مسخره کردنهای خود رسیدند (۱).

﴿وَقِيلَ الْيَوْمَ نَسَاكُمْ﴾

یعنی شما را در عذاب رها میسازیم.

﴿كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا﴾

از ابن عباس نقل شده یعنی همانگونه که شما خود را برای امروز آماده نساختید.

و بعضی گفته اند: یعنی: همانگونه که شما روز قیامت را بدست فرا- موشی سپردید، ما نیز شما را بدست فراموشی سپرده در عذاب، باقی میگذاریم.

﴿وَمَا أَوَّاكُم النَّارُ﴾

یعنی: قرارگاه شما جهنم است.

﴿وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾

یعنی: یاورانی ندارید که عذاب الهی را از شما دور سازند.

﴿ذَلِكُمْ﴾

یعنی اینکه ما بر سرتان آوردیم.

(بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا)

یعنی: شما آیات الهی را بمسخره گرفتید.

(وَعَزَّيْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا)

یعنی: دنیا شما را با زینتهای خود فریب

ص: ۳۷۲

۱-۱) ممکن است به این معنی باشد بآن جهنم و عذابی که آن را مسخره میکردند رسیدند (مترجم)

داده شما نیز فریب خوردید.

(فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا)

یعنی: امروز از جهنم بیرون نخواهند شد اهل کوفه غیر از عاصم «یخرجون» بفتح خواننده اند، همانگونه که در «یُرِيدُونَ أَنْ يُخْرَجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ» که بعضی یخرجوا را بفتح خوانده اند.

(وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ)

یعنی از آنان پوزش و معذرت طلب نخواهد شد. زیرا دیگر وقت تکلیف سپری شده است و توبه و عذر خواهی مربوط به عالم تکلیف است.

و بعضی هم گفته اند یعنی: از آنان پوزش پذیرفته نخواهد شد.

سپس خداوند بزرگ عظمت خود را یاد آور شده میفرماید:

(فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

یعنی سپاس تمام و کمال و ثنائی که هیچ ثنای دیگر با آن برابری نخواهد داشت ویژه پروردگار بزرگی است که آسمانها و زمین را آفریده تدبیر آنان را فرموده، و جهانیان را نیز آفریده است.

(وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ)

یعنی: برای خداوند سلطنت پیروزمندانه و عظمت آشکار و بزرگی و رفعتی است شایان.

(فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

واحدی غیر از او شایسته سلطنت در آسمانها و زمین نیست و در حدیث قدسی آمده است خداوند بزرگ میفرماید:

«کبریاء رداء و عظمت لباس من است، هر کس در این دو خصلت با من نزاع کند او را در آتش جهنم خواهم افکند».

(وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

در جلالت خود عزیز و پیروز است، و در افعال خود

حکیم و فرزانه است، و برخی گفته اند: یعنی خداوند در انتقام گیری، از کافران پیروز است، و در آنچه که نسبت به مؤمنین و نیکان انجام میدهد حکیم و دانا است.

ص: ۳۷۴

این سوره بنا بگفته ابن عباس و قتاده در مکه نازل شده است، غیر از یک آیه از آن، که در مدینه نازل شده است، و آن آیه اینست «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ...» (۱) که درباره عبد الله بن سلام است.

تعداد آیات:

در قرائت کوفین تعداد آیات این سوره سی و پنج آیه است، و بنا به قرائت بقیه سی و چهار آیه است.

مورد اختلاف:

حم از نظر کوفیون آیه است.

فضیلت این سوره:

ابی بن کعب از پیامبر خدا «ص» روایت میکند که فرمودند:

«هر کس سوره احقاف را بخواند بتعداد هر دانه شنی که در دنیا وجود دارد ده حسنه باو پاداش خواهند داد، و از او ده سیئه محو نموده

ص: ۳۷۵

(۱-۱) آیه ۱۰ از این سوره است.

ده درجه باو خواهند داد».

از حضرت صادق(ع)روایت شده است که فرمودند.

«هر کس در هر شب یا هر جمعه سوره احقاف بخواند خداوند در دنیا او را نترساند و از هوس و هراس روز قیامت امانش خواهد داد».

توضیح درباره سوره:

پس از آنکه خداوند سوره قبلی را با یادی از توحید، و مذمت اهل شرک و وعده های عذاب نسبت بآنان ختم فرمود، این سوره را نیز اول با توحید و سپس با وعده های عذاب نسبت به گناهکاران شروع کرده فرمود:

ص: ۳۷۶

[سوره الاحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۵]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُّعْرِضُونَ (۳) قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴) وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَن دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ (۵)

ترجمه آیات:

بنام خداوند رحمان و رحیم ۱-حم.

۲- این قرآن از جانب خداوند پیروز فرزانه نازل شده است.

۳- آسمانها و زمین و موجودات آنها را جز بر حق و با مدتی تعیین شده نیافریده ایم، و آنها که کافر شده اند به چیزهایی که با آن پند داده شده اند

ص: ۳۷۷

از اندرز گرفتن رویگردانند.

۴- آیا این معبودهایی را که بجز خدا میپرستید، میتوانید به من نشان بدهید که از زمین چه چیز را آفریده اند؟ یا آنکه در آفرینش آسمانها شرکنتی داشته اند؟ اگر راست می گوید اگر پیش از قرآن کتابی یا علمی و اثری در این باره هست برای من بیاورید؟.

۵- چه کسی گمراه تر است از آن کس که بغیر از خدا چیزی را میپرستد آن بتها که تا روز قیامت هم به پرستش کننده خود پاسخی نخواهند داد و اصلا متوجه نیستند که کسی از آنان درخواستی دارد یا نه.

(پنج آیه است)

قرائت آیات:

حضرت علی(ع) و ابو عبد الرحمن سلمی

«او اثره» بسکون ث بدون الف قرائت نموده اند، و در قرائت ابن عباس اختلاف است و عکرمه و قتاده «او اثره» بفتح همزه و ث خوانده اند، و قرائت مشهور بین قراء «او اثاره» با الف است.

دلیل قرائت:

ابن جنی گفته است: اثره و آثاره عبارتست از باقیمانده چیزی و آن چیزی است که باقی بماند، همانگونه که میگویند «اثر الحدیث یا اثره اثر او اثره» یعنی: حدیث را بر جای گذاشت، و نیز گویند: «هل عندك من هذا اثره و آثاره ای اثر؟» یعنی آیا در این باره چیزی که مانده باشد داری؟ و از این باب است «سیف مآثور» یعنی بر این شمشیر اثر صنعت و طرز کار صنعت گر وجود دارد.

ص: ۳۷۸

و امّا «اثره» با ثناء ساکن از معنی در این ترکیب رساتر است، زیرا «اثره» وزن «فعله» است که دلالت بر وحدت از این اصل دارد، و مثل آن میماند که گفته باشد اگر راست می گوئید: در این باره برای من حتی یک خبر هم که شده بیاورید، یا یک نقل شاذ و نادری بیاورید.

یعنی: من در استدلال شما حتی بر یک خبر ناچیز هم اکتفاء میکنم.

معنی آیات:

(حَم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ)

تفسیر این قسمت قبلا (۱) گذشت.

(مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ)

یعنی: آسمانها و زمین را بیهوده و باطل نیافریده ایم، بلکه اینها را برای آن آفریده ایم که ساکنان آن را با پذیرفتن امر و نهی عبادت و اداریم، و آنان را در معرض ثواب و انواع نعمتها قرار داده در آخرت آنان را بسزای اعمالشان برسانیم.

(وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى)

و این مدّت نامیده عبارتست از روز قیامت زیرا این روز مدّتی است که نزد پروردگار عالم تعیین شده است، ولی از نظر بندگان پنهان است، و هر گاه جهان باین روز پایان یافت همه چیز تمام شده قیامت بر پا خواهد شد، بعضی گفته اند یعنی این اجل برای فرشتگان و در لوح محفوظ تعیین شده است.

(وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أَنْذَرُوا مُعْرِضُونَ)

یعنی کافران که از روز قیامت و کیفر اعمال خود ترسانده شده اند از تفکر در این باره رویگردانند.

(قل) به اینها که بخدا کافر شده اند بگو:

(أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ)

آیا آنها که بغیر از خدا از این بتان

ص: ۳۷۹

(أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ؟)

از زمین چه چیز آفریده اند تا با این آفرینش شایسته پرستش و سپاسگزاری شوند؟ (أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ) یعنی آیا در آفرینش آسمانها شرکتی داشته اند؟ تقدیر آیه چنین خواهد شد: «ام لهم شرك و نصيب في خلق السماوات» سپس میفرماید بانان بگو:

(اَتُّونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا)

یعنی اگر قبل از این قرآن خداوند کتابی نازل فرموده است که دلالت داشته باشد، بر صحت گفتارتان آن را بیاورید.

(أَوْ آثَارِهِ مِنْ عِلْمٍ)

یعنی: آیا اثری از کتابهای پیشینیان در دست دارید که از آن فهمیده شود که این بتها شریکان خدا هستند؟ (إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) مجاهد گوید: یعنی اگر در گفتار خود راستگو هستید.

عکرمه و مقاتل گفته اند: «أَوْ آثَارِهِ مِنْ عِلْمٍ» یعنی: خبری از پیامبران.

از ابن عباس نقل شده «اثاره» بمعنی خط است یعنی آیا کتابی که نوشته شده باشد دارید؟ از قتاده نقل شده است یعنی: آیا علم ویژه ای که مخصوص شما داده شده باشد در این باره دارید؟ یعنی: یکی از این سه دلیل را بیاورید: ۱- دلیل عقل ۲- کتاب ۳- خبر شایع و متواتر، و اینکه که نمیتوانند هیچکدام از این سه دلیل، را بیاورند بنا بر این بطلان ادعای آنان روشن میشود.

(وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)

یعنی: چه کسی از راه راست گمراه تر است از کسی که غیر از خدا چیزهایی را میخواند، که اگر تا روز قیامت از او درخواست کند باو پاسخی نداده بفریادش نخواهد رسید، و مراد آنست که هیچگاه باو پاسخ نخواهد داد.

(وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ)

یعنی: آن بتها که بت پرستان میخوانند آنها اصلاً دعای آنان را نشنیده از آن آگاه نیستند، و علت اینکه ضمیر و او و نون در «غافلون» برای بتان آورده است، آنست که چون فعل غفلت را که مربوط بعقلاء است به آنها نسبت داده است، مثل آیه: «رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ» که ضمیر یاء و نون در ساجدین برای ماه و خورشید و ستارگان آورده است، چون سجده کار عقلاء است.

ص: ۳۸۱

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۶ تا ۱۰]

اشاره

وَ إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَ كَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ (۶) وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۷) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنِكُمْ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۸) قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ وَ مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَ لَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَ مَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۹) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ كَفَرْتُمْ بِهِ وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَيَّ مِثْلَهُ فَأَمَنْ مِثْلَهُ بِكُفْرَتِكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَآ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰)

ترجمه آیات:

۶- آن روز که مردم محشور خواهند شد بتان دشمنان آنان خواهند بود، و پرستش آنان کافر میشوند.

۷- هر گاه آیات روشن ما بر آنان خوانده میشود، آنان که بهنگام آمدن حق نسبت بآن کافر شدند گفتند: این سحری است آشکار.

۸- یا آنکه میگویند: قرآن را بدروغی بخدا نسبت میدهد بگو: اگر من قرآن را بدروغ بخدا نسبت میدهم، شما نمیتوانید عذاب الهی را از من دور کنید، خدا داناتر است نسبت بانچه شما می گوید، خداوند کافی است که

گواه باشد میان من و شما، و او است آمرزنده و مهربان.

۹- بگو من اولین رسول الهی نیستم، و نمیدانم بر سر من و شما چه خواهد آمد؟ من جز آنچه که وحی میشود از چیزی پیروی نمیکنم، و من جز بیم دهنده ای آشکار نیستم.

۱۰- بگو آیا اگر قرآن از سوی خدا باشد در حالی که شما بآن کافر شده اید و گواهی از بنی اسرائیل بر مثل آن شهادت داده باشد و بآن ایمان، آورده باشد، و شما تکبر ورزید چه خواهد شد؟ خدا مردم ستمگر را هدایت نخواهد فرمود.

(پنج آیه است)

لغات آیات:

آیاتنا- آیه عبارتست از چیزی که انسان را به مطلبی شگفت آور راهنمایی کند، شاعر گفته است:

«بآیه تقدمون الخيل ذورا

كأنّ علي سنا بكها مداما»

تفیضون- گفته میشود: «افاض القوم فی الحدیث» هنگامی که در گفتاری غور کنند، و اصل افاضه بمعنی دفع است، و «افاضوا من عرفات» یعنی: از عرفات براه افتادند، و حدیث مفاض و مستفاض و مستفیض یعنی حدیث جاری و شایع.

بدعا- بدع و بدیع بیک معنی است و هو بدع من قوم یعنی اولین فرد از آن قوم، عدی بن زید شاعر عرب گوید:

«فلا انا بدع من حوادث تعتری

رجالا عرت من بعد بؤس و اسعد»

که شاهد در بدع است که در این شعر بمعنی اولین آمده است.

شأن نزول آیه:

گفته شده است آیه دهم درباره عبد الله بن سلام نازل شده است، و او است شاهد از بنی اسرائیل که خدمت پیامبر اسلام (ص) آمده و اسلام آورده و گفته است: یا رسول الله! درباره من از یهودیان پرس خواهند گفت: او از همه ما داناتر است، هر گاه چنین گفتند، من به آنان خواهم گفت که:

تورات بر نبوت تو دلالت میکند، و صفات تو در تورات به روشنی آمده است، پس از آنکه حضرت از آنان پرسید گفتند: عبد الله از ما داناتر است، ولی پس از آنکه عبد الله بن سلام اظهار اسلام کرد او را تکذیب نمودند.

معنی آیات:

سپس خداوند بزرگ یاد آوری میکند که هر گاه قیامت بر پا شد بتهایی که آنها را میپرستیدند دشمن آنان میشوند، و سپس فرمود:

﴿وَ إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً﴾

و بهمین معنی است این آیه: «وَ يَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا» (۱).

﴿وَ كَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ﴾

یعنی: این بتها که میپرستیدندشان خداوند بزبانشان میآورد و انکار میکنند که آنان را بعبادت خود دعوت کرده باشند، و منکر عبادت کفار میشوند، آن گاه خداوند به توصیف آنان پرداخته میفرماید:

﴿وَ إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ﴾

یعنی: هنگامی که قرآن و معجزاتی که بدست پیامبر (ص) ظاهر شد برای آنان آمد.

﴿هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾

گفتند: این سحری آشکار و نیرنگی لطیف، و

ص: ۳۸۴

خدعه ای روشن است.

(أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ)

میگویند قرآن را بدروغ بخدا نسبت میدهد؟ ای محمد بآنان بگو اگر من قرآن را بدروغ بخدا نسبت میدهم و قرآن را بگمان شما خودم ساخته ام.

(فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا)

یعنی: اگر آن طور که شما خیال میکنید من ساحر و مفتری هستم، اگر خدا بخواهد بخاطر افترایبی که بر او بسته ام مرا عذاب کند شماها نمیتوانید عذاب الهی را از من دور کنید.

منظور آنست که من چگونه بخاطر شماها بخدا افتراء می بندم در حالی که اگر باو افتراء بستم شما نخواهید توانست عذاب او را از من دفع کنید.

(هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ)

یعنی خداوند داناتر است نسبت به آنچه که درباره قرآن می گوید، و دروغهایی که در آن غور میکنید و می گوید که قرآن سحر است.

(كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ)

خداوند شاهد است بین من و شما که قرآن از سوی او آمده است.

(وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ)

یعنی: خداوند بخشنده و مهربان است و لذا است که عذاب شما را بتأخیر می اندازد.

زجاج گوید: این قسمت دلالت دارد بر اینکه پیامبر خدا (ص) آنان را دعوت بتوبه میفرموده است، یعنی هر کس که یکی از گناهان کبیره را مرتکب شود مانند اینکه شما مرتکب شدید که بخدا و من افتراء بسته اید و سپس توبه کند خداوند نسبت باو بخشنده و مهربان است.

(قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرُّسُلِ)

بقول ابن عباس و مجاهد و قتاده - یعنی: ای محمد! تو اولین پیامبری نیستی که مبعوث برسالت شده است

و بدع ابتدای هر چیزی را گویند.

﴿وَمَا أَذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ﴾

یعنی: نمیدانم آیا من می میرم، یا کشته میشوم، و ای تکذیب کنندگان نمیدانم آیا شما از آسمان سنگ به سرتان خواهد بارید، یا آنکه در زمین فرو خواهید رفت یا آنچه بر سر امتهای تکذیب کننده می آمده است بر سر شما نمی آید.

حسن و سدی گویند: حضرت میدانند که خودش بهشت خواهد رفت و تکذیب کنندگانش جهنم خواهند رفت.

از ابی مسلم نقل شده است یعنی: من بغیر از رسالت ادعایی ندارم و ادعای علم غیب هم نمیکنم، و ادعا نمیکنم که میدانم خدا چه بر سر من و شما میآورد که ما را میکشد، یا زنده میگذارد، و سودی بما میرساند یا زیانی خواهد رسانید، تنها این را میدانم که برای من وحی میآید.

و ضحاک گوید: یعنی: من میدانم چه دستوری بمن خواهند داد، و نیز شما بچه چیز امر خواهید شد.

و بعضی گفته اند: من نمیدانم آیا در مهلکه خواهم ماند یا از آن بیرون خواهم رفت، و بمن دستور خواهند داد که از مکه بیرون رفته بشهر و دیار دیگری روی آرم؟ و نیز نمیدانم آیا من مأمور خواهم شد که با شما بجنگم، یا از جنگ با شما خود داری کنم؟ و آیا عذاب بر شما نازل خواهد شد یا نه؟ (إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ) یعنی: در مورد جنگ یا صلح با شما، یا امر و نهی در مورد شما جز از فرمان وحی پیروی نخواهم کرد.

﴿وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

یعنی: من بیم دهنده ای آشکارم نسبت بشما (قُلْ أَرَأَيْتُمْ) یعنی: ای محمد! بانان بگو بمن خبر دهید چه می گویند

(إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ)

یعنی: اگر این قرآن که از طرف خدا نازل شده است، و این پیامبر فرستاده او است.

(وَ كَفَرْتُمْ)

یعنی: ای مشرکین به قرآن و رسالت محمد صلی الله علیه و آله کافر شدید.

(وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ)

یعنی: عبد الله بن سلام از بنی اسرائیل که بر رسالت حضرت محمد (ص) شهادت داد.

(عَلَى مِثْلِهِ)

یعنی: شاهی از بنی اسرائیل شهادت داد که قرآن از طرف خدا است، و از مسروق روایت شده است یعنی: گواهی از بنی اسرا-
ئیل طبق تورات شهادت میدهد.

و بعضی هم گفته اند: موسی شهادت بر تورات میدهد، همانگونه که پیامبر اسلام (ص) بر قرآن شهادت میدهد، زیرا سوره مکی
است و عبد الله ابن سلام در مدینه اسلام آورده است.

(فَأَمَنَ)

یعنی: شاهد ایمان آورد.

(وَ اسْتَكْبَرْتُمْ)

یعنی: در حالی که شما در ایمان آوردن به او تکبر میورزید و جواب شرط «إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» محذوف است و تقدیرش
چنین است:

«الستم من الظالمين؟».

«یعنی اگر بر راستی قرآن از جانب خدا است و گواهیانی هم بر حقانیت آن شهادت میدهند آیا شما که بآن کافر میشوید جزء
ستمکاران نیستید؟» و دلالت میکند بر این تقدیر:

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)

و بقول حسن جواب شرط چنین است «فمن أضل منكم» و بعضی هم گفته اند: جواب شرط چنین است:

«أفتؤمنون؟»

ص: ٣٨٧

[سوره الاحقاف (۴۶): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكُ قَدِيمٌ (۱۱) وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّلسَّانَا عَرَبِيًّا لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِّلْمُحْسِنِينَ (۱۲) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۳) أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴) وَصَيَّنَّا لِلنَّاسِ بُوَابَ التَّيِّبَةِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سِنًا قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۱۵)

ترجمه آیات:

۱۱- آنان که کافر شده اند به آنان که ایمان آورده اند میگویند: اگر در ایمان آنان خیری بود آنان بر ما سبقت نمیگرفتند، و اگر با قرآن هدایت نیافتند بزودی خواهند گفت: قرآن افترابی است کهنه.

۱۲- و پیش از قرآن کتاب موسی تورات راهنما و رحمتی بود، و این

کتابی است که کتابهای قبلی را تصدیق میکند، بزبان عربی است تا ستمگران را بترساند، و نیکوکاران را بشارت دهد.

۱۳- آنان که گفتند: پروردگار ما خدا است، و بدنبال این گفته استقامت کردند، نه ترسی دارند و نه اندوه بخود راه میدهند.

۱۴- یاران بهشت بوده پیداش اعمال نیکشان همیشه، در آن خواهند بود.

۱۵- بانسان سفارش کردیم که نسبت به پدر و مادرش نیکی کند، مادرش او را با ناراحتی در شکم خود حمل کرد، و بناراحتی هم او را زائید و بار داری و شیرخوار گیش رویهم سی ماه است، تا آن گاه که بکمال خود در آید و بسن چهل سالگی رسد، گوید: پروردگارا بمن توفیق بده نعمتی را که بر من و پدر و مادرم ارزانی داشته ای سپاسگزاری کنم، و عمل صالحی که تو دوست داری انجام دهم، و نسل مرا صالح قرار بده، من بسوی تو باز میگردم و من از مسلمانان هستم.

(پنج آیه است)

قرائت آیات:

اهل حجاز و ابن عامر و یعقوب «لتنذر» با تاء قرائت نموده اند، اما بقیه آن را با یاء خوانده اند.

اهل کوفه «احسانا» و بقیه «حسنا» خوانده اند.

و از علی (ع) و ابی عبد الرحمن سلمی روایت شده است که

«حسنا» قرائت کرده اند.

و اهل حجاز و ابو عمر و کسانی «کرها» بفتح و بقیه «کرها» به ضم کاف خوانده اند.

و یعقوب و حسن و ابی رجاء و عاصم و جحدری «و فصله» خوانده اند و بقیه «و فصاله» قرائت نموده اند.

دلیل قرائت:

ابو علی گوید: دلیل کسانی که «لتنذر» با تاء خوانده اند «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» و «لِتُنذِرَ بِهِ وَ ذِكْرِي» است، و کسانی که «لینذر» با یاء خوانده اند- دلیل آنان هم «لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا» است یا آنکه انذار را بکتاب نسبت، دادند، همانگونه که بر رسول خدا (ص) نسبت داده اند.

امّا باء در «بوالدیه» جایز است متعلق باشد به «وصینا» بدلیل «ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ» و نیز جایز است که متعلق باشد به «بالاحسان» و دلالت بر این ترکیب دارد «وَ قَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي» امّا در این آیه نمیشود آن را متعلق گرفت به «بالاحسان» زیرا معمول متقدم بر عامل خواهد شد، بلکه میتوان آن را متعلق به مضموری گرفت که احسان آن را تفسیر میکند، همانگونه در «وَ كَانُوا فِيهِ مِنْ الزَّاهِدِينَ» میشود فیه را متعلق به مضموری گرفت که زاهدین در ظاهر آن را تفسیر میکند (1) و مثل «كان جزائی بالعصا ان جلد» بنا بقول کسی که جار و مجرور را متعلق بجزاء نگرفته است.

و احسان بر خلاف اسائه است، و حسن بر خلاف قبح است و هر کس «احسانا» خوانده است نصب آن بنا بر مصدر است، زیرا معنی «وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا» «امرناه بالاحسان» است، یعنی: بآنان دستور

ص: ۳۹۰

۱- ۱) و تقدیر چنین خواهد شد: «و كانوا زاهدین فیه من الزّاهدین» همانگونه که در آیه نیز تقدیر «و وصّینا الانسان الاحسان بوالدیه احسانا»- (مترجم)

دادیم که نسبت به پدر و مادر خود احسان کنند نه بدی، و جایز نیست نصب حسنا به «وصینا» باشد زیرا وصینا برای خودش دو مفعول گرفته است که یکی از آنان منصوب است «الانسان» و دیگری متعلق است به باء جر.

و هر کس «حسنا» خوانده باشد بمعنی «لیأت فی امرهما امر اذا حسن ای لیأت الحسن فی امرهما دون القبیح» یعنی: در مورد پدر و مادر نیکی کنند نه بدی، و مؤید آن قرائت حضرت علی (ع) است که «حسنا» خوانده اند زیرا طبق این قرائت معنایش میشود: «لیأت فی امرهما فعلا حسنا».

اما «کره» بفتح مصدر است و «کره» بضم اسم است و چیز مکروه باشد، قرآن میفرماید: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَ هُوَ كُرْهُ لَكُمْ» (۱) و این کره بضم است و نیز در جای دیگر فرموده است:

«أَنْ تَرْتُوَا النِّسَاءَ كَرْهًا»

(۲)

بنا بر این «کرها» در آیه مورد بحث در موضع حال است، و فتح در آن بهتر است، و گفته شده است که فتح کاف و رفع کاف دو لغت است.

اما فصل بمعنی فصال است، و اکثر با الف خوانده شده است، و مؤید آن هم حدیث است که آمده است:

«لا رضاع بعد الفصال» یعنی: پس از آنکه بچه را از شیر گرفتند دیگر رضاع صحیح نیست.

لغات آیات:

قدیم-قدیم بجزی گویند که وجودش از قبل باشد، و در عرف متکلمین قدیم موجودی است که وجودش اولی ندارد.

ص: ۳۹۱

۱-۱) سوره بقره- ۲ آیه ۲۱۶.

۲-۲) سوره نساء ۴ آیه ۱۹.

اوزعنی-ایزاع در اصل بمعنی منع است، و اوزعنی بمعنی امنعنی است که بمعنی انصراف از کاری دادن است بالطف، و از این باب است قول حسن که میگوید: «لا بدّ للنّاس من وزعه» یعنی: «مردم حاکمانی لازم دارند که مانع از ارتکاب محرمات شوند» و ابو مسلم گفته است: ایزاع عبارتست، از رساندن چیزی بقلب.

اعراب آیات:

اما ما منصوب است بنا بر آنکه حال باشد از ضمیر در ظرف بنظر سیبویه و یا آنکه حال باشد از «كِتَابُ مُوسَى» بنظر اخفش و بنظر کسی که بوسیله ظرف رفع داده است.

و نیز جایز است «كِتَابُ مُوسَى» را رفع دهیم بنا بر آنکه عطف شده باشد بر «و شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ای «و شهد من قبل القرآن کتاب موسی» و سپس ظرف بین واو و معطوف به فاصله شده است. و رحمه معطوف است بر «اماما».

و لِسَانًا عَرَبِيًّا نیز منصوب است که حال باشد از «هَذَا كِتَابٌ» و نیز جایز است که حال باشد از ضمیر در مصدق، و تقدیرش این است: «هذا کتاب مصدق ملفوظا به علی لسان العرب».

و بشری عطف است بر لینذر، و مفعول له است.

جزاء مصدری است مؤکد که برای ما قبلش، و تقدیرش چنین است:

«جوزوا جزاء» که بعد از آوردن جزاء بی نیاز شده ایم، چون جمله ما قبلش بر آن دلالت میکنند، و نیز جایز است جزاء مفعول له باشد، و کرها بنا بر حالت منصوب باشد یعنی: «حملهته کارهه».

آن گاه خداوند بزرگ از حال کفار که منکر وحدانیت او بوده اند خبر داده میفرماید:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾

کافران بمؤمنان که بخدا و رسول ایمان آورده اند گفتند:

﴿لَوْ كَان خَيْرًا مَّا سَبَقُونَا إِلَيْهِ﴾

اگر این عمل که محمد ما را بسوی آن دعوت میکند کار خوبی بود، و هم اکنون یا در آینده سودی میداشت، اینها که به او ایمان آورده اند بر ما سبقت نمیگرفتند، زیرا ما از اینان شایستگی بیشتری - داشتیم.

اختلاف شده است درباره اینکه چه کسی این حرف را زده است؟ ۱- اکثر مفسرین گفته اند این سخن از یهودیان است که گفته اند: اگر دین محمد (ص) خوب بود عبد الله بن سلام در ایمان آوردن باو بر ما، پیشی نمیگرفت.

۲- کلبی گوید: هنگامی که اسلم، و جهنیه، و مزینه، و غفار از بنی عامر اسلام آوردند بنی عامر این سخن را گفتند.

و نظم کلام از نظر سیاق ایجاب میکند که: «ما سبقتمونا الیه» آمده باشد ولی این تحوّل از باب التفات از خطاب به غیبت است.

﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكُ قَدِيمٌ﴾

یعنی: اینان که در قرآن تفکر نکرده اند تا بوسیله انوار تابناک آن هدایت شوند، بزودی خواهند گفت این قرآن یک دروغ کهنه و قدیمی است، یعنی: جزء اساطیر و افسانه های پیشینیان است.

(وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ)

یعنی: پیش از قرآن کتاب موسی است که تورات می‌باشد.

(إِمَامًا)

پیشوای شما است که باید از آن پیروی کنید.

(وَ رَحْمَةً)

و رحمتی است از جانب پروردگار برای مؤمنین که پیش از قرآن آمده است، و تقدیر چنین است: «و تقدّمه کتاب موسی اماما» و در کلام چیزی حذف شده است که معنی با آن تمام میشود، و تقدیر آن چنین است «... فلم یهدوا به» و بر این مقدر محذوف دلالت میکند قسمتی از آیه اول: «وَ إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ» زیرا مشرکین بوسیله تورات هدایت نیافتند، تا بت پرستی خود را ترک کنند، و بوسیله آن صفات حضرت محمد (ص) را بشناسند.

(وَ هَذَا كِتَابٌ)

یعنی: این قرآن.

(مُصَدِّقٌ)

تصدیق کننده کتابهایی است که قبل از آن وجود داشته است.

(لِسَانًا عَرَبِيًّا)

و این قرآن بزبان عربی نازل شده است، عربیاً تنها کافی بود لسانا بخاطر تأکید آورده شده است، همانگونه که می گویی: جاءنی زید رجلاً صالحاً که رجلاً را برای تأکید میآوری.

(لتنذر الذين ظلموا) یعنی: برای آنکه ای محمّد ستمگران را بترسانی و هر کس «لینذر» با یاء قرائت کند آن را به کتاب اسناد میدهند.

(وَ بُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ)

یعنی: و بشارتی است برای افراد با ایمان.

و بعضی گفته اند: تقدیرش چنین است: «و يبشر بشرى» بنا بر این تقدیر بشری مصدری است منصوب، و نیز جایز است بشری در محل رفع باشد بنا بر تقدیر یک مبتدا: «و هو بشرى للمحسنين الموحدين».

(إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا)

تفسیر این آیه گذشت (۱).

ص: ۳۹۴

۱-۱) رجوع شود به تفسیر آیه ۳۰ از سوره فصلت ۴۱.

(فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ)

یعنی: ترسی از لحاظ عذاب و عقاب ندارند.

(وَلَا هُمْ يَخْزَنُونَ)

و نیز آنان از وحشتهای روز قیامت اندوه بخود راه نمیدهند.

(أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ)

که همیشه در بهشت خواهند بود و در آن متنعم هستند.

(خَالِدِينَ فِيهَا جزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

و نعمت بهشت پاداش اعمال نیک و عباداتی است که در دنیا انجام داده اند.

(وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا) تفسیر این آیه نیز گذشت (۱).

(حَمَلَتْهُ أُمُّ كُرْهًا)

از حسن و قتاده و مجاهد نقل شده است یعنی: با بی میلی و بسختی مادرش او را حمل نمود یا آنکه هنگامی که بارداریش سنگین شد مادرش بسختی و ناراحتی او را حمل میکرد.

(وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا)

بقول ابن عباس منظور از سختی وضع حمل است.

(وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا)

منظور آنست که کمترین مدت حمل و کمال دوران شیرخوارگی سی ماه است، ابن عباس گوید: هر گاه زنی نه ماه آبستن باشد بیست و یک ماه دوران شیرخوارگی کودک است، و هر گاه شش ماه آبستن باشد، بیست و چهار ماه دوران شیرخوارگی کودک است.

(حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ)

بنقل ابن عباس و قتاده دوران کمال انسان سی و سه سال است.

و بنقل شعبی منظور از آن رسیدن به حد بلوغ و جوانی است.

و از حسن نقل شده است که منظور از آن هنگامی است که حجّت بر او تمام شود

ص: ۳۹۵

۱-۱) رجوع شود به تفسیر آیه ۸ از سوره عنکبوت ۲۹.

و بعضی هم گفته اند منظور چهل سالگی است، و این همان دورانی است که بر پیامبران وحی نازل میشود، و لذا بدان تفسیر شده است.

(وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً)

بنا بر این دوران کمال را رسیدن به چهل سالگی معرفی کرده است، و منظور آنست که در این سنین انسان بکمال رأی و عقل رسید، و در چهل سالگی باین مقام خواهد رسید.

(قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي)

یعنی: خدایا بمن الهام کن.

(أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتِكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلَى وَالِدَيَّ، وَ أَنْ أَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضَاهُ) تفسیر این آیه نیز در سوره نمل گذشت (۱).

(وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي)

از زجاج نقل شده است، یعنی فرزندان مرا شایسته قرار بده، و بعضی گفته اند این جمله دعاء است برای فرزندان که نسبت باو نیکی کنند، و فرمانش برند، بدلیل: جمله «أَصْلِحْ لِي» و برخی گفته اند: این قسمت دعاء است بمنظور اصلاح آنان تا از خداوند اطاعت کنند، و بعبادتش گرایند، و این معنی مناسبتر است، زیرا اگر فرزندان حضرتش اطاعت خدا کنند باو هم نیکی کرده اند، بدلیل آنکه نام «ذَرِيَّة» اطلاق میگردد بر کسانی که بعد از او بدنیا میآیند.

و از سهل بن عبد الله روایت شده است یعنی: خدایا فرزندان مرا برای من خلفی راستین و بندگانی درست برای خودت قرار بده.

(إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ)

یعنی: من از گناهان و بدیها بسوی تو باز میگردم (وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ) و از مسلمانان و فرمانبرداران تو هستم.

ص: ۳۹۶

[سوره الاحقاف (۴۶): آیات ۱۶ تا ۲۰]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعِدَ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (۱۶) وَ الَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أَفِ لَكُمْ مَا أَتَعَدَّانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَكْبِرَانِ اللَّهُ وَبَلَغَ مِنْهُ حَقُّهُ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۷) أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (۱۸) وَ لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَ لِيُؤْفِقِيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۹) وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَذَّابْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْرَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (۲۰)

ترجمه آیات:

۱۶- آنان کسانی هستند که اعمال نیکوی آنان را از ایشان میپذیریم و از گناهانشان در میگذریم در حالی که جزء بهشتیان هستند، همان وعده راستی که در دنیا بآنان می دادیم.

۱۷- و آن کس که بپدر و مادرش گفت: اف بر شما آیا بمن وعده میدهید که بیرون شوم با اینکه پیش از من قرن‌ها خالی شده است، و پدر و مادرش به درگاه خدا استغاثه میکنند و میگویند وای بر تو ایمان بیاور که وعده الهی حق است، ولی او میگوید: اینها جز افسانه‌های پیشینیان چیزی نیست.

۱۸- اینان کسانی هستند که با اَمّتهای پیش از آنان از جنّ و انس عذاب برای ایشان ثابت شده است، آنان مردمی زیانکار بودند.

۱۹- هر کس مطابق کرده اش درجه و پاداش خواهد داشت، و خداوند پاداش عمل آنان را خواهد داد، و نسبت به آنان ستم نخواهد شد ۲۰- و روزی که کافران بر آتش جهنّم عرضه میشوند، با آنان گفته میشود آیا در زندگی دنیا نعمتهای خود را از بین بردید، و از آن لذّتها بردید، ولی امروز بخاطر آنکه در روی زمین بناحق تکبر می ورزیده اید و گناه میکرده اید به مکافات عذاب ذلّت باری خواهید رسید.

(پنج آیه)

قرائت آیات:

اهل کوفه غیر از ابی بکر «نتقیّل و نتجاوز» را با نون، و احسن را به نصب خوانده اند، اما بقیه «یتقبّل و یتجاوز» بضمّ یاء و احسن برفع خوانده اند ابن کثیر و ابو جعفر و یعقوب «أذهبتم» با یک همزه ممدود خوانده اند و ابن عامر «أذهبتم» با دو همزه قرائت نموده اند.

و بقیه «أذهبتم» با یک همزه مفتوح و بدون مد خوانده اند.

دلیل قرائت:

کسی که «یتقبّل» خوانده است گرچه فعل مجهول است ولی فاعل آن

ص: ۳۹۸

معلوم است که خدا است، همانگونه که جای دیگر آمده است: «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۱) بنا بر این مجهول بودن آن مانند معلوم بودن آنست در اطلاع نسبت به فاعل.

و دلیل کسی که «نتقبل» با نون خوانده است آن میباشد که قبلا «وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ» آمده است، و هر دو ترکیب خوب است.

و در سوره بنی اسرائیل اختلاف در «اف» را بیان کردیم (۲).

و علت قرائت «اذهبتم؟» بصورت استفهام آنست که نظیر این در قرآن بسیار آمده است مثل: «أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ؟» (۳) و مثل «أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ» (۴).

و وجه خبر بودن «اذهبتم» آنست که استفهام نیز به منظور اقرار گرفتن است، و اقرار گرفتن نیز مانند خبر است، و نیز روشن است که تقریر با فاء جواب داده نمیشود، ولی جایی که تقریر نباشد با فاء جواب آورده خواهد شد مثل آنکه اینان با این عمل که از انجام آن خبر داده میشود ضمنا مورد سرزنش نیز قرار میگیرند، و در هر دو قرائت معنی آنست که: «يقال لهم...» که جمله قول حذف شده است همانگونه که در «أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ؟» جمله قول در آن حذف شده است.

اعراب آیات:

وَعَدَ الصَّادِقِ

در آیه ۱۶ منصوب است، و تقدیرش چنین است «وعدهم»

ص: ۳۹۹

۱-۱) سوره مائده آیه ۲۷.

۲-۲) سوره اسراء ۱۷ آیه ۲۳.

۳-۳) سوره انعام ۶ آیه ۳۰

۴-۴) آل عمران ۳ آیه ۱۰۶.

اللَّهُ ذَلِكُ وَعَدَا» و اضافه وعد به صدق اضافه غیر حقیقی است زیرا که صدق در تقدیر نصب است بنا بر آنکه صفت وعد باشد.

و «الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ» موصول است وصله در موضع نصب است بنا بر آنکه صفت باشد برای وعد.

و «أَفْ لَكُمْ» مبتداء و خبر است، و تقدیرش چنین است: «هذا الكلمة التي تقال عند الامور المكروهه كائنه لكما».

«ويلك» منصوب است زیرا مفعول فعل محذوف است، و تقدیرش این است: «الزمك الله الويل»، و بعضی گفته اند: تقدیرش چنین است:

«وی لک» که مبتدا و خبر باشد، همانگونه که در «أَفْ لَكُمْ» گفتیم.

و «ليوفيههم» معطوف است بر محذوف، و تقدیرش چنین است:

«و الله اعلم ليجزيهم بما عملوا و ليوفيههم اعمالهم».

معنی آیات:

سپس خداوند بزرگ خبر داده است که این انسان استحقاق چه چیزی دارد و فرموده است:

(أُولَئِكَ)

یعنی آنان که سخنان گذشته را میگفتند.

(الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا)

یعنی: بوسیله عبادت‌هایشان پاداش داده میشوند، بدین معنی که اعمال نیکوی آنان را با پاداش دادن خواهیم پذیرفت، و منظور از (أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا) واجبات و مستحباتی است که انسان با آن استحقاق ثواب پیدا میکند، زیرا عمل مباح نیز از قبیل عمل نیکو است، ولی به صفت قبولی متصف نمیشود.

(و نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ)

و از گناهایی که انجام داده اند در میگذریم.

(فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ)

یعنی: در زمره بهشتیان که از گناهانشان در میگذریم، گناه آنان را نیز عفو میکنیم، بنا بر این «فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ» در موضع نصب است بنا بر آنکه حال باشد.

(وَعَدَ الصُّدُقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ)

یعنی: به آنان وعده راست داد، و آن وعده ای است که خداوند به اهل ایمان داده است که اعمال نیکوکارانشان را قبول کرده، گناهکارشان را عفو کند، و هر گاه بخواهد به آنان تفضل کند عذاب را از آنان بر خواهد داشت، یا آن گاه که توبه کنند...، و آن وعده ای که به آنان میدادند بزبان پیامبران وعده داده میشد.

(وَ الَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ)

آن کس که هر گاه پدر و مادرش او را به ایمان دعوت کنند به آنان گوید:

(أَفْ لَكُمَا)

این جمله، جمله اظهار تنفر است، و منظور از آن اظهار خشم و نفرت است، و بمعنی: «بعدا لکما» یعنی: دور باشید، «یا شما را نبینم» و بعضی هم گفته اند: یعنی: کثافت، بوگنددار، همانگونه که به هنگام استشمام نمودن بوی گند از آن اظهار تنفر و انزجار کنند.

(أَتَعِدَّائِي أَنْ أُخْرَجَ)

آیا بمن وعده میدهید که از قبر بیرون آمده زنده شده بر انگیخته خواهم شد.

(وَ قَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي)

با اینکه امتهای پیش از من رفته اند و مرده اند، ولی از قبر بیرون نیامدند، و بزندگی بازنگشتند، و بعضی گفته اند یعنی: قرنهای بر این مذهب گذشته است که انکار بعث و زنده شدن مردگان میشوند.

(وَهُمَا يَسْتَعِينَانِ اللَّهَ)

یعنی: پدر و مادرش بدرگاه خداوند استغاثه

میکنند، و از خدا دستگیری میخواهند تا نسبت بفرزندشان لطف کند تا ایمان آورد، و به فرزند خود میگویند:

(وَيْلَكَ آمِنْ)

وای بر تو به روز قیامت و به آنچه که محمد(ص) میگوید ایمان بیاور.

(إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ)

که وعده الهی در مورد برانگیختن مردگان، و حشر و نشر و ثواب و عقاب.

(فَيَقُولُ: مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ)

یعنی: این قرآن و آنچه که مرا بسوی آن فرا میخوانید جز افسانه های پیشینیان چیزی نیست، و اینها هیچ حقیقتی ندارند.

و از ابن عباس و ابی العالیه و سدی و مجاهد نقل شده است که این آیه درباره عبد الرحمن به ابی بکر نازل شده است که پدر و مادرش او را وادار به اسلام کردند، و بسیار بر او اصرار نمودند، گفت: برای من عبد الله بن جدعان و بزرگان قریش را زنده کنید تا درباره آنچه که می گوید از آنان بپرسم؟ (۱).

از قتاده و حسن و زجاج نقل شده است که آیه عمومیت دارد و شامل هر کافری که با پدر و مادر خود بد رفتار است میشود، و میگویند: بدلیل آنکه بدنبال این آیه میگوید:

(أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ)

یعنی در زمره امتهایی شایسته عذاب گردیده اند.

(قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ)

و پیش از آنان از جنیان

ص: ۴۰۲

و انسانها گذشته و حال و عقائدشان همانند آنان بود.

قتاده میگوید: حسن گفته است جنیان مرگ و میر ندارند.

ولی این آیه بر خلاف این گفتار دلالت دارد: «أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ...» سپس خداوند از حال آنان خبر داده میفرماید:

(إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ)

یعنی: اینان خویشان را در زیان افکندند زیرا خود را با گناه و نافرمانی خدا بهلاکت رساندند.

(وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا)

بگفته ابن زید و ابی مسلم یعنی: هر کدام از اینها که یاد شد از مؤمنین نیکوکار و کافران گناهکار طبق موقعیت و کار و کردارشان درجات و مراتبی دارند، بنا بر این درجات نیکان در بهشت است و درجات کافران در کات جهنم است.

و بگفته جبائی و علی بن عیسی یعنی: هر فرد مطیعی دارای درجاتی است از ثواب و پاداش، هر چند که در میزان و مقدار درجات برخی بر دیگری برتری دارند.

(وَلِيُؤْفِتَهُمْ أَعْمَالَهُمْ)

یعنی: آنان را بثواب اعمالشان خواهیم رساند و هر کس «یوفینهم» با یاء خوانده است بنظر او معنی اینست که خداوند پاداش اعمالشان را خواهد داد.

(وَهُمْ لَا يُظَلَّمُونَ)

یعنی: نسبت به آنان ستم نخواهد شد، بدین ترتیب در موردی که استحقاق عذاب ندارند عذاب شوند، یا آنجا که سزاوار ثوابند از آنان دریغ شود.

(وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ)

یعنی: روز قیامت که کافران وارد جهنم خواهند شد، همانگونه که گویند: «عرض فلان علی السوط» یعنی:

فلانی را تازیانه زدند، و بعضی هم گفته اند یعنی: پیش از آنکه آنان را وارد جهنم کنند، آتش جهنم بر آنان عرضه شده است، تا سختی و عذاب آن را به بینند.

(أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا)

یعنی: به آنان گفته میشود که نعمتها و لذت‌های دنیا را بر نعمتها و لذت‌های بهشتی ترجیح دادید.

(وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا)

یعنی: در لذات دنیا فرو رفته از آنها بهره مند شدید، بعضی گفته اند: این لذات که از آن بهره برده اند رزق‌های نیکو است که خداوند میفرماید: آن را در راه بر آوردن خواسته‌های نفسانی و لذت‌های زودگذر دنیا صرف نمودید، و آن را در راه رضای الهی صرف نمودید.

همین که خداوند بزرگ کفار را بخاطر بهره برداری از روزی و لذت‌های دنیا مورد نکوهش قرار داد، رسول خدا (ص) و امیر المؤمنین (ع) زهد را پیشه خود ساخته، از ناز و نعمت پرهیز کردند.

روایت شده است عمر بن الخطاب گوید:

«رسول خدا (ص) در منزل ام ابراهیم بود اجازه گرفتم و بر حضرتش وارد شدم، حضرت روی قطعه‌ای از بوریا دراز کشیده بود و نیمی از بدن آن حضرت روی خاک بود، و زیر سرش بالشی قرار داشت که از لیف خرما پر شده بود، سلام کردم، نشستم و گفتم: یا رسول الله تو پیامبر خدا و برگزیده از میان بندگان هستی، کسری و قیصر بر کرسیهای زرنگار و فرشهای حریر و دیبا تکیه میکنند.

رسول خدا (ص) فرمود: آنان مردمی هستند که نعمت‌هایشان را در همین دنیا نقد تحویل گرفته اند، و بزودی هم از آنان گرفته خواهد شد، اما

حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام ضمن یکی از خطبه های خود میفرماید:

«بخدا سوگند آن قدر این جبه خود را وصله نمودم که دیگر از وصله کننده آن خجالت کشیدم، کسی بمن گفت: چرا آن را بدور نمی افکنی؟ در پاسخ گفتم: از من دور شو فردا که صبح شد از مردم شب رو مدح خواهد شد» (۱).

محمد بن قیس از حضرت باقر(ع) روایت میکند که فرمودند:

«بخدا سوگند که علی(ع) مانند بردگان غذا میخورد، و همانند آنان می نشست، و همیشه دو عدد پیراهن میخرد و غلام خود را مخیر میساخت هر کدام بهتر است آن را او برای خود ببرد، و خودش آن دیگری را میپوشید و هر وقت آستین پیراهن از سر انگشتانش بلندتر بود آن را میبرد، و هر گاه قامت پیراهن بلند بود آن را پاره میکرد، و حضرتش پنج سال خلافت و حکومت می کرد، و در این مدت نه آجری برای خود روی آجر دیگر گذاشت، و نه خشتی روی خشتی، نه نقره ای بمیراث گذاشت و نه طلایی، بمردم نان گندم و گوشت میداد، و خودش بمنزل باز میگشت و نان جو و روغن زیتون و سرکه میخورد، و هیچکدام دو امر بر او وارد نشد که هر دو مورد رضایت پروردگار باشد مگر آنکه از آن دو عمل سختتر و طاقت فرساترش را انتخاب میکرد، و هزار بنده از زحمت بازوی خود آزاد کرد که همه را بدست خود تربیت کرده بود، و با عرق جبین خود خریداری نموده بود، و هیچکس بعد از او توانایی کار او را نداشت، و شبانه روز هزار رکعت نماز میخواند، و از خاندانش

ص: ۴۰۵

شبهه ترین فرد به او علی بن الحسین (ع) بود که نیز کسی پس از او توانایی کارش را نداشت.» و در روایت مشهور است که حضرت در بصره بیعت علاء بن زیاد رفت علاء گفت: یا امیر المؤمنین من از برادرم عاصم بن زیاد شکایت میکنم که عبایی پوشیده و دست از دنیا کشیده است، حضرت علی (ع) فرمود: او را پیش من بیاورید، وقتی عاصم را آوردند حضرت فرمود: ای دشمنک جان خودت کثافت از سر و صورتت بالا رفته، چرا به خانواده و فرزندان رحم نمیکنی؟ آیا تو خیال میکنی خداوند نعمتهایش را بر تو حلال کرده، و بدش میآید که از آن استفاده کنی، تو از این کوچکتی در پیشگاه خدا.

گفت: یا امیر المؤمنین این تو هستی که خودت با لباس خشن و غذای اندک زندگی میکنی؟.

فرمود: وای بر تو من مانند تو نیستم، خداوند بر رهبران حق واجب فرموده است، که خود را با ضعفای بندگانش برابر گیرند، تا تنگدستی فقرا بر آنان سخت نگذرد.

(فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ)

یعنی: روز قیامت عذابی ذلت بار و سخت بسزای اعمالتان خواهید دید.

(بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ)

یعنی: با تکبر نمودن در برابر حق و تکبر نسبت به پیامبران و اولیاء الهی است که استحقاق عذاب پیدا میکنند.

(بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ)

یعنی: با خارج شدن از طاعت خدا بسوی نافرمانیش فاسق شده اید.

فهرست ترجمه تفسیر مجمع البیان ج ۲۲

عنوان صفحه مقدمه مترجم ۳-۴ سورة سجده:

آیات ۱-۵ ۱۱-۵ آیات ۱۰-۱۹ ۱۲-۱۹ آیات ۱۱-۱۵ ۲۰-۲۷ آیات ۲۰-۲۰ ۱۶-۳۸ آیات ۲۱-۲۵ ۳۹-۴۶ آیات ۳۰-۳۰ ۲۶-۵۴ ۴۷-۵۴

آیات ۳۱-۳۵ ۳۱-۶۱ آیات ۳۶-۴۲ ۷۰-۶۲ آیات ۴۳-۴۵ ۷۱-۷۷ آیات ۴۶-۵۰ ۷۸-۸۳ آیات ۵۴-۵۱ ۸۸-۸۴ سورة شوری:

آیات ۱-۵ ۸۹-۹۵ آیات ۶-۱۰ ۹۶-۱۰۰ آیات ۱۱-۱۵ ۱۰۱-۱۱۳ آیات ۱۶-۲۰ ۱۱۴-۱۲۳ آیات ۲۱-۲۵ ۱۲۴-۱۳۵ آیات ۳۰-۳۰

۱۳۶-۱۴۴ ۲۶

ص: ۴۰۷

عنوان صفحه آیات ۳۱-۳۵ ۱۴۵-۱۵۰ آیات ۴۰-۳۶ ۱۵۱-۱۵۷ آیات ۴۵-۴۱ ۱۶۲-۱۵۸ آیات ۵۰-۴۶ ۱۶۷-۱۶۳ آیات ۵۳-۵۱
۱۶۸-۱۷۶ سورة زخرف:

آیات ۱-۵ ۱۷۷-۱۸۳ آیات ۱۰-۵ ۱۸۴-۱۸۶ آیات ۱۱-۱۵ ۱۸۷-۱۹۳ آیات ۲۰-۱۶ ۱۹۴-۲۰۱ آیات ۲۵-۲۱ ۲۰۲-۲۰۶ آیات
۲۶-۳۰ ۲۰۷-۲۱۲ آیات ۳۱-۳۵ ۲۱۳-۲۲۰ آیات ۴۰-۳۶ ۲۲۱-۲۲۷ آیات ۴۵-۴۱ ۲۲۸-۲۳۵ آیات ۵۴-۴۶ ۲۳۶-۲۴۲ آیات
۶۰-۵۵ ۲۴۳-۲۵۲ آیات ۶۵-۶۱ ۲۵۳-۲۵۸ آیات ۷۵-۶۶ ۲۶۵-۲۵۹ آیات ۸۵-۷۶ ۲۷۴-۲۶۶ آیات ۸۹-۸۶ ۲۸۰-۲۷۵

ص: ۴۰۸

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

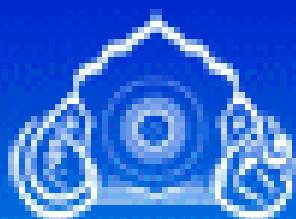
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹